

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

141293

LİSÂNÜDDİN İBNÜ'L-HATİB'İN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ
VE TARİHÇİLİĞİ

Doktora Tezi

Nizamettin PARLAK

ANKARA-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**LİSÂNÜDDİN İBNÜ'L-HATİB'İN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ
VE TARİHÇİLİĞİ**

Doktora Tezi

Nizamettin PARLAK

ANKARA-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

LİSÂNÜDDİN İBNÜ'L-HATİB'İN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ
VE TARİHÇİLİĞİ

Doktora Tezi

Nizamettin PARLAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ANKARA-2004

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**LİSÂNÜDDİN İBNÜ'L-HATİB'İN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ
VE TARİHÇİLİĞİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

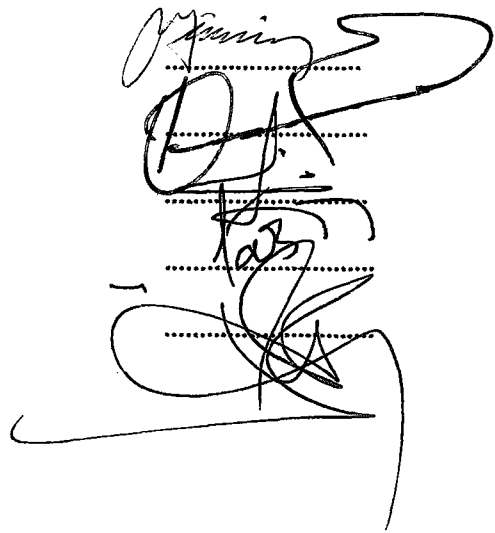
Prof. Dr. Nesimi YAZICI

Prof. Dr. İrfan AYCAN

Prof. Dr. Mehmet Faruk TOPRAK

Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 05. 03. 2004

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR	2
GİRİŞ.....	3
A. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI.....	3
B. İBNÜ'L-HATİB'İN DÖNEMİNDE (VIII/XIV) BENÎ AHMER'İN GENEL DURUMU	9
1. Siyasî Ortam.....	9
2. Sosyal Ortam.....	21
3. Kültürel Ortam.....	29

I. BÖLÜM

İBNÜ'L-HATİB'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	39
1. Ailesi, Tahsil Hayatı ve Hocalığı.....	39
2. Saraydaki İlk Dönemi ve Sürgüne Gidişi.....	51
3. Göreve Tekrar Dönüşü ve Bazı İthamlara Maruz Kalması.....	54
4. Gırnâta'dan Kaçışı ve Öldürülmesi.....	59
5. Eserleri	67
5.1. Coğrafya ile ilgili Eserleri.....	69
5.2. Fıkıhla İlgili Eserleri.....	70
5.3. Siyasetle İlgili Eserleri.....	71
5.4. Şiir ve Edebiyatla İlgili Eserleri.....	73
5.5. Tarihle İlgili Eserleri.....	77
5.6. Tasavvufu İlgili Eserleri.....	77
5.7. Tıpla İlgili Eserleri.....	79
5.8. Diğer Eserleri	81

II. BÖLÜM

İBNÜ'L-HATİB'İN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ.....	84
1. İbnü'l-Hatîb Döneminde Benî Ahmer Devleti'nde Siyasî Yapı.....	84
2. İbnü'l-Hatîb'in Siyasî Kişiliği.....	87
3. Görevleri.....	94
3.1. Sır Kâtipliği.....	94
3.2. Vezirlik Görevi	96
3.3. Elçiliği.....	100
4. Siyasî Faaliyetleri ve Mücadeleleri.....	102
4.1. Şeyhü'l-Guzât Osman b. Yahyâ ile Mücadelesi.....	102
4.2. İbnü'l-Hatîb ile İbn Haldun Arasındaki Sorun.....	103
4.3. Kâdî'l-Kudât Ebû'l-Hasan en-Nübâhî ile Mücadelesi.....	106
4.4. Öğrencisi Vezir İbn Zümrek ile Mücadelesi.....	109
4.5. Abdurrahman b. Yeflûs ile Mücadelesi.....	112
4.6. Süleyman b. Dâvûd'la Mücadelesi.....	113
5. İbnü'l-Hatîb'i Olumsuz Etkileyen Bazı Düşünceleri ve Faaliyetleri	114
6. İbnü'l-Hatîb'in Siyâset Nazariyesinin Temelleri.....	118

III. BÖLÜM

İBNÜ'L-HATİB'İN TARİHÇİLİĞİ

1. Tarih Anlayışı.....	124
2. Tarihle İlgili Eserleri.....	134
2.1. <i>‘Âidü’s-sıla</i>	134
2.2. <i>A ‘mâli’l-a ‘lâm fi-men bûyi ‘a kable’l-ihtilâm</i>	135
2.3. <i>Evsâfû’n-nâs fi ‘t-tevârih ve ‘s-sulât</i>	138
2.4. <i>el-İhâta fi ahbâri Gurnâta</i>	138
2.5. <i>el-İmâta an vechi ‘l-ihâta</i>	141
2.6. <i>el-Ketîbetü ‘l-kâmine fi men lekînâhû bi ‘l-Endelûs min şu ‘arâi ‘l-mieti ‘s-sâmine</i>	141
2.7. <i>Künâsetü ‘d-dükkân ba ‘de intikâli ‘s-sükkân</i>	142
2.8. <i>el-Lemhatü ‘l-bedriyye fi ‘d-Devleti ‘n-Nasriyye</i>	143
2.9. <i>Merkezü ‘l-ihâta</i>	144
2.10. <i>Mi ‘yârü ‘l-ihtiyâr fi zikri ‘l-me ‘âhidî ve ‘d-diyâr</i>	144
2.11. <i>Müsâceletü ‘l-beyân</i>	146
2.12. <i>Nebzetü ‘l- asr fi Ahbâri Mulûki Benî Nasr</i>	146
2.13. <i>Nüfâzatü ‘l-cerâb fi ‘ulâleti ‘l-iğtirâb</i>	146
2.14. <i>Rakmü ‘l-hulel fi nazmi ‘d-düvel</i>	148
2.15. <i>Reyhânetü ‘l-küttâb ve nüc ‘atü ‘l-müntâb</i>	149
2.16. <i>el-Tâcü ‘l-muhallâ fi müsâceleti ‘l-kadhi ‘l-mu ‘allâ</i>	150
2.17. <i>Turfetü ‘l-asr fi Devlet-i Benî Nasr</i>	151
3. Metodu.....	152
4. Üslûbu	160
5. Kaynakları.....	173
5.1. Müellifler.....	174
5.1.1. Çokça Faydalandığı Müellifler ve Eserleri.....	174
5.1.2. Az Faydalandığı Müellifler ve Eserleri.....	183
5.2. Rivayetler/Anekdötler.....	197
5.3. Kendi Müşâhedeleri (Müşâhedât)	199
5.4. Özel Defterler/Kütüphaneler, Siyasi ve İctimâî Belgeler (Müdevvenât).....	200
5.5. Mektuplar.....	204
5.6. Hristiyan Kaynaklar.....	205
6. Kaynakları Kullanma Şekli.....	206
7. Kendisinden Sonrakilere Etkisi.....	213
8. Eserlerinin Tarihî Kaynak Olarak Değeri.....	220
SONUÇ.....	227
BİBLİYOGRAFYA.....	233
EKLER.....	247

ÖNSÖZ.

Endülüs ve tarihi, son dönemlerde giderek artan bir ilgiyle, Türk araştırmacıların dikkatlerini yoğunlaştırdığı bir alan olmuştur. Ziya Paşa'nın, Louis Viardot'tan tercüme ettiği *Endülüs Tarihi*'nin "Osmanlı Topraklarına Sokulması Yasak Kitaplar Listesi"nde yer almasından beri devam ede gelen bilimsel ilgi azlığının günümüzde tersine dönmüş olduğunu görmek oldukça heyecan vericidir.

Tarih sahnesinde varlıklarını devam ettirme azim ve kararlılığında olan toplumların Endülüs'ten ve onun uzantısı olan Benî Ahmer tarihinden özellikle de idareci konumundaki şahısların yaşamlarından ve uygulamalarından önemli ölçüde faydalanabileceklerini düşünüyoruz. Çünkü tarihin en temel unsuru insandır. Tarihi insan gerçekleştirir. Onu yazıya geçiren, nesilden nesile aktarılmasını sağlayan, tarihi anlamak ve ondan bir yol haritası çıkarmak isteyen de yine insandır.

Toplumların varoluş mücadelelerinde yetistirdikleri seçkin insanlar büyük rol oynamıştır. Bu insanların yaşamları ve toplumlara etkileri bütün yönleriyle ortaya konulduğu takdirde tarihî olaylar daha sağlıklı anlaşılacaktır. Çünkü insan yaşadığı topluma bağlıdır. Toplumdan alır ve topluma verir. Bu karşılıklı etkileşim şahsı fevkalade zenginleştirir. Dolayısıyla insanlar ve toplumlar birbirlerine borçludurlar. İnsanların borçlarını ödemeleri için bazen sadece mesâilerini vermeleri, fikirleriyle topluma yön göstermeleri yetmevebilir. Kimi zaman varlıklarını da feda etmeleri gerekebilir. Benî Ahmer Devleti'nin veziri ve tarihçisi Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb konunun önemli örneklerinden biridir. Bu mülâhazalarla İbnü'l-Hatîb'in siyâsî kişiliğini ve tarihçiliğini çalışma konusu olarak seçtik. Bu çalışmayla İbnü'l-Hatîb'in hayatını, ilmi kişiliğini inceleyerek tarihçiliğini ve İslâm tarihine katkılarını ortaya koymayı amaçladık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR'e ve desteklerini gördüğüm bütün hocalarıma en içten teşekkürü bir borç bilirim.

Nizamettin PARLAK
Ankara 2004

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz	: Bakınız
c.	: cilt
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
DMBİ	: Dâiretü ma‘arifi Büzûrg-i İslâmi
El ²	: The Ensiclopedia of Islâm, New Edition
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
İA	: İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Basımevi)
İYİED	: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi
JİMMA	: Journal Institute of Muslim Minority Affairs
MIDEO	: Melanges de l’Institut Dominica in d’Etudes Orientales du Caire
MMLADm	: Mecelletü mecma‘i’l-lügati’l-Arabiyye bi-Dımaşk
Müc.	: Mücelled
Neşr	: Neşreden
Nr.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ö.	: Vefat tarihi
s.	: Sayfa
Tah.	: Tahkik eden
Tak.	: Takdim eden
Terc.	: Tercüme eden
Ty	: Basım tarihi yok
yy.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI

İbnü'l-Hatîb, Benî Ahmer Devleti'nin en çalkantılı dönemlerinde (VIII/XIV) yaşamış, farklı alanlarda altmış civarında eser telif etmiş bir devlet adamıdır. Endülüs'ün bâkiyesi olan Benî Ahmer'in dolayısıyla İslâm tarihinin bir döneminin, çok yönlü bir tarihçi tarafından nasıl tespit edildiğinin incelenmesi oldukça önemli bir özellik arz etmektedir. Hem siyaset yaparak tarihe yön vermiş hem de eser telif ederek tarih yazmış bir müellifi tanımanın dikkate şayan bir husus olduğu kanaatindeyiz.

Parlak bir medeniyetin varisi olarak tarih sahnesindeki varlığını devam ettirme gayreti içerisindeki bir toplumun mücadelesi esnasında sorumluluk mevkiindeki insanlar –ki bunlardan biri de İbnü'l-Hatîb'dir- ne tür roller üstlenebilmişlerdir? Yüklendikleri vazifeleri yerine getirirken ne tür sıkıntılarla karşılaşmışlardır? Şahsî beklenti ve kişisel mücadele eksenli faaliyetler, toplumları nasıl etkilemiş ve tarihin akışına nasıl yön vermiştir? Konunun bütün bunları göstermesi açısından da önemli hususlar içerdiği kanaatindeyiz. Çalışmanın, bu yönüyle de günümüze ışık tutacak unsurlar ihtiva ettiğini düşünüyoruz.

İbnü'l-Hatîb'in siyasî kişiliğini ve tarihçiliğini incelerken bir anlamda İslâmın ve Müslümanların Avrupa'da varoluşlarının öyküsünü ele almış olduk.

Çalışmamız; giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Endülüs'ün tarihini ana hatlarıyla ele aldıktan sonra Benî Ahmer Devleti'nin özellikle İbnü'l-Hatîb dönemindeki (VIII/XIV) siyâsî, sosyal ve kültürel durumu incelendi.

Birinci bölümde hayatı ve eserleri ele alındı. Ailesi, tahsil hayatı ve hocalığı hakkında bilgi verildikten sonra saraydaki görevlerinin ardından ülkeyi terk edişi ve Mağrib’de öldürülüşü incelendi. Bu bölümde İbnü’l-Hatîb’in coğrafya, fıkıh, siyaset, şiir-edebiyat, tasavvuf ve tıpla ilgili eserleri tanıtıldı. Tarihle ilgili eserleri ise çalışmanın üçüncü bölümünde ele alındı.

İkinci bölümde İbnü’l-Hatîb’in siyasî kişiliği incelendi. H. VIII. (M.XIV) yüzyılda Benî Ahmer Devleti’nin siyasî yapısı hakkında bilgi verildikten sonra İbnü’l-Hatîb’in görevleri, siyâsî mücadeleleri ve siyâset nazariyesi ele alındı.

Üçüncü bölümde İbnü’l-Hatîb’in tarihle ilgili eserleri incelenerek tarih anlayışı ortaya konuldu. Tarih yazımındaki metodu, üslûbu ve kaynakları ele alındı. Kaynakları da kendi arasında; Kendisinden önceki müellifler, şahit olduğu olaylar, özel defterler, siyâsî ve içtimâî belgeler, mektuplar ve Hristiyan kaynaklar olarak sınıflandırıldı. Bunları nasıl kullandığı ve kendisinden sonraki tarihçilere etkileri araştırılarak eserlerinin tarihî kaynak olarak değeri incelendi.

Dipnotlarda kolaylık olsun diye şahıs ve kitap isimlerinin başındaki harf-i tarifler kaldırılmış, eser ve makaleler ilk geçtiği yerde tam olarak tanıtılmıştır. Bir müellifin tek bir eseri kullanılmışsa sonraki atıflarda sadece müellifin meşhur adı zikredilmekle yetinilmiştir. Birden fazla eseri kullanılan müellifin, isminden sonra eserinin ilk kelimesi zikredilmiştir. Kitapların tam olarak tanıtıldığı ilk yerde çalışmanın tarihi zikredildiği için bu tarihle, sayfa numaralarının karışmasını önlemek amacıyla sadece oralarda ‘s’ kısaltması kullanılmıştır. Onun dışında sayfa ve cilt kelimeleri için herhangi bir kısaltma uygulaması yapılmamıştır.

Çeşitli konularda müracaat ettiğimiz ansiklopedi maddelerini, kaynakçada belirtmek yerine, faydalandığımız kısımlardaki dipnotlarda zikretmekle yetindik, ancak çalışmamızla doğrudan ilgili olan (A. Huici Miranda “Gharnata”, *EP*² Leiden 1983, II, 1012-1014; Câsim el-Uhûdî - Cengiz Tomar, “İbnü’l-Hatîb, Lisânüddîn”, *DİA*, İst. 2000, XXI, 74-76; J. Bosch Vila “İbn al-Khatib”, *EP*² (İng.), Leiden 1986, III, 835-837; Mehmet Özdemir “Gırnâta”, *DİA*, İst. 1996, XIV, s. 51-57; Provençal, “Nasriler”, *İA*, İst. 1960, IX, 114-118) gibi bazı önemli maddeleri kaynakçada gösterdik.

Kaynaklara gelince; İbnü’l-Hatîb’i incelerken kendi eserleri temel kaynaklarımız olmuştur. Müellifin altmış kadar eser telif ettiği bilinmektedir. Ancak bunlardan otuzu günümüze ulaşmıştır.

Hayatını bizzat yazmış olması ve bu malumatın, günümüze gelen *İhâta* adlı eserinde yer alması hayatıyla ilgili olarak ilk elden bilgi edinmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde tarihçiliğini ve siyâsî kişiliğini de yine günümüze ulaşmış olan eserlerinden tespit etme imkânı bulabildik. Ancak İbnü’l-Hatîb’in eserlerini incelerken iki temel sorunla karşılaştık. Bunlardan biri; müellifin, eserlerinde edebî sanatlara yoğun bir şekilde yer vermesinden kaynaklanan ağır bir dil kullanmış olmasıdır. Nitekim Arap araştırmacı Hüseyin Mu’nis de benzer bir serzenişte bulunarak bazı eserlerinden bir şeyler anlayabilmek için çok özel

bir çaba sarf etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir.¹

İbnü'l-Hatîb'in eserlerinin anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde ciddî sıkıntılara yol açan diğer bir husus da; müstensih ve muhakkık hatalarıdır. İbnü'l-Hatîb, zaman zaman aynı malumatı farklı eserlerinde tekrarlamıştır. Farklı şahıslar tarafından istinsah edilmiş ya da tahkiki yapılmış eserlerin aynı bilgiyi içeren bölümleri karşılaştırıldığında aynı kelimenin farklı anlama gelen kelimelere dönüştürüldüğü görülmektedir.² İbnü'l-Hatîb'in *İhâta* adlı eserinin sadece iki cildinde yer alan bu tür hatalarla ilgili olarak Abdüllatîf Abdülhalîm yaklaşık altmış sayfa tutan bir makale kaleme almış ve benzer hataları ortaya koymuştur.³

İbnü'l-Hatîb'in kendi eserleri kadar çağdaşlarının eserleri de temel müracaat kaynaklarımız olmuştur. İbnü'l-Hatîb'den övgüyle bahseden dostu İbn Haldûn'un *Mukaddime*, *İber* ve *Ta'rîf* adlı eserleri konumuzla ilgili son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Çağdaşlarından olup kendisiyle siyâsî çekişme yaşadığı Ebü'l-Hasan en-Nübâhî'nin *Târihü kudâti'l-Endelusî (el-Markabetü'l-ulyâ)*⁴ adlı eserinde de bu iki şahsın mücadelelerine ışık tutan kısa ama özlü bilgiler bulunmaktadır.

¹ Hüseyin Mu'nis, *Târihü'l-coğrafiyye ve'l-coğrafiyyîn fi'l-Endelus*, Kahire 1406/1986, s. 307-308.

² Böyle bir karşılaştırmaya imkân vermesi amacıyla İbnü'l-Hatîb'in aynı bilgiyi verdiği iki farklı kitabın ilgili kısımları Ekler bölümüne konulmuştur. bkz. Ekler Metin 1

³ Abdüllatîf Abdülhalîm, "el-İhâta fî Ahbârî Gırnâta telifü Lisâniddîn İbnü'l-Hatîb tahkîku Muhammed Abdullah 'Înân" *Evrâk*, IV (Madrid 1981), 49-110.

⁴ Ebü'l-Hasan en-Nübâhî, *Târihü kudâti'l-Endelusî (el-Markabetü'l-ulyâ*, neşr. L. Provençal), Kahire 1948.

Aynı dönemde yaşadığı ve Gırnâta'yı ziyaret ettiği halde İbn Batûta'nın, İbnü'l-Hatîb hakkında bilgi vermeyişi de oldukça dikkat çekicidir.

İbnü'l-Hatîb'le ilgili en temel kaynaklardan biri de Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî (ö. 1041/1631)'nin *Nefhü't-tîb min ğusni'l-Endelûsi'r-ratîb ve zikrû vezîrihâ Lisaniddin İbni'l-Hatîb* adlı eseridir.⁵ Adından da anlaşılacağı gibi kitap İbnü'l-Hatîb hakkındadır. Günümüzde on cilt halinde baskısı yapılan bu eser, İbnü'l-Hatîb'le ilgili önemli malumat ihtiva etmektedir. Ancak Makkarî İbnü'l-Hatîb'i anlatırken onun hayatında yer alan diğer şahıslarla ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler vermiş, zaman zaman ana konu bu detayların gölgesinde kalmıştır. Mesela: İbnü'l-Hatîb'in öğrencisi İbn Zümrek'e yaklaşık yüz otuz sayfa ayrılmış, şiirlerinden sayfalarca alıntılar yapılmıştır.⁶ Yine İbnü'l-Hatîb'in, çocuklarına yaptığı vasiyet hakkında bilgi verilirken “buna benzer vasiyetler vardır” denilerek İbnü'l-Ceyyân el-Mürsî'nin vasiyetine, ardından da bu şahsın biyografisine, şiir ve nesirlerine yer verilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek bir alt detaylandırma daha yapılarak İbnü'l-Ceyyân'ın şiirine örnek verildiği sırada “bu tür şiirler çoktur” denilerek başka şairlerin şiirleri de zikredilmiştir.⁷

Makkarî, *Nefhü't-tîb* adlı eserini İbnü'l-Hatîb hakkında yazdığını belirttiği halde yukarıda bahsedilen ayrıntılara girmekle kapsamı aşmış İbnü'l-Hatîb'le ilgili malumat diğer konular arasında adeta ikinci plana düşmüştür.

⁵ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhü't-tîb min ğusni'l-Endelûsi'r-ratîb ve zikrû vezîrihâ Lisaniddin İbni'l-Hatîb*, I-X (Tah. Yusuf eş-Şeyh M. el-Bukâî), Beyrut 1419/1998.

⁶ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 3-130.

⁷ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 237-328.

Günümüzde de İbnü'l-Hatîb hakkında Arap müellifler bir takım çalışmalar yapmıştır. Müsteşrikler ise çeşitli batı dillerinde İbnü'l-Hatîb'le ilgili pek çok makale kaleme almışlardır. Bunların önemli bir kısmına özellikle İSAM'da ulaşma imkânı bulduk. Türkiye'de bulunmayan makaleleri ve bazı kitapları İspanya'dan; Publicidad Gráfica Martin SL c/Motilla del Palancar, 15 28043/Madrid adresinden temin ettik.⁸

Arap araştırmacıların İbnü'l-Hatîb'le ilgili çalışmaları hem makale hem de eser telifi şeklinde olmuştur. Bunların arasında M. Abdullah 'Înân'ın *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb: Hayâtühû ve türâsühû'l-fikrî*⁹ adlı eseri hem muhteva bakımından zengin olması hem de bilimsel özellik arzetmesi açısından dikkat çekmektedir. 'Înân ağırlıklı olarak İbnü'l-Hatîb'in kültürel yönünü ele almış, şiir ve kasidelerini incelemiş ve bunlardan örnekler vermiştir. Tarihçiliğine ise kısaca değinmiştir. Bizim çalışmamızın 'Înân'dan en belirgin farkı da buradadır. Biz, İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliği ve siyâsî kişiliğini genişçe ele aldık. 'Înân'dan sonraki bazı çalışmalar bilimsel ölçülerden oldukça uzak bir usulle kaleme alınmıştır. Mesela Hasan b. Ömer es-Sâih, İbnü'l-Hatîb'in çok yönlülüğünü ele aldığı *Münevveâtü İbni'l-Hatîb*¹⁰ adlı eserinde neredeyse hiç dipnot göstermemiştir.¹¹

Ahmed Hasan Besec'in *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb asruhû, biyetühû, hayâtühû ve âsâruh*¹² adlı eserinde İbnü'l-Hatîb'in daha ziyade şiir ve nesri ön plana çıkarılmış, edebî yönü ele alınmıştır. Kaynakçayı oldukça sınırlı

⁸ Bu adres ile irtibat kurmamızı sağlayan ve İspanyolca metinleri çalışmamızda kullanmamız için Türkçeye tercüme eden Prof. Dr. Mehmet Özdemir'e ayrıca Almanca metinler için de Prof. Dr. İbrahim Sarıçam'a müteşekkirim.

⁹ M. Abdullah 'Înân, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb: Hayâtühû ve türâsühû'l-fikrî*, Kahire 1968.

¹⁰ Hasan b. Muhammed es-Sâih, *Münevve 'âtü İbni'l-Hatîb*, Dârülbeyzâ 1398/1978.

¹¹ bkz. Sâih, 162-163.

¹² Ahmed Hasan Besec, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb asruhû, biyetühû, hayâtühû ve âsâruh*, Beyrut 1414/1994.

tutan müellif, çoğunlukla tek bir kaynaktan faydalanmış (Makkarî, *Nefhü't-tib*), hatta İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde mevcut olan bazı malumatı bile asıl kaynaktan değil de Makkarî'den nakletmiştir.¹³ Halbuki Besec'in çalışmasının yapıldığı tarih (1994)'ten önce İbnü'l-Hatîb'in mevcut eserleri neşredilmiş bulunmaktaydı.

İbnü'l-Hatîb'le ilgili Türkçe yazılmış herhangi bir esere, makale ya da teze rastlayamadık. Onun hakkında Türkçe olarak ancak birkaç ansiklopedi maddesinde ya da İslâm tarihi, Endülüs tarihi, tarihçiler veya Arap dili, şiir ve edebiyatı konulu kitaplar içerisinde son derece sınırlı bilgiler bulunmaktadır.

B. İBNÜ'L-HATİB'İN DÖNEMİNDE (VIII/XIV) BENİ AHMER'İN GENEL DURUMU

1. Siyasî Ortam

M. VIII. yüzyıl başlarında İspanya'ya geçen Müslümanlar elde ettikleri toprakları bir süre valilerle idare etmişler (M.714-756) ardından Endülüs Emevîler dönemi (M.756-1031) başlamıştır. M. X. yüzyılda Batının en güçlü devleti olarak kabul edilen Endülüs Emevî Devleti ani olarak çökmüş daha sonra da Mülûkü't-tavâif (M.1031-1090), Murâbitlar (M.1091-1147) ve Muvahhidler (M.1146-1248) Endülüs'te hüküm sürmüşlerdir.

Muvahhid iktidarı Endülüs'te zayıflamaya başladığında, nüfuz sahibi iki aile; Belensiyeli Beni Merdeniş ve Mursiyeli Benû Hûd, iç çekişmelerden de faydalanarak İspanya'nın doğu kısımlarında kendi emirliklerini kurmuşlardı. Daha sonra da önceleri İbn Hûd'a tabi olmuş

¹³ bkz. Besec, 27, 30, 31, 37,...

sonra da bağımsızlığını ilan etmiş olan Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Nasr¹⁴ Benî Ahmer Devleti'ni kurmuştu.

Benî Ahmer'in genel durumuna geçmeden önce H. VIII/ M. XIV. yüzyılda Kuzey Afrika ve İspanya'yı ana hatlarıyla incelemek gerekir.

Muvahhidler yıkılınca, Mağrib'de¹⁵ Abdülvâdîler, Hafsîler, Merînîler ve Bicâye Emirliği gibi devletler kurulmuştur:

1) Abdülvâdîler (Tilimsan ve Orta Mağrib'de):

Muvahhidler yıkılınca, Abdülvâdîler, başkenti Tilimsân olan bir devlet kurmuşlardı. 637-962/1239-1554 tarihleri arasında Merkezî Mağrib'de (Cezayir) hüküm sürmüş olan Abdülvâdîler, H. VIII. asrın başlarında Merînîlerle iyi ilişkiler içinde idiler. Ancak bu yüzyılın ortalarına doğru onlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Hatta Merînî Sultanı Ebü'l-Hasan (731-752/1331-1351) Abdülvâdîler'in topraklarını zaptetmiş (737/1337) ve bu devlet, yirmi iki yıl boyunca Merînîler'in elinde kalmıştır. Daha sonra toprakların bir kısmı geri alınmışsa da 1389'dan itibaren Tilimsan sultanları Merînî hakimiyetinde hüküm sürmüşlerdir.¹⁶

¹⁴ İbnü'l- Hatîb, Nasr'ın soyunun sahabeden Sa'd b. Ubâde'ye kadar uzandığını belirterek bu konuyla ilgili yazılar yazıldığını ifade eder. İbnü'l-Hatîb, *el-Lemha fi'd-Devleti'n-Nasriyye*, (tah. Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), Beyrut 1980, s. 33.

¹⁵ Bazen Berberistan veya Küçük Afrika da denilen ve Afrika'nın Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas'ı içine alan kısmına Arap müellifler "Mağrib" ismini verirler. Bazı şarklı müellifler yalnız Kuzey Afrika'yı değil, aynı zamanda İspanya'yı da Mağrib'den saymışlardır. Mağrib; İfrîkiya, Mağrib-i Vusta ve Mağrib-i Aksa gibi bölgelere ayrılır. Mağrib-i Aksa Fas'ı da içine alır. G. Yver "Mağrib" *İA*, İst. 1957, VII, 142-143.

¹⁶ Başkent Tilimsan'ın adıyla anılarak bu devlete, Tilimsan Emirliği de denilmiştir. B. Bel, "Abdülvâdîler", *İA*, İst. 1950, I, 101; 'İnân, *Lisâmüddîn* 19; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I-III, Ankara 1997, I, 179.

2) Hafsîler (Tunus'ta):

625/1228'de Tunus'u ele geçirerek İfrîkiye (Kuzey Arfrika)'nin tamamına hakim olan Hafsîler Tunus ve civarında 625-982/1228-1574 tarihleri arasında hüküm sürmüşlerdir.

H. VIII. yüzyılın başlarında Hafsî tahtında bulunan Muhammed b. Vâsık ölünce (709/1309) Bicâye ve Kosantine'de hüküm süren Sultan Ebû'l-Beka, Muhammed b. Vâsık'ın topraklarına da hakim olmak suretiyle ülkede birliği sağlamıştı. Ancak bir süre sonra başkent Tunus önce Abdülvâdî hükümdarı I. Taşfîn (729/1329) sonra da Merînî hükümdarı Ebû'l-Hasan tarafından işgal edildi (748/1347). Bir süre sonra Hafsîler tarafından geri alınan toprakları, Ebû 'Înân, 758/1357 yılında Merînî hakimiyetine dahil etmiştir. Bu karışıklıklar sırasında Hafsî ülkesi; Bicâye¹⁷, Tunus ve Kosantine olmak üzere üç emirliğe ayrılmıştı.¹⁸

3) Merînîler (Mağribi Aksâ/Fas'ta)

Berberî bir sülale olan Merînîler H. VII / M. XIII. yüzyılın ortalarından H. IX / M. XV. yüzyılın ortalarına kadar hüküm sürmüşlerdir. Muvahhidlerin varisi olarak ortaya çıkan Merînîler H. VIII'de oldukça güçlü durumdaydı.

Bu yüzyılın başlarında 706-731/1307-1331 tarihleri arasında Ebû Yakup b. Yusuf, Ebû Sâbit, Ebû'r-Rebi' ve Ebû Saîd, Merînî tahtında oturmuş, İspanya'da ve Mağrib'de hakimiyetlerini kuvvetlendirmek için faaliyetler yürütmüşlerdi. Fakat bunlardan sonra özellikle Ebû'l-Hasan döneminde (731-752/1331-1351) önemli ilerlemeler kaydedilmiş, İspanya'da zaferler kazanılmış, Tilimsan, Fas ve Tunus alınmış, birlik

¹⁷ Bicâye Emirliği hakkında bkz. İbn Haldun, *İber*, VII, 416-418.

¹⁸ Muhammed Razûk, "Hafsîler", *DİA*, İst. 1997, XV, 125-128.

yeniden sağlanmıştı. Ancak 759/1358'den itibaren gerileme dönemi başlamış ülke, bir süre sultanlara vekalet eden vezirler tarafından yönetilmişti (1358-1374).¹⁹

H. VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ebû 'Înân'ın kardeşi es-Sa'îd (760/1358), Ebû Sâlim İbrahim (761/1359), Ebû Amr (762/1361), Ebû Zeyyân (762/1361), Ebû Fâris I. Abdülaziz (768/1367), es-Sa'îd es-Sânî (774/1372) ve Ebû'l-Abbâs (776/1374) Merînî tahtına oturmuşlardır.

Bu asrın sonlarına doğru özellikle Ebû'l-Abbâs'tan sonra (786/1384) Gırnâta Sultanı V. Muhammed Merînî Devleti üzerinde hissedilir bir şekilde etkili olmaya ve ülkenin iç işlerine müdahale etmeye başladı. Bu etki Sultanın ölümüne kadar da devam etti (793/1391).²⁰

Kısaca değinilen bu devletlerin dışında Kuzey Afrika'da bulunan Bicâye Emirliği ise yukarıda bahsettiğimiz üç devlet arasında kalmış ve devamlı el değiştirmiştir.

H. VIII/M.XIV'te İspanya

1) Kastilya

Kastilya (Kaştâle) İber yarımadasının orta kesiminde batıdan doğuya doğru uzanan Sierra de Gredos ve Sierra de Guadarrama dağlarının birbirinden ayırdığı iki iç platodan oluşmuştur.

Bu coğrafi bölgeler içerisinde M.IX. yüzyılda merkezi Burgos olmak üzere bir kontluk olarak kurulan Kastilya bir süre Leon Krallığı'na bağlı kalmış X. yüzyıl ortalarında bağımsızlığını ilan etmişti. M.1026'da

¹⁹ Bu sırada çocuk yaşta sultanlar da tahta oturmuştu. İbn Haldun'a göre; Ebû Zeyyân (774-776/1372-1374) tahta oturduğunda yedi yaşındaydı. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-iber*, I-V, Bulak 1284, VII, 336.

²⁰ Georges Marsçais, "Merînîler", *İA*, İst. 1957, VII, 763-766; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XV, İst. 1987, V, 369-394.

Kastilya'yı topraklarına katan Navarra Krallığı 1035'te Aragon ve Kastilya diye ikiye ayrılmıştı. Daha sonraki dönemlerde Kastilya Kraliçesi İzabella ile Aragon Kralı Ferdinand'ın evlenmesiyle iki krallık tek bir taht altında birleşmişti (1469).²¹

Kastilya Krallığına, önceleri Tuleytula daha sonra da İşbiliye başkentlik yapmıştır.²² H. VIII/M.XIV. yüzyılda Kastilya savaş ve ihtilallerden dolayı oldukça sıkıntılı günler yaşıyordu.²³ Birbiriyle zıtlaşan yahudiler ve Hristiyanlar yönetimde etkiliydi.²⁴ H. VIII / M.XIV yüzyıla girildiğinde Kastilya tahtında IV. Fernando bulunuyordu.²⁵ Daha sonra da sırasıyla XI. Alfonso, Zalim Pedro, II. Henry, I. Juan ve III. Henri tahta geçti.

İbnü'l-Hatib'in Benî Ahmer sarayında görevli bulunduğu süre zarfında Kastilya'da iki kral tahta oturmuştur. Bunlar XI. Alfonso ve Zalim Pedro'dur.²⁶

2) Aragon

İspanya'nın kuzeydoğusunda 1035-1833 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir Hristiyan krallıktır. Coğrafi olarak Şentemeriye (Santaver) Kalesi'nin hakim olduğu nehir ile vadinin adıdır.

VIII/XIV. yüzyılda bu krallığın sınırları içerisinde; Barselona, Aragon, Şâtibe, Sarakusta, Belensiye, Dâniye, Mayorka ve Minorka yer almaktaydı.²⁷

²¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 191; Tomas B. Irving, "Kastilya", *DİA*, İst. 2002, XXV, 1-2.

²² M. Abdullah 'İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs*, Kahire 1987, 91.

²³ J. D. Latham, "Nasrids", *El²*, Leiden 1992, VII, 1020-1029

²⁴ 'İnân, *Nihâye*, 118.

²⁵ İbnü'l-Hatib, *Lemha*, 107, 108.

²⁶ İbnü'l-Hatib, *el-İhâta fî ahbâri Ğarnâta*, (tah. M. Abdullah 'İnân), I-IV, Kahire 1973-1977, II, 22; IV, 330.

Aynı dönemde Aragon'da dört kral; II. Jaime, IV. Alfonso, IV. Pedro ve I. Juan tahta oturmuştu. İbnü'l-Hatîb'in döneminde Aragon'da IV. Alfonso ve IV. Pedro tahtta bulunmuştur. İbnü'l-Hatîb, I. Yusuf döneminde iş başında olan yöneticiler hakkında bilgi verirken; "Barselona'da da Pedro, yönetimdeydi"²⁸ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Buradan da Barselona'nın, Aragon'un merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Benî Ahmer Devleti'ne sınır ülkeleri bu şekilde özetledikten sonra sınır ötesi bir ülke olan Fransa'ya da kısaca değinmek yerinde olur. İbnü'l-Hatîb'in de açıkça ifade ettiği gibi Fransa, Kastilya ve Aragon'la devamlı temas halindeydi ve bu iki ülkenin iç işlerine sürekli müdahale etmekteydi.²⁹ Dikkat çekici bir diğer husus ta; Fransa'nın, papaları H. VIII/M.XIV yüzyılın son çeyreğine kadar (1309-1379) nüfuzu altına almış olmasıdır. Çünkü Fransa'nın, papalık ve İtalya üzerinde bazı emelleri vardı. Bunun bir sonucu olarak Fransa kralı, papaları Avignon'a yerleştirmek suretiyle onların cihanşümul hakimiyet düşüncelerine darbe vurmuştu.³⁰ Fransa'nın buna benzer girişimleri, Hristiyanlık dünyasının liderliğini ele geçirme mücadeleleri açısından önemli olduğu kadar bu mücadeleyi yürüten taraflardan biri olan İspanya için de önemliydi. O dönemlerde İspanya'da söz sahibi olan Kastilya ve Aragon, yukarıda bahsi geçen bu mücadelenin etkisiyle zaman zaman Benî Ahmer Devleti'ne karşı yürüttükleri politikalarında değişiklikler yapmak ve imzaladıkları anlaşmalarla ilişkileri düzeltmek mecburiyeti hissetmişlerdir. Bu da Benî Ahmer Devleti'nin

²⁷ Abdülkerim Özaydın, "Aragon", *DİA*, İst. 1991, III, 263-265.

²⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 332; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 109.

²⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 48.

³⁰ Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeler*, Ankara 1995. s. 29.

kendine çekidüzen vermesine ve yeniden güç toplayarak varlığını devam ettirmesine imkân sağlayan faktörlerden biri olmuştur.

Burada ilginç olan bir hususa temas etmeden geçemeyeceğiz. Bir yüz yıl (H. VIII / M. XIV) boyunca Benî Ahmer'de on iki sultan iş başına gelmişken bu sayı Kastilya'da altı, Aragon'da ise sadece dördtür.

Aynı yüzyılda Benî Ahmer'in on iki sultanından yalnızca üçü (II. Muhammed, V. Muhammed ve II. Yusuf) vefat ederek tahttan ayrılmışken diğer dokuz sultan ya suikasta uğrayarak öldürülmüş ya da çeşitli entrika ve isyanlardan dolayı tahtı terk etmeye mecbur edilmiştir. Bu da H. VIII. yüzyılda Benî Ahmer'deki siyasi istikrarsızlığı göstermektedir.

Benî Ahmer Devleti'ne (1238-1492) gelince;

Aslen Medineli bir Arap ailesi olan Benû Nasr'ın lideri Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Nasr, 26 Ramazan 635 (12 Mayıs 1238)'de Benî Ahmer Devleti'ni kurmuştur. İspanya'nın güneyinde kurulan ve küçüklüğüne rağmen iki buçuk asırdan fazla ayakta kalmayı başarabilen bu devlet; "Ahmerîler", "Gırnâta Sultanlığı" "Küçük Endülüs" ve "Nasrîler" diye de isimlendirilmiştir.³¹

Benî Ahmer Devleti; Gırnâta şehrini³² de içine alan Vilayetü'l-Vüstâ, merkezi Meriyye olan Vilâyetü's-Şark ve merkezi Maleka olan Vilâyetü'l-Cenûb olmak üzere üç eyaletten oluşmaktaydı. Genel olarak güneyde Akdeniz sahili, doğuda Meriyye, batıda Cebeli Târik, kuzeyde de bir kısmı Ronda bir kısmı da Ceyyân yakınlarında bulunan dağlarla çevrili

³¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 91-93; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 185,186; Mehmet Özdemir, "Gırnâta", *DİA*, İst. 1996, XIV, 51-57.

³² 750/1350'de Gırnâta'yı gezen İbn Batûta, "dünyada eşi benzeri yoktur" şeklinde ifadeler kullanarak Gırnâta'dan övgüyle bahsetmiştir. İbn Batûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, (tah. Abdülhadi et-Tâzâ), I-VII, Rabat 1997, IV, 220, 221.

1800 kilometre karelik bir alanı kaplıyordu.³³ Bu sınırlar sabit olmayıp komşularıyla olan ilişkilere ve siyasi durumlara göre devamlı değişiklik arz ediyordu. Ancak coğrafi konumunun sağladığı imkânlar dolayısıyla Benî Ahmer, tarih sahnesindeki varlığını devam ettirebilmiştir. Kuzeyden gelecek tehlikelere karşı doğal bir engel teşkil eden dağlar vardı. Afrika'ya yakın oluşu da önemli imkânlar sağlıyordu.

Önceki dönemlerde olduğu gibi H. VIII (M. XIV) yüzyılda da Benî Ahmer devamlı bir mücadele içerisindeydi. Nitekim bir taraftan Hristiyanların "Reconquista"³⁴ hareketi diğer taraftan iç çekişmeler devam etmekteydi. Bu iki sebepten dolayı Benî Ahmer'in müttefikleri de sürekli değişiklik arz ediyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak pragmatik bir dış siyaset³⁵ takip edildiğini görmekteyiz. Benî Ahmer bazen Hristiyanlara karşı Mağrib'le işbirliği yapmış bazen Kastilyâ'ya karşı Aragon'la aynı safta yer almış, kimi zaman da Hristiyanlarla birlikte Mağrib'e karşı bir ittifak gerçekleştirmiştir.

Siyaseti iyi bilen yöneticilerin ince hesaplara dayanan bu hassas faaliyetleri Benî Ahmer için bekleneni vermiştir. Ancak aynı özellikleri taşımayan yöneticilerin elinde bu pragmatik siyaset adeta bir bumeranga dönüşmüş ve kendi sonlarını hazırlamıştır.

Kastilya ve Aragon'un hem birbirleriyle yaptıkları hem de kendi içlerinde meydana gelen mücadelelerden Benî Ahmer azami derecede faydalanmasını bilmiş, birine karşı diğerini desteklemek suretiyle

³³ S. M. İmâmüddîn, *Endülüs Siyasi Tarihi*, (terc. Yusuf Yazar), Ankara 1990, s. 325.

³⁴ İspanya'da çöken Vizigot Krallığı'nı ihya etmek için Müslümanların Endülüs'ten atılmalarını hedefleyen Hristiyanların uzun vadeli istila-geri alma hareketine verilen isimdir. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 154.

³⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 186; Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, New York 1996, s. 292.

mücadeleyi körüklemiştir. Bu iki gücün ittifakı halinde de “Mağrib kozu” nu çok iyi kullanarak dengeleri korumuştur. Bundan dolayıdır ki Kastilya, Benî Ahmer’i sırf Merînîlere bırakmamak için zaman zaman barışçıl davranmak mecburiyetinde kalmıştır.

Benî Ahmer Devleti siyâsî tarih açısından üç döneme ayrılmaktadır:

a. Kuruluş Dönemi: 635-713/1238-1314

b. Gelişme Dönemi: 713-794/1314-1392

c. Çöküş Dönemi : 794-897/1392-1492 ³⁶

Sultanlar;Tahtta bulunan sultanlara gelince; H. VIII/M. XIV yüzyılım hemen başında II. Muhammed vefat edince yerine oğlu Ebû Abdullah III. Muhammed geçti (701/1302). III. Muhammed tahttan indirilince kardeşi Nasr Ebû'l-Cüyûş (708/1309) sultan oldu. 713/1314’de Nasr Ebû'l-Cüyûş’u devirerek Benî Ahmer tahtına oturan Ebû'l-Velid I. İsmail on iki yıl süren saltanatı boyunca Kastilyalılarla mücadele etti. I. İsmail, 725/1325 yılında amcasının oğlu Muhammed b. İsmail tarafından öldürülünce yerine dokuz yaşındaki³⁷ oğlu Ebû Abdullah IV. Muhammed geçti.

Bu arada vezir İbnü'l-Mahrûk saltanatı tekeline almakla suçlanarak IV. Muhammed tarafından öldürtülmüştü (729/1328). Diğer taraftan Meriniler’in desteğiyle Cebeli Târik yirmi dört yıl sonra tekrar Benî Ahmer hakimiyetine geçmiş, bu önemli olayın hemen ardından da Kastilya ile bir barış anlaşması imzalanmıştı (733/1333).

Ordusuyla birlikte başkente dönerken uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybeden IV. Muhammed (13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333)’in

³⁶ Ahmed Selim el-Hımsî, *İbn Zümrrek el-Gırnâfî şîretühû ve edebüh*, Beyrut 1405/1985, s. 44.

³⁷ S. M. İmamüddin, *Endülü’s Siyasi Tarihi*, (terc. Yusuf Yazar), Ankara 1990, s. 333.

yerine³⁸ henüz on altı yaşında olan kardeşi Ebü'l-Haccâc Yusuf³⁹ geçmişti (733/1333). Sultan I. Yusuf, Aragon'la yapılmış olan anlaşmayı yenilemiş, Kastilya ile de ateşkes sağlamıştı (734/1333).⁴⁰ Ancak bu Sultan döneminde yapılan barış anlaşmalarına rağmen daha sonra özellikle Kastilya kralı XI. Alfonso'nun önderliğinde Hristiyan saldırıları giderek artmıştır.⁴¹

741/1340 yılında Tarîf bozgunu⁴² yaşandı. Zira Merîni Sultanı Ebü'l-Hasan Endülüs'e geçmiş Tarîf'i kuşatmıştı. Benî Ahmer Sultanı I. Yusuf da ona destek için kuşatmaya katılmış ve Müslümanlar yenilgiye uğramışlardı. Karada ve denizde savaşlar bir müddet daha devam ettikten sonra 744/1344 yılında Kastilya-Aragon- Benî Ahmer ve Mağrib arasında bir barış anlaşması imzalanmıştı.

İspanya'da bu gelişmeler yaşanırken Mağrib'de de hareketlilik devam ediyordu. Nitekim Merini Sultanı Ebü'l-Hasan, oğlu Ebû 'Înân'la Tunus Kayrevan'da karşı karşıya gelmiş ve yenilmiş (749/1348), üç yıl sonra da vefat etmiştir (752/1351).

Benî Ahmer'de ise Sultan I. Yusuf mescitte namaz kılarken aklî dengesi bozuk birinin suikastı sonucu ölmüş ve yerine on altı yaşındaki⁴³ oğlu V. Muhammed geçmişti (755/1354).⁴⁴

³⁸ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 97.

³⁹ İbnü'l-Hatîb, I. Yusuf'u anlatırken; onun fiziksel özelliklerinden bahsettikten sonra "keskin zekalı, barış yanlısı, dönemindeki yöneticiler tarafından da takdir edilen" bir idareci olduğunu belirtmiş ve onu eşsiz bir yönetici olarak nitelemiştir. İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 102-103; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 318-338.

⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 33,34; 'Înân, *Lisânüddîn*, 22-25; Anwar G.Chejne, *Muslim Spain It's History and Culture*, Minnesota 1974, s.100.

⁴¹ İbnü'l-Hatîb, *Ravdatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf*, I-II, (tah.Muhammed el-Kettânî), Beyrut Muhakkıkın önsöz, 10; 'Înân, *Nihâye*, 126.

⁴² bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 322-333.

⁴³ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 110; L. P., Harvey, *İslâmic Spain 1250 to 1500*, Chicago-London 1990, s. 206.

⁴⁴ Sultan Yusuf'un Hristiyanlarca düzenlenmiş bir suikasta kurban gittiği ihtimalinden bahsedilmekle beraber (Sahipzâde Mesut el-Hasan Han Sabri, *History of Muslim Spain*,

İlk yılları iç ve dış mücadelelerle geçen V. Muhammed'in saltanatının son yirmi yılı Benî Ahmer'in en parlak ve en müreffeh dönemi olarak nitelendirilmiştir. Hatta bu dönem Endülüs Emevi emirlerinden III. Abdurrahman ve II. Hakem'in parlak dönemlerinin bir devamı olarak kabul edilmiştir. Böyle bir gelişmenin yaşanmasında Sultan V. Muhammed'in kişisel özellikleri ve takip ettiği siyasetin yanı sıra Kastilya ve Aragon'da yaşanan iç çekişmelerin devam etmesinin de önemli rolü olmuştur.⁴⁵

Hristiyanların yaşadıkları iç karışıklıkları iyi değerlendiren V. Muhammed zaman zaman onların iç işlerine de müdahale etmiştir. Mesela Kastilya Kralı Zalim Pedro'nun, kardeşi Henri ile yaptığı taht kavgasında asker göndermek suretiyle Pedro'yu desteklemiştir. Daha sonra da durumdan faydalanarak Ceziretü'l-Hadrâ'ya hücum etmiştir. İç karışıklıklarla uğraşan İspanyollar karşı koyacak durumda olmadıklarından V. Muhammed Ceziretü'l-Hadrâyı kolaylıkla topraklarına katmıştır (770-771/1369-1370).

760 Ramazan / 1359 Ağustos İhtilali ve V. Muhammed :

V. Muhammed cesur bir hükümdardı. Etrafı, Hristiyanlarca desteklenen komplocular tarafından adeta kuşatılmıştı. Bunlar Sultanı içten yıkmaya çalışıyorlardı. Sultanın üvey annesi ve onun oğlu II. İsmail (Sultanın üvey kardeşi) bu komploculardan sadece ikisiydi.⁴⁶ Üvey annesi, Cennetül-Arif (Generalife) sarayında ikamet etmekte ve Sultan tarafından kendisine ihsan ve ikramda bulunulmaktaydı.⁴⁷ Ancak taht hesapları yapmakta olan bu hırslı kadın, oğlu İsmail ile birlikte akrabasından Ebû

Lahor 1991, s. 379) İbnü'l-Hatib bu konuyla ilgili bilgi verirken; suikastı düzenleyen kişinin yakalanıp sorgulandığında çelişkili ifadeler verdiğini kaydetmekle yetinmiştir. İbnü'l-Hatib, *Lemha*, 110.

⁴⁵ Ziya Paşa, II, *Endülüs Tarihi*, I-II, yy. (Tercümân-ı Ahvâl Matbaası), 1280, s. 305.

⁴⁶ Sahipzade Mesut el-Hasan Han Sabri, *History of Muslim Spain*, Lahor 1991, s. 236.

⁴⁷ Chejne, *Muslim Spain*, 100.

Said ve bazı muhalifleri ihtilale teşvik etmişti. İhtilalci grup 760 yılının Ramazan ayının yirmi sekizinde (1359)⁴⁸ el-Hamrâ'ya girerek II. İsmail'i sultan ilan etmiş ve halkın biat etmesini sağlamıştı.

Bu arada devrik Sultan V. Muhammed Vâdi Âş'a kaçmış, Hacib Rıdvan öldürülmüş, İbnü'l-Hatîb ise tutuklanmıştı. Daha sonra Merînî Sultanı Ebû Sâlim'in aracılığıyla hapisten kurtulan İbnü'l-Hatîb, V. Muhammed ile birlikte Mağrib'e (Fas şehrine) sığınmıştı (761/1359)⁴⁹

Benî Ahmer'de ise II. İsmail, tahta geçmesinde rol oynayan kayıbiraderi ve başdanışmanı Ebû Said VI. Muhammed tarafından tahttan indirilerek önce hapsedildi sonra da öldürüldü. Ebû Said tahtı ele geçirdi. Bu sırada V. Muhammed, Fas emirinden aldığı destek ve bir miktar askerle birlikte Ebû Said'in üzerine yürüme hazırlıkları içindeyken Fas Emiri'nin vefat etmesiyle onun gönderdiği askerler geri çekilmişti. Bunun üzerine V. Muhammed, Kastilya Kralı Zalim Pedro'dan destek istemiş, emrine verilen askerlerle Benî Ahmer üzerine yürürken, Hristiyan askerler güzergâhta bulunan Müslüman yerleşim birimlerini talan edip evleri, bahçeleri, ziraat alanlarını yakıp yıkmaya başlayınca V. Muhammed, Ronda'ya iltica ederek Pedro'nun askerlerini geri göndermiştir. Ancak devrik Sultanın bu hareketi, Ebû Said'in yönetiminden hoşnut olmayanları harekete geçirmiş önce Maleka sonra da diğer şehirler yönetime karşı ayaklanmış, V. Muhammed 'i tahta geçmeye davet etmişti. Bu duruma hazırlıksız yakalanan Ebû Said, Kastilya Kralı Pedro'dan yardım istemeye gitmiş önce hoş karşılanmışsa da sonra tutuklanmış ve bizzat Pedro tarafından öldürülmüştür. Ardından V.

⁴⁸ Brockelman ihtilal yılını 1360 olarak kaydeder. Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-Arabî* (Terc. Mahmut Fehmi Hicazi), I-IX, Mısır 1995, VII, 524.

⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 122; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 512; İbn Haldûn, *İber*, VII, 306.

Muhammed tekrar tahta oturmuş (20 Cemaziyülâhır 763/16 Nisan 1362)⁵⁰, İbnü'l-Hatib de vezirlik görevine dönmüştür.⁵¹

V. Muhammed zamanında Benî Ahmer en parlak dönemlerini yaşamış onun ölümünden sonra yerine geçen II. Yusuf⁵² (793/1391) ve ardından da VII. Muhammed (794/1392) mevcut durumu korumaya çalışmışlarsa da dahili ve harici olayların etkisiyle pek de başarılı olamamışlardır.⁵³

2. Sosyal Ortam,

Etnik Yapı; Benî Ahmer halkı; Arap, Berberî, Mevâlî, Müvelledûn ve ehli zimme (Yahudi ve Hristiyan) gibi unsurlardan oluşmaktaydı. Sayıları fazla olmamakla birlikte İslâm dünyasının (Semerkant, Tebriz, Konya, Horasan, Mısır ve Hindistan gibi) değişik bölgelerinden özellikle cihad ya da ticaret amacıyla gelmiş olanlara da rastlanmaktaydı.⁵⁴ Başta Afrika olmak üzere Fransa ve İtalya'dan bazı tacirler, seyyahlar, asilzadeler ve şövalyeler de Gırnâta'ya yerleşmişti.⁵⁵ Ayrıca Aragonlar ve Kastilyalılarından da çeşitli amaçlar için Müslüman topraklarda bulunanlar vardı. Bunların Benî Ahmer'de bulunuşlarının sebebi daha ziyade ticaretle meşgul olmalarıydı. Ancak Yahudilerin burada yaşamalarının en önemli sebebi, orada baskı görmeden yaşama imkânı bulmuş olmalarıdır. Gırnâta şehrinde el-Hamrâ sarayının güneyinde Yahudilerin yaşadıkları bir bölge bulunmaktaydı. Buraya “Yahudi Gırnâtası” denilmekteydi. Farklı unsurlar

⁵⁰ Brockelmann, *Tarih*, VII, 524.

⁵¹ İbnü'l-Hatib, *Lemha*, 113-115; Ziya Paşa, II, 297-298.

⁵² Fas Kralı tarafından hediye edilen zehirli bir tütün yaprağı ile zehirlenerek ölmüştür. İmamüddin, *Endülüs*, 337.

⁵³ Ziya Paşa, II, 308.

⁵⁴ İbn Batûta, Gırnâta'yı anlatırken saydığımız bu bölgelerden gelip te orada yaşamakta olan insanlarla karşılaştığını belirtmiş ve bazılarının isimlerini vermiştir. İbn Batûta, IV, 227.

⁵⁵ M. Z. Konraba, , “Endülüs Mersiyesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış” (nazmen tercüme eden Mehmed Nizameddin), *İYİED*, II, İst. 1964, s. 165-184,

doğal olarak farklı diller konuşmaktaydı. Diller arası kelime geçişleri olduğu gibi aynı şekilde örf adetlerde de karşılıklı etkileşim olmuştur.⁵⁶

İbnü'l-Hatîb, Benî Ahmer halkını ana hatlarıyla şöyle anlatır:

Din ve inanç konusunda bölge halkının anlayışı sünîdir. Farklı mezhepler ve heva ehli burada bulunmamaktadır. İmam Malik mezhebine mensupturlar.⁵⁷ Yöneticilere tam itaatkârdır ve güzel ahlaklıdırlar... Nesepleri Arap olup içlerinde Berberi ve çok miktarda muhacir bulunmaktadır... Fizikleri düzgün ve güzeldir. Burun yapıları orantılı, beyaz tenli, çoğunlukla da siyah saçlı ve orta boyludurlar... Aynı zamanda zeki, maharetli ve medenidirler... Fasih Arapça konuşurlar. Ancak konuştukları dilin içine fazlaca (yöresel) ağız karışmıştır. Çoğunlukla da imâle⁵⁸ yaparlar...⁵⁹

Benî Ahmer'de halk genelde ilme rağbet ederdi. Ancak bu alanda varlık gösteremeyenler bir sanatta, meslekte sivrilerek toplumda yer almaya çalışırlardı.⁶⁰ Toplumda çiftçiler, tüccarlar, saatçiler, terziler, tabipler, göz hekimleri, eczacılar, semerciler, mumcular, demirciler, silahçılar ve mimarların yanı sıra çeşitli el sanatları (dokuma, boyama, oymacılık, cam ve madeni kaplar işlemeciliği... gibi) ile uğraşan sanat erbabı bulunmaktaydı.⁶¹

İbn Haldûn, bu konuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir:

Çağımızda (H.VIII/MLXIV), Endülüs'te halkın lüks yaşamı ile ilgili bütün ihtiyaç ve itiyatlarının mükemmel surette temin edilmiş ve yerleşmiş olduğunu görüyoruz. Bu cümleden olmak üzere güzel yapılar, şarkı, dans ve musiki

⁵⁶ Abdülkadir Zemâme, "Benû'l-Ahmer fî Gırnâta", *el-Bahsü'l-ilmî*, XXVI (Rabat 1976), 101-110.

⁵⁷ İbn Haldûn da Endülüslülerin Mâlikî mezhebine mensup olduklarını ifade etmiş ve içlerinde diğer mezhep mensuplarının sayısının oldukça az olduğunu vurgulamıştır. Abdurrahman İbn Haldûn, (ö. 808/1406), *Mukaddime* I-III terc. Z. Kadiri Ugan Ist. 1986, II, 493.

⁵⁸ Kelime içerisindeki harf ya da harekeyi incelterek, fethayı kesraya yakın okumak demektir.

⁵⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 134-135; İbnü'l-Hatîb, *el-Lemha*, 38-39; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm fî men bâyi'a kable'l- ihtilâm min mulûki'l-İslâm*, (tah.Levi Provençal), Beyrut 1956, s. 4.

⁶⁰ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I, 181.

⁶¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 135-139; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 372-373; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I, 183; Sâih, 33-34; Besec, 15.

aletleri, sarayları güzel bir surette tertip ve tefriş usûlü maden ve topraktan nefis tabak-çanak gibi ev eşyası ve cihazı yapmak sanatı tekâmül etmiştir. Bunları yapan uzmanlar ve mühendis ustalar vardır. Onlar düğün, ziyafet ve yemekleri muhteşem bir surette tertip etmeleri ile temayüz etmişlerdir. Ev konak ve başka yapılarda mimarî şekillerin nefisliği gözükmekte ve tekellüflü hayatın icap ve ihtiyaçlarını temin etmek için gereken bütün sanat ve sanayi çok ilerlemiş bulunmaktadır. Eski bayındırlığı kaybolmuş olmasına rağmen Endülüslüler medenî hayatla ilgili olan hüner ve sanayide diğer şehir ve bölgelerin ahalisine nispetle çok ileridedir...⁶²

Kıyafet konusuna gelince; Halkın çoğunluğu sarık kullanmazdı. Ancak fukaha ve kadılar kullanırdı. Sultan ve ordunun resmî kıyafetleri önceleri komşu Hristiyan ülkelerinin kıyafetlerine benzemekte idi⁶³ ise de daha sonraları onlardan farklılık arzelmeye başlamıştı. Benî Ahmer’de en önemli elbise “taylasan” denen başı ve omuzları örten bir kıyafetti. Avam olsun, havas olsun halkın çoğunluğu bunu giyerdi. Gömlek üstüne giyilen dış elbise kırmızı renkli ince pamuk kumaştan dikilirdi. Başa ise kırmızı ya da yeşil yün başlık örtülürdü. Sarı başlık ise, sarık kullanmaları yasak olan Yahudiler tarafından kullanılırdı. Kışın çoğunlukla ince pamuklu kumaş, keten, ipek ve pamuklu kıyafetler giyilirdi. Matem zamanlarında beyaz

⁶² İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 372-373.

⁶³ İbnü’l-Hatîb, bu benzerliğe ve sonraki farklılığa dikkat çekmiştir (*Lemha*, 39). Ancak aynı konuda bilgi veren Makkarî, muhtemelen önceki dönemleri kastederek “Endülüs’ün sultanları ve ordusu, komşuları olan Hristiyanların kıyafetlerini giyiniyorlardı. ” şeklinde bilgi vermektedir. Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, I, 182. Müslümanların Hristiyan kıyafetleri giymeleri ya da en azından –İbnü’l-Hatîb’in ifadesiyle- onlarınkine benzer elbiseler kullanmaları ilk bakışta garip gibi görünse de bu durum, tarihi bir vakiydir. Nitekim İbn Haldûn bunu oldukça manidar bir şekilde şöyle açıklamaktadır. “ Yenilmiş kavimler, giyim, kuşam ve başkaca hal ve itiyatlarında kendilerini yenen kavim ve hükümdarları örnek edinirler... Bu durum çağımızda Endülüs’te de gözükmektedir. Bu ülkedeki Müslümanlar kendilerine galebe çalmakta olan Gal’leri kendileri için örnek edinmekte, giyim ve kuşamları, bir çok adet ve halleri itibariyle onlara benzemeye çalışmaktalar...” İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 374-376. Benzer ama tersi bir durum da Müslümanların güçlü olduğu dönemlerde Hristiyanların, Müslüman kıyafetleri giymeleri şeklinde tezâhür etmiştir. Sigrid Hunke, *Avrupanın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, İstanbul, ty., 52.

giyilmesi adet olmuştu. Benî Ahmer’de genel olarak süslü kıyafetlerin imaline ve kullanımına önem verilirdi.⁶⁴ Temizliğe önem veren Benî Ahmer halkı, elbiselerini sabunla yıkardı.⁶⁵

Benî Ahmer’de kadınlar kıyafetlerine önem verirdi ve bütün kadınlara saygı gösterilirdi. Özellikle üst düzeydeki ailelerde kadınlar, son derece itibar görürdü. Hatta kadınlar zaman zaman devlet işlerine de müdahale ederlerdi. Fakat bunların ötesinde kadınların daha hür olduğunu gösteren bir tespit İbnü’l-Hatîb tarafından dikkatlere sunulmuştur. Şöyleki; Sultan Ebü’l-Haccac, Benî Ahmer şehirlerini ziyarete çıktığında Sultanı karşılamaya çıkan Vâdi Âş şehri halkı arasında kadınlar da yerlerini almış İbnü’l-Hatîb bu durumu “kadın- erkek bir arada Sultanı karşılamışlardır” cümlesiyle ifade etmiştir.⁶⁶

Benî Ahmer’de tam bir medeni toplum hayatı yaşanıyordu. İnsanlar ilimlerle, sanatlarla, musiki, şiir ve şarkılarla meşgul oluyorlardı. Saraylar, camiler, minareler birer sanat eseri olarak inşa ediliyordu. Zenginliklerine rağmen cimrilikle nitelenecek derecede tutumlu olan⁶⁷ halkın zenginliği ve refahı mimaride ve inşaatlarda açıkça görülmekteydi. Lüks evlere ve mamur bahçelere sahip olmak için insanlar arasında adeta bir yarış yaşanırdı. Bu yarış elit tabaka arasında mescit, medrese, köprü ve saray yaptırmada da görülmekteydi.⁶⁸ Bundan dolayı Benî Ahmer eserleri, İslâmî mimarinin eşsiz örnekleri olarak nitelendirilmektedir.⁶⁹ Çoğunlukla varlıklı insanların

⁶⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 28.

⁶⁵ İbnü’l-Hatîb, *Lemha*, 39; Makkarî, *Nefhü’l-tîb*, I, 182-183; IV, 231; Besec 14.

⁶⁶ Lisânüddin İbnü’l-Hatîb, *Müşâhadâtü Lisâniddîn İbni’l-Hatîb*, (neşr. Ahmet Muhtar el-Abbâdî. Kitap içerisinde *Hatratü’l-tayf* risalesi, 50.)

⁶⁷ Makkarî, *Nefhü’l-tîb*, I, 183.

⁶⁸ Besec, 13, 15.

⁶⁹ ‘Înân, *Lisânüddîn*, 16.

kendilerine has bağları bahçeleri hatta sarayları bulunur,⁷⁰ dostlar buralarda bir araya gelip çeşitli şekillerde eğlenirlerdi. Bu eğlencelerin bir parçası olsa gerek, Benî Ahmer'de zararlı bazı uyuşturucu otların kullanıldığından da bahsedilmektedir.⁷¹

Bayındırlık işlerine yönelen I. Yusuf zamanında genişletilen⁷² ve Sultan V. Muhammed döneminde tamamlanan el-Hamrâ,⁷³ İslâmî mimarinin bir şaheseri olarak kısmen de olsa hala ayaktaadır.⁷⁴ Endülüs'ün yaşayan efsanesi⁷⁵ olarak nitelenen el-Hamrâ, Sebike tepesi üzerinde kurulmuş olup bir kale ve bir de kasabadan oluşmaktaydı.⁷⁶ Hükümet merkezi olan kasabada sultan ve devlet ricali yaşamaktaydı. Özellikle Beni Ahmer zamanında bütün dikkatleri üzerine çeken el-Hamrâ her yönüyle insanları cezbediyor elçilerin yanı sıra ulema ve üdcbânın uğrak yeri oluyordu.⁷⁷

Benî Ahmer'de özellikle I. Yusuf zamanında yerel hizmetler (belediye faaliyetleri) ve güvenlik işleri yeniden organize edilmiş ve ıslah çalışmaları yapılmıştır.⁷⁸ Özellikle toprakları ıslah etmek üzere gübre ve benzer maddeler kullanılmıştır. Benî Ahmer Devleti'nde halk, çiftçiliği iyi

⁷⁰ Nitekim İbnü'l-Hatîb de senenin çoğunu şehrin doğusunda Şeriâtü'l-Kadîme'de yer alan sarayda geçirdiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 311.

⁷¹ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *Nüfâzatü'l-cerâb fi 'ulâleti'l-iğtirâb*, (A. Muhtar el-Abbâdî ve Abdülaziz el-Ehvânî), Dârü'l-Beyzâ 1985, s. 183; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 205; Abdülkadir Zemâme, "Benü'l-Ahmer fi Gırnâta", *el-Bahsü'l-İlmî*, XXVI, (Rabat 1976), s. 101-110.

⁷² İmamüddîn, *Endülüs*, 334-335.

⁷³ bkz. <http://bucatarih.sitemynet.com/harikalar/elhamra.html>

⁷⁴ Hımsî 48.

⁷⁵ 1829 yılında el-Hamrâ'yı ziyaret eden Washington Irving, 1832 yılında bu meşhur sarayı konu alan *el-Hamrâ* adlı bir kitap yazmış, bu kitap Veysel Uysal tarafından *el-Hamrâ Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve 1992 yılında İstanbul'da basılmıştır.

⁷⁶ Günümüzde el-Hamrâ'yı ziyaret edenlerin izlenimleri ve bazı ilginç tespitler için bkz. <http://hacibaba.host.sk/ispanya.htm>

⁷⁷ Zemâme, 107.

⁷⁸ İmamüddîn, *Endülüs*, 334-335.

bilir ve toprakların çoğunda ekin ekilirdi. Ancak mûmbit topraklar ellerinden çıktığından dolayı sahip oldukları topraklardan iyi verim almak için yapılan ıslah çalışmaları, gübreleme ve iş gücünün artması ek harcamalar gerektirdiği için mahsulün fiyatı artmış ve özellikle sebze meyve ve temel gıdalar başka bölgelere nazaran daha pahalı hale gelmişti.⁷⁹

Halkın sağlığına da son derece önem verilmişti. Gırnâta'nın içme suyu Sierra Nevâda dağından kurşun borularla taşınarak mermerden yapılmış sarnıçlarda depolanmaktaydı. Bundan daha önemlisi Sultan V. Muhammed Gırnâta'da bir hastahane yaptırmıştı. 767 Muharrem/1365 Eylül de yapımına başlanan hastahane 768 yılının Şevval ayında (1367 Mayısında) tamamlanmıştır.⁸⁰

İbnü'l-Hatib zamanında Gırnâta şehrinin nüfusunun beş yüz binin üzerinde olduğu kaydedilmektedir.⁸¹

Gırnâta şehrinin tam ortasından Şenil ırmağının bir kolu olan Haddûre geçmekteydi. Şehir bu ırmağın iki tarafına kurulmuştu. Kuzeyde halkın çoğunun yaşadığı mahalleler ve bunların en büyüğü olan el-Beyyâzîn mahallesi, ticaret merkezlerinin çoğu ve en büyük ticaret merkezi Hayyü'l-Kaysariye bulunmaktaydı. En büyük cami ve hastahane de kuzeyde yer almaktaydı. Güney kısım düz bir araziydi. Burada birkaç kenar mahalle ve el-Hamra sarayı inşa edilmişti.

⁷⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 278, 279.

⁸⁰ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, II, 50; Hımsî 48. Bu hastahane daha sonra İspanyollar tarafından darphane olarak kullanılmış, ancak 1844'te ortadan kaldırılmıştır. Kitâbesinin Granada müzesinde olduğu kaydedilmektedir. bkz. Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, İst. 1992, VI, 163-178.

⁸¹ 'İnân, *Lisânüddîn*, 16.

V. Muhammed (755-760/1354-1359) zamanında Benî Ahmer ;

I. Yusuf ve V. Muhammed dönemleri (733-793/1333-1391) Benî Ahmer'in altın yılları olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde siyasi istikrar sağlanmış, fikri gelişmişlik zirveye ulaşmıştır.⁸² İbnü'l-Hatîb, bu iki sultan döneminde de sarayda görevde bulunmuştu. Özellikle V. Muhammed döneminde daha etkin ve üst düzey görevler üstlendiği için bu döneme biraz daha ayrıntılı göz atmak gerekecektir.

V. Muhammed tahta ilk geçtiğinde (755-760/1354-1359) Kastilya ile Benî Ahmer arasında barış vardı ancak Aragon Kralı IV. Pedro, genç yaşta (V. Muhammed tahta oturduğunda onaltı yaşındaydı) birinin işbaşına geçmiş olmasını fırsat bilerek Benî Ahmer sınırlarında askeri hareketlere başladı. Ancak Hacıp Rıdvân'ın takip ettiği siyaset sayesinde barış sağlandı.⁸³

V. Muhammed zamanında Hacıp Ebü'n-Nuaym Rıdvân ve İbnü'l-Hatîb vezirlik görevi icra ediyorlardı. Kâtipler arasında da İbnü'l-Hatîb tarafından görevlendirilen Ebû Muhammed Abdülhak b. Ebî'l-Kasım b. Atıyye'nin ön planda olduğu görülmektedir. İbnü'l-Hatîb'in hocaları Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hasenî ardından da Ebü'l-Berekât Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc el-Billifikî kadılık görevini yürütmüşlerdir. Bu dönemde Ebû Zekerîya Yahya b. Ömer b. Rahhû b. Abdullah b. Abdülhak, mağribli ordu komutanı sıfatıyla Gırnâta'da bulunmaktadır.⁸⁴

⁸² Kennedy, 288.

⁸³ Harvey, 208.

⁸⁴ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 115, 116.

1359'da Ebû Sâlim Fas'ta işbaşına geçti. Daha önce Gırnâta'da sürgünde kaldığı için onun tahta geçmesiyle Fas-Benî Ahmer ilişkileri iyileşti.

V. Muhammed Benî Ahmer'in geleneksel diyebileceğimiz “pragmatik dış siyaset” anlayışını sürdürüyordu. Nitekim 763/1362'de ikinci defa Benî Ahmer tahtına oturduktan sonra Kastilya'da II. Henri ile I. Pedro arasında taht kavgası yaşanmış, V. Muhammed, Pedro'yu desteklemişti. Ancak II. Henri tahtı ele geçirip de Benî Ahmer'e karşı askeri operasyonlara başlayınca V. Muhammed cephe değiştirerek Pedro'yu desteklemekten vazgeçip Henri'yi tanımıştır.⁸⁵

V. Muhammed yönetiminin sağladığı imkânlar toplumu her yönden etkiliyor ve önünü açıyordu. Bilimde sanatta ve ziraatta önemli gelişmeler yaşıyordu. Aynı zamanda Afrika, İtalya, Fransa, Mısır ve Şam'la ticarî münasebetler kurulmuştu. Hangi milletten ve hangi mezhepten olursa olsun bütün tacirler Benî Ahmer topraklarında tam bir emniyet ve huzur içinde faaliyet gösteriyordu.⁸⁶

Özellikle Cenovalı tacirlere ticaret eşyalarını muhafaza imkânı sağlamak amacıyla büyük ambarlar tahsis edilmişti. Benî Ahmer'in iskelesi olan Meriyye limanı hem güvenilirlik açısından hem de mevki itibarıyla tüccarın Benî Ahmer'e yönelmesinde önemli rol oynamıştı. Bu durum Benî Ahmer halkının daha da zenginleşmesini sağlarken kültür seviyesinin yükselmesini, adaletin yaygınlaşmasını, huzur, barış ve sükûneti de beraberinde getirmişti. Bütün bunların sonucunda Benî Ahmer Devleti ve yönetimi daha da güçlenmişti.

⁸⁵ Harvey, 209, 214-215; Kennedy, 292.

⁸⁶ Ziya Paşa, II, 300-306.

Benî Ahmer'in özellikle İtalya ile aralarında geliştirdikleri ipek ticareti Gırnâta'yı Endülüs'ün en zengin şehri haline getirmişti.⁸⁷ Benî Ahmer'deki bu gelişmişlik seviyesi ve müreffeh ortam diğer ülkelerin ve liderlerinin de dikkatini çekmiş, çeşitli sebeplerle ziyaretler yapılarak bu ortam bizzat müşahede edilmiştir. Nitekim Benî Ahmer Sultanı'nın oğlu Yusuf, Fas Emiri'nin kızıyla evlenmiş bu merasim; İspanya, Fransa ve İtalya'dan gelenler tarafından izlenmişti.⁸⁸

V. Muhammed 793/1391 de vefat edinceye kadar Benî Ahmer barış ve refah içinde yaşadı. Ticaret ve endüstri gelişti, ziraatta bolluk yaşandı. Bunda Gırnâta ovasında yapılan büyük sulama kanalları şebekesinin elbette çok önemli bir rolü vardı.⁸⁹ Aynı şekilde göçlerle gelen sanat erbabı ve savaşçılar Benî Ahmer Devleti'ndeki bu olumlu gelişmelere büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.⁹⁰

Müslümanların İspanya'da ki son kalesi olan Benî Ahmer Devleti 2 Rebiülevvel 897 (2 Ocak 1492) tarihinde Kastilya-Aragon Krallığı tarafından işgal edilerek İslâm hakimiyetine son verilmiştir.⁹¹

3. Kültürel Ortam

Benî Ahmer'de kültürel durum araştırılırken öncelikle bu alanda etkili olan faktörlerin ortaya konulması gerekmektedir. Hiç şüphesiz bir toplumun kültür düzeyi o toplumda yer alan fertlerin ekonomik gücüyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla bu hususu biraz daha açmak gerekir.

⁸⁷ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Sali Tuğ), I-IV, İst. 1980, III, 872.

⁸⁸ Ziya Paşa, II, 306.

⁸⁹ Sabri, 381; İmamüddin, *Endülüs*, 337.

⁹⁰ Adnan Faik Anbetâvî, *Hikâyetüna fi'l-Endelüs*, Beyrut 1989, s. 118.

⁹¹ İbnü'l-Hafîb, *İhâta*, I, 91-93; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 185,186; Özdemir, "Gırnâta", 51-57.

Bu dönemde Cenova ve Venedik arasında ticarî bir rekabet vardı. Ticaret yolları üzerinde hakimiyetlerinin zayıflaması, Cenovalıların hareket alanını daraltmış ve onları yeni arayışlara sürüklemişti. Yeni pazarlar ve açılım yolları arayışına giren Cenovalılar Benî Ahmer'e yönelmişlerdi. Benî Ahmer'in konumu bu hususta çok etkin bir rol oynuyordu. Cenovalılar, altın, ipek vb. ticaret malları üzerindeki tekellerini devam ettirmek istiyorlardı. Benî Ahmer'in özel konumunun yanı sıra burada üretilen kaliteli ipeğin dünya pazarlarına taşınmasının düşünülmesi de ilginin Benî Ahmer'e yönelmesinin önemli sebeplerinden biriydi.⁹² Böylece Benî Ahmer'de ticari hayat canlanmış, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak sosyal ve kültürel hayatta da hareketlilikler yaşanmıştır.

İbnü'l-Hatib'in yetiştiği dönemde Benî Ahmer şehirleri, önemli birer eğitim merkezi halindeydi. Ulema ve üdebanın büyükleri bu topraklarda bulunmaktaydı.⁹³

Kur'an, hadis rivayeti, fıkıh ve nahiv en çok rağbet edilen ilimlerin başında gelmekteydi. Beni Ahmer toplumunda Malikî mezhebi yaygındı ama diğer mezheplerin görüşlerini bilen fakihler de bulunuyordu. Toplumda "fakih" isminin özel bir önemi vardı. Hatta bazı sultanlar "fakih" ünvanıyla anılmıştır.⁹⁴ Şiire de çok önem verilir ve şairler çeşitli mevkilere getirilirdi. Daha doğrusu astroloji ve felsefe hariç bütün ilimlere rağbet edilirdi. Bu iki ilimle uğraşanlara halk arasında "zındık" gözüyle bakıldığı için bunlarla pek meşgul olunmazdı.⁹⁵

⁹² Fâris Bevviz, *Târihü'l-Arab fi'l-Endelüs*, Dımaşk 1415-1416/1994-1995, s. 249.

⁹³ İbnü'l-Hatib, *Mi'yârü'l-ihitiyâr fi zikri'l-me'ahid ve'd-diyâr*, (neşr. M. Kemal Şebâne), *Mevsû'atü tîrâsi'l-insâniyye*, IV, 288-308,

⁹⁴ Benî Ahmer'in ikinci Sultanı II. Muhammed (671-701/1273-1302), "el-Fakîh" ünvanıyla anılıyordu.

⁹⁵ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I, 181-182.

Bu arada bazı aileler ilmî faaliyetlerde ön plana çıkmıştır. Mesela Benû Zühr; tıp alanında, Benû Rüşd; fıkıh ve felsefede, Benû'l-Hatîb; edebiyat ve şiirde, Benû Âsım; fıkıh ve edebiyatta temayüz etmiştir.

Bu ailelerden Benû'l-Hatîb'in H.VIII / M.XIV'teki en seçkin ismi şüphesiz çeşitli ilimlerde söz sahibi olmuş, eserler telif etmiş ve yönetimde üst düzey görevler üstlenmiş, "Benî Ahmer'in fikri gelişmişliğin önemli bir sembolü olan Lisânüddin İbnü'l-Hatîb"dir (ö. 776/1374).⁹⁶ İbnü'l-Hatîb'in ölümünden sonra da Benû Âsım ailesinden Ebû Bekir Muhammed b. Âsım el-Gırnâtî (ö. 839/1426) ve oğlu Ebû Yahya b. Âsım (H. IX / M. XV. yüzyılda yaşamış) gibi bazı isimlerin ön plana çıktığını görmekteyiz.⁹⁷

Benî Ahmer'deki kültürel durumu etkileyen bir diğer sebep de Endülüs'ün diğer şehirlerinde yaşanan işgallerdi. Nitekim işgale uğrayan şehirlerde yaşayan Müslümanlar ve bu arada ilim adamları kendilerini daha güvende hissedebilecekleri tek sığınak olan Benî Ahmer topraklarına göç etmeye başlamışlardı.⁹⁸ Bu göçlerin Benî Ahmer'e önemli ölçüde sermaye akışı sağladığı da göz ardı edilmemelidir.

Güçlü bir Benî Ahmer Devleti bu göçmenlerin, terk etmek zorunda kaldıkları yurtlarına dönüş umudunu canlı tutuyordu. Bundan da anlaşılıyor ki yerlisiyle, göçmeniyle bütün Benî Ahmer halkı her alanda güçlü olmanın gerekliliğini kavramış ve bunun için çaba sarf etmeyi vazife bilmişlerdir. Endülüs'ün son halkası olan bu devletin, küçüklüğüne ve düşmanlarının

⁹⁶ İnân, *Lisânüddîn*, 14.

⁹⁷ Ahmed M. et-Tûhî, "Benû Âsım: Üsretün Endelüsiyye mine'l-ulemâ ve's-siyasiyyin ve eserühüm fi Ğırnâta fi asrı'l-Beni Ahmer 630-897/1238-1492", *es-Sicillü'l-ilmi*, (Riyad 1417/1996), 289-297. 289; Ebû Yahyâ, yöneticiliği ve belağati bakımından çağdaşlarınca Lisânüddün İbnü'l-Hatîb'e benzetilmiş ve "II. İbnü'l-Hatîb" olarak isimlendirilmiştir.

A. Muhtar el-Abbâdî, *Dirâsât fi târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiye ty., 241, 242.

⁹⁸ Anbetavi, 118.

kararlı faaliyetlerine rağmen iki buçuk asrı aşkın bir süre hayatini devam ettirmiş olması bu azim ve kararlılığın bir göstergesi olarak algılanmalıdır.

Benî Ahmer tahtına oturan sultanların çoğu ulema ve üdeba sınıfına dahil edilen üstün meziyetli şahsiyetlerdi. Bu özelliklere sahip olmayanlar ise en azından ilmî faaliyetlere destek veren ve bilginleri teşvik eden kişilerdi. Biz burada sadece İbnü'l-Hatîb'in yaşadığı H. VIII / M.XIV asrın yöneticilerine kısaca değinmekle yetineceğiz.

Bu asrın hemen başında (701/1302) vefat eden II. Muhammed'in bilginin hamisi olup bir kaç yabancı dil bildiği kaydedilmektedir. Filozof ve fakihlerle tartışmalar yapan Sultan aynı zamanda fakîh ünvanına sahipti.⁹⁹ Ondan sonra tahta geçen III. Muhammed (701-708/1302-1309) şiire düşkün, ulemanın kıymetini bilen birisiydi. İbnü'l-Hatîb'in de kendisiyle çalıştığı Sultan I. Yusuf alim ve şairdi¹⁰⁰ aynı zamanda şairlerin ve alimlerin hamisi olarak tanınmıştı.

Yusûfiye/Nasriyye Medresesi;¹⁰¹ Benî Ahmer zamanında Gırnâta şehri, Hristiyanların saldırı ve yağmalarından kaçarak buraya gelen Müslümanlar için sanat ve bilim yurdu olan Kurtuba'nın yerini almış, bu anlamda bir sığınma yeri olmuştu. Savaş ortamının yanı sıra Gırnata'da bulunan medrese de bu gelişmelerde önemli rol oynamıştır.

Sultan I. Yusuf (733-755/1333-1354), Hacıp Ebû Nuaym Rıdvan'a bir medrese yaptırması talimatını vermişti. Yusûfiye (Nasriyye) Medresesi

⁹⁹ İmamüddin, *Endülüs*, 330.

¹⁰⁰ 'İnân, *Lisânüddîn*, 125.

¹⁰¹ Benî Ahmer'in bu büyük ilim merkezinin giriş kapılarından birinin üzerinde bulunun kitabedeki şu ifadeler dikkat çekmektedir: "Dünya hayatı şu dört şey üzerine dayanıp durur: 1. Hikmet sahiplerinin taşıdığı ilim, 2. Yetkili kimselerin göstereceği adalet, 3. İy ve salih insanların duası, 4. Yiğitlerin cesareti." Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 694.

olarak bilinen bu eğitim kurumu 750/1349 yılında tamamlanmıştır.¹⁰² Şebâne'nin belirttiğine göre; Bu medrese, H. XII / M. XVIII. yüzyıl başlarında İspanyollar tarafından yıkılıncaya kadar ilim ve kültür merkezi olmuştur. Günümüzde Gıranâda Belediyesi tarafından yerine yeni bir bina yapılan bu medresenin bazı kalıntıları ve kitabeleri Granâda Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir.¹⁰³

Fıkıh, kelam, tefsir, tasavvuf, vb. dinî ilimlerin yanı sıra Arap dili, sarf, nahiv, belâğat, psikoloji, tıp, fizik, kimya, botanik gibi tabiî ilimler ve fizik bilimleri ile birlikte halk nezdinde pek de makbul karşılanmayan felsefe derslerinin de okutulduğu medresede¹⁰⁴ Ebû Zekerîya b. Hüzeyl (753/1352), Ebû Abdullah İbnü'l-Fahhâr (754/1353), Ebû Abdullah ez-Zevâvî (ö. 770/1369), Ebû Abdullah b. Merzuk (ö. 781/1379) ve Ebû Said b. Lübb (782/1381) gibi dönemin ileri gelen bilginleri ders vermiştir.¹⁰⁵

Duvarlarından birine seçkin şiirlerinin nakşedildiği bu medresede, İbnü'l-Hatîb'in ders verdiği dair bir bilgiye rastlayamadık. Öğrencilerinden bahsederken de ifade edeceğimiz gibi İbnü'l-Hatîb'in böyle önemli bir kurumda görev yapmamış olmasını siyasi görevlerinin ve buna bağlı olarak siyasal faaliyetlerinin yoğunluğuna bağlıyoruz. Zaten aktif siyasetten uzak kaldığı dönemlerde de öğrenci yetiştirmek yerine eser yazmayı tercih etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 109.

¹⁰³ İbnü'l-Hatîb, *Künâsetü 'd-dükkân ba 'de intikâli 's-sükkân*, (neşr. M. K. Şebâne, göz. geç. Hasan Ahmed Mahmud), Kahire 1968, s. 155.

¹⁰⁴ Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 893; Sabri, 379.

¹⁰⁵ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*; 109; Hımsî, 56-57.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, *Künâse*, 155.

Benî Ahmer'in sanat ve kültür faaliyetlerini himaye etmeleri bir çok yerden özellikle de Kuzey Afrika'dan İbn Merzûk gibi pek çok alimin burada toplanmasına sebep olmuştur.¹⁰⁷

Yusûfiye'ye sadece Müslümanlar gelmiyordu. Aynı zamanda Kuzeydeki Hristiyan Kastilya'dan ve diğer yabancı ülkelerden öğrenciler de gelerek, burada Müslüman öğrencilerle birlikte eğitim görüyorlardı.

Gerek Yusûfiye'de gerekse diğer medreselerde zaman zaman halka açık toplantılar ve anma günleri tertiplemek adet halindeydi ki bu tür münasebetlerle umumiyetle müderrisler tarafından orijinal şiirle okunur ve hitabet gösterileri yapılırdı.¹⁰⁸

Yukarıda bahsi geçen bütün hususlar Sultan Yusuf b. İsmail (733-755/1333-1354) ve oğlu Sultan V. Muhammed (I. Dönemi: 755-760/1354-1359, II. Dönemi: 763-793/1362/1391) zamanlarında fikri sahada önemli gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştı. V. Muhammed ilmi çalışmaları teşvik eden ve edebiyata son derece meyyal bir yöneticiydi. İnşasına daha önce başlanan el-Hamrâ Sarayı, bu Sultan döneminde tamamlanmıştır.

el-Hamrâ'da çeşitli vesilelerle ilmî ve edebî meclisler düzenlenir ve ilim adamları burada müzakereler yapar ve şiirler inşad ederlerdi. Mesela 764 yılının Rebiülevvel ayında Sultanın da katılımıyla bu tür bir meclis düzenlenmiş ve İbnü'l-Hatîb burada bir şiirini arzetmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 872; Dominique Urvoy, "Ulemâü'l-Endelüs" (ed.el-Hadrâ Selma *el-Hadaratü'l-Mağribiye'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs*, I-II, Beyrut 1999 içerisinde), 1179-1216.

¹⁰⁸ Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 894.

¹⁰⁹ İnân, *Lisânüddîn*, 116-117.

V. Muhammed Benî Ahmer'e gelen İbn Haldûn'a saygı gösterip, onu elçilikle görevlendirmiş, kendisine toprak bağışlamıştır. Bu da alime ve bilgiye verilen değerin bir göstergesidir.

Benî Ahmer Devleti'nin vezirleri ve kâtipleri de ilim ehli kimselerdi. II. Muhammed ve III. Muhammed'in veziri Ebû Abdullah b. el-Hakîm ve Ebû'l-Hasan Ali b. el-Ceyyâb, I. İsmail'in kâtibi, V. Muhammed 'ın veziri İbnü'l-Hatîb, V. Muhammed , Yusuf II ve VI. Muhammed I'nin veziri İbn Zümrek (ö.796/1393) örnek olarak zikredilebilir.¹¹⁰

Zikri geçenlerin dışında H. VIII/ M. XIV. yüzyılda pek çok şair, edip ve alim yetişmiştir.¹¹¹

Siyasi açıdan olduğu gibi kültürel açıdan da Benî Ahmer dönemini kuruluş, gelişme ve çöküş dönemleri şeklinde üçe ayırmak mümkündür. İbnü'l-Hatîb'in yaşadığı dönemi de içine alan gelişme dönemi Benî Ahmer'in en parlak devri olarak kabul edilmektedir.¹¹²

İbnü'l-Hatîb'in döneminde Benî Ahmer'de yetişmiş olan ulema o dönemin bütün ilimlerinde eğitim almış, eserler telif etmiş ve öğrenci yetiştirmişlerdir. Ancak bazı ilimlerde daha fazla ön plana çıktıkları müşahede edilmektedir. Nahivde; İbnü'l-Fahhar el-Cüzâmî (ö.723/1323), İbn Şükrâl (ö. 730/1329-1330), fıkıhta; İbn Cüzey (ö. 741/1340), Şâtibî, (ö. 790/1388), Seyahat alanında; el-Belevî (ö. 765/1364), İbnü'l-Hacc en-Nümeysi (ö. 756/1364), tarihte; İbnü'l-Hatîb (ö.776/1374), İbnü'l- Hâc el-

¹¹⁰ Hımsî, 59.

¹¹¹ İbnü'l-Hatîb, H. VIII. yüzyılda Endülüs'te yetişmiş şairleri ele aldığı *el-Ketîbetü'l-kâmine fi men lakînâhu bi'l-Endelüs min şuarâi meti's-sâmine*, (tah. İhsan Abbas, Beyrut 1983) adlı bir eser telif etmiştir. Ayrıca bkz. Hımsî, 59-73.

¹¹² Hımsî, 44.

Billîfikî (ö. 771/1370), İbnü'l-Ahmer, (ö 807/1404) ... örnek olarak verilebilir.¹¹³

Aynı dönemde Benî Ahmer'de müsbet ilimlerle ve felsefeyle uğraşanların sayısı pek fazla değildi. Astronomide; Ahmed b. Bâse (ö. 709/1309), kimyada; İbn Şuayb (I. Yusuf zamanında yaşamış), tıpta; İbnü'l-Hatîb (ö.776/1374), İbrahim b. Zerzer (V. Muhammed zamanında yaşamış) ve İbnü'l-Hatîb'in öğrencisi İbnü'l-Mihnâ... ön plana çıkan isimlerdi.

Müspet ilimlerle ve felsefeyle meşguliyeti engelleyen çeşitli sebepleri vardı. Bunların başında da Mâlikî fukahasının dini ilimlere ağırlık vermesi ve halk üzerinde oldukça etkili olmaları, felsefe vb. ilimlere karşı bir önyargının bulunması gibi sebepler yer almaktaydı.¹¹⁴

Özellikle felsefeye karşı oluşu anlayabilmek için düşman tehdidi altındaki bir toplumun psikolojik durumunu iyi algılamak gerekir. Böyle bir toplumda dini duygu ve düşüncelerin daha canlı olacağı dolayısıyla din bilimlerine ağırlık verileceği bir gerçektir. Zira din ilimlerin dışında bilhassa felsefeyle uğraşılması bir tür “sapıklık” olarak kabul edildiğinden dolayı bu ilimle uğraşanların yüzünden toplumun zarar görmesi veya bir takım afetlere ya da işgallere maruz kalması ihtimalini kuvvetle muhtemel görmeleri, insanları bir takım tepkilere sürüklemiş, kendilerince tedbir almaya sevk etmiş olabilir. Nitekim İbnü'l-Hatîb'in zındıklıkla suçlanma sebeplerinden biri olarak felsefeyle uğraşması gösterilmiştir.

Müspet ilimlerin ve felsefenin bir toplumda tekâmül gösterebilmesi için istikrar önemli bir rol oynar. Oysa Benî Ahmer toplumu istisnâ bazı dönemler hariç genelde savaş ve iç karışıklıklar yaşıyordu. Bahsi geçen

¹¹³ Hımsî, 65-69.

¹¹⁴ Hımsî, 70-73.

bilim dallarının altyapıları ile ilgili (bilginlerin azlığı gibi) bazı sorunlar da bu ilimlerle uğraşmayı kısıtlayan sebepler arasında sayılabilir.

Benî Ahmer Devleti'nin özellikle VIII/XIV. yüzyıldaki kültürel durumunu ele aldığımız bu bölümde İbnü'l-Hatîb'in ömrünün sonuna doğru durum bu merkezdeydi. İbnü'l-Hatîb'in hayatını kaybettiği yüzyılın son çeyreğinde yaşanan çeşitli olumsuzluklar kendini eğitim ve kültür alanında da göstermiştir. Hatta İbn Haldûn Benî Ahmer Devleti'nin bu dönemini kastederek o sıralarda Endülüs'te eğitim ve öğretimin tamamen durduğunu, artık ilimlere önem verilmediğini, Müslümanların ilim namına Arap dili ve edebiyatı öğrenmekten başka bir şeyle uğraşmadıklarını, müspet ilimlerin izlerinin neredeyse tamamen silindiğini söyleyerek bu durumun; yurt bayındırlığının kaybolması, medeniyetin gerilemesi, ekonomik durumun altüst olması ve toprakların önemli bir kısmının işgale uğramasından kaynaklandığını belirtir.¹¹⁵ Bu sebeplerden dolayı Endülüs'te ilim ve medeniyet çökmeye başlamış, felsefî ve aklî ilimlerde gerileme yaşanmış, bu ilimlerin iz ve eserleri kaybolmaya yüz tutmuştur.¹¹⁶ Medenî hayatın icaplarından olan diğer sanayi gibi tıp ilmi de aynı sebeplerden dolayı gerilemiştir.¹¹⁷

Öte taraftan şiir ve edebiyatın Araplar üzerinde cahiliye devrinden beri devam ede gelen etkisi Benî Ahmer'de de gün yüzüne çıkmış ve özellikle de şiirde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Benî Ahmer'de devamlı savaş ortamında yaşayan Müslümanlar şiir ve edebiyatın motive edici özelliklerinden faydalanmak için bu ilimlere önem vermiş ve büyük şairler yetiştirmiştir.

¹¹⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 447-448.

¹¹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 573.

¹¹⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 602.

Benî Ahmer toplumunun kültürel gelişmişliğinin bir göstergesi de şudur: Müslümanlar topraklarını kaybettikçe kıyı şehirlere doğru çekilmiş, oradan da Kuzey Afrika'ya göçler yaşanmıştı. İbn Haldûn, bu göçler sayesinde Kuzey Afrika'ya kültür ve medeniyetin yerleştiğini ve böylece bu topraklarda medenî hayatın gereği olan bir çok alışkanlığın yayıldığını, hüner ve sanatın büyük bir kısmının göçmenlerden alındığını özellikle vurgulamaktadır.¹¹⁸

Hicri VIII'de Benî Ahmer'de İslâm medeniyeti zirveye ulaşmış bir süre sonra da inişe geçmiştir. Zira toprakları haçlı saldırılarına maruz kalmış, reconquista (yeniden fetih) şiddetlenmiş, Müslüman-Hristiyan savaşları yoğunluk kazanmış dolayısıyla zaman zaman siyasi krizler yaşanmıştır.

Bütün bunlardan dolayı askerî, siyasî ve sosyal açıdan parlaklığını kaybetmeye başlayan Benî Ahmer, ekonomik ve kültürel canlılığını sürdürerek kültür merkezi olma özelliğini bir süre daha korumuş ve büyük mütefekkirler yetiştirmiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 294-295.

¹¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *Ravda*, Muhakkıkın önsözü, 13; Sâih, 11-12.

I. BÖLÜM

İBNÜ'L-HATİB'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ailesi, Tahsil Hayatı ve Hocalığı

Adı; Muhammed b. Abdullah b. Sa'îd b. Abdullah b. Sa'îd b. Ali b. Ahmed es-Selmânî, künyesi ise Ebû Abdullah'tır. Lisânüddîn lakabıyla anılır. Gırnâta'nın 50 km. batısında bulunan Levşe¹²⁰, de (Loja) 25 Receb 713'te¹²¹ (15 Kasım 1313) doğdu.

İbnü'l-Hatîb, Endülüs'ün fethinden sonra Suriye'den Endülüs'e göç eden (H. II/M.VIII)¹²² Yemen asıllı soylu bir aileye mensuptur. Bu aile önceleri Benî Vezîr daha sonraları da Levşe'de Benî Hatîb diye tanınmıştır. Doğudan gelen ataları önce Kurtuba'ya, "er-Rabad Vak'ası"ndan¹²³ sonra da Tuleytula'ya yerleşmişlerdir.

Bu aileden Levşe'ye ilk yerleşen kişi İbnü'l-Hatîb'in dedesi Sa'îd'dir. "Takva sahibi bir kimse" olarak nitelenen Sa'îd, alim bir kişi olup İşbiliye-Gırnâta yolu üzerinde bulunan evinde ders verir, konuşmalar

¹²⁰ İbnü'l-Hatîb Endülüs şairlerini anlatırken Levşe'yi otuzuncu sırada ele almış; "muhteşem bir manzarası, akar suyu, bağları, bahçeleri olan bu şehrin arazisi kanallarla sulanır. Mükemmel yeşilliği vardır. Halkı güzel işlerle uğraşır, nazik ve cana yakındır. Ancak sokakları temiz değildir." şeklinde bilgi vermiştir. İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 125-126; İspanyollar tarafından 891/1486'da geri alınan şehrin günümüzdeki nüfusu 20.000 civarındadır. Ancak İbnü'l-Hatîb zamanında daha kalabalık bir nüfusa sahipti. İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, muhakkıkın önsözü; Bugünkü Levşe'yi gezen İnan, bu şehirde İbnü'l-Hatîb'e ait bir işaret, kalıntı bulamadığını ifade etmektedir. İnan, *Lisânüddîn*, 31.

¹²¹ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 63.

¹²² Vila J., Bosch, "İbn al-Khatîb", *EF*² (İng.), Leiden 1986, III, 835-837,

¹²³ er-Rabad Vak'ası, Endülüs Emiri Hakem b. Hişam'ı tahttan indirmek amacıyla Kurtuba halkının gerçekleştirdiği bir ayaklanmadır. H. 202 (M.818)'de gerçekleşen bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmış, isyancıların çoğu asılmış, Kurtuba'nın ileri gelenlerinden bir kısmı da Kurtuba'dan kaçmak zorunda kalmıştır. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 449; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 15.

yapardı. Bundan dolayı kendisine “el-Hatîb” ismi verilmiş ve çocukları da “İbnü’l-Hatîb” diye anılır olmuştu.

İbnü’l-Hatîb’in babası Abdullah H. 672 yılının Cemaziyülevvel ayında (1273 Kasım-Aralık) doğmuş, önce Gırnâta’ya yerleşmiş, bir ara Levşe’de yaşamışsa da sonra tekrar Gırnâta’ya dönmüştür. Hat, tilavet, fıkıh, matematik ve edebiyat ilimlerine vakıf olan Abdullah, 713/1314’de tahta geçen Ebü’l-Velid İsmail’in döneminde (713-725/1314-1325) resmi görevler üstlenmiştir.¹²⁴ Tahta oturan isimler değişmişse de Abdullah görevini sürdürmüş, Tarîf savaşında¹²⁵ 7 Cemaziyülevvel 741 (29 Ekim 1340) de hayatını kaybetmiştir.¹²⁶

Babasından sonra bu ailede İbnü’l-Hatîb ön plana çıkmıştır. Gerek ilmî yönüyle gerekse siyâsî görevleri dolayısıyla dikkatleri üzerine çeken İbnü’l-Hatîb’in ailesi ve çocuklarına geçmeden önce mezhebi ile ilgili kısa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır; İbnü’l-Hatîb, Endülüs’te yaygın olan Mâlikî mezhebine mensuptur. Bu mezhebin ileri gelenlerin biyografilerini içeren eserler de İbnü’l-Hatîb’in hayatına da yer verilmiştir.¹²⁷ İbnü’l-Hatîb’in kitaplarında “gizli şiiîlik ifadeleri” bulunduğu ya da “şiiî kaynaklı pek çok tabir kullandığı”¹²⁸ şeklindeki değerlendirmeler, onun şiiî olduğu anlamına gelmez. Bazı fikirleri şiiî anlayışa yakın görülebilir. Bundan dolayı İbnü’l-Hatîb’e böyle bir isnat doğru olamaz. Zaten Şiiîlerin seçkinlerinin

¹²⁴ İbnü’l-Hatîb, babasının hayatını anlatırken, sarayda ne tür görevler üstlendiğine dair bilgi vermemektedir. (*İhâta*, III, 386-392.) Ancak başka bir yerde babası için “vezirlik unvanı tahsis edildi, resmî bir görevli olarak saltanat merkezinde Sultana eşlik etti” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. (*İhâta*, IV, 442.) Buradan da babasının sarayda üst düzey görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹²⁵ Girişte “Siyasi Ortam” başlığı altında bu savaş hakkında bilgi verilmiştir. bkz. s. 16

¹²⁶ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 391, IV, 439-440; ayrıca bkz. İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, Naşirin önsözü, 1-53.

¹²⁷ M. Mahluf, *Şeceretü’n-nûri’z-zekiyye fî tabakâti’l-mâlikiyye*, Kahire 1349. s. 230

¹²⁸ Hernandez, “el-Fikrû’l-İslâmî fî şibhi’l-Cezîreti İlbîre”, *el-Hadâratü’l-Mağribiyye* (Beyrut 1999), s. 1089-1124.

hayatları hakkında bilgi veren eserlerde de İbnü'l-Hatîb'e yer verilmemiştir.¹²⁹

Eşleri-Çocukları¹³⁰: İbnü'l-Hatîb, hayatını anlatırken bu konudan pek bahsetmemiştir. Yalnız Selâ'da sürgündeyken (761-763/1359-1362) eşinin vefat ettiğini kaydetmiştir (6 Zilkâde 762/7 Eylül 1361). İbnü'l-Hatîb bu konuda bilgi verirken vefat eden eşinin geride küçük kız-erkek çocuklar bıraktığını ifade etmektedir. Buradan Selâ'da vefat eden eşinin ilk eşi olmadığını anlıyoruz. Çünkü bu sıralarda Abdullah adında bir oğlunun Fas-Merîni sarayında görev yapmakta olduğu bilinmektedir.¹³¹

İbnü'l-Hatîb hakkında bilgi veren kaynaklar Abdullah'ın yanı sıra Muhammed ve Ali adında iki erkek çocuğundan daha bahsetmektedirler.

Abdullah, bu çocukların en büyükleridir. H. 743'te Gırnâta'da doğmuştur. Uzlete ve tasavvufa meyyâl bir kişiliği olan Abdullah aynı zamanda şiir nazmetmiştir. İbnü'l-Hatîb Selâ'da sürgündeyken Abdullah Fas sarayında Merînî Sultanının divân kâtibi olarak çalışıyordu. Babasından

¹²⁹ Muhsin el-Emin, *A'yanü's-Siâ*, I-X, Beyrut 1986 da İbnü'l-Hatîb yer almamaktadır.

¹³⁰ İbnü'l-Hatîb Gırnâta'dan ikinci defa ayrılmadan önceki son zamanlarında (772 yılı başlarında) çocuklarına vasiyette bulunmuştur. İbnü'l-Hatîb, yaklaşık on sayfalık bu vasiyete, tıpkı Lokman Hekim gibi Allah'a şirk koşmamayı ve Müslüman olarak ölmeyi tavsiye ederek başlıyor sonra da onları imana, Allah'ı birlemeye, Peygambere indirilene iman etmeye, asabiyetten uzak durmaya, İslâma bağlılığa, Allah'a sığınmaya, Kitâbullah'a sarılmaya, ayetlerini düşünmeye, emir ve yasaklarına uymaya, keyfi yorumlardan uzak durmaya, İslâm'ın temellerini kavramaya, namaza; sünnetleriyle beraber devam etmeye, zekâta, oruca, cihada, faydalı ilim tahsiline, "ilimlerin en hayırlısı olan din ilimlerini" öğrenmeye teşvik ediyor. Ardından Kur'an ilimleriyle, tecvitle, hadis hıfzıyla, usulü fıkıhla, ulemadan menkul meselelerle uğraşmalarını, zemmedilen ilimlerden kaçınmalarını, emri bil-maruf ve nehyi ani'l münkeri icra etmelerini, doğru olmalarını, fitneden, yalandan ve zinadan uzak durmalarını, kan dökmemelerini, hamr, riba ve kebâirden, zulümden, hasetten, gıybetten, cimrilikten, fuhuş ve münkerden, yalancı şahitlikten kaçınmalarını, sırları ifşa etmemelerini, komşu hakkına riayet etmelerini, Allah'tan korkmalarını, dua ve iltica ile nimetlere şükretmelerini vasiyet ediyor. Tavsiyelerin tutulmasını temenni ederek vasiyetini bitiriyor. Bu vasiyetin tam metnini Makkarî *Nefhü't-tîb*, IX, 227-237'da ve *Ezhârü'r-riyâz*, III, 320-336'da vermektedir. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz*, I-III, (tah. M. es-Sekâ, İ. Elebyârî, A. Şiblî), Kahire 1358/1939.

¹³¹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 164, 165, 205.

ve İbnü'l-Ceyyâb'dan ders almıştır.¹³² İbnü'l-Hatîb H. VIII / M XIV. yüzyılda Benî Ahmer topraklarında yaşamış olan seçkin insanların biyografilerini yazdığı *el-Ketîbetü'l-kâmine* adlı eserinde “Kâtipler ve Şairler” başlığı altında oğlu Abdullah'ın biyografisine de yer vermiştir.¹³³

İbnü'l-Hatîb'in diğer iki oğlundan Muhammed de Abdullah gibi babasından ve İbnü'l-Ceyyâb'dan ders almıştır. Tasavvufla uğraşmayı tercih etmiş, Sultanlara hizmet etme arzusu içinde olmamıştır.¹³⁴ Ali ise babası ve İbnü'l-Ceyyâb'ın yanı sıra İbn Şibrîn, Billîfikî ve İbn Hâtîme gibi hem Benî Ahmer'in hem de Mağrib'in en meşhur alimlerinden ders almış ve onlardan malumat aktarmıştır. Makkarî, aynı zamanda şiirle de uğraşan Ali'yi, babasından sonra ailenin şairi olarak nitelemiştir.¹³⁵ Makkarî'ye göre Ali, Merînî Sultanı Ebû Sâlim'in oğlu Ebu'l-Abbâs el-Mustansır el-Merînî'nin dostu olmuş sultanlığı zamanında da (776-786/1374-1384) onun hizmetinde bulunmuştur. Ancak adı geçen Sultanın İbnü'l-Hatîb'i tutuklatıp Benî Ahmer'e teslim eden kişi olduğu¹³⁶ hatırlanırsa bu Sultanla Ali'nin dost olması ve onun hizmetinde bulunması pek de mümkün görünmemektedir. Ebû'l-Abbâs'ın taht mücadelesinde Benî Ahmer Devleti kendisine bazı şartlarla destek vermişti. Bu şartlardan biri de İbnü'l-Hatîb'in tutuklanmasıydı. Yeni Sultan tahta oturur oturmaz İbnü'l-Hatîb tutuklanmış,

¹³² İbnü'l-Hatîb, *Nafâza*, 164-165; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 148.

¹³³ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *Ketibe*, 279-282.

¹³⁴ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 137.

¹³⁵ İbnü'l-Hatîb'in bir oğluna ait olduğu ifade edilen bir şiirin Tokyo üniversitesi Institute of Oriental Culture'da Arapça Yazmalar koleksiyonu içerisinde yer aldığı Hans Daiber tarafından ifade edilmektedir. bkz. Hans Daiber, *Catalogue of Arabic Manuscripts In The Daiber Collection Institute of Oriental Culture University of Tokyo*, Tokyo 1988. 122. İbnü'l-Hatîb'in burada bir oğlundan bahsedilmiş ancak isim verilmemiştir. Bunun İbnü'l-Hatîb'in oğullarından Ali olduğunu düşünüyoruz. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi Ali şiirle uğraşmış ve İbnü'l-Hatîb'den sonra ailenin şairi olarak kabul edilmiştir.

¹³⁶ İbn Haldûn, *Iber*, VII, 341.

kısa bir süre sonra da öldürülmüştü.¹³⁷ Bu durumda İbnü'l-Hatib'in oğlu Ali'nin Merinî Sultanının sarayında görev yaptığından bahsediliyorsa o zaman "babasına rağmen dostluğunu devam ettirmiş ve sarayda görev üstlenmiş" olmaktadır. Yine Makkarî, Ali'nin Mısır'a gittiğini kaydetmiş ancak ondan sonrası hakkında bilgi vermemiştir.¹³⁸

Tahsil Hayatı;

İbnü'l-Hatib ilk tahsiline babasının yanında başladı. Sonra Benî Ahmer Devleti'nin ve Kuzey Afrika'nın önde gelen ulemâsından din bilimleri, gramer, şiir ve tabîî bilimler eğitimi aldı.¹³⁹

İbnü'l-Hatib *İhâta*'da kendi hayatını anlatırken hocaları hakkında da bilgi vermiştir. Ancak çoğunun vefat tarihleri bilinemediği için biz İbnü'l-Hatib'in hocalarının isimlerini alfabetik olarak sıralamayı uygun bulduk.¹⁴⁰

- 1) Ebû Abdullah b. Abdülveli el-Avvâd el-Mükettib es-Salih. İbnü'l-Hatib *el-İhâta*'da hayatını anlatırken "hocaları" başlığı altında ilk önce el-Mükettib'in ismini zikretmiş ve ondan Kur'an ve tecvid dersleri aldığını, hafızlığını onun yanında tamamladığını kaydetmiştir.¹⁴¹

¹³⁷ İbn Haldûn, *İber*, VII, 335-339.

¹³⁸ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 139.

¹³⁹ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 160; Chejne, *Muslim Spain*, 271.

¹⁴⁰ Bu arada İbnü'l-Hatib'in hocaları ile ilgili olarak yapılmış bir yanlışlığı da dikkat çekmek gerekmektedir; İbnü'l-Hatib'in hayatını konu alan bir kitap yazmış olan İsam Kasabcî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hamîs et-Tilimsânî ismini de İbnü'l-Hatib'in hocaları arasında saymaktadır. Bu şahısla ilgili bilgi verirken; İbnü'l-Hatib'in onun hakkında söylediklerini (*İhâta*, II, 528) alıntı yapmış (İsam Kasabcî, *Lisânu'ddîn İbnü'l-Hatib hayâtühû ve fikruhû ve şi'ruhû*, Halep 1414/1994-1995, s. 40) ancak bu bilgiyi aldığı yerin devamında (*İhâta*, II, 562) bu şahsın ölüm tarihinin İbnü'l-Hatib tarafından H. 703 olarak verildiğine dikkat etmemiştir. Gerçi Süleyman Tülüçü, ("İbn Hamîs", *DİA*, XX, 25) İbn Hamîs'in ölüm tarihini H. 708 (M. 1309) olarak tespit etmiştir. Ancak bunlardan hangisi doğru olursa olsun İbn Hamîs'in, 713/1313 yılında doğmuş olan İbnü'l-Hatib'e hocalık yapmış olamayacağı aşîkârdır.

¹⁴¹ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, IV, 457. İbn Hacer el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I-IV, Haydarâbâd 1373/1954, III, 414.

- 2) Ebü'l-Abbas Ahmed b. Aşir.¹⁴² İbnü'l-Hatib, Selâ'da görüştüğü İbn 'Âşir'i evliyaullah ve zâhid olarak niteler.¹⁴³
- 3) Kadî'l-Cemâa¹⁴⁴ Ebû Abdullah b. Bekir¹⁴⁵,
- 4) Ebû Abdullah b. Ebî Rummâne¹⁴⁶
- 5) Ebû Abdullah b. el-Fahhâr el-İlbîrî, Şeyhü'n-nühât. İbnü'l-Hatib bu hocasından kıraat, Arapça, fıkıh ve tefsir dersleri almıştır.¹⁴⁷
- 6) Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Merzûk el-Acisi et-Tilimsani (ö.781/1379) aynı zamanda Nasriye/Yusufiye Medresesi'nde ders verdi. Malikî fakihi, muhaddis, hatip ve devlet adamı olup öğrencileri arasında İbnü'l-Hatib'in yanı sıra İbn Zümrek, İbn Kunfûz ve Şâtîbî gibi ünlü isimler de bulunmaktadır.¹⁴⁸
- 7) Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Afif.¹⁴⁹
- 8) Ebû Abdullah Muhammed b Makkarî. et-Tilimsânî (ö. 759/1357)¹⁵⁰ Fas'ta ve Tilimsan'da Kâdîlcemaalîk görevinde bulunmuştur. Döneminin en seçkin alimlerinden biri olan Makkarî'den başta İbnü'l-

¹⁴² Kasabcî, 43.

¹⁴³ İbnü'l-Hatib, *Nüfâza*, 379; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 291.

¹⁴⁴ Endülüs'te kâdikudât unvanından önce kullanılmaya başlanan ve zamanla Mağrib ve Endülüs'te kurulan bütün İslâm devletlerinde görülen "kâdîlcemâa"; başşehir kadılığı makamına getirilen kişinin unvanı olmuştur. Şükrü Özen, "Kâdîlkudât", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 77-82.

¹⁴⁵ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, I, 372, IV, 458; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 319; Makkarî, *Ezhar*, I, 188.

¹⁴⁶ Besec, 37.

¹⁴⁷ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, IV, 458; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 292.

¹⁴⁸ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, III, 103-130, IV, 458; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 322, Makkarî, *Ezhar*, I, 188; *DİA*, İst. 1999, XX, 186.

¹⁴⁹ İbnü'l-Hatib, *Nüfâza*, 375.

¹⁵⁰ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, II, 226.

Hatîb olmak üzere İbn Haldûn, İbn Zümrek, Ebû Abdullah el-Gaycâtî ve İbn Cüzey¹⁵¹ gibi pek çok ünlü bilgin ders almıştır.¹⁵²

9) Ebû Ali Ömer b. Osman el-Venşerîsî¹⁵³

10) Ebû İshâk b. Ebî Yahya¹⁵⁴

11) Ebû Bekir b. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman b. el-Hakîm er-Rondî, Zülvizâreteyn (ö.23 Rebiyülâhır 750)¹⁵⁵

12) Ebû Bekr Muhammed b. el-Hakîm. İbnü'l-Hatîb'in hocalarından olup Sultan Ebû Abdullah Muhammed el-Mahlû'un veziri Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman b. İbrahim b. Yahya el-Lahmî er-Rondî'nin oğludur. Babasından sonra vezir olmuştur.¹⁵⁶

13) Ebû'l-Berekât İbnü'l- Hâc el-Billîfikî¹⁵⁷, Muhammed b. Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. Muhammed (ö. 771/1370).¹⁵⁸ Başta İbnü'l-Hatîb, İbn Batûta, İbn Haldûn, kardeşi Zekeriya b. Haldûn ve İbn Zümrek olmak üzere pek çok öğrenci yetiştirmiştir. V. Muhammed

¹⁵¹ Makkarî, *Nefhû't-tîb*, VI, 280-281.

¹⁵² Tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Yahya b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Ali el-Kureşî el-Makkarî'dir. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 191-226, III, 269, IV, 458; Makkarî, *Nefhû't-tîb*, VI, 172-290. İbnü'l-Hatîb'in hocası Makkarî'nin torunu olan Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, İbnü'l-Hatîb adına *Nefhû't-tîb* adlı eserini telif etmiştir.

¹⁵³ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 385.

¹⁵⁴ Makkarî, *Nefhû't-tîb*, VI, 319.

¹⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 272-280, III, 268; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 195-196; Makkarî, *Nefhû't-tîb*, VII, 39-46.

¹⁵⁶ M. Abdullah 'İnan, *Nihâye*, 463.

¹⁵⁷ Şeşen bu ismi Belfikî şeklinde kaydeder. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (tak. Ekmeleddin İhsanoğlu), İst.1998, s. 172.

¹⁵⁸ Hayatı ve şiirleri için geniş bilgi için bkz. Abdülmecid Abdullah el-Herrâme, *Şi'ru Ebî'l-Berekât İbni'l-Hâc el-Billîfikî*, Dubai 1996.

döneminde kadılık yapmıştır.¹⁵⁹ İbnü'l-Hatîb kendisinden rivayette bulunmuş ve şiirlerini zikretmiştir.¹⁶⁰

14) Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Şibrîn (ö. 2 Şaban 747/18 Kasım 1346)¹⁶¹ döneminin ileri gelen ulemasındandı.¹⁶²

15) Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hatime el-Ensari el-Merî el-Endelüsî (ö.770/1369). Şair, tabip ve tarihçi olup İbn Hatib'in yakın dostu ve hocasıdır. İbn Hâtîme'nin yetiştirdiği öğrencilerden en meşhuru İbnü'l-Hatîb'dir. el-Hamrâ Sarayı'nda düzenlenen ilmî ve edebî meclislere İbnü'l-Hatîb aracılığıyla katılmıştır.¹⁶³

16) Ebû Cafer b. Safvân¹⁶⁴ (İbn Safvân, Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim b. Ahmed b. Safvan) el-Kaysî, el-Mâlekî (763/1362).¹⁶⁵

17) Ebü'l-Hasan İbnü'l-Ceyyâb (ö. 749/1349). İbnü'l-Hatîb, hem hocası hem de kendisinden önceki vezir olan İbnü'l-Ceyyâb'dan iyi bir eğitim aldığını kaydeder.¹⁶⁶

18) Ebü'l-Hasan el-Gaycâtî, (ö. 29 Zilhicce 730) İbnü'l-Hatîb'in ilk ders aldığı kişidir. Bu hocadan Kuran-ı Kerim, Kıraat ve Arapça dersleri aldı.¹⁶⁷

¹⁵⁹ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 116.

¹⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 458; *Ketîbe*, 117; Askalani, *Dürer*, III/414; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 16-30; Makkarî, *Ezhar*, I, 188.

¹⁶¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 249.

¹⁶² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 97, II, 239-249, IV, 193; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 166-172; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 78-81.

¹⁶³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 239-259; İsmail Durmuş, "İbn Hâtîme", *DİA*, İst. 1999, XX, 32-34.

¹⁶⁴ Kasabcî, 42.

¹⁶⁵ İbnü'l-Hatîb, İbn Safvân'ın biyografisini hem *İhâta* I, 221-232'de vermiş hem de *Ketîbe*, 216-223'de vermiş ve hocası için şiirler inşad etmiştir.

¹⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 125-152, 458; *Ketîbe*, 183-193; Makkarî, *Ezhâr*, I, 188.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 104-107, 458; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 37-40; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 47-50; Makkarî, *Ezhâr*, I, 187,

- 19) Kâdir'l-cemaa Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hasenî es-Sebtî (ö.761) Hadis, Fıkıh, Arapça, beyan ve edebiyatta söz sahibi bir alim olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁸
- 20) Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 7 C. ûlâ 741/29 Ekim 1340) Dönemin ulemasının kendisinden ders aldığı İbn Cüzey'den İbnü'l-Hatîb kıraat ve Arapça dersleri aldı. Tarif Savaşı'nda hayatını kaybetti..¹⁶⁹
- 21) Ebû Muhammed Abdülhak b. Saîd b. Muhammed. Miknâsetü'z-Zeytûn kadılarından olup İbnü'l-Hatîb bu hocasıyla adı geçen şehirde karşılaşmıştır.¹⁷⁰
- 22) Ebû Osman Sa'd b. Ahmed b. Liyûn et-Tücîbî (ö.750/1349). İbnü'l-Hatîb İbn Liyûn'un en tanınmış öğrencilerinden olup ondan rivayette bulunmuştur. Büyük veba salgınında Meriyye'de vefat etmiştir.¹⁷¹
- 23) Ebû Ömer b. Zübeyr. İbnü'l-Hatîb, Ebû Ömer'den tecvid okudu¹⁷²
- 24) Ebû Muhammed Abdü'l-Müheymîn el-Hadramî (ö. 12 Şevvâl 749/3 Ocak 1349)¹⁷³
- 25) Muhammed b. Cabir Şemseddin Ebû Abdullah el-Vâdî Âşî, (ö. 752/1350)¹⁷⁴

¹⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 145; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 160.

¹⁶⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 20-23, IV, 458; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 46-48; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 54-78; Ahmed Özel, "İbn Cüzey", *DİA*, İst. 1999, XIX, 406-407.

¹⁷⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 374.

¹⁷¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 205, IV, 459; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 86-87; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 81-135; Makkarî, *Ezhar*, I, 188; *DİA*, İst. 1999, XX, 159, 160.

¹⁷² Askalani, *Dürer*, III, 414.

¹⁷³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 11-18; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 9-16.

¹⁷⁴ el-Vâdî Âşî, *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdiâşî*, Tunus 1401/1981, s. 21; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 169.

26) Yahya b. Ahmed b. Hüzeyl et-Tücîbî (ö. 753/1352).¹⁷⁵ İbnü'l-Hatîb Benî Ahmer'in meşhur filozofu ve akli ilimlerde (tıp, hendese, matematik, astronomi...) uzman olan İbn Hüzeyl'den tıp, te'âlîm (eğitim-öğretim), sina'âtü't-ta'îlîm (el-sanatları) dersleri aldığını ve bu derslere ısrarla devam ettiğini ifade etmektedir. Askalânî, İbnü'l-Hatîb, aynı hocadan mantık ve matematik dersleri aldığını da kaydetmektedir.¹⁷⁶

27) Yunus b. Atiye el-Venşerisî.¹⁷⁷

Yukarıda hocalarından söz ettiğimiz İbnü'l-Hatîb'in şimdi de kendi hocalığı ve öğrencileri hakkında bilgi vermek istiyoruz. Makkarî, ilginç bir tespitte bulunarak: "İbnü'l-Hatîb'in öğrencisi çoktur. Fakat bunların çoğu hocalarına düşman olmuş ve aleyhinde çalışmışlardır."¹⁷⁸ dedikten sonra "İbnü'l-Hatîb'in öğrencileri" başlığını taşıyan özel bölümde onun sadece altı öğrencisinin ismini vermiştir. Bu altı öğrencisinden İbn Ferkûn ve İbn Zümrek ile İbnü'l-Hatîb'in sonradan araları açılmış, hasım hale gelmişlerdi.

Halbuki, İbnü'l-Hatîb'in Gırnâta'da iken Yusufiye Medresesinde ya da başka bir eğitim kurumunda hocalık yaptığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Aynı tespit Mağrib'de Selâ'da ve Fas'da bulunduğu yıllar için de geçerlidir.

Öğrencilerinin sayısının az oluşunu, devlet yönetiminde görev almış olmasına, yönetimden uzak kaldığında da kendini eser telif etmeye hasretmesine bağlamak mümkündür. Diğer taraftan ilmî açıdan en verimli bir dönemde olduğu sırada hayatını kaybetmiş olması da başka bir sebep olarak zikredilebilir.

¹⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 401.

¹⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 390-401, 459; Askalânî, *Dürer*, III, 414; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 30-39.

¹⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *Nüfûza*, 374.

¹⁷⁸ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 3.

Aynı konuda fikir yürüten Abdullah İnan da yukarıdakilere benzer bir takım gerekçeleri sıraladıktan sonra İbnü'l-Hatîb'in Selâ'da iken kaldığı evin el-Karaviyyîn Camii'ne uzanan büyük bir cadde üzerinde bulunduğunu ifade etmekle yetinmiştir.¹⁷⁹

Ancak Selâ'da iken İbn Merzûk'un İbnü'l-Hatîb'den ders aldığı bilinmektedir. Bunun gibi aşağıda vereceğimiz birkaç isim de herhalde özel ilişkileri neticesinde İbnü'l-Hatîb'in rahle-i tedrisinden geçmiş kişiler olsa gerektir.

- 1) **Ahmet b. Süleyman b. Ferkûn:** İbnü'l-Hatîb'in *İhâta*'da methettiği¹⁸⁰ bu öğrencisiyle ilişkileri bir süre sonra bozulmuş ve Fas'a kaçtıktan sonra yazdığı (H. 774/1372) *Ketîbetü'l-kâmine*'de öğrencisine düzenbaz demiş ve onu karalamıştır. Ancak aralarının neden açıldığına dair herhangi bir bilgi vermemiştir.¹⁸¹
- 2) **Ebû Abdullah eş-Şüreyşî;** Aynı zamanda Sultan Ğani Billah'ın çocuklarının müeddibi olan Ebû Abdullah, *İhâta*'yı İbnü'l-Hatîb'in müsveddelerinden ilk istinsah eden kişidir. İbnü'l-Hatîb'in güvendiği bir öğrencisiydi.¹⁸²
- 3) **Ebû Bekir b. Cüzey el-Kelbî;** İbnü'l-Hatîb'in hocası Ebu'l-Kâsım İbn Cüzey'in oğludur.¹⁸³
- 4) **Ebû Muhammed Atıyye b. Yahya:** İbnü'l-Hatîb bu şahsın biyografisini verirken¹⁸⁴ “sâhibuna/arkadaşımız” şeklinde bir kayıt düşmüş olmasına karşın Makkarî bu zatın İbnü'l-Hatîb'in öğrencisi

¹⁷⁹ İnan, *Lisâmüddîn*, 174.

¹⁸⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 220-221.

¹⁸¹ İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 305; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 136.

¹⁸² Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 131-132.

¹⁸³ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 131.

¹⁸⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 555-569.

olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁵ Ebû Muhammed hatiplik, kadılık ve sarayda kâtiplik gibi çeşitli görevler üstlenmiştir. İbnü'l-Hatîb'in hocalarının bir kısmından Ebû Muhammed de ders almıştır.¹⁸⁶

- 5) **İbn Kunfûz**, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kosantînî (ö. 810/1407) İbnü'l-Hatîb'in en tanınmış öğrencilerinden olup mâliki fakihi, hadisçi ve tarihçidir. Cezayir'in büyük şehirlerinden biri olan Kosantîne'de doğmuştur (740?/1340?). Dedesi ve babası bu şehirde hatiplik yaptığından İbnü'l-Hatîb diye de bilinir. Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb Sela'da iken İbn Kunfûz ondan ders almıştır. Eserleri arasında tarihle ilgili olanları da bulunmaktadır.¹⁸⁷
- 6) **İbnü'l-Mihnâ**; Tabip ve alimdir. En önemli özelliği İbn Sînâ'nın *el-Elfiye* 'sine şerh yazmış olmasıdır.¹⁸⁸
- 7) **İbn Zümrek**¹⁸⁹ (ö. 798/1395?)¹⁹⁰; İbnü'l-Hatîb'den şiir ve edebiyat dersleri almıştır. Benî Ahmer Sultanı V. Muhammed zamanında hocası İbnü'l-Hatîb aracılığıyla saraya kâtip olarak tayin edilmiş ve İbnü'l-Hatîb'den sonra da vezir olmuştur.¹⁹¹ İbnü'l-Hatîb, İbn Zümrek'le arası iyi iken yazdığı *İhâta* 'da onu övmüş¹⁹² fakat Fas'a kaçtıktan sonra yazdığı *Ketîbetü'l-kâmine* 'de İbn Zümrek'i düzenbazlıkla suçlamıştır.¹⁹³

¹⁸⁵ Makkarî'ye göre İbnü'l-Hatîb öğrencileri için "sâhibuna" ifadesini kullanıyormuş. *Nefhü't-tib*, IX, 131.

¹⁸⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 560; Makkarî, *Nefhü't-tib*, IX, 132.

¹⁸⁷ Şeşen, 264; Şükrü Özen, "İbn Kunfûz", *DİA*, İst. 1999, XX, 143-144.

¹⁸⁸ Makkarî, *Nefhü't-tib*, IX, 131.

¹⁸⁹ bkz. Ahmed Selim el-Himsî, *İbn Zümrek el-Girmâtî şiretuhû ve edebuh*, Beyrut 1405/1985.

¹⁹⁰ İkinci bölümde "İbnü'l-Hatîb'in Siyasî Mücadeleleri" başlığı altında İbn Zümrek ve İbnü'l-Hatîb'in siyasî ilişkileri hakkında geniş bilgi verilecektir.

¹⁹¹ İsmail Durmuş, "İbn Zümrek", *DİA*, İst. 1999, XX, 472.

¹⁹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 300.

¹⁹³ İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbe*, 282.

2. Saraydaki İlk Dönemi ve Sürgüne Gidişi;

İbnü'l-Hatîb'in Sultan Ebü'l-Haccâc'a yazdığı bir methiye hayatının akışını değiştirmiştir. Bu şiirle Sultanın dikkatini çeken İbnü'l-Hatîb, vezir İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtipliğine atanmıştı. H.748 (1348) yılında meydana gelen veba salgınında İbnü'l-Ceyyâb'ın ölmesi üzerine önceki görevinin yanı sıra vezirlik ve divan inşâ reisliği görevleri de kendisine verilmiştir (Şevval 749 / Ocak1349).¹⁹⁴

İbnü'l-Hatîb kendi hayatını genişçe anlattığı *İhâta* adlı eserinde; dedelerinin ve babasının ilim ve fazilet ehli, cömert kişiler oluşlarından bahseder ancak kendi çocukluğundan ve gençliğinden bahsetmez. Ardından da vezirlik görevine getirilişini, kendisine önemli yetkiler verilmesini kısaca kaydettikten hemen sonra tutuklanmasını ve ondan sonra da çektiği bazı sıkıntıları dile getirir.¹⁹⁵ Halbuki bu arada içinde bulunduğu siyasi şartlar gereğince, yaklaşık sekiz-on yıl boyunca hareketli ve mücadele dolu bir yaşantı sürmüş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹⁶

İbnü'l-Hatîb, 760/1359'da Ebü'l-Velid II. İsmail yönetimi ele geçirinceye¹⁹⁷ kadar üstlendiği görevleri başarıyla yürütmüştür. Bu olaydan sonra devrik Sultan Ğani-Billah Vâdi Âş'a kaçmış, İbnü'l-Hatîb ise yeni yönetimle çalışmak için çaba sarf etmişse de bu gayreti ancak birkaç hafta görevinde kalmasını sağlayabilmiştir. Bu kısa sürenin ardından

¹⁹⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 443; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 104; Bosch, "İbnü'l-Khatîb", *El²* (İng.), III, 835-837. İbnü'l-Hatîb'in üstlendiği görevlerle ilgili olarak II. Bölümde geniş bilgi verilecektir.

¹⁹⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 436-640.

¹⁹⁶ Bu dönemle ilgili bilgi yetersizliğini Abdullah 'İnan şu şekilde ifade etmektedir. "İbnü'l-Hatîb'in, İbnü'l-Ceyyâb'ın başkanlığındaki Divân-ı İnşâ'da geçirdiği sekiz yıl hakkında pek malumatımız yoktur." İnan, *Lisâmüddîn*, 35.

¹⁹⁷ Bu ihtilal hakkında geniş malumat Giriş bölümünde verilmiştir. bkz. 19-21.

muhaliflerinin etkisiyle tutuklanan İbnü'l-Hatîb hapsedilmiş ve mal varlığına el konulmuştur.¹⁹⁸

İbnü'l-Hatîb, bu sırada barışı sağlamak ve yaşanan kargaşayı ortadan kaldırmak amacıyla Merinî Sultanı Ebû Sâlim ile temasa geçtiğini ifade etmektedir.¹⁹⁹

Benî Ahmer ülkesinde yaşanan olayları yakından takip eden Sultan Ebû Sâlim'in müdahalesi²⁰⁰ ve kâtibi İbn Merzuk'un gayretleri ile hapisten kurtulan İbnü'l-Hatîb, Ğani-Billah ile birlikte Fas'a sığınmıştı (761/1359). Merinî Sultanı tarafından Fas'ta samimi bir şekilde karşılanan konuklar başkent Fas'taki saraylarda ağırlandılar. Ancak İbnü'l-Hatîb uzak bir yerde uzlete çekilmeyi tercih ettiğinden Merâkeş'te araştırmalarda bulunmak üzere Sultandan izin istemiş Sultan da adamlarına İbnü'l-Hatîb'le ilgilenilmesi talimatını vermiştir.²⁰¹

Güzergâhında bulunan Selâ'yı gören İbnü'l-Hatîb, döndüğünde buraya yerleşmeye karar verir. Yoluna devam ederek Enfâ (Dâru'l-Beyzâ), Agmât ve Cebel-i Hintâte gibi yerleri ve tarihi mekanları gezdikten sonra Sela'ya yerleşir.²⁰² Sela o günlerde bir ilim merkezidir. İbn Âşir ve İbn Abbâd gibi sülhânın yerleşmek için tercih ettiği bir şehirdir.²⁰³

Merinî Sultanı Ebû Sâlim, Selâ'nın vergisinden İbnü'l-Hatîb'e aylık beş yüz dinar maaş bağlanmasını, bütün ihtiyaçlarının karşılanmasını ve her

¹⁹⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 443; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 311.

¹⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 311. İbnü'l-Hatîb, bu sıralarda Selâ şehrini öven meşhur kasidesini yazmıştır. Kasidenin tamamı için bkz. İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 122-125.

²⁰⁰ İbn Haldûn, *İber*, VII, 333.

²⁰¹ İbnü'l-Hatîb'in, Sultanı Gani Billah ile beraber kalmayıp kalacak başka bir yer araması Sultanla vezirin arasında bir anlaşmazlık olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu konuda İbnü'l-Hatîb de onları Mağrib'de karşılayan İbn Haldun da bilgi vermemektedir.

²⁰² İbn Haldun, *İber*, II, 333, 334; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid Nâsırî, *Kitâbu'l-istikâ li ahlâki dâveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, I-IV, Dâru'l-Beyzâ 1955, s. 13.

²⁰³ Cafer b. Ahmed en-Nâsırî, *İbnü'l-Hatîb bi-Selâ*, Sela, 1988, s. 12, 22.

türlü vergiden muaf tutulmasını emretmişti.²⁰⁴ Böylece İbnü'l-Hatîb ihtilalden önce kendi vatanında olduğu gibi sürgünde bulunduğu Mağrib'de de lüks içinde yaşama imkânı bulmuştu.

İbnü'l-Hatîb, Sultan Ebû Sâlim'e bir mektup yazarak; ülkesinde sıkıntıya düştüğü sırada talan edilen mallarının iadesi için aracı olmasını talep eder. Bunun üzerine bütün mal varlığı kendisine iade edilir.²⁰⁵ Maddî bakımdan iyice rahatlığa kavuşan İbnü'l-Hatîb Selâ'da, eş-Şerîf Ebû Abdullah İbnü'n-Nefîs'in evini satın alır.²⁰⁶

Ebû Sâlim'den sonra Merînî tahtına geçen Ebû Zeyyân Muhammed de İbnü'l-Hatîb'e ödenen maaşı ve tanınan imtiyazları aynen devam ettirmiştir.²⁰⁷

Sela'ya yerleşmesindeki²⁰⁸ temel amacı her şeyden uzaklaşıp, Allah'a yönelmek, uzlet hayatı yaşamak olan İbnü'l-Hatîb'in böyle bir çaba içerisine girdiğini görüyoruz. Bazı araştırmacılar İbnü'l-Hatîb'in bu çabasını “tasavvufa tamamen dalmak ve Şâzelî²⁰⁹ tarikatının bir halkası olmak” şeklinde değerlendirirken²¹⁰ bazı araştırmacılar da onun hareketli ve telaşlı hayat tarzının buna fırsat vermeyeceğini düşünerek her hangi bir tarikatla ilgisi olduğunu söylemenin mümkün olamayacağını ifade ederler.²¹¹ Hatta

²⁰⁴ Ahmed Muhtar el-Abbâdî, “en-Nezaâtu'l-iktisâdiyye fî hayâti Lisâniddîn İbni'l-Hatîb”, *Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb*, XII (İskenderiye 1958), 145-153, 147.

²⁰⁵ Hâlid Nâsırî, *İstikşâ*, 19-32.

²⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 138-139.

²⁰⁷ İnan, *Lisânüddîn*, 96-97.

²⁰⁸ Muhammed Abdullah İnan Selâ'yı ziyaret ettiğinde İbnü'l-Hatîb'e ve yaşadığı mekânlara ait bir iz bulamadığını ifade eder. İnan, *Lisânüddîn*, 102.

²⁰⁹ Şâzelîye tarikatının kurucusu Hasan eş-Şâzelî (1197-1248), Tunus'ta doğmuş, Mısır'a göç etmiştir. Mürşidi Abdüsselâm b. Meşîş'tir (ö. 625/1228). Bu tarikatın Afifiye, Cezûliye, Gaziye, Hanefiye, İlmiye, İseviye, Medeniye, Mestariye, Nasriye (kurucusu Ahmed b. Nasr)... gibi kolları vardır. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1985, s.299-300; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Tasavvuf-Tarikatlar*, İst. 1993, s. 251-253.

²¹⁰ Hernandez “el-Fikrû'l-İslâmî...”, 1089-1124; Sâih, 60, 77.

²¹¹ Kasabçî, 170.

onun bir meşayih silsilesi bulunup bulunmadığını araştıranlar da bununla ilgili bir bilgiye rastlayamadıklarını belirtirler.²¹²

Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbnü'l-Hatîb Selâ'da sürgün hayatı yaşarken, tasavvufla uğraşmıştır. Bunu Selâ'dan sürgünden döndükten sonra (763/1362) “zikrû evrâdı terk ettik” şeklinde bir serzenişte bulunmasından²¹³ çıkarıyoruz. Ancak yeniden döndüğü aktif siyaset ortamı onu sürgün deyken meşgul olduğu tasavvufı uzaklaştırmıştır.

İbnü'l-Hatîb orada geçirdiği yaklaşık üç yıl boyunca önemli eserler telif etmiştir.²¹⁴ *Mi'yârü'l-ihitiyâr, el-Lemhatü'l-Bedriyye, el-Hulelü'l-merkûme, Rakmü'l-hulel, Nüfâzâtü'l-cerâb, Künâsetü'd-dükkân, Amelü men tabbe li-men habbe, Urcûzetü'l-mutemide fi'l-eğziyeti'l-müfrede, Tahsîsü'r-riyâse bi-telhîsi's-siyâse, Müsle't-tarîka fi zemmi'l-vesîka, el-İşâre ilâ âdâbi'l-vizâre*²¹⁵ *Elfiye fi usûli'l-fıkah, er-Recezû fi ameli't-tiryâk*²¹⁶ Selâ'da iken yazdığı eserlerdir. Ayrıca çoğu şiir şeklinde olan ve farklı konuları el alan bazı risaleler de telif etmiştir.²¹⁷

3. Göreve Tekrar Dönüşü ve Bazı İthamlara Maruz Kalması

Devrik Sultan Ğanî Billah V. Muhammed, bir süre sonra tahtı tekrar elde etmek için harekete geçmiş, zor durumda kalan Benî Ahmer Sultanı Ebû Said (VI. Muhammed) yardım talebi için gittiği Kastilya'da bizzat kral tarafından öldürülünce Ğanî Billah tekrar tahta oturmuştu (20 Cemaziyülâhır 763/16 Nisan 1362).²¹⁸

²¹² Ahmed Abdülhalim Atiyye, “es-Siyase inde Lisâniddîn İbni'l-Hatîb”, *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXVI/1-2, İslâmabâd 1991; 123-142.

²¹³ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 316.

²¹⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, (Naşirin önsözü, 26-27); IV, 444-445; İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 122.

²¹⁵ Cafer Nâsırî, *İbnü'l-Hatîb*, 85-87.

²¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *Ravda*, I, Muhakkıkm önsözü, 20.

²¹⁷ Şebâne, 290.

²¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 310.

V. Muhammed'in tekrar tahta geçmesi için Kastilya Kralı II. Pedro ile Merînî Sultanı arasında bir anlaşma imzalanmıştı.²¹⁹ Aynı zamanda Kastilya'dan maddi yardım da gören Sultanın tahta geçmesinde Şeyhu'l-Kudât Osman b. Yahya b. Rahhû²²⁰ ve Ali b. Kumaşha'nın da destek ve yardımları olmuştur.²²¹

Sultan Ğanî Billah ikinci kez tahta oturunca (20 Cemaziyülâhır 763/ 16 Nisan 1362) dört gün sonra İbnü'l-Hatîb'i eski görevine geri çağırmıştı. İbnü'l-Hatîb çağrıdan yaklaşık elli beş gün sonra Gırnâta'ya ulaştı (20 Şaban 763/14 Haziran 1362). On bir gün sonra da görevine başladı (2 Ramazan 763/25 Haziran 1362). Artık İbnü'l-Hatîb, Sultandan sonra tek yetkili idi. Ancak birkaç yıl sonra çeşitli entrikalara maruz kaldı.²²²

İbnü'l-Hatîb, ikinci defa Benî Ahmer sarayına hem de olağanüstü yetkilerle dönünce bazı kişi ve çevrelerce bu durum hoş karşılanmadı ve kendisine karşı adeta bir yıpratma kampanyası başlatıldı. Hal böyle olunca suçlamaların hangilerinin gerçek hangilerinin iftira olabileceği düşünülmeden, gözden düşürülmesi için her şey yapılmış ve her yol denenmiştir. Sonuca bakıldığında bu faaliyetlerin hedefine ulaştığı görülmektedir. Bu tür ithamların ortaya atılmasının; siyasi rekabet, kişisel çıkar ve şahsi kin gibi bazı temel sebeplere dayandığını görmekteyiz.

Suçlamaların bir kısmına, İbnü'l-Hatîb'in kendi yaşam biçimi ve uygulamaları fırsat verirken bir kısmı da her türlü ölçüden uzak olarak

²¹⁹ İnan, *Lisânüddîn*, 99.

²²⁰ Osman b. Yahya ile İbnü'l-Hatîb, siyasi bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak II. Bölümde "İbnü'l-Hatîb'in Siyasi Mücadeleleri" başlığı altında bilgi verilecektir. bkz. 102-103.

²²¹ Kennedy, 290.

²²² Bosch, "İbn al-Khatîb", 836; İnan, *Lisânüddîn*, 105.

ortaya atılmıştır. Dolayısıyla suçlamaların bazıları gerçeği yansıtırken önemli bir kısmı mesnedden yoksun bulunmaktadır.

İbnü'l-Hatîb'in maruz kaldığı ithamlar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bunları temel olarak iki grupta toplamak mümkündür:

- Dini hassasiyetleri içeren suçlamalar,
- Dünyevi içerikli suçlamalar.

İbnü'l-Hatîb'e karşı yürütülen kampanyanın en etkin isimlerinden biri olan Kâdî'l-kudât Ebu'l-Hasan en-Nübâhî suçlama konularını şu başlıklarla özetlemektedir:

- Atalarla övünmek,
- Rüşvet almak, yetkilerini kötüye kullanmak,
- Ashaba dil uzatmak,
- Şer-i Şerife mugayir uygulamalar yapmak,
- Ev-bark, giyim-kuşam, yemek-içmek ve hayata bağlılıkta ifrata kaçmak,
- Endülüs cihadına güvenmemek, cihattan kaçmak,
- Refah içinde yaşamak,
- Ölü-diri herkesin gıybetini yapmak,
- Şer'i Şerifin hükümleriyle alay etmek, dalga geçmek,
- Dünya için dini harcamak,²²³

Genelde İbnü'l-Hatîb'in yaşadığı dönem, özelde de Endülüs'ün içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde, yukarıdaki hususların son derece

²²³ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 101-104; Sâih, 80-81.

hassas konular olduğu anlaşılabacaktır. Suçlama konularının -tabiri caizse- tepeden tırnağa toplumun bütün kesimlerinin hassasiyetleri göz önünde bulundurularak hem de son derece sistematik olarak hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

en-Nübâhî'nin sıraladığı bu ithamların dışında İbnü'l-Hatîb'in suçlandığı birkaç konu başlığı daha vardır:

- Bidatçılık, filozofların görüşlerine uymak,
- Vezirliği zamanında yargıya -kadıların işlerine- müdahale etmek,
- Endülüs'ten Mağrib'e kaçtığımda Sultana ihanet etmek.²²⁴

Bütün bunların ötesinde suçlandığı çok önemli bir husus ta “zındıklık” meselesidir.²²⁵ Zaten “eserlerinde zındık olduğunu gösteren bir takım görüşlere yer vermiştir” denilerek idam edilmesinin caiz olduğuna fetva çıkarılmıştır.

İbnü'l-Hatîb, kendine yönelik bu suçlamalarda büyük rol oynayan Ebu'l-Hasan en-Nübâhî'ye atfen yazdığı *Hal 'ü'r-resen fi vasfî'l-Kâdî Ebî-l-Hasen* adlı risalesiyle ithamlara cevap vermiştir. Bu risale günümüze ulaşmamıştır.²²⁶

Bütün suçlamaları tek tek ele alıp incelemek düşüncesinde değiliz. Ancak ana hatlarıyla şunları söylememiz mümkündür:

İbnü'l-Hatîb'e yöneltilen ve dini hassasiyetleri içeren suçlamalar, en azından iyi niyetle ya da gerçekten dini kaygılarla hareket edilerek ortaya

²²⁴ Mustafa İbrâhim Hüseyin, “Mesâdirü Lisâniddîn İbnü'l-Hatîb fi kitâbihi İhâta fi ahbâri Çirnâta”, *es-Sicillü'l-ilmî li-nedveti'l-Endelüs* (neşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân ve dğr.), Riyad 1417/1996, I, 331-377, 334.

²²⁵ Endülüs'te ilk defa III/IX yy'ın ortalarında gündemi yer yer işgal etmeye başlayan zındıklık hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir “III/IX. yy Endülüs'ünde Zındıklık Suçlamaları”, *AÜİFD*, XXXVIII (Ankara 1998), 195-224,

²²⁶ İnan, *Lisânüddîn*, 268.

konmuş değildir. Bunun en önemli delili şudur: İbnü'l-Hatîb'in zındıklıkla suçlanmasına sebep olan *er-Ravdatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-Şerîf* (*Muhabbetullah*) adlı eserinin telif tarihi H.769'dur. O tarihte kendisine bir suçlama yöneltmeyenler, İbnü'l-Hatîb'in 773/1371'de (yaklaşık dört yıl sonra) Gırnâta'dan ayrılmasının ardından böyle bir suçlamada bulunmuşlardır. Nitekim Benî Ahmer elçileri, Merînî Sultanı Abdülaziz'den İbnü'l-Hatîb'in zındıklıktan dolayı idam edilmesi için kendilerine teslim edilmesini talep ettiklerinde Sultanın şu cevabı karşısında söyleyecek söz bulamamışlardır. "Bu adam sizin yanınızdayken durumunu biliyordunuz. Neden o zaman cezalandırmadınız..."²²⁷

Kanaatimizce İbnü'l-Hatîb'in bir gece yarısı baskısıyla hücrelerinde katledilip defninden sonra cesedine yapılan muamele "zındıklık" iddiasının dini mesnetten yoksun, kişisel ve de son derece keyfî bir iddia olduğunun en açık delilidir. Şöyle ki: İbnü'l-Hatîb'in Benî Ahmer'e iadesini talep eden heyet, suçlamaları İbnü'l-Hatîb'e yöneltmiş; daha sonra hücrelerine dönen İbnü'l-Hatîb daha yargılanma işi tamamlanmadan gece hapishanede katledilmiştir.

İbnü'l-Hatîb'i "Şer'i Şerîf'e mugayir hareket etmek"le suçlayanlar aşağıda anlatılacağı gibi onu öldürdükten sonra ertesi gün kabrinden cesedini çıkarıp yakmak²²⁸ suretiyle bizzat kendileri Şer'i Şerîf'e uygun olmayan bir tavır sergilemişlerdir.

Öte taraftan zındık olduğuna kanaat getirdikleri birinin yaptıkları karşısında yaklaşık dört yıl susmuş olmaları da sözleri ile uygulamalarının örtüşmediğinin ve dine uygun hareket etmediklerinin bir göstergesidir.

²²⁷ İbn Haldun, *İber*, VII, 335-336; Atıyye, 128.

²²⁸ İbn Haldun, *İber*, VII, 341-342.

Dünyevi içerikli suçlamalara gelince, bunların bir kısmının doğruluk payı vardır. Ancak bunlardan dolayı katline cevaz verilmesi imkân dahilinde değildir.

Mesela; dünya malına kıymet verdiği, mal-mülk ve gayri menkul sahibi olmayı önemseydiği bilinen gerçeklerdendir. *Mi'yâr* adlı eserinde Gırnâta ve Mağrib şehirlerini anlatırken gayri menkullerin nerede pahalı nerede ucuz olduğunu belirtmiş,²²⁹ Mağrib'deyken bile arazi ve mesken satın almış,²³⁰ sürgünden döndükten sonra da yaşlandığı ve sıhhati bozulduğu için artık dünyadan zevk alamadığından, para pul kazanamadığından yakınmıştır.²³¹

Hırs derecesinde de olsa tamamen insani duyguları ifade eden bu durumlardan dolayı bir kişinin idamını talep etmenin dini açıdan izah edilir bir yanı olmadığı kanaatindeyiz.

4. Gırnâta'dan Kaçışı ve Öldürülmesi

İbnü'l-Hatîb'in öncekinden daha etkili ve yetkili olarak tekrar eski görevine dönmesi, bazı çevrelerce hoş karşılanmamış, icraatlarından rahatsızlık duyanlar olmuştu. Bunun sonucu olarak onun itibarını zedelemek için acımasız bir kampanya başlamış oldu. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb'e karşı oluşan antipati gittikçe kökleşerek nefrete dönüştü. Bütün bunlara Sultan da inanınca İbnü'l-Hatîb iyice kısıp alınıp hissedip ülkeden ayrılma planları yapmaya başladı.

Ancak onun bu şekilde vatanından ayrılmak istemesine arkadaşları üzölmüştü. Onlardan biri de Meriyye'den Ahmed b. Ali Hatime el-Ensârî idi. İbnü'l-Hatîb'i bu fikrinden vazgeçirip vatanında kalmasını teşvik etmek

²²⁹ bkz. İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 85, 92, 98, 138, 139, 156.

²³⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 137-139.

²³¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 316.

için bir mektup yazmıştır. Bu mektup 12 Şaban 770 tarihini taşımaktadır. Bu da İbnü'l-Hatîb'in saraya ikinci kez intisabından yaklaşık altı-yedi yıl sonra şartların aleyhine geliştiğini göstermektedir.²³²

H. 772 başlarında İbnü'l-Hatîb'in tedirginliği iyice artmıştı. Özellikle aynı yılın ortalarına doğru kendisine karşı yürütülen faaliyet doruk noktasına ulaşmıştı. Bu sırada İbnü'l-Hatîb'in psikolojisi iyiden iyiye bozulmuş, içinde bulunduğu durumu “bu işte senin yapacağın bir şey yoktur...”²³³ ayetiyle ifade etmiştir.²³⁴

Bütün olumsuzluklara rağmen İbnü'l-Hatîb, yeniden Sultanın gözüne girmek için özel bir çaba sarf etmediğini, yalnız Sultanın bu gelişmelerden zarar görmemesi için gayret ettiğini, ancak sultanın kendisine karşı olumlu bir tavır sergilemediğini ifade etmektedir.

Gelişmelerden kaygılanan İbnü'l-Hatîb, Merînî Sultanı ile gizlice haberleşiyor, ülkesini terk etmek zorunda kaldığını ve kendisini koruyup koruyamayacağını öğrenmeye çalışıyordu. Mağrib'den olumlu cevap alan İbnü'l-Hatîb nispeten rahatlamıştı.²³⁵

Bu sırada Benî Ahmer Sultanı, ülkenin batı bölgelerine teftiş gezisi yapmış ve İbnü'l-Hatîb'i de beraberinde götürmüştü. Aleyhindeki gelişmelerden iyice rahatsız olan İbnü'l-Hatîb, Sultandan izin alarak maiyetindeki kalabalık bir süvari grubuyla o sırada Merînîlerin elinde bulunan Cebel-i Târik'a varmış, şehrin emirine, Merînî Sultanı Abdülaziz'in

²³² İnan, *Lisâmüddîn*, 121.

²³³ 3 Âli-İmrân 128.

²³⁴ İbnü'l-Hatîb, bu dönemdeki ruh halini anlatırken; bütün amaçlarından uzaklaştığını, devamlı olarak kendisine ne tür bir belanın gelebileceğini düşündüğünü, geceleri uyku uyuyamadığını, sağında solunda silahlar bulundurmak mecburiyeti hissettiğini... ifade etmiş hatta daha da ileri giderek kendisini Leyla'nın Mecnûn'una benzetmiştir. İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 316-317.

²³⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 316-317.

emannesini takdim etmiş ve saygın bir şekilde karşılanmıştır. Sultan tarafından özel olarak hazırlatılan gemilerle Sebte'ye oradan da Tilimsan'a geçen İbnü'l-Hatîb Merînî Sultanı Ebu'l-Fâris Abdülaziz'e iltica etmiştir (1 Cemaziyülâhır 773/10 Aralık 1371).²³⁶

Bu sırada kendi ülkesinde İbnü'l-Hatîb aleyhindeki faaliyetler de devam etmekteydi. Nitekim önde gelen siyasi rakiplerinden en-Nübâhî Gırnâta'nın büyük meydanlarından birinde²³⁷ İbnü'l-Hatîb'in kitaplarını yakırdı (H. 773/1371). Bu esnada İbnü'l-Hatîb'in tıp, tasavvuf ve musiki ile ilgili kitaplarının yakıldığı ifade edilmekte ise de²³⁸ yakma işini bizzat gerçekleştiren Nübâhî "Muhammed İbnü'l-Hatîb'in akâid ve ahlakla ilgili bazı eserlerini muhtevâsından dolayı yakılmasına karar veren fukahâ, ulemâ ve müderrisîn huzurunda yakırdım" demektedir.²³⁹ İbnü'l-Hatîb bu olaya "kitaplar yakıldı, hasenât yok edildi" ifadesiyle kısaca değinmiş fazla bilgi vermemiştir.²⁴⁰

İbnü'l-Hatîb Cebel-i Târik'tan ayrılmadan önce Sultan Ğani Billah'a bir mektup yazarak Gırnâta'dan ayrılış sebeplerini açıklamış, Sultana veda etmiş, kendisine olan sevgi ve saygısının devam ettiğini belirtmiş, çocuklarına ve ailesine zarar gelmemesi için talepte bulunmuştu. Zira oğlu Ali yanındaydı ama aile fertlerinin tamamı Gırnâta'da bulunmaktaydı.²⁴¹ Merînî Sultanı Abdülaziz, İbnü'l-Hatîb'in ailesini yanına getirtmek için

²³⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 318' de bu tarih 773 olarak geçmektedir. Ancak 'İnan bunun matbaa hatası olduğunu, doğrusunun 772 olduğunu ifade eder. İnan, *Lisânüddîn*, 133.

²³⁷ Bu meydan Babu'r-Remle meydanı olarak isimlendirilir. Gerek Müslümanlar döneminde gerekse sonrasında önemli bazı işler ve genel eylemler burada yapılmış. 'İnan *Lisânüddîn*, 161.

²³⁸ bkz. İbnü'l-Hatîb, *Şerhü rakmi'l-hulel*, Muhakkıkın önsözü, 42.

²³⁹ Ebu'l-Hasan en-Nübâhî, *Târihu kudâti'l-Endelusi*, (*el-Markabetu'l-ulyâ*, neşr. L. Provençal), Kahire 1948, s. 202.

²⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 319.

²⁴¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 318; İbn Haldûn, *'İber*, VII, 335-336; 'İnan, *Lisânüddîn*, 133; Bosch, "İbn al-Khatîb", 836.

kâtibini (Ebû Yahyâ b. Ebî Medyen'i) elçi olarak Endülüs'e göndermişti. Gırnâta Sultanı bu talebi olumlu karşılamış ve ailenin Mağrib'e geçişi sağlanmıştı.²⁴²

İbnü'l-Hatîb'in Sultana yazdığı bu mektup kaynaklarda son derece etkili bir belagat örneği olarak gösterilmektedir.²⁴³ Mektubun sonlarına doğru İbnü'l-Hatîb kendi siyasi gücüne işaret eden, dönemin devletleri ve devlet adamlarınca tanındığını belirten ifadelerle yer vermiştir. Bu duruma dikkat çeken Abdullah 'İnan "bu, böyle zor bir dönemde bile öz güvenini kaybetmediğinin bir göstergesidir." değerlendirmesini yapmıştır.²⁴⁴ Ancak kanaatimize göre bu ifadelerde 'İnan'ın tespitinden daha önemli bir husus yatmaktadır. O da şudur: İbnü'l-Hatîb bu cümleleriyle kendisinin hatırı sayılan ve herkesçe tanınan etkili bir siyasî şahsiyet olduğunu dikkatlere sunarak kendisine ve geride bırakmış olduğu ailesine karşı girişilebilecek bir takım olumsuz faaliyetlerin önünü kesmek istemiş olması ihtimalidir.

Bu durumu *Amâl*'de anlatan İbnü'l-Hatîb, Ebû Sâlim'in kendisine gerekli korumayı sağladığını ve hac farızasını ifa etmek için kendisine yardım sözü verdiğini kaydeder.²⁴⁵

Gırnâta'da iken hac yolculuğu için istekli olan İbnü'l-Hatîb Kuzey Afrika'ya geçtikten sonra hacca gitmek için pek de çaba sarf etmemiştir. O sıralarda hasta olduğuna²⁴⁶ dair bilgiler bulunsa da Mağrib'de çeşitli şehirleri gezdiğini biliyoruz. Hal böyle olunca "hac ibadeti arzusu" Gırnâta'dan ayrılmak için bir bahane olarak kullanılmış olabilir.

²⁴² İbn Haldun, *İber*, VII, 335.

²⁴³ Mektubun metni için bkz. İbn Haldun, *et-Ta'rîf bi 'bn-i Haldûn*, Lübnan-Kahire 1979, s. 158-163.

²⁴⁴ 'İnan, *Lisâmüddîn*, 138.

²⁴⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 318.

²⁴⁶ 'İnan, *Lisâmüddîn*, 116.

Gerçi İbnü'l-Hatîb, Hicaz yolculuğu için hazırlıklara başladığını, ancak çeşitli gelişmelerin onun bu konudaki gayretini azalttığını ve kendisini Merînî sarayına hizmet etmeye mecbur bıraktığını ifade eder. Fakat böyle bir karar vermesine sebep olan gelişmelerin neler olduğunu açıkça belirtmez. Bu kararında, ülkesinden ayrıldıktan sonra Tanca'dayken geride bıraktığı ailesinden aldığı bir mektubun önemli rol oynadığını tahmin ediyoruz. Bu mektubu yazan oğlu, ailenin yalnızlığa terk edildiğini ve kendilerine zarar verilmekte olduğunu belirtiyordu.²⁴⁷

Gırnâta'da aleyhinde oluşan şartların ilk etkisiyle İbnü'l-Hatîb gerçekten belirttiği gerekçelerle ülkeyi terk etmeyi düşünmüş olabilir. Hatta hac farızasını eda etmek için ciddi hazırlıklar yaptığını, Hicaz'da karşılaşacağı meslektaşlarına mütevazı bir hediye olarak takdim etmeyi düşündüğü *el-Ketîbetü'l-kâmine*'yi kaleme aldığını (773/1371) bizzat kendisi ifade etmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Hicaz yolculuğunu gerçekten tasarlamıştı. Dolayısıyla kutsal topraklara vardığında yazdığı kitap sayesinde, Endülüs'ün seçkin şahsiyetlerini oradakilere de tanıtmış olacaktı.²⁴⁸ Ancak Mağrib'e geçtikten sonra muhtemelen orada gördüğü büyük ilgiden ya da kendini güvende hissedişinden dolayı bu kararından vazgeçip tekrar Gırnâta'ya döneceğinin hesaplarını yapmaya başlamış olabilir.

İbnü'l-Hatîb Gırnâta'dan ayrılışının dünyevî bir gaye taşımadığını²⁴⁹ amacının insanlardan uzaklaşmak, ibadetle meşgul olmak, Allah ile baş başa kalmak olduğunu belirtmektedir. Ancak Mağrib'e geçtikten sonraki yaşam

²⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 319.

²⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 28; Mustafa Gâfirî, "Tasvîbü hulel fi metni ihdâ terâcimi kitâbi'l-Ketîbeti'l-kâmine li-Lisâniddin İbni'l-Hatîb", *Mecelletü dirâsâti Endelûsiyye*, XV (Tunus 1996), 50-54.

²⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 318.

biçimi²⁵⁰ asıl amacının bu gerekçelere dayanmadığı kanaatimizi desteklemektedir. İbn Haldûn ve en-Nübâhî'nin de dillendirdiği gibi “eğer öyle olsaydı bu dediklerini aramak için en uygun yer Harem-i Şerîf'ti. Ya da cihadın yapıldığı yer olan Gırnâta'nın bizzat kendisiydi. Ama onun amacı bu değildi. Aksine dünya malını artırmak, güzel meskenler, bağlar ve bahçeler elde etmektir.”²⁵¹

İbnü'l-Hatîb'in Ebü'l-Hasan en-Nübâhî ile olan siyasi mücadelesini göz önünde bulundurduğumuzda onun bu tarz yorumlarda bulunmasını kişisel bir takım sebeplere dayandırdığını düşünebiliriz. Ancak benzer iddiaların İbn Haldûn tarafından da dile getirilmesi bu iddiaların gerçeğe yakın oluş ihtimallerini daha da kuvvetlendirmektedir. Siyasi mücadeleleri bölümünde de ele alınacağı gibi İbn Haldûn'la Benî Ahmer Sarayı arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duyan İbnü'l-Hatîb onun Gırnâta'dan ayrılması için Sultana telkinde bulunmuş bunun üzerine İbn Haldûn Gırnâta'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu olayda İbnü'l-Hatîb'in rolünü fark eden İbn Haldûn, arkadaşına bir zarar gelmesini istemediği için bu konudan Sultana kesinlikle bahsetmeden ülkeden ayrılarak bir vefa örneği göstermişti.²⁵² O zaman bu erdemli davranışı sergileyen İbn Haldûn'un sonradan, yukarıdakine benzer iddiaları mesnetsiz olarak ortaya atmış olması pek makul olmasa gerektir.

Yukarıdaki iddiaların yanı sıra İbn Haldûn bir hususa daha dikkat çekerek “Devlet idaresinde başına buyruk hareket eden İbnü'l-Hatîb, Sultanın maiyetinin, aleyhinde iftira kampanyası başlatması üzerine Sultandan kendisine bir zarar gelebileceği endişesine kapıldı... Gırnâta'dan

²⁵⁰ bkz. “Göreve Tekrar Dönüşü ve Bazı İthamlara Maruz Kalması” 54-59.

²⁵¹ Makkarî, *Nefu't-tîb*, I, 21.

²⁵² İbn Haldun, *Tarîf*, 96, 99.

ayrılarak Cebel-i Târik'a oradan da Tilimsân'a geçti. Son derece iyi karşılandı. Tilimsân'dan bana mektup yazdı ben de ona cevap gönderdim..."²⁵³ demek suretiyle İbnü'l-Hatîb'in devlet idaresinde bütün yetkileri elinde toplama arzusu içerisinde oluşuna imada bulunmaktadır. Aslında bu ima "İbnü'l-Hatîb'in Siyasî Kişiliği" bölümünde tartışacağımız "kendi kadrosunu oluşturma" çabasıyla örtüşmektedir.

Merînî Sultanı Abdülaziz, İbnü'l-Hatîb'i himaye etmişti. Sultanın vefatı (774/1372) İbnü'l-Hatîb'i derinden sarsmıştı.²⁵⁴ Abdülaziz'den sonra yedi yaşındaki oğlu es-Said Ebû Zeyyân'a biat edilmiş ve ülke fiilen vezir Ebû Bekir İbn Gâzî tarafından idare edilmeye başlanmıştı (774/1372). Vezir, İbnü'l-Hatîb'e önceden tanınmış olan imtiyazları devam ettirdi.

İbnü'l-Hatîb'in tutuklanması ve idam edilmesini isteyenlerin müteaddit girişimleri boşa çıkmış, bunun üzerine Benî Ahmer Sultanı Ğanî Billah, devreye girince iki ülke arasında siyasi bir kriz baş göstermişti.²⁵⁵ Zira Ğani Billah, Vezir İbn Gâzî'den İbnü'l-Hatîb'i teslim etmesini talep etmiş o da reddetmişti. İbn Haldûn'a göre İbnü'l-Hatîb, Merînî Sultanını Benî Ahmer Devleti'ni işgale teşvik ediyordu. Merînî Sultanının bu amaçla büyük bir hazırlık içinde olduğunu haber alan Benî Ahmer Sultanı, Merînîlere değerli hediyeler göndererek sorunu müzakere yoluyla çözmeyi önermiş ancak çabası sonuçsuz kalmıştı. Ğani Billah başka bir yol deneyerek Gırnâta'da İbnü'l-Hatîb zamanında tutuklanmış olan Merînî Emirlerinden Abdurrahman b. Yeflus ve veziri Mesud b. Mâsâ'yı serbest bırakarak Mağrib'de bir ayaklanma başlatmalarını sağlamıştı. Vezir İbn

²⁵³ İbn Haldun, *Tarîf*, 149.

²⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, Sultanın ölümüne çok üzölmüş ve kendini tamamen korumasız hissetmiştir. Bu olay üzerine yaşadığı duyguları son derece belîğ bir şekilde dile getirmiş, dünyayı bir rüyaya benzeterek umutsuzluğunu ortaya koymuştur. İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 320.

²⁵⁵ İbn Haldun, *İber*, VII, 441.

Gâzî, gittikçe genişleyen bu muhalefet cephesine karşı çeşitli tedbirler almasına rağmen ayaklanmayı durduramamış ve onlarla iki sefer savaşmak zorunda kalmış ikisinde de hezimete uğramıştır (775 Zilkade/1374 Nisan-Mayıs). Bu gelişmeler üzerine Merînî tahtına, küçük yaştaki Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Sâlim oturmuştu. Yeni Sultanın bu başarısında Benî Ahmer Sultanı'nın desteği büyük rol oynamıştı. Bu destek İbnü'l-Hatîb'i teslim etmesi şartıyla kendisine verilmişti.²⁵⁶

Bütün olaylar İbnü'l-Hatîb'in aleyhine geliyordu. Zira yeni Sultan, veziri Süleyman b. Davud'a İbnü'l-Hatîb'in tutuklanmasını emretmiş o da bu emri yerine getirmiştir (776 başları/1374).

İbnü'l-Hatîb tutuklanıp hapsedildi ve bu haber Benî Ahmer'e ulaştırıldı. Haberi alan Sultan, veziri İbn Zümrek başkanlığında bir heyeti Mağrib'e gönderdi. Merini Sultanı, gelenlerle birlikte müsteşarlarından ve devletin ileri gelenlerinden göstermelik bir kurul oluşturarak özel bir oturumda İbnü'l-Hatîb'in yargılanmasını sağladı. Heyet İbnü'l-Hatîb'i yargılayıp özellikle kitaplarında geçen ve zındıklıkla suçlanmasına sebep olan görüşleri hakkında açıklamalar yapmasını istedi. Kendisini savunan İbnü'l-Hatîb'in bilhassa zındıklık suçlamaları karşısında suçsuz olabileceğine dair kanaatlerin kuvvetlenmesine rağmen tekrar hapse gönderildi. Hakkında ne tür bir karar verileceğine dair müzakereler devam ederken Süleyman b. Davud'un adamları hapsi basarak İbnü'l-Hatîb'i orada katletmişlerdir. (776/1374). Kabre konan ceset ertesi gün çıkarılarak yakılmış ve tekrar defnedilmiştir.²⁵⁷ Bu bilgileri nakleden İbn Haldûn "Süleyman'ın yaptığı bu alçaklıktan dolayı halk şaşkına döndü ve onu

²⁵⁶ İbn Haldun, *İber*, VII, 335-340.

²⁵⁷ İbn Haldun, *İber*, VII, 341-342; Fas'ta ki Bâbu'l-Mahrûk yakınlarında bulunan kabir Fas hükümeti tarafından yirminci yüzyıl (Kral Muhammed el-Hamîs zamanında) başlarında restore edilmiş ve üzerine türbemsî bir bina inşa edilmiştir. 'İnan, *Lisânüddîn*, 174; Saih 42.

kınadılar”²⁵⁸ diyerek kamuoyunun bu hadise karşısında gösterdiği tepkiyi ortaya koymuştur.

Olayları anlatan Makkarî de İbnü'l-Hatîb'in “ikinci ile akşam namazı arasında değil, gece yarısı” öldürüldüğüne özellikle dikkat çekmektedir.²⁵⁹

İbnü'l-Hatîb'den sonra onun hakkında pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Ancak bunlardan en anlamlısı her halde Benî Ahmer tahtına oturan Ebû Abdullah Muhammed zamanında (820-830/1417-1427) yapılmış olanıdır. Zira bu Sultan zamanında Vezir ve Kadı'l-Cemaa Ebû Yahya b. Asım tarafından *İhâtâ*'nın bir nüshası Yusûfiye medresesine vakfedilmiştir. Ebû Yahya b. Asım bu eser için kaleme aldığı vakfiyede (829/1425) İbnü'l-Hatîb'e övgüler dizmiştir.²⁶⁰ Yapılan bu işlemin İbnü'l-Hatîb için bir iade-i itibar anlamı taşıdığını düşünmekteyiz.

Günümüzde kabrinin devamlı ziyaret ediliyor olması da oldukça anlamlıdır.²⁶¹

5. Eserleri:

İbnü'l-Hatîb, döneminde yaşamış olan meşhur ulemadan ders alarak kendini çok yönlü olarak yetiştirmiş ve değişik alanlarda pek çok eser telif etmiştir. Başta tarih ve coğrafya olmak üzere siyaset, şiir, edebiyat, fıkıh, tıp, felsefe, tasavvuf ve musikî ile ilgili altmış civarında kitap yazmıştır. Bir kısmı risale şeklinde olan eserlerinin yarısına yakını günümüze ulaşmamıştır.²⁶² Bunda hiç şüphesiz ki Gırnâta'da H. 773 yılı ortalarında

²⁵⁸ İbn Haldun, *İber*, VII, 341-342.

²⁵⁹ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 140.

²⁶⁰ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 276.

²⁶¹ Cafer Nâsırî, *İbnü'l-Hatîb*, 78.

²⁶² Eserlerin kaybolmuş olması sadece İbnü'l-Hatîb'e mahsus bir durum değildir. Aksine Endülüslü müelliflerin çoğu için de aynı şey söz konusudur. Önceki dönemlerde telif

(1371-1372) İbnü'l-Hatîb'in eserlerinin bir meydanda yakılmasının büyük bir rolü vardır.

Kitapların yakılma işini organize eden en-Nübâhî, İbnü'l-Hatîb'in özellikle ahlak ve akaidle ilgili eserlerinin muhtevalarından dolayı yok edildiğini belirtmektedir.²⁶³ Ancak burada bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Çünkü İbnü'l-Hatîb H. 772 yılında tamamladığı *İhâta* adlı eserinde o zamana kadar yazdığı eserlerin adlarını teker teker vermiştir. Bunların içerisinde ahlak ve akaidle ilgili bir eser bulunmamaktadır.²⁶⁴ Hatta sonraki araştırmacılar da bu tür eserlerinden bahsetmemektedir. Yalnız şunu biliyoruz ki İbnü'l-Hatîb, özellikle tasavvufî ile ilgili *er-Ravdatu't-ta'rîf* adlı eserindeki görüşlerinden dolayı dinsizlikle suçlanmış hatta katline cevaz verilmişti. Bu eserdeki bazı görüşleri akâidle bağlantılıdır. Belki bu yüzden adı geçen eser akaid kitabı olarak algılanmış ve “akaidle ilgili kitaplarını yakıtık” derken bu eser kastedilmiş olabilir.

İbnü'l-Hatîb'in eserlerini altı kategoride toplamak mümkündür.

edilmiş eserlerin günümüze ulaşmamış olması İslâm dünyası için olduğu kadar insanlık kültür tarihi açısından da büyük bir kayıptır. Bunun en büyük sebeplerinden biri şüphesiz ki Hristiyanlarca ele geçirilen şehirlerde Müslüman müelliflerin eserlerinin ve kütüphanelerinin yakılmasıdır. Müslümanların, kendi kültürlerinin eserlerini çeşitli bahanelerle yakıp yok etmiş olmaları ise bundan daha dramatiktir. Bu hususlar için bkz: Nübâhî, 202; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, III, 16, 17; Özdemir, “Risâletü Rahîbi Fransa ile'l-müslimîn ve cevâbü'l-Kâdî Ebi'l-Velîd el-Bâcî aleyhâ”, *AÜİFD*, XXX (Ankara 1988), 363-367; Şemseddin Sâmî, *Medeniyet-i İslâmiyye*, Ankara 1996, 51-54; Nuri Yücel Mutlu, *Endülüs Gerçeği ve Türkiye'nin Geleceği*, İst. 2001, 126-127; Hunke, *İslâm Güneşi*, 451-454.

²⁶³ Nübâhî, 202.

²⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459-462.

5.1. Coğrafyayla İlgili Eserleri²⁶⁵

Coğrafya İbnü'l-Hatîb'in özel olarak uğraştığı bir alan değildir. Fakat onun coğrafi malumat içeren eserleri, tarihi çalışmalarının bir parçası olarak algılanmalıdır.

Coğrafya ile ilgili eserleri şunlardır;

Hatratü't-tayf fi rihleti's-şitâ ve's-sayf.²⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, *er-Rihle*, diye de isimlendirdiği,²⁶⁷ makâme²⁶⁸ tarzındaki bu eserinde Sultan Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Nasr'ın (733-755/1333-1354) Benî Ahmer'in doğu bölgelerine yaptığı geziyi anlatır.²⁶⁹

Mi'yârü'l-İhtiyâr fi zikri'l-me'ahid ve'd-diyâr.²⁷⁰ Selâ'da sürgünde iken telif ettiği makâme şeklindeki bu eserinde İbnü'l-Hatîb Benî Ahmer'in ve Mağrib'in meşhur şehirlerinin yanı sıra bazı meşhur insanların menkıbelerini de anlatmaktadır.

Müfâharetü (Müfâdaletü beyne) Mâleka ve Sela. Bu makame Maleka ve Selâ'yı konu almaktadır.²⁷¹ İbnü'l-Hatîb bu iki şehrin üstünlük

²⁶⁵ Merâkeş'le ilgili *el-Hulelü'l-mevşîyye fi zikri ahhâri'l-Merakûşîyye* adlı eser, yanlışlıkla İbnü'l-Hatîb'e nisbet edilmiştir. (bkz. Brockelmann, *Tarih*, VII, 29) Halbuki İbnü'l-Hatîb'in böyle bir eseri yoktur. George Sarton, *Introduction to the History of Science*, New York 1975, III/2, 247

²⁶⁶ Yazmaları için bkz. *GAL*, II, 339.

²⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 500.

²⁶⁸ Arap dilinde edebî nesrin bir türüdür. Bu kelime önceleri, Emevî halifeleri ile, ilk devir Abbâsî halifelerinin dindar kimselerin ağzından dinî ve ahlâkî hikâyeler dinlemek için yaptıkları toplantılar için kullanılmış daha sonraları ise 'şifâhî hikâye' anlamı yüklenmiştir. Brockelmann, "Makâme", *İA*, İst. 1957, VII, 197-201.

²⁶⁹ Bu eser 8 Safer 748'de tamamlanmıştır. İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 53.

²⁷⁰ Bu eserin yazmaları başta Escorial (Nr:554) kütüphanesi olmak üzere (Rabat D 972 2069; Biritish Museum 14555. d. 10) değişik kütüphanelerde bulunmaktadır. bkz. Michaelis Cäsiri, *Bibliotheca Arabico-Hispano Escorialensis*, I-II Osnabrück 1969, II, 73; A.G. Ellis, *Catalogue of arabic Books in the British Museum*, I-II, yy. 1967, II, 126; Brockelman, *GAL*, II, 339;

²⁷¹ Muhammed b. Ali ed-Dekkâlî, İbnü'l-Hatîb'in bu eserine reddiye olarak *İthâfî eşrâfi'l-melâ bi-badi ahhâri'r-Rabâit ve's-Selâ* adında bir eser telif etmiştir Bu eserin yazma halinde olduğu ifade edilmiş ancak hangi kütüphanede bulunduğu dair bir bilgi verilmemiştir. bkz

tartışmasını yaparken aslında Benî Ahmer'in, Mağrib'e olan üstünlüğünü ortaya koymayı amaçlamıştır.²⁷²

5.2. Fıkıhla İlgili Eserleri

*el-elfiye fi usûli 'l-fıkh*²⁷³

el-Hulelü 'l-markûme fi 'l-lem 'i 'l-manzûme.²⁷⁴ Fıkıh usulü hakkında recez ölçüsüyle yazılmış. Bin beyitten oluşan²⁷⁵ bu kitap Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. H. 476) *Usûlü 'l-fıkh* adlı eserinin bir özetidir.²⁷⁶ İbnü'l-Hatîb'in günümüze ulaşmamış olan bu kitabına yazılmış şerhler vardır. Bu şerhlerden birini de İbn Haldûn yapmıştır.²⁷⁷ Şeşen, İbnü'l-Hatîb'in bu şerhin mükemmel olduğunu söylediğini belirtmiştir.²⁷⁸ *el-Hulelü 'l-markûme*'yi, Ebû Said Ferec b. Kasım b. Ahmed b. Lübb et-Tağlibî (ö. 782/1381) de *et-Tırazü 'l-mersûme ale 'l-huleli 'l-merkûme* adıyla şerh etmiştir.²⁷⁹

el-Muhtasar fi 't-tarîkati 'l-fıkhiyye,

*Resâil fi 'l-fıkh*²⁸⁰

Muhammed el-Menûnî, "Muhâveletün li-kırâatin cedîde fi 't-türâsi 't-târihi li-Lisâniddîn İbni 'l-Hatîb", *Da 'vetü 'l-Hakk*, CCLIX, (1986), 66.

²⁷² Mu'nis, 302. İbnü'l-Hatîb'in coğrafyayla ilgili olan ve *Reyhânetü 'l-küttâb*'da da yer alan bu üç risalesi (*Mi 'yârü 'l-ihyâr*, *Mufâharetü Mâleka ve Sela*, *Hatratü 't-tayf*) Ahmed Muhtar el-Abbâdî tarafından *Müşâhedâtü Lisâniddîn İbni 'l-Hatîb* adıyla neşredilmiştir. (İskenderiye 1958, 1983).

²⁷³ Şebâne, "Miyar", 298.

²⁷⁴ British Museum'da bir yazması bulunduğu belirtilmektedir. (Nr: 434. i. 14.). bkz. Ellis, II, 126.

²⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 462.

²⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, muhakkıkın önsözü, 65.

²⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşirin önsözü; İnan, *Lisânüddîn*, 271.

²⁷⁸ Şeşen, 261.

²⁷⁹ en-Nâsirî, *İbnü 'l-Hatîb*, 85.

²⁸⁰ İbnü'l-Hatîb, *es-Sihr ve 'ş-şi 'r*, (M. Kemal Şebâne), Kahire ty., naşirin önsözü, 44.

5.3. Siyasetle İlgili Eserleri

Aktif siyasetin içinde yer alan İbnü'l-Hatîb bu hususta çeşitli risaleler telif etmiştir. Bunların bir kısmında; yöneticilerde bulunması gereken özellikler ve idareciliğin püf noktalarına değinirken bir kısmında da döneminde Benî Ahmer sultanları ile komşu devletlerin idarecileri arasındaki resmi yazışmaları derlemiştir. Aslında bu eserleri de Benî Ahmer tarihi açısından oldukça önemli malumat içermektedir.

Siyasetle ilgili eserleri şunlardır:

Bustânü'd-düvel, kapsamlı bir siyaset kitabı olup günümüze ulaşmamıştır.²⁸¹ İbnü'l-Hatîb bu kitabını *İhâta*'da kısaca şöyle tanıtır. “Bu kitap; sultan, vezir, kitabet, yargı, cihad... gibi bölümlerden oluşmaktadır. Otuz cildi tamamlandı ancak gelişen olaylar kitaba ara vermeme sebep oldu...” *Bustânü'd-düvel*, İbnü'l-Hatîb'in siyaset nazariyesini detaylı bir şekilde ortaya koyduğu bir eserdir. Çünkü bizzat kendisi yukarıda belirtilen ana konuların kendi arasında çeşitli alt dallarının bulunduğu ve her biri hakkında açıklamalar yaptığını ifade etmektedir.²⁸²

el-Ğayre ala ehli'l-hayre. Benî Ahmer Devleti'nin o dönemde içinde bulunduğu siyasi şartlar gereğince hem kendi halkının hem de Mağrib'in vatan ve din savunmasına teşvik edilmesi gerekiyordu. *el-Ğayre* bu amaçla yazılmış risalelerden biridir.²⁸³

Hamlü'l-cumhûr ale's-süneni'l-meşhûr, bir önceki risale ile aynı amaçla telif edilmiştir.²⁸⁴

²⁸¹ İbnü'l-Hatîb, *Ravza*, I, 28, Muhakkıkın önsözü.

²⁸² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460.

²⁸³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 65; İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb ve mucatü'l-müntâb*, I-II, (tah. M. Abdullah 'İnan), Kahire 1986, II, 450.

²⁸⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 65; 'İnan, *Lisâmüddîn*, 267.

el-İşâre ilâ edebi'l-vizâre, vezirlik makamını üstlenecek kişilerde bulunması gereken şartlar ve vezirin görevlerinden bahseder.²⁸⁵ Kâtip Çelebi bu risalenin bazı vezirler için özel olarak kaleme alındığını ifade etmektedir.²⁸⁶

Kitâbü'l- vizâre ve makâmetü's-siyâse (Risâletü's-siyâse). Bir gecede kaleme aldığı²⁸⁷ makame şeklindeki bu risalede, İbnü'l-Hatîb sultanın görevlerini, vezirin özelliklerini, ordunun ve valilerin durumlarını anlatmaktadır.

Harun Reşid'le bir filozof arasında geçmiş gibi verilen konuşmalarda İbnü'l-Hatîb, görüşlerini delillendirmek için ayet hadis ve şiirler kullanmakta, siyasi tecrübesini ortaya koymaktadır.²⁸⁸

Recezû's-siyâse,²⁸⁹

Risâletü'l-fülk fî siyâseti'l-mülk, İbnü'l-Hatîb yine kendisine ait olan *Nüfâzatü'l-cirâb fî 'ulâleti'l-iğtirâb* adlı eserinde Endülüs'te isyanların çok oluşunun sebeplerini irdelerken bu konuda İran, Yunan, Türk ve başka siyaset erbabının görüşlerini genişçe açıklayacağı *Risâletü'l-fülk fî*

²⁸⁵ Bu risale, İbnü'l-Hatîb'in *Reyhâne* adlı eserinin ikinci cildinde (335-354) yer almaktadır. Bazı dergilerde (Abdülkâdir Zemâne, *MMLADm.*, XLVII (1972), s. 70-91); Muhammed Kemâl Şebâne, *el-Bahsü'l-ilmî*, XXVI, Rabat 1976, s. 93-110 neşredilen bu risalenin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazmaları bulunmaktadır. (Halet Ef. bölümü, tasnif nr: 351- 50465 numarada; Esad Ef. bölümünde -tasnif nr:390- 24064 numarada)

²⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I-II, (haz. Şerefettin Yaltkaya), İst. 1971, I, 97.

²⁸⁷ İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, II, 316.

²⁸⁸ Bu risâle İbnü'l-Hatîb'in, *İhâta* (IV, 614-634), *Reyhâne* (II, 316-334) ve Makkarî'nin, *Nefhü't-tîb* (VIII, 131-142) adlı eserlerinde yer almaktadır. Atiyye bu risaleye dayanarak İbnü'l-Hatîb'in siyasi nazariyesinin genel çerçevesini ortaya koymaktadır. Atiyye, 123-142.

²⁸⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459.

siyâseti'l-mülk adını taşıyan bir risale yazacağını kaydetmektedir.²⁹⁰ Bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

Fennü's-siyâse, İbnü'l-Hatîb bu kitabına *Tahsisü'r-riyâse bi-telhîsi's-siyâse* adını verdiğini ve eserin altı bin beyitten oluşan bir urcûze olduğunu kaydetmektedir.²⁹¹

5.4. Şiir ve Edebiyatla İlgili Eserleri²⁹²

Şiir bir araçtır. İbnü'l-Hatîb de bu aracı en mükemmel şekilde kullananlardan biridir. Bu yolla duygu ve düşüncelerini son derece etkili bir şekilde ifade etmiştir.²⁹³ Şiirleriyle insanların hislerini galeyana getirerek cihada teşvik etmiş, çok sıkıntılı zamanlarda da Endülüs için ağıtlarını şiirle dile getirmiştir. Bazen devletler arası münasebetlerde şiirin sihirli gücünü etkin bir şekilde kullanmış bazen de hicivle rakiplerini sarsmıştır. Zaten bu tür şiirlerinde, şairliğinden çok siyasi kişiliği ön plana çıkmıştır.²⁹⁴

²⁹⁰ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 36.

²⁹¹ İbnü'l-Hatîb, bu kitabın, altı bin beyitten oluştuğunu kaydettiği halde (İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 188) Cafer Nâsırî, bu eserdeki beyit sayısını altı yüz olarak belirtmiştir. (Cafer Nâsırî, *İbnü'l-Hatîb*, 87). Muhtemelen bu bir matbaa hatasıdır.

²⁹² Burada İbnü'l-Hatîb'le ilgili bir yanlışlığa temas edemeden geçemeyeceğiz. İbn Hazm'ın *Güvercin Gerdanlığı* adlı eseri türkçeye tercüme edilirken eserin baş kısmına genel bir değerlendirme konulmuş ve orada Endülüs'te şiir ve edebiyat konusu ele alınırken Müslüman İspanya'daki edebi seviyenin yüksekliğinden bahsedilmiş, değişik dönemlerde değişik isimlere yer verildikten sonra "Benî Ahmer döneminde de Lisânüddin İbnü'l-Hatîb ve daha başka şairler yetişmiştir" denilmiş sonra "İbnü'l-Hatîb'in en önemli eseri *İhâta*'dır... Ayrıca *Kitâbü'l-Endülüs*'ü de çok önemlidir..." şeklinde bir bilgi verilmiştir: Halbuki İbnü'l-Hatîb'in altmışa yakın eseri içerisinde böyle bir kitap bulunmamaktadır. Bu bilginin kaynağı olarak gösterilen Hasan ez-Zeyyât'ın *Târihü'l-edebi'l-Arabî* (Kahire ty.) nin 343. sayfasında yer alan ve Endülüslü müelliflerden bahseden "Küttâbü'l-Endelüs" ifadesi, kanaatimizce mütercim tarafından "Kitâbü'l-Endelüs" şeklinde yanlış anlaşılmış ve İbnü'l-Hatîb'in bir eseri olarak algılanmıştır. İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı* (terc. Mahmut Kanık), İst. 1995, s. 30.

²⁹³ İbnü'l-Hatîb'in doğduğu ve yaşadığı yerleri onun şiirlerinden okuyanlar, asırlar sonra o mekanları ziyaret ettiklerinde İbnü'l-Hatîb'i "hala oralarda yaşıyormuş gibi" algıladıklarını ifade edecek şekilde duygu yoğunluğu yaşadıklarını belirtmektedirler. Bu konu için bkz: <http://www.destinoal-andalus.com/Art%EDculo.htm>

²⁹⁴ Ahmed et-Tureysî, "İbnü'l-Hatîb eş-şair ve't-tecâvüz", *Buhûsu'l-multeka'l-İspâni'l-Mağribi's-sânî li'l-ulûmi't-târihiyye et-târihi'l-ulûm ve'l-mutema'* Gırnata, 6-10 November 1989,

Belagatta da önemli bir yeri olan İbnü'l-Hatîb,²⁹⁵ farklı şiir sanatları kullanarak şiir nazmetmiştir.²⁹⁶ Hicvi çok kullanmasına karşın 760/1359 ihtilaliyle Gırnâta'yı terk ettikten sonra Mağrib'e geçmiş, orada zühd ve tasavvuf içerikli şiirler inşad etmeye başlamıştı. Endülüs şairlerinin ihdas ettiği muvaşşah tarzı, İbnü'l-Hatîb tarafından da kullanılmıştır.²⁹⁷

Edebiyat alanında da söz sahibi olan İbnü'l-Hatîb, bu hususiyetini özellikle **resâil-i sultaniye** (Sultanlar arası mektuplaşmalar) de etkili bir şekilde kullanmıştır. Yazdığı bu mektuplar Endülüs'te diplomatik nesir türünün en seçkin örnekleri olarak kabul edilir. İbnü'l-Hatîb bu yönüyle Mısır'daki divan-ı inşânın zirve isimleri el-Kâdî el-Fadl (ö. 643/1245), Şihâbüddîn İbn Fadlullah el-Umerî (ö. 749/1348) ve Kalkaşendî (ö. 821/1418) ile kıyaslanır hatta üslubu ve sanatının çeşitliliği bakımından onların hepsinden daha üstün olduğu iddia edilir.²⁹⁸ İbnü'l-Hatîb bu mektupları bir araya toplayarak *Künâsetü'd-dükkân* ve iki ciltlik *Reyhânetü'l-küttâb* adlı eserleri meydana getirmiştir. Bir kısmını da *Nüfâzatü'l-cerâb*'in sonuna ilave etmiştir.²⁹⁹ İbnü'l-Hatîb'den sonraki dönemlerde de Makkarî *Nefhü't-tîb* ve *Ezhârü'riyâz* adlı eserlerinde bu mektupların büyük bir bölümünü toplamıştır. Ebü'l-Hasan el-Kalkaşendî de İbnü'l-Hatîb'in kaleminden çıkmış ve Benî Ahmer sultanlarının Mısır sultanlarına gönderdiği bazı mektupları *Subhü'l-a'sâ*'da seçkin örnekler olarak zikretmiştir.³⁰⁰

(Madrid 1992) 109-113.

²⁹⁵ Kalkaşandî, İbnü'l-Hatîb'i, belagatta meşhûr olmuş büyük isimler arasında saymaktadır. Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, (ö. 821/1418), *Subhü'l-a'sâ*, I-XIV, (Şerh-talîk, M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut-Lüban, 1407/1987, I, 129.

²⁹⁶ Besec 47, 61.

²⁹⁷ Besec 75, 82.

²⁹⁸ 'İnan, *Lisânüddîn*, 201

²⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 343-369.

³⁰⁰ bkz. el-Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, I, 128-129; II, 485-461, 535-537; VI, 458-461, 535-

Şiirleri hüsnü hatla dekoratif olarak el-Hamrâ'yı süsleyen şairlerden biri olan İbnü'l-Hatîb'in şiirle ilgili eserleri şunlardır:

Ceyşü't-Tevşih.³⁰¹ Benî Ahmer'de tevşih sanatının önde gelen isimlerinin müvâşşahâtından derlemeler yapılarak oluşturulan eser³⁰² Hilâl Nâcî tarafından neşredilmiştir (Tunus 1967).

Dîvânü Lisânidîn İbni'l-Hatîb es-Selmânî, (es-Sayyib ve'l-Cehâm ve'l-mâzî ve'l-kehâm),³⁰³ İbnü'l-Hatîb'in divanıdır.³⁰⁴

ed-Dürretü'l-fâhire ve'l-lücecu'z-zâhire, arkadaşı ve hocası Ebû Cafer b. Safvan el-Mâlekî'nin³⁰⁵ şiirlerinden seçmelerle oluşturulmuştur. 744'te Malekâ'da derlemiştir.³⁰⁶ Bu eser kayıptır.³⁰⁷

Ebyâtü'l-ebyât. İbnü'l-Hatîb bu eserini, kendi şiirlerinden yaptığı derlemelerden oluşturmuştur.³⁰⁸

Fetâtü'l-hıvân, ve Sıktı's-sıvân,³⁰⁹

Kasîde fî medhi'n-Nebî,³¹⁰

Künnâş manzûm fî arûzi'r-recez, Selâ'da ikamet ederken aruzla ilgili yazdığı bir eserdir.³¹¹

³⁰¹ Fransa'da bulunan yazmaları için bkz. Georges Haddad - Said, M., *Union Catalogue of Arabic Books in French Libraries*, I-II, Paris-Newyork 1984, II, 1205.

³⁰² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşir önsözü, 65-66; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460.

³⁰³ Fransa'da bulunan yazmaları için bkz. Georges Haddad, II, 1208.

³⁰⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşir önsözü, 64; IV, 459; Kâtip Çelebî bu kitabı zikrederken İbnü'l-Hatîb'in nisbesini "el-Kurtubî" şeklinde vermiştir. *Kesfû'z-zünûn*, I, 808.

³⁰⁵ Biyografisi için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 221-232.

³⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 227-228; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 216.

³⁰⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşir önsözü, 66.

³⁰⁸ Bu eseri Makkarî zikreder. Makkarî, *Nefhü't-tib*, VIII, 285.

³⁰⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460.

³¹⁰ Bu kasidenin bir yazması, Süleymâniye Kütüphanesi'nde (Laleli bölümü, 001890 numarada) bulunmaktadır. Brockelmann Britanya Müzesi'nde 367 numarada *Risâle bismi's-Sultan ilâ kabri'n-Nebî* şeklinde bir risaleden bahsetmektedir. Brockelmann, *Tarih*, VII, 529.

el-Mebâhirü't-tayyibiyye fi'l-mefâhiri'l-hatibiyye, İbnü'l-Hatîb, bu risaleyi ailesine karşı Ebü'l-Hasan en-Nübâhî'nin yönelttiği eleştirilere³¹² cevap vermek için yazmış ve Benül-Hatîb'in tanınmış ve saygın bir sülale olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu eserin Merînî Sultanı Abdülaziz için kaleme alındığını belirten Makkarî, muhtemelen bu ifadesiyle, adı geçen risalenin Sultana ithaf edildiğini kastetmektedir.³¹³

el- Menhü'l-ğarîb fi'l-fethi'l-garîb.³¹⁴ İbnü'l-Hatîb Selâ'da iken Sultan Gani Billah'ın tahtını geri almak amacıyla yaptığı mücadeleyi dile getirmek için bir kaside yazmış ve o kasideyi yukarıdaki isimle tesmiye etmiştir.³¹⁵

en-Nifâye bade'l-kifâye,³¹⁶

*Sihr ve 'ş-şi'r*³¹⁷, Doğulu ve batılı şairlerin şiirlerinden seçmelerden oluşan bu eseri İbnü'l-Hatîb oğlu Abdullah için derlemiştir.³¹⁸

Tâfe men cemme ve nukta men yemme, İbnü'l-Hatîb'in, hocası Ebü'l-Hasan Ali b. el-Ceyyâb'ın risalelerinden derlediği bir mecmuadır. Günümüze ulaşmamıştır.³¹⁹

Telhisü'z-zeheb fi'htiyâri 'uyûni'l-kütübi'l-edebiyât, İbnü'l-Hatîb'in kayıp eserlerindendir.³²⁰

³¹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşirin önsözü, 66.

³¹² Makkarî, *Ezhâr*, I, 221.

³¹³ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 152.

³¹⁴ Şebâne, bunu İbnü'l-Hatîb'in eserleri arasında saydıktan sonra “bunu müsteşrikler ve eski tarihçiler zikreder.” der. Halbuki bu kaside İbnü'l-Hatîb'in *Divân*'ında yer almaktadır. bkz. İbnü'l-Hatîb, *Divânü Lisâniddîn*, I-II, (tah. M. Miftâh), Dârü'l-Beyzâ 1989, II, 495-505

³¹⁵ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 173-174; İnan, *Lisânüddîn*, 100.

³¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 461.

³¹⁷ Rabat'taki yazmaları için bkz. E. Levi Provençal, *Les Manuscrits Arabes de Rabat*, Paris 1921, s. 119.

³¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşir önsözü, 65.

³¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşir önsözü, 64; IV, 122, 147.

*Zillü'l-ğamâmi'l-muktadab*³²¹ mine 's-sayyib ve 'l-cehâm, es-Sayyib ve 'l-cehâm'ın muhtasarı olup günümüze ulaşmamıştır.³²²

Müvassahatü Lisâniddîn,³²³

Şi'rûn medeha fî kitâbi's-şifâ,³²⁴

ez-Zübdetü'l-memhûda,³²⁵ Bazı kaynaklar günümüze ulaşmayan bu kitabın edebiyatla ilgili olduğunu belirtmektedir.³²⁶

5.5. Tarihle İlgili Eserleri:

Tarihle ilgili eserleri “İbnü'l Hatib'in Tarihçiliği” bölümünde tanıtılacaktır.

5.6. Tasavvufî İlgili Eserleri

İbnü'l-Hatîb Selâ'da sürgünde iken (761-763/1359-1362) tasavvufî uğraşmış ancak ülkesine ve eski görevine dönünce zikrî evrâdı terk etmiş ve bundan da yakınmıştır.³²⁷ Tasavvufî pratik anlamda uzaklaşmasına karşın teorik olarak meşgul olmaya devam etmiş ve bu alanda çeşitli eserler telif etmiştir. Tasavvufî ilgili eserleri şunlardır:

*Ravdatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf*³²⁸ (*Kitabü'l-mahabbe*).³²⁹ İbnü'l-Hatîb bu eseri Sultan Ğani Billah'ın talebi üzerine telif etmiş³³⁰ ve bu

³²⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460; İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, I, 22.

³²¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. M. el-Miknâsî İbnü'l-Kâdî (ö. 1025/1616), *Cezvetü'l-iktibas fî zikri men hâle mine'l-a'lâmi medînete Fâs*, I-II, Rabat , II, 308.

³²² Şebâne, “Miyar...”, 298.

³²³ Makkârî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 257-261, 269-273: Brockelmann, *Tarih*, VII, 529.

³²⁴ Brockelmann, *Tarih*, VII, 530.

³²⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460.

³²⁶ Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-müellifin*, (Haz. Nail Bayraktar) İst. 1955, s. 168.

³²⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 316.

³²⁸ Bu eserin Türkiye'de bazı kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır. (T. C. Kült. Bak. Hacı Selim Ağa Kütüp. Yazma-Talîk, Blm: Hacı Selim Ağa 297.7, 104 s; Kayseri Raşit Efendi Kütüp, Raşid Ef., tasnif nr: 000. 181 s.; Süleymaniye, Nesih, Esad Ef. Böl. Konu: Hadis, 213 s., 297.3). Fransa'daki yazmaları için bkz. Georges

kitaptaki görüşleri yüzünden dinsizlikle itham edilerek katline cevaz verilmiştir.³³¹ Kitabı akaid açısından değerlendiren günümüz uzmanları da bu kitabın, onun küfrüne değil aksine imanının sağlamlığına delil olduğunu ifade etmişlerdir.³³² Uzmanların bu değerlendirmelerine rağmen İbnü'l-Hatîb'in bu kitaptaki bazı ifadeleri karşısında o dönemin ulemasının sessiz kalmasının pek de mümkün olamayacağını düşünüyoruz. Mesela; İbnü'l-Hatîb, Allah dostlarını sınıflandırırken bunların arasında ilk çağ Yunan filozoflarının önde gelenlerinin isimlerine yer vermiş hatta daha da ileri giderek puta vb. şeylere tapanları da “helâk olmuş Allah aşıkları” olarak nitelemiştir.³³³

İbnü'l-Hatîb yukarıdakilerin dışında tasavvufla ilgili olarak; *İstinzâlü'l-lütfi'l-mevcûd fî esrâri'l-vücûd*,³³⁴ *el-Menhelü'l-'azb fî şerhi esmâi'r-Rabb*,³³⁵ *el-Muhâdarât*³³⁶ adlı eserler de telif etmiştir.

Haddâd, II, 1207.

³²⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 455.

³³⁰ İbn Haldun, *Ta'rif*, 128.

³³¹ Kâtip Çelebi bu kitap hakkında bilgi verirken İbnü'l-Hatîb için “el-imâmü'l-âlimü'l-allâme, bakiyyetü'l-müctehidîn, hüccetü'l-münâzirîn...” gibi sıfatlar kullanmıştır. *Keşfu'z-Zunûn*, I, 925. Ayrıca I. Ciltte bundan önce İbnü'l-Hatîb'in ismi geçtiği halde sadece burada bu sıfatlara yer vermiş üstelik önceki yerlerde vefat tarihini verirken “el-müteveffa” tabirini kullanmış, sadece burada yani *Ravdatü't-ta'rif* eserini kaydettiği bu sayfada “el-maktûl” ifadesiyle “öldürülmüş” olduğu kaydını düşmüştür. Belki de bu farklı kullanımla İbnü'l-Hatîb'in bu kitaptaki görüşlerinden dolayı öldürülmüş olduğuna işaret etmek istemiştir.

³³² İnan, *Lisânüddîn*, 152.

³³³ İbnü'l-Hatîb, *Ravda*, II, 532-537.

³³⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459-460. İbnü'l-Hatîb'in *Ravdatü't-ta'rif* adlı eserini neşreden Muhammed el-Kettânî, bu eserin her hangi bir yazmasının bulunmadığını söylemesine karşın (İbnü'l-Hatîb, *Ravdatü't-ta'rif*, I, Muhakkıkın önsözü, 29.) İbnü'l-Hatîb'in *Divân*'ını neşreden Muhammed eş-Şerîf Kâhir bu eserin Tetuan'da Hizanetü'l-Belâdiyye'de bir yazmasının mevcut olduğunu kaydetmektedir. *Divânü Lisâniddîn*, II, 851.

³³⁵ Atiyye, 141.

³³⁶ Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, Mısır 1962, s. 224.

5.7. Tıpla İlgili Eserleri³³⁷

Döneminin hekimlerinden tıp tahsili de almış olan İbnü'l-Hatîb'in bu alanda da önemli çalışmaları ve tespitlerinin olduğunu görmekteyiz. Mesela veba ile ilgili olarak; bu hastalığın bulaşıcı olduğunu ve o hastalarla temas edenlere geçtiğini ortaya koyması o dönem için oldukça önemli bir tespittir.³³⁸ İbnü'l-Hatîb'in *Mukniatü's-sâil* risalesinde konu ile ilgili değerlendirmelerine atıfta bulunularak hastalıkların yayılmasında bulaşıcılık faktörünün tespit edilmiş olması Arap tabâbetinin ulaştığı en üst seviye olarak gösterilmiştir.³³⁹

Öte taraftan tespit edebildiğimiz sekiz öğrencisinden biri olan İbnü'l-Mihnâ'nın hem de İbn Sinâ'nın eserlerine şerh yazabilen bir tabip olması da ayrı bir önem taşımaktadır.³⁴⁰

Uğraştığı her alanda en iyisini yapma kararlılığında olan İbnü'l-Hatîb tıpla ilgili çeşitli eserler kaleme almıştır.

³³⁷ Tıpla ilgili eserlerinin yazmaları için bkz. M. le Baron de Slane, *Catalogue des Manuscrits Arabes de la Biblioth que Nationale*, Paris 1883-1895, s. 536; Georges Vajda, *Index General des Manuscrits arabes Musulmans de la Biblioth que Nationale de Paris*, Paris 1953, 257; I. S. X che,- Regragui, A., *Catalogue Des Manuscrits Arabes de Rabat, (Fihri s 'l-mahtutati'l-Arabiyye: el-Maht t t f  Hizâneti Rabat)*, I. c. Rabat 1954, II. c. Paris 1958, 344; Ellis, II, 126; Georges Haddâd, II, 1204.

³³⁸ Bu konuyla ilgili olarak Sigrid Hunke şunları kaydeder: " ... Bütün vebalı yılların en korkuncu olan 748/1348'de ki (bütün Akdeniz ülkelerini etkileyen) veba salgınında Endülüslü devlet adamı, tarihçi ve tabip... İbnü'l-Hatîb inceden inceye d   n lm   gayet vaz h ve mantıki kitabında hastal   epidemiye, hasta ve onun e yalarıyla temastan mütevellit enfeksiyona istinat ettirir. Böylece insanlı n bak  mı semadan arza çevirir. -   nk  Hristiyan dünyası bunu Allah'tan gelen bir bela olarak algıyordu- *İ l m G ne i*, 192-193; Hitti, III, 915.

³³⁹ Fuat Sezgin, *Muhâdarât f  târihi'l-ölümi'l-arabiyyeti ve'l-  l miyyeti*, Frankfurt 1984, s. 44.

³⁴⁰ Makkarî, *Nefhu't-t b*, IX, 131.

*Amelü men tabbe li-men habbe.*³⁴¹ İbnü'l-Hatîb'in Fas'tayken H. 761'de yazdığı ve Merînf Sultânı Ebû Sâlim'e ithaf ettiği bu kitapta çeşitli hastalıkları ve tedavi yollarını anlatmaktadır.³⁴²

*el-Beytara ve 'l-Beyzara,*³⁴³

Kitâbü 'l- 'ilâc fi 's-semûm

*el- Mesâilü 't-tıbbiyye,*³⁴⁴

Mukni 'atü 's-sâil 'ani 'l-marazi 'l-hâil. İbnü'l-Hatîb bu eserde 748/1348 veba salgınının ülkesindeki etkilerini anlatmaktadır. Sarton bu eserin bu alanda yazılmış ilk risalelerden olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁵

*er-Recezü fi ameli 't-tiryak,*³⁴⁶

Recezü 'l-eğziye, (Urcûzetü 'l-mutemide fi 'l-eğziyeti 'l-müfrede' nin *Recezü 'l-eğziye* ile aynı eser olma ihtimali de bulunmaktadır.³⁴⁷) 1600 beyitten oluşan bu risalede İbnü'l-Hatîb çeşitli hastalıklardan ve onların ilaçlarından bahsetmiştir.³⁴⁸

³⁴¹ İbnü'l-Hatîb'in *Divân*'ını neşreden Muhammed eş-Şerîf Kâhîr bu eserin Fas Karaviyyun'da 607 L 40 numarada kayıtlı bir yazması bulunduğunu ifade etmektedir. bkz. İbnü'l-Hatîb, *Divânü Lisâniddîn*, II, 852; Avrupa kütüphanelerindeki yazmaları (Paris Milli Kütüp. nr: 3011, Madrid Milli Kütüp. nr:211) için bkz. İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 367, 368; H. P. J. Renaud, "Deux ouvrages perdus d'Ibn al-Hatîb identifiés dans les manuscrits de Fés." *Hesp.* XXXIII (1946), 213-225.

³⁴² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 462; İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, I, 37; Sarton, III/2, 1763; 134 Şebâne, 297; Brockelmann, *Tarih*, VII, 529.

³⁴³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459; İbnü'l-Hatîb, *Sihir*, naşirin önsözü 43;

³⁴⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459.

³⁴⁵ Sarton, III/2, 1763; Brockelmann, *Tarih*, VII, 528.

³⁴⁶ Bu risaleye *el-Urcûzetü 'l-ma 'lûme* de denir. *İhâta*, IV, 459, 462; 'İnan *Lisânüddîn*, 279.

³⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 368.

³⁴⁸ Nâsirî, *İbnü 'l-Hatîb*, 86.

*Risâletü 't-tâ 'ûn*³⁴⁹

*Risâle fî tekvîni 'l-cenîn*³⁵⁰

Urcûze fî 't-tıp,³⁵¹ İbnü'l-Hatîb Selâ'da ikamet ettiği sırada yazdığı bu eserinde hastalıkların sebeplerini, belirtilerini, korunma yollarını ve uygulanacak tedavileri şiirlerle açıklamıştır.³⁵²

el-Vüsûl li-hıfzi 's-sıhha fî 'l-fusûl,³⁵³

el- Yusûfî fî 't-tıb.³⁵⁴ günümüze ulaşmamış olan kitabın isminden hareket eden bazı müellifler bu eserin Sultan Ebü'l-Haccâc I. Yusuf için telif edildiğini ifade etmişlerdir.³⁵⁵

5.8. Diğer Eserleri³⁵⁶

İbnü'l-Hatîb'in yukarıda zikredilen alanların dışında değişik bazı konularda da çeşitli telifleri bulunmaktadır.

*Mecmua resâil*³⁵⁷

*Müfredâtü İbni 'l-Hatîb*³⁵⁸ Önemli kelimeler için genel bir sözlüktür.³⁵⁹

³⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459.

³⁵⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459. Şeşen bu eseri *Risâle fî tekevvinî 'l-cenîn* şeklinde kaydetmiştir. Şeşen, 254.

³⁵¹ İbnü'l-Hatîb'den önce de bu tür kitaplar yazılmış ve bunlara *el-Urcûzetü 'l-meçhûle* adı verilmiştir. İbn Sinâ'nın ve İbn Tufeyl'in de bu adı taşıyan eserleri bulunmaktadır. İbnü'l-Hatîb, *İlâcû 's-semûm* (sam yelinin ilacı) adlı bir kitap yazdığını ve bunu *el-Urcûzetü 'l-malûme* diye isimlendirdiğini belirtmektedir. İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 188.

³⁵² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459; *İhâta*, I naşir önsözü, 67; İnan *Lisânüddîn*, 278.

³⁵³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459; İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, I, 53; Sarton, III/2, 1763; Brockelmann, *Tarih*, VII, 529.

³⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459; Sarton, III/2, 1763,

³⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 368; Renaud, 217.

³⁵⁶ Burada sayılan eserlerin dışında *Hedyyetü 'l-ârifîn*'de İbnü'l-Hatîb'e iki eser daha izafe edilmektedir. Bunlar; *Siyâsetü 'l-medîne* ve *Makâmâtü 'l-uşşâk*'tır. İsmail Paşa, *Hedyyetü 'l-ârifîn*, 168. Ancak İbnü'l-Hatîb'in kendisi de onunla ilgili bilgi veren diğer kaynaklar da bu iki eserden bahsetmemektedir.

³⁵⁷ İbnü'l-Hatîb'in *Divân*'ını neşreden Muhammed eş-Şerîf Kâhîr bu eserin el-Karaviyyûn 2588 L 40 da yazmasının bulunduğunu kaydeder. bkz. İbnü'l-Hatîb, *Divân*, II, 851.

*Müsle 't-tarîka fî zemmi 'l-vesîka*³⁶⁰

*en-Nesîr fî ğarazi 's-sultâniyât,*³⁶¹

*er-Redd alâ ehli 'l-ibâha*³⁶²

*Risâle fî 'l-mûsika.*³⁶³ İbnü'l-Hatîb “hendese-i savt” de denilen mûsikî konusunda eser veren belli başlı müellifler arasında sayılmıştır.³⁶⁴

Seddü 'z-zerî 'a fî tafdîli 'ş-şerî 'a

Tahrîrû 'l-müşebbeh

Takrîrû 'ş-şübeh,

İbnü'l-Hatîb, yukarıda sayılan bu eserlerinin dışında başka eserler de yazmayı tasarlamış, ancak yazamamıştır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

Bidatü 'l-mühevvelîn fî esâtîri 'l-evvelîn,

Kitâbün fî 'l-felsefe,

Muhtasaru sıhâhi 'l-Cevherî,

*Risâletü 'l-fülk fî siyâseti 'l-mülk*³⁶⁵

Eserlerinin çerçevelediği bu geniş ilmi yelpazeden de anlaşıldığı gibi İbnü'l-Hatîb bir ansiklopedist özelliği taşımaktadır. Dönemin diğer

³⁵⁸ Bu eser, Abdülali el-Vedğırî tarafından neşredilmiştir. (Dârûlbeyza 1988)

³⁵⁹ Bu sözlük içerisinde tıpla ilgili bazı kelimeler de bulunmaktadır. Ancak Brockelmann'ın dediği gibi (*Tarih*, VII, 529) bu eser sadece bir tıp sözlüğü değildir.

³⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 187; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 462; 'İnan, *Lisânüddîn*, 267.

³⁶¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 461.

³⁶² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460.

³⁶³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 462.

³⁶⁴ İ. Râci el-Fârûkî-L. Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, (terc. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İst. 1999, s. 469.

³⁶⁵ İbnü'l-Hatîb, *Ravda*, I, 33; İbnü'l-Hatîb, *A 'mâl*, 36.

müellifleri de aynı şekilde değerlendirilmektedir³⁶⁶ İbnü'l-Hatîb'in kitaplarında kullandığı kaynakları göz önünde bulundurduğumuzda kaynaklara da güçlü bir vukufiyeti olduğunu görmekteyiz. Hatta çağdaşı Halid b. İisâ el-Belevî'nin *Tâcü'l-mefrik fî tahliyyeti ehli'l-Meşrik* adlı eserini, el-İmâd el-İsbehânî, İbn Safvân³⁶⁷ ve başka müelliflerin eserlerinden derleyerek oluşturduğunu tespit etmiş³⁶⁸ olması bunun bir göstergesidir.

³⁶⁶ Muhammed Züneybir, "İbnü'l-Hatîb ve 't-tecdid fî'l-minhâci't-tarihî" *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Uhumi'l-İnsaniyye*, II (Rabat 1977) 79-126.

³⁶⁷ İbn Safvân, Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim b. Ahmed b. Safvan el-Kaysi, (763/1362), *Matlaul-envaril-ilahiyye, Buğyetü'l-müstefid, Şerhü kitabi'l-kuraşî fî'l-farâiz, ed-Dürerü'l-fâhira ve'l-lücecü'z-zâhira* gibi eserleri vardır.

³⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 500. Bu durumu *Tâcü'l-mefrik*'i tahkik eden Hasan es-Sâih "İbnü'l-Hatîb, el-Belevî'yi el-İsbehânî'nin *el-Berku's-Şâmi* adlı eserini intihal etmekle suçlamaktadır. Halbuki bu bir intihal değil bilimsel bir iktibasur... Allaktan (iyi ki) İbnü'l-Hatîb, el-Belevî'nin, başka müelliflerden yaptığı alıntıları fark etmemiş..." demektedir. Halid b. İisâ el-Belevî, *Tâcü'l-mefrik fî tahliyyeti ehli'l-Meşrik* (tah. Hasan es-Sâih) Muhammediye, ty., 109. Halbuki İbnü'l-Hatîb, el-Belevî'nin biyografisini verdiği yerde bu durumdan haberdardır ancak alıntıları uzun uzadıya ele almamış sadece "... bu eserini İsbehânî, Safvân ve başkalarından derlemiştir." demekle yetinmiş, kimlerden hangi bölümleri aldığının ayrıntısına girme ihtiyacı hissetmemiştir.

II. BÖLÜM

İBNÜ'L-HATİB'İN SİYÂSÎ KİŞİLİĞİ

1. İbnü'l-Hatîb Döneminde Benî Ahmer Devleti'nde Siyasî Yapı

İbnü'l-Hatîb'in siyasî kişiliğine geçmeden önce Benî Ahmer Devleti'ndeki idarî yapılanmaya ana hatlarıyla değinmek gerekir.

Ortaçağ İslâm devletlerinin genelinde olduğu gibi Benî Ahmer Devleti'nde de yegane otorite sultandı. Önemli durumlarda maiyetindekilerin ve komutanlarının görüşlerini de alırdı. Bazı istisnâî dönemlerde, güçlü vezirler işbaşına gelmiş ve sultanın yönetimine zaman zaman müdahil olabilmişlerdir. Örnek olarak; Sultan Ebû Abdullah Muhammed el-Mahlû (701-708/1302-1309)'un veziri Ebû Abdullah b. el-Hakim el-Lahmî, Sultan Ebû'l-Haccâc Yusuf (733-755/1333-1354)'un veziri Hâcib Ebû'n-Nuaym Rıdvan ve Sultan Ğani Billah'ın ilk döneminde (755-760/1354-1359) ve ikinci döneminin ilk (763-793/1362-1391) yıllarında veziri olan İbnü'l-Hatîb zikredilebilir. İsmi geçen vezirler idarî bakımdan oldukça güçlüydüler. Ancak hepsi de çeşitli entrikalara maruz kalarak saf dışı bırakıldılar.³⁶⁹

Sultandan sonra yönetimin üç temel unsuru olan vezirlik, ordu komutanlığı ve kadılık (yargı) makamları gelirdi.

Benî Ahmer'de üç çeşit vezirlik vardı: Birinci derecedeki vezirler sultanın vekili olarak görev yaparlardı. İkinci derecedekiler, tayinlerle, halkın ve askerın işleriyle ve şikâyetlerle meşgul olurlardı. Aynı zamanda divân-ı inşâ ve kitabet (resmi yazışma) işlerine de başkanlık ederlerdi. Son grupta yer alan vezirler ise divân-ı inşâda sultanın resmî yazışmalarını

³⁶⁹ 'İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs*, 440-441.

yürüten ilim ehli kişilerdi. Vezirlerin çoğu da bu kategoride yer alırdı. Vezirlerin görevleri arasında törenleri düzenlemek de bulunurdu. Kısacası vezirler dâhilî ve hâricî siyaseti yönetirlerdi. Görevlerinin önemine göre nüfuz sahibi olan vezirlere, “er-reis”, “imâdû’l-devle”, “zü’l-vizâreteyn”, gibi unvanlar verilmekteydi. Görevlerini rahatlıkla yerine getirebilmeleri için kendilerine özel daireler tahsis edilen vezirler, sultanla irtibatlarını sağlamak üzere içlerinden birini **hâcib**³⁷⁰ olarak seçerlerdi. Önceden olduğu gibi Benî Ahmer’de de hâciblik en yüksek görevdi.³⁷¹

Vezirler güçlü durumlarına rağmen, sultan karşısında pek de emniyette değillerdi. Çünkü sultanın bir cümlesiyle azlediliyor, hatta katledilebiliyordu. Ya da azledilmediği halde bir vezir daha atanarak önceki vezirin yetkileri kısıtlanabiliyordu.³⁷² Kişiliğine ve becerilerine göre değişmekle birlikte genelde vezir yönetimde fiilî hakim konumunda bulunuyordu.

Vezirlikten sonra gelen en önemli makam; ordu komutanlığıydı. Benî Ahmer’in yaya ve atlılardan oluşan daimi bir muvazzaf ordusu bulunmaktaydı ve bu ordu İspanyol saldırılarına karşı koyabilecek güçteydi. Süvariler, becerileriyle ve hızlı hareket edebilme kabiliyetleriyle ün

³⁷⁰ İlk defa Emevîler döneminde ihdas edilen hâciblik görevinin kapsamı içerisinde görevlileri ve ziyaretçileri hükümdarın huzuruna çıkarmanın yanı sıra merasimleri düzenlemek de vardı. Halifelerin en mahrem sırlarına bile vakıf olmaları, hâciblere büyük nüfuz kazandırıyor. Abbâsîlerde en önemli iki görevli; vezir ve hâcibdi. Ancak hâcib, vezirden daha aşağı mevkide bulunuyordu. Endülüs Emevîlerinde hâcibin durumu şark-İslâm dünyasından oldukça farklıydı. Hâcib gerektiğinde sultanın naipliği görevini de ifa ediyordu. Diğer vezirlerle Sultan arasındaki teması sağlayan hâcibe “el-vezîrû’l-akreb” de denilmekteydi. Aydın Taneri, “Hâcib”, *DİA*, İst. 1996, XIV, 508-511.

³⁷¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-III, (çev. Z. Kadıfı Ugan), İst. 1986, 610-617; ‘Înân, *Nihâyetü’l-Endelûs*, 442-443.

³⁷² Abbâdî, *Dirâsât*, 230, 231.

salmışlardı. Kendine yeterli bir ordusu olmasına rağmen bazı durumlarda Benî Ahmer Merînîler'den askeri destek istemek zorunda kalmıştır.³⁷³

Benî Ahmer ordusunun silahları, doğal olarak komşu Hristiyan ülkelerin silahlarıyla benzerlik arz ediyordu. En temel silahlar zırh, mızrak ve Frenk yaylarıydı.³⁷⁴ Benî Ahmer ordusunda Hristiyanlara karşı en önemli silah olan barutu kullanabilen teknik elemanlar bulunuyordu. Hatta Kastilyalılarla yapılan bir savaşta (Tarîf savaşı; Cemaziyülevvel 741/ Ekim 1340) Müslümanlar “الانفاظ” diye isimlendirdikleri topa benzer bir silah kullanmışlardır.³⁷⁵ Ancak çok geçmeden barutun hammaddesi Kastilya'nın tekeline geçince Benî Ahmer Devleti bu alanda gerilemeye başlamıştır.³⁷⁶

Sürekli savaşın yaşandığı bu topraklarda tutunabilmek için güçlü bir orduya ve dirayetli komutanlara sahip olmak son derece önemliydi. Bu yüzden yöneticiler bu göreve getirecekleri kişilerin seçiminde hassas davranıyorlardı. Şeyhü'l-Ğuzât denilen ordu komutanlığı görevi, H. VII. asırdan itibaren Benü'l-'Alâ ailesine veriliyordu. Bu aile Merînî sultanlarıyla aynı soydan gelmekteydi.

Önceki dönemlerde olduğu gibi Benî Ahmer döneminde de Endülüs ordusu içerisinde Mağribî unsurların önemli bir yeri vardı. Murabıtlar ve Muvahhidler döneminden beri Berberîler Endülüs ordusu içerisinde büyük bir çoğunluk teşkil ediyordu. Bu yüzden bazen Endülüs tahtı için tehlike bile oluşturmuşlardır.³⁷⁷ Sultan Ğani Billah V. Muhammed saltanatının ikinci döneminde (763-793/1362-1391) muhtemelen bu tür sorunları aşmak

³⁷³ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 136; Hımsî, 50, 51.

³⁷⁴ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I, 183.

³⁷⁵ Yukarıda bahsedilen savaştan bir süre sonra da İspanyollarla Mağribîler arasındaki bir deniz savaşında (742/1341) Mağribîlerin top kullandıkları kaydedilmektedir. Sadûn Nasrullah, *Târihü'l-arabi's-siyâsi fi'l-Endelüs*, Beyrut 1988, s. 370.

³⁷⁶ Sâih, 31-32.

³⁷⁷ İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs*, 443.

için teamüllerin aksine, berberî unsurları, doğrudan Benî Ahmer soyundan gelen bir kişinin komutasına vermiştir.³⁷⁸

Ordu komutanlığından sonra idarî yapının diğer bir temel unsuru da kadılıktı. Mağrib ve Endülüs'te kurulan bütün devletlerde olduğu gibi Benî Ahmer Devleti'nde sultan tarafından başkente tayin edilen kadılar kâdî'l-cemâ'a olarak anılır aynı zamanda merkez camiinde hatiplik görevi yapardı. Statü itibariyle Abbâsîler'deki **kâdî'l-kudât**³⁷⁹ (başkadı)'a denkti. Diğer kadıları tayin etme yetkisi de vardı. Mülûkû't-tavâif döneminde bu emirliklerin başkentlerindeki kadılar Abbâsîlerde olduğu gibi kâdî'l-kudât olarak adlandırıldılar. Fakat Benî Ahmer döneminde kâdî'l-cemâ'a unvanı yeniden canlılık kazandı.³⁸⁰ Şeyhü'l-ulemâ ve muhtesib de bu makama bağlıydı. Makkarî'ye göre muhtesib de bir tür kadıydı.³⁸¹ Muhtesibin pazarların düzen ve kontrolü, belediye hizmetlerinin kontrolü ve genel ahlâk kurallarına riayetin sağlanması gibi bir takım görevleri bulunmaktaydı.³⁸²

Benî Ahmer Devleti'nin idari yapısını ana hatlarıyla inceledikten sonra şimdi de İbnü'l-Hatîb'in siyasî kişiliği, siyaset nazariyesi, siyasî görevleri ve mücadelelerine geçebiliriz.

2. İbnü'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği

İbnü'l-Hatib, devletin üst kademelerinde görevler almış ve bu görevleri de başarıyla yürütmüştür. Bunda eğitimi ve kişisel meziyetleri

³⁷⁸ Kennedy, 290.

³⁷⁹ İslâm tarihinde ilk defa, Harun Reşid zamanında Ebû Yusuf'un kâdî'l-kudat olarak tayin edilmesiyle, yargı sisteminde hiyerarşik bir yapı ortaya çıkmıştır. Yetkileri zaman içerisinde artarak devam eden kâdî'l-kudatlar III (IX) yüzyılın sonlarından itibaren yargı sisteminin başı konumuna gelmişlerdir. Şükrü Özen, "Kâdîkudât", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 77-82.

³⁸⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, II, 139.

³⁸¹ Makkarî, *Nefhü't-Tîb*, I, 180.

³⁸² bkz. Mustafa Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, Ankara 2002
(Yayımlanmamış doktora tezi)

yanında ailesinin de önemli ölçüde etkili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İbnü'l-Hatib, eğitimli insanlar yetiştiren ve siyasetle uğraşan varlıklı bir aileden gelmektedir. Nitekim daha önce bahsi geçen “Rabad Vak‘ası”nda (202/818)³⁸³ Kurtuba halkının Emir I. Hakem’e karşı gerçekleştirdiği ayaklanmada İbnü'l-Hatib’in ailesi ön saflarda yer almıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanmadan sonra ailenin can güvenliği kaygısına düşerek Kurtuba’yı terk etmesi bunun bir göstergesidir. Bundan da anlaşılıyor ki bu aile siyasetle uğraşmayı ve üst düzey görevler ifa etmeyi istemekte bu isteklerini gerçekleştirme şansı da yöneticiler tarafından kendilerine verilmektedir.

Bu kanaatimizi destekleyen diğer önemli bir ipucu da İbnü'l-Hatib’in dedesinin evlilik bağı yoluyla dönemin sultanının eşiyle akrabalık tesis etmesidir.³⁸⁴ Aynı şekilde İbnü'l-Hatib, Selâ’da sürgündeyken oğlu Abdullah’ın Merinî sarayında görev yapmış olması³⁸⁵ da bu ailenin saraylar ve yöneticilerle sıkı bağlantılarını açıkça ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Hatib’in, özellikle ilmî çevresinden bazı tanıdıklarını saraya aldığını ve onların bazılarına üst düzey görevler verilmesini sağladığını da görmekteyiz. Örnek olarak hocaları Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Cânihi ardından da Ebü'l-Berekât Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc el-Billifîkî’nin onun döneminde kadılık görevlerine getirilmiş olmalarını zikredebiliriz.³⁸⁶ Önceleri İbnü'l-Hatib’in yardımcılığını yapmış olan Ebü'l-Hasan en-Nübâhî’nin, İbnü'l-Hatib’in

³⁸³ bkz. I. Bölüm, s. 39.

³⁸⁴ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, IV, 441, 449.

³⁸⁵ İbnü'l-Hatib, *Nüfûza*, 165-166.

³⁸⁶ İbnü'l-Hatib, *Lemha*, 116.

aracılığıyla kadılığa getirilmesi bir süre sonra kâdî'l-kudâtlığa atanması da başka bir örnektir.³⁸⁷

Öğrencisi İbn Zümrek, İbnü'l-Hatîb aracılığıyla saraya kâtip olarak tayin edilmişti. 760/1359 ihtilaliyle tahttan uzaklaşmak zorunda kalan V. Muhammed 763/1362'de tahtı tekrar ele geçirdikten sonra İbnü'l-Hatîb, baş vezir İbn Zümrek de sır kâtibi ve İbnü'l-Hatîb'in en yakın yardımcısı olarak atanmıştı. Ancak ne gariptir ki daha sonra bu iki dost insanın arası açılacak ve İbn Zümrek, hocası İbnü'l-Hatîb'in aleyhinde düzenlenen ve katliyle sonuçlanan kampanyayı yürütenlerin ele başlarından biri olacaktır.³⁸⁸

İbnü'l-Hatîb, vezirlik görevini yürütürken kâtip olarak; fakih ve “Benî Ahmer Devleti'nin kâtibi” diye nitelediği Ebû Muhammed Abdülhak b. Ebi'l-Kasım b. Atyye'yi görevlendirmiştir.³⁸⁹

İbnü'l-Hatîb, sadece idarî görevlere atamalarla yetinmemiş, saraydaki bilimsel toplantılarda da etkin rol oynamış, hocası ve yakın dostu olan Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hatime el-Ensari el-Merî el-Endelüsî (ö.770/1369)'nin el-Hamrâ Sarayı'nda düzenlenen ilmî ve edebî meclislere katılmasını sağlamıştır.³⁹⁰

Bu verdiğimiz örneklerden çıkardığımız sonuç şudur: İbnü'l-Hatîb gerek sarayda gerekse saray dışındaki nüfuzlu mevkilerde **kendi kadrosunu** kurma çabası içinde olmuştur. Kendi kontrolü dışında saraya intisap eden ve itibar kazanan ya da kazanma ihtimali olan insanları saf dışı etmekte asla tereddüt etmemiştir. Yakın dostu ve arkadaşı İbn Haldûn, Şeyhu'l-Kudât Yahyâ b. Osman, Kadilkudât Ebû'l-Hasan en-Nübâhî, öğrencisi ve vezir İbn

³⁸⁷ Şebane, “Miyâr”, 292.

³⁸⁸ İbrahim Beydûn, *ed-Devletü'l-Arabiyye fî İsbâniyye*, Beyrut 1986, s. 392; İsmail Durmuş, “İbn Zümrek”, *DİA*, İst. 1999, XX, 472-473.

³⁸⁹ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 116.

³⁹⁰ İsmail Durmuş, “İbn Hâtîme”, *DİA*, İst. 1999, XX, 32-34.

Zümrek ve Süleyman b. Dâvûd'la mücadelesi bu anlamda önemli örneklerdir. İbnü'l-Hatîb'in bu faaliyetlerine ileride "Siyasi Mücadeleleri" başlığı altında genişçe yer vereceğimiz için burada kısaca değinmekle yetiniyoruz.

Buna benzer mücadeleleri başarıyla sonuçlandıran İbnü'l-Hatîb, siyasî anlamda giderek güçleniyordu. Bu gücünü, devletin meselelerini çözmede sarf ettiği gibi kişisel sorunlarının hallinde kullanmaktan da çekinmiyordu.

Kastilya ve Aragonla yapılan anlaşmaları³⁹¹ İbnü'l-Hatîb, hem Benî Ahmer Devleti adına hem de Merinî Sultanı adına imzalamaktaydı.³⁹² Bu da Merinîlerin İbnü'l-Hatîb'e olan itimatlarının ve İbnü'l-Hatîb'in siyasî karizmasının önemli bir tezâhürüdür.

Giriş'te detaylı bir şekilde ele alınan 760/1359 ihtilalinin³⁹³ ardından vezirlik görevini tekrar üstlendikten sonra Osman b. Yahya gibi bazı siyasî rakiplerini saf dışı bırakmış ve işine kaldığı yerden daha da güçlenerek devam etmiştir. Bu konuda bilgi veren İbn Haldûn, Osman b. Yahya'yı siyaseten etkisiz hale getiren İbnü'l-Hatîb'in bu olaydan sonra Sultanın muhabbetini kazandığını, memleketin idaresinin kendisine bırakıldığını, İbnü'l-Hatîb'in de istediği gibi davranmaya başladığını hatta tek otorite

³⁹¹ İbnü'l-Hatîb'in de vezirliğini yaptığı Sultan Ğani Billah döneminde, Kastilya ve Aragon krallıklarıyla yapılan anlaşmalar, hem Arapça hem de Kastilya dillerinde yazılmaktaydı. Bu anlaşmaların yabancı dilde yazılmasını Benî Ahmer sarayında bulunan mütercimler sağlıyordu. 'Înân, *Lisânu'ddîn*, 217. İbnü'l-Hatîb'in yabancı bir dil bildiğine ya da yabancı dilde bir risale yazdığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Abdülhalim Atiyye, Lopez de Ayala'nın, İbnü'l-Hatîb'in, Kastilya dilinde yazılmış siyasetle ilgili bir eseri olduğunu kaydettiğini belirtmektedir. Atiyye 133.

³⁹² İbnü'l-Hatîb, *Târihu'l-Mağribi'l-arabi fi asri'l-vesîf*, Dârü'l-Beyzâ 1964. Muhakkıkın önsözü.

³⁹³ bkz. tez metni, s. 19-21.

olduğunu ifade etmektedir. İbn Haldûn konuyla ilgili değerlendirmesine şöyle devam etmektedir:

Herkes ona yöneldi, bütün beklentiler ona iletmeye başlandı. Sultanın maiyeti bile onun sarayına dolup taşıyordu. Bunun üzerine İbnü'l-Hatîb aleyhinde iftira kampanyası başladı. O da bu durumdan haberdar olunca karşı atağa geçti ve yok etme işine girişti. Bunun için de Merinî Sultanı Abdülaziz'den destek aldı. Sultanın amcasının oğlu olup Benî Ahmer ordusu içerisindeki Mağribli askerlerin komutanı olan Şeyhü'l-Kudât Abdurrahman b. Yeflus'u ve Mağrib'den kaçarak Gırnâta'ya sığınmış olan Mesud b. Mâsâ'yı tutuklattı...³⁹⁴

Yukarıda verilen bilgilerden İbnü'l-Hatîb'in, Merinîlerle sürekli olarak işbirliği içerisinde olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zaten İbnü'l-Hatîb, Merinîlerle dostluk ve yardımlaşmanın önemini hiçbir zaman unutmamıştır. Sultanlar arası mektuplaşmaları³⁹⁵ fırsat bilerek iki ülke arasındaki siyasî ilişkileri kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Merinîlerle sıkı irtibata dayanan bu siyasetin temelinde, Benî Ahmer Devleti'nin istikrarını sağlamak ve halkına yardım etmek fikrinin bulunduğu bir gerçektir.³⁹⁶ Ancak kişisel bazı hesaplarının olduğu da göz ardı edilmemelidir.

İbnü'l-Hatîb, sadece Mağribte temas halinde olmakla yetinmemiş Mısır'la da sağlam ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla Sultan Ğani Billah adına Mısır Sultanlarına mektuplar yazmıştır (764/1363). Bunlardan biri de Mısır Sultanı el-Eşref Şaban'a gönderilen mektuptur. Bu mektuplarla bilhassa Hristiyanlara karşı işbirliği imkânları aranmıştır.³⁹⁷

İbnü'l-Hatîb'in dış siyasetinin bir cephesini de Kastilya ve Aragon'la ilişkiler teşkil etmekteydi. Kastilya'ya karşı dostluk esasına dayalı bir

³⁹⁴ İbn Haldun, *İber*, VII, 334-335.

³⁹⁵ "Resâil-i Sultaniye" olarak ifade edilen bu yazışmalarda İbnü'l-Hatîb oldukça mahirdir. Şiir ve Edebiyatla ilgili eserleri kısmına bkz., I. Bölüm, s. 73-77.

³⁹⁶ Abbâdî, *Dirâsât*, 242-243.

³⁹⁷ Beydun 392.

siyaset takip etmiştir.³⁹⁸ Aragon'la ilişkileri iyileştirmek için de Ğani Billah ve Merinî Sultanı Abdülaziz adına IV. Pedro ile barış ve dostluk anlaşması imzalamıştır (Receb 768/Mart 1367). Bu anlaşma ile taraflar; iki ülke halkının karada ve denizde birbirine zarar vermesine mani olunması, karşılıklı olarak ziyaret ve ticaret imkânı tanınması, Aragon'daki müdeccenîn'e³⁹⁹ hicret hakkı tanınması, iki ülkenin de birbirlerinin düşmanlarına yardım etmemesi taahhüt altına alınmıyordu.

Dış ilişkileri hassasiyetle yürüten İbnü'l-Hatîb, iç işlerin düzenli yürümesine de dikkat etmiş, dirayetli yönetimiyle devletin bekasını temine çalışırken sultanın işini de kolaylaştırmıştı. Halkın hareketlerine ihtiyatla yaklaşmış, devlet aleyhine gerçekleşebilecek faaliyetleri ve muhtemel ayaklanmaları ileri görüşlülüğü ile zamanında müdahalelerle engelleyebilmiştir.⁴⁰⁰

İbnü'l-Hatîb'in devlet idaresindeki başarısının temelinde, ileri görüşlü olmasının yanı sıra gerçekleri kabullenmenin gereğini kavramış olması da önemli rol oynamıştır. İleri görüşlülüğünün bir örneği olarak Kastilya kralı Zalim Pedro'ya yaptığı bir nasihati zikretmek yerinde olacaktır. Pedro, kardeşi Henri ile taht mücadelesi yaparken İbnü'l-Hatîb, krala tavsiyede bulunarak ailesini ve hazinesini Karmûne kalesinde muhafaza etmesini önermişti. Mücadele sonunda tahtını kaybeden Pedro, İbnü'l-Hatîb'in önerisini dikkate aldığı için ailesine ve hazinesine zarar gelmemişti. Tahtı ele geçiren Henri, Karmûne kalesine saldırmayı düşünmüşse de Benî Ahmer Devleti'nden çekindiği için böyle bir işe

³⁹⁸ 'İnân, *Lisânu'ddîn*, 184.

³⁹⁹ Hristiyan hakimiyeti altında bulunan Müslümanlara müdeccenîn denir. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, III, 162.

⁴⁰⁰ 'İnân, *Lisânu'ddîn*, 187.

kalkışmamıştır.⁴⁰¹ Anlaşılan, İbnü'l-Hatîb, bütün bu hesapları önceden yapmış gelişen olaylar ve geçen zaman kendisini haklı çıkarmıştır.

Bu olayın İbnü'l-Hatîb'in siyasi manevrası olarak nitelenebilecek bir yönü bulunduğunu da düşünüyoruz. Şöyle ki; Görünüşte İbnü'l-Hatîb, V. Muhammed Ğanibillah ile iyi ilişkiler içerisinde olan Zalim Pedro'yu siyaseten destekliyor ve taht mücadelesini kazanmasını istiyordu. Ancak kaybetme ihtimalini de göz ardı etmiyordu. İbnü'l-Hatîb, Henri'nin tahta geçmesi halinde Pedro'nun hazinelerini ele geçirerek güçlenmesini istemediği için yukarıdaki öneriyi yapmış olabilir.

Gelişmeleri iyi görüp sağlıklı değerlendirmek kadar gerçekleri kabullenmek de bir siyasetçi için son derece önemlidir. İbnü'l-Hatîb'in takip ettiği siyasette bu özelliği de belirgin bir şekilde görmekteyiz. Bir taraftan bütün birikimi ve enerjisini devletin bekası ve milletin huzuru için harcarken, diğer taraftan da Benî Ahmer'in iç çalkantıları ve Hristiyanların ittifakı devam ettiği takdirde bu topraklarda kalıcı olunamayacağını fark etmişti. Mücadelesini en üst düzeyde devam ettirirken, gerçekleri de görmezden gelmiyordu. Nitekim çocuklarına yaptığı vasiyette aynı zamanda bütün Müslümanlara da seslenerek; ellerindeki mal varlıklarını ve gayri menkullerini yükte hafif bahada ağır menkullere dönüştürmelerini tavsiye ediyor ki "kaçınılmaz gün" geldiğinde intikalleri kolay olsun.⁴⁰² Müslüman hakimiyeti Endülüs'te sona erdikten sonar yaşananlar ne yazık ki İbnü'l-Hatîb'i haklı çıkarmıştır.

⁴⁰¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 86.

⁴⁰² Makkarî, *Nefû't-tîb*, IX, 236.

İbnü'l-Hatîb'in başarılı siyasetinin temelinde, ilmî kariyeri ve siyasî ferâseti kadar devletin kanunlarını ve geleneklerini kararlılıkla uygulaması da yer almaktadır.⁴⁰³

3. Görevleri

Devlet kademelerinde üst düzey görevler ifâ etmiş bir aileden gelen İbnü'l-Hatîb de genç yaşta iken Sultan Ebü'l-Haccâc'ın dikkatini çekmiş ve İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtipliğine getirilmiştir (741-1340). Böylece gittikçe yükselerek hayatının sonuna kadar devam edecek olan siyasî yaşantısı başlamış oluyordu.

3.1. Sır Kâtipliği:

Benî Ahmer'in altıncı Sultanı IV. Muhammed katledildiğinde (733/1333) İbnü'l-Hatîb Gırnâta'da tanınan bir ilim adamıydı. IV. Muhammed'in yerine kardeşi Ebü'l-Haccâc Yusuf geçti. Sultan kendisine büyük bir saygı beslediği İbnü'l-Hatîb'i vezir İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtibi olarak görevlendirdi. Göreve getirildiğinde yirmi sekiz yaşında olan İbnü'l-Hatîb, bu sıfatla sekiz yılı aşkın bir süreyle adı geçen vezirle birlikte çalıştı. Kısa sürede sivrilerek Sultanın sırdaşı ve danışmanı oldu.⁴⁰⁴

Sultanlar/Halifeler arası yazışmalarda İbnü'l-Hatîb'in kaleme aldığı mektuplar, türünün üst düzey örnekleri olarak zikredilmektedir. Bu yazışmalar önemliydi. Çünkü devletin önemli meseleleri hakkında mesajların istenen sonuçları verebilmesi, kompozisyonların etkileyici gücüne dayanmaktaydı. Bu yönüyle İbnü'l-Hatîb, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Âmid

⁴⁰³ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 259.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 320; Şemseddin Günaltay, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İst., 1339-1342, s. 346; Chejne, *Muslim Spain*, 271.

(ö. 360/970), Ebû İshak es-Sâbî (ö. 384/994) ve es-Sâhib İbn Abbâd (ö.385/995) gibi kâtipler arasında sayılmıştır.⁴⁰⁵

İbnü'l-Hatîb, Benî Ahmer Devleti'nin sultanlarını anlattığı *el-Lemhatü'bedriyye fi'd-devleti'n-Nasriyye* adlı eserinde yedinci Sultan olarak Ebü'l-Haccâc Yusuf'u anlatırken, kendisi hakkında da kısaca bilgi vermiştir. Çünkü bu kitapta sultanları ele alırken dönemlerinde işbaşında olan vezirleri, kadıları, kâtipleri ve kâdılkudâtı da ayrı ayrı başlıklar halinde zikretmektedir. Dolayısıyla Ebü'l-Haccâc döneminde görev yapan kâtipleri anlatırken, Sultanın büyük yakınlık göstererek kendisini sır kâtipliği görevine getirdiğini de ifade etmektedir.⁴⁰⁶

İbnü'l-Hatîb'in genç yaşta böyle bir göreve getirilmesinde, Sultana yazdığı bir methiyenin çok büyük rolü olmuştur.⁴⁰⁷ Bundan da anlaşılıyor ki siyasî hayata henüz yeni atılan İbnü'l-Hatîb, edebiyat ve şiir alanında oldukça mesafe almış ve en üst seviyede dikkatleri üzerine çekecek meleke kesbetmişti.

İbnü'l-Hatîb, Sultan V. Muhammed hakkında bilgi verirken, kendi görevleri ile ilgili bazı açıklamalar yapmış ve resmî yazışmaları düzenlediğini belirtmiştir. Kendisini sultanın hem vezirleri hem de kâtipleri bölümünde zikrettikten sonra resmî yazışmalarla ilgili görevi kendisinin yürüttüğünü, vezirler bölümünde de kâtipler bölümünde de ayrı ayrı belirtmiştir. Yalnız kâtipler bölümünde bir açıklama yaparak “benim sorumluluğuma verilen yazışmaları yürütüyordum”⁴⁰⁸ şeklinde bir açıklama

⁴⁰⁵ Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 378, 379.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 104.

⁴⁰⁷ İbn Hacer el-Askalânî, (ö. 852/1448), *ed-Dürerü'l-kâmine*, I-IV, Haydarâbâd 1373/1954. *İnbâü'l-ğumri bi-enbâi'l-'umri*, (tah. Hasan Ceyşî) I-III, Kahire 969, I, s. 91.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 116.

yapmıştır. Buradan da, normalde kâtiplerin yapması gereken, yazışmalardan bazılarını İbnü'l-Hatîb'in kendi uhdesine aldığını anlıyoruz.

3.2. Vezirlik Görevi:

Sır kâtipliğiyle işe başlayan İbnü'l-Hatîb, 748/1348 yılında meydana gelen ve bütün Akdeniz ülkelerini kasıp kavuran büyük veba salgınında, İbnü'l-Ceyyâb'ın ölmesi üzerine, Ebü'l-Haccâc Yusuf tarafından vezirliğe atandı. Bu konuyla ilgili olarak *İhâta*'da bilgi veren İbnü'l-Hatîb, yaşı kemale erince Sultan Ebü'l-Haccâc'ın kendisine siyasî ve askerî işlerin yürütülmesi için vekâlet verdiğini, hazinenin sorumluluğunu uhdesine bıraktığını, kendisini sırlarına ortak ettiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁹

Sultan ölünce yerine oğlu V. Muhammed geçmişti (755/1354). Yeni Sultan da İbnü'l-Hatîb'in yetkilerini artırmış ve itibarını yükseltmişti. İbnü'l-Hatîb, hem Sultanın hem de vezir Ebü'n-Nuaym Rıdvan'ın⁴¹⁰ güvenini ve takdirini kazanmış böylece saraydaki yeri daha da kuvvetlenmişti. Bütün bunlara rağmen bir süre sonra Sultanın, kendisiyle istişareyi azalttığını ve bu durumun meşum hadise (760/1359 ihtilalini kastediyor) cereyan edene kadar sürdüğünü belirtmektedir.⁴¹¹

İbnü'l-Hatîb, Sultan V. Muhammed'i anlatırken, Ebü'n-Nuaym Rıdvan'ın vezir olduğunu belirttikten sonra kendisini de bu Sultanın vezirleri arasında zikretmiş ve üstlendiği görevleri ayrıntılı olarak şu şekilde sıralamıştır: "Sultana vekâlet"⁴¹² etmek, resmî yazışmaları düzenlemek, halkın sultanla temasını sağlamak, törenleri düzenlemek, stratejik bölgelerde

⁴⁰⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 16; IV, 320.

⁴¹⁰ Gırnâta tarihinde büyük bir rol oynamış olan Ebü'n-Nuaym aslen Hristiyan olup Kastilya'da Katalon asıllı bir aileye mensuptu. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 507.

⁴¹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 443.

⁴¹² İbnü'l-Hatîb, aynı konuyla ilgili olarak başka yerde bilgi verirken, bu vekâletin, Sultan yokken olduğunu özellikle belirtmiştir. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 17.

takviyeler yapmak.”⁴¹³ Bu görevlerinin yanı sıra Ebü'l-Haccâc Yusuf İbnü'l-Hatîb'i valilerin atanmasında da yetkili kılmişti.⁴¹⁴

V. Muhammed'in ilk döneminde (755-760/1354-1359) vezir Ebü'n-Nuaym Rıdvan ordudan sorumlu tutulunca devlet yönetimi İbnü'l-Hatîb'e bırakılmış oldu. Bu bilgileri veren İbn Haldûn; “V. Muhammed ve İbnü'l-Hatîb, devleti güzel bir şekilde idare ettiler”⁴¹⁵ demek suretiyle İbnü'l-Hatîb'in siyasî başarısını adeta tescil etmiştir. Muhtemelen İbn Haldûn'daki bu bilgilerden hareketle Günaltay “İbnü'l-Hatîb devleti güzel yönetti, mahkemeleri ıslah etti pek çok hayır müessesesi vücuda getirdi. Gırnâta'yı (Benî Ahmer'i) eski günlerine benzer bir düzeye taşıdı.”⁴¹⁶ değerlendirmesini yapmaktadır.

Benî Ahmer Devleti'nin idarî yapılanması ile ilgili bilgi verdiğimiz bölümde, farklı seviyedeki vezirlerin farklı görevler üstlendiğini belirtmiştik. Ayrıca bazı görevler, mesela mali işler, vezirlerin dışında özel bir görevli tarafından yürütülüyordu. Bunlara “el-vekîl”, “sâhibü'l-eşğâl”, “kâtibü'z-zimâm” ya da kâtibü'l-cehbeze” gibi özel isimler verilmekteydi.⁴¹⁷ Buna rağmen hazinenin idaresi de İbnü'l-Hatîb'e verilmişti.⁴¹⁸ Kısacası V. Muhammed zamanında en üst düzey vezirliğe getirilmiş olan İbnü'l-Hatîb, farklı seviyedeki vezirlerin ve diğer bazı memurların görevlerinin bir kısmını kendi şahsında toplamıştır.

Vezirliğinin ilk dönemlerinde, Hacıb Ebü'n-Nuaym Rıdvan'la beraber bu görevi yürüten İbnü'l-Hatîb, 760/1359 ihtilalinden sonra büyük

⁴¹³ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 115-116.

⁴¹⁴ Abbâdî, *Dirâsât*, 235.

⁴¹⁵ İbn Haldûn, *İber*, VII, 332-333.

⁴¹⁶ Günaltay, 346.

⁴¹⁷ Makkârî, *Nefhü't-tîb*, I, 179; Abbâdî, *Dirâsât*, 233.

⁴¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 443.

yetkilerle donanmış en yetkili vezir olarak görevi üstlenmişti. Öğrencilerinden İbn Zümrek de en yakın yardımcısı konumunda bulunuyordu.⁴¹⁹

İbnü'l-Hatîb, 749/1349'da vezirlik görevini üstlendiği sırada Benî Ahmer ile Kastilya arasındaki mücadele en üst düzeyde devam ediyordu. Kastilya Kralı XI. Alfonso, Benî Ahmer topraklarına ardı arkası kesilmeyen saldırılarda bulunuyordu. Tam bu sıralarda devam eden bir diğer önemli hadise de büyük veba salgıydı (748-751/1348-1351). Bu salgın sadece bir sağlık sorunu olarak kalmamış devletlerarası ilişkilerde hatta savaşlarda son derece etkili olmuştu. Nitekim Kastilya Kralı XI. Alfonso salgının devam ettiği sıralarda Merînîlerin elinde bulunan Cebel-i Târik'ı kuşatmıştı (750/1349). Stratejik konumu itibarıyla Benî Ahmer için büyük önem arzeden Cebel-i Târik'taki kuşatma vebanın Hristiyan ordusunda yayılması ve Kralın vebadan ölmesi dolayısıyla kaldırılmıştı (751/1350).⁴²⁰

Salgın halinde üç-dört yıl devam eden veba, sonuçları itibarıyla VIII/XIV. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Bölge ülkelerinin nüfusları azalmış, mamur şehirler ve ülkeler harabe olmuş, devletler güç kaybetmiş, bilim, sanat ve kültür faaliyetleri önemli ölçüde sekteye uğramıştır.⁴²¹ Bunun doğal bir sonucu olarak, salgını takip eden yıllarda bölge ülkeleri arasında uzun süreli barış anlaşmaları imzalanmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in dirayetli yöneticiliği sırasında V. Muhammed döneminde ordu yeniden tanzim edilmiş, savunmayı temin amacıyla kaleler ve surlar takviye edilmiş, atlıların, yayaların ve kullanılan silahların sayıları artırılmıştır. Öte taraftan savunma savaşlarıyla yetinilmiyerek Hristiyan

⁴¹⁹ Beydun, 392.

⁴²⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 330-331.

⁴²¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 76.

topraklarına hücumlar gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu siyaset netice vermiş ve bazı topraklar geri alınmıştır.⁴²²

İbnü'l-Hatîb'in vezirliğini ele aldığımız bu bölümü vezâretle ilgili olarak kendisine verilen bir unvandan bahsederek sonlandırmak istiyoruz. İbnü'l-Hatîb ihtilalden sonra göreve döndüğünde (763/1362) kendisine "zülvizâreteyn" ünvanı verilmiştir. Hem kılıç hem de ilim erbabı olduğunu gösteren bu unvan İbnü'l-Hatîb'in devlet yönetiminde ve ilim alanında ki yetkinliğinin bir göstergesidir. Mülûkû't-tavâif vezirlerinin önemlilerine verilmiş olan bu unvan; Benî Ahmer Devleti'nde daha önce Sultan III. Muhammed el-Mahlu' (701-708/1302-1309)'un veziri olan Ebû Abdullah İbnü'l-Hakem el-Lahmî er-Rondî'ye verilmişti. Benî Ahmer'de bu unvanı alan ikinci vezir İbnü'l-Hatîb'dir. Dolayısıyla Sultan yokken ona vekâleten orduyu yönetir, bazı askerî harekâtı sevk ve idare ederdi.⁴²³ Makkarî de zülvizâreteyn unvanının sultan nâibleri için kullanıldığını ifade etmektedir.⁴²⁴

⁴²² 'İnân, *Lisânüddîn*, 183,184.

⁴²³ 'İnân, *Lisânüddîn*, 106-108.

⁴²⁴ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, I, 178. Bunun dışında İbnü'l-Hatîb için, Doğu-İslâm dünyasında kullanılan Lisânüddîn, gündüzleri devlet işlerini yürütüp geceleri eser telif ettiği için 'zü'l-umreyn', ölümünün ardından kabirden çıkarılıp cesedi yakıldıktan sonra tekrar gömüldüğü için 'zü'l-kabreyn' yine aynı olaydan dolayı olsa gerek 'zü'l-meyyiteyn' lakapları da kullanılmıştır. bkz. Makkarî *Nefhü't-tîb*, VI, 67; İbnü'l-Kûtiyye, 50; Abbâdî, *Dirâsât*, 230, 240. Bunların dışında Günaltay, çağdaşlarının İbnü'l-Hatîb'e 'lisânü'l-mütekellimîn', 'hüccetü'l-münâzırîn' 'bakiyyetü'l-müctehidîn' 'el-âlimü'l-allâme' gibi unvanlar verdiğini kaydetmektedir. Günaltay, 344. Ancak bu bilgiye Arap müelliflerin eserlerinde rastlayamadık. Yalnız *Keşfü'z-zumûn* ve *Endülûs Tarihi*'inde, İbnü'l-Hatîb'den bahsedilirken aynı lakaplar zikredilmiştir. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zumûn*, I, 925; Ziya Paşa, II, 459. Bu unvanlardan sadece biri; 'el-âlimü'l-allâme' lakabı İbnü'l-Hatîb'in *Ravdatu't-tarîf* eserinin mukaddimesinde zikredilmektedir. Aynı yerde İbnü'l-Hatîb için; "el-bahru'l-fehâme, vahidü dehrîh, feridü asrih, lisânü'l-arab, hüccetü'l-edeb" gibi başka unvanlar da kullanılmıştır. İbnü'l-Hatîb, *Ravda*, II, 89.

3.3. Elçiliği:

İbnü'l-Hatîb'in yaşadığı dönemde elçilik diğer görevlerden bağımsız olmaktan ziyade ehil kişilerce ifâ edilen bir vazifeydi. Aslında İbnü'l-Hatîb bu görevi vezirliğinin bir uzantısı olarak icra etmekteydi. Ancak öneminden dolayı bağımsız bir başlık halinde ele almayı uygun bulduk.

İbnü'l-Hatîb, hayatını anlatırken yaşının kemale ermesiyle, vezirlikle görevlendirildiğini ifade etmiş, hemen ardından da Sultanın kendisini krallara-sultanlara elçi olarak gönderdiğini belirtmiş, ancak burada bu konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi vermemiştir.⁴²⁵

Ebü'n-Nuaym Rıdvan'ın hâcib (baş vezir) olmasına rağmen İbnü'l-Hatib, Sultanın katında öncelikli bir yere sahipti. Bundan dolayı elçilik görevleri Ebü'n-Nuaym'a değil de İbnü'l-Hatib'e veriliyordu.⁴²⁶

İbnü'l-Hatîb elçilik göreviyle ilk defa Mağrib'e gönderilmiştir. Merînî Sultanı Ebü'l-Hasan öldüğünde, yerine oğlu Ebü 'Înân geçmişti. Benî Ahmer Sultanı Ebü'l-Haccâc Yusuf yeni Sultana başsağlığı dilemek ve tahta geçişinden dolayı kendisini kutlamak için İbnü'l-Hatîb'in başkanlığında bir heyet göndermiştir (Cemaziyülevvel 752/Haziran-Temmuz 1352).⁴²⁷

Bahsettiğimiz bu ilk görevinden sonra İbnü'l-Hatîb, siyasî kariyerinde önemli bir yer işgal eden oldukça başarılı bir elçilik görevinde daha bulunmuştur.⁴²⁸ 755/1354 yılında Benî Ahmer Sultanı Ebü'l-Haccâc Yusuf öldürülünce yerine oğlu Ğani Billah V. Muhammed tahta geçmişti. Yeni Sultan, Merînî Sultanı Ebü 'Înân'a, İbnü'l-Hatîb'in başkanlığında bir heyet göndermişti. Bu heyette, Benî Ahmer'in vüzerâ ve fukahâsının ileri

⁴²⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 443.

⁴²⁶ 'Înân, *Dirasat*, 239.

⁴²⁷ Nasırî *İstikşâ*, 191; 'Înân *Lisânüddîn*, 42.

⁴²⁸ İbnü'l-Hatîb bu konuyu detaylı olarak anlatmaktadır. Orada yapılan konuşmalar ve okunan şiirler için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 107-110.

gelenleri bulunuyordu. Amaç; Yeni Sultanın babasıyla Ebû 'Înân arasındaki dostluk ve muhabbet bağlarının yenilenmesiydi. En önemlisi de Kastilya Krallığı'na karşı işbirliği ve yardım talep edilmekteydi.

İbnü'l-Hatîb, Fas şehrine ulaşınca orada Ebû Abdullah Muhammed İbn Merzûk tarafından şiir okunarak ve kısa bir konuşma yapılarak karşılandı. İbnü'l-Hatîb de seçkin kasidelerinden birini okudu ve etkili bir konuşma yaptı. Sultan Ebû 'Înân şiirden ve konuşmadan oldukça etkilenmiş ve "bütün talepleriniz yerine getirilmiş olarak döneceksiniz" demişti (27 Zilkade 755/13 Aralık 1354).⁴²⁹

Başarılı bir şekilde yerine getirilen bu elçilik görevine İbn Haldûn da temas etmiş ve: "Gelen heyetin içerisinde bulunan Kadı Ebû'l-Kâsım eş-Şerîf el-Gırnâtî'nin bu görüşmelerden sonra: 'Elçilik görevini böyle başarılı bir şekilde tamamlamış başka bir elçi, ne duyulmuş ne de görülmüştür.' dediğini" aktarmıştır.⁴³⁰ Aynı konuya değinen el-Askalânî de Ebû 'Înân'ın, İbnü'l-Hatîb'den oldukça etkilendiği vurgulamıştır.⁴³¹

Bu başarı İbnü'l-Hatîb'e hem Benî Ahmer Sultanı nezdinde hem de civar ülkelerde büyük itibar kazandırmıştı. Yalnız bu durum vezir Ebû'n-Nuaym'ı rahatsız etmişti. Zaten çok geçmeden siyasi rakipleri, İbnü'l-Hatîb'in aleyhinde bir tür kampanya başlatmış bunun sonucunda İbnü'l-Hatîb özellikle Sultan nezdinde itibar kaybına uğramıştı.

⁴²⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 110.

⁴³⁰ İbn Haldûni *İber*, VII, 333.

⁴³¹ Askalânî, *İnbâ*, I, 92.

4. Siyâsî Faaliyetleri ve Mücadeleleri

4.1. Şeyhü'l-Guzât Osman b. Yahyâ ile Mücadelesi

Sultan Ğani Billah V. Muhammed, kendisine karşı yapılan ihtilalin akabinde tahttan düştükten sonra geri dönmek için mücadele etmeye başladı. Bu sırada Şeyhü'l-Ğuzât Osman b. Yahya Sultanın tahtı ele geçirmesinde çok büyük rol oynadı.⁴³² Sultan mücadeleyi kazanıp tahta geçince İbnü'l-Hatîb'i önceden olduğu gibi vezirliğe getirdi. Göreve dönen İbnü'l-Hatîb'le Osman b. Yahya arasında siyâsî rekabet yaşandı ve araları açıldı. Çünkü Sultan bu şahsa değer veriyor ve yakınında bulunduruyordu. İbnü'l-Hatîb, Sultanı Osman b. Yahya aleyhine tahrik etmeye başladı. Sadece onun değil adamlarının bile Sultana nüfuz etmelerini engellemek için büyük gayret sarf ediyor bir yandan da Osman b. Ebî Yahya'nın geçmişte yapmış olduğu yanlışları Sultana devamlı olarak hatırlatıyordu.⁴³³ İbn Haldûn bu iki şahıs arasında kıskançlık yaşandığını kaydetmektedir. Bu kıskançlıktan dolayı İbnü'l-Hatîb'in Sultan Ğani Billâh'a Osman b. Yahya'dan kurtulması yönünde telkinde bulunduğunu bunun üzerine Osman b. Yahyâ'nın hapsedildiğini (764/1363) hatta babasının ve çocuklarının bile onun yüzünden baskılara maruz kaldığını, önce tutuklanıp sonra da öldürüldüklerini ifade etmektedir. Bu bilgileri veren İbn Haldûn "böylece meydan İbnü'l-Hatîb'e kaldı"⁴³⁴ şeklinde bir değerlendirmede de bulunmuştur. İbnü'l-Hatîb ise bu ailenin H. 764 Ramazanında (Haziran-Temmuz 1363) tutuklandığını belirtmiş⁴³⁵ ancak aralarında yaşanan soruna değinmemiştir.

⁴³² Brockelmann, *Târih*, VII, 524.

⁴³³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I. Muhakkıkın önsözü, 29.

⁴³⁴ İbn Haldûn, *İber*, VII, 334, 335; Askalânî, *İnbâ*, I, 92

⁴³⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 38.

Şartlar değişip olaylar farklı gelişince İbnü'l-Hatîb tutuklanıp, hapsedilmiş, ardından da katledilmişti. Osman b. Yahyâ da bu dramatik sahnenin baş aktörleri arasındaki yerini almıştı. İbnü'l-Hatîb, Osman b. Yahyâ'yı geçici bir süre için saf dışı bırakmıştı. Oysa kendisi hayatını kaybetmiş, bütünüyle ortadan kaldırılmıştı.

4.2. İbnü'l-Hatîb ile İbn Haldûn Arasındaki Sorun

Benî Ahmer'de Ebü'l-Velid II. İsmail yönetimi ele geçirince İbnü'l-Hatib, devrik Sultan Ganibillah ile birlikte Merini sarayına sığınmış ve orada dostça karşılanmışlardı. İbnü'l-Hatib, Sultan'ın huzurunda takdire şayan kasidelerinden birini okumuş bu tarihi olaya o sıralarda Merini sarayında sır kâtibi olarak görev yapan⁴³⁶ İbn Haldûn da şahit olmuştur. Bu iki önemli insan ilk defa orada karşılaşmış ve dost olmuşlardır.⁴³⁷ Hatta İbnü'l-Hatib, İbn Haldûn'u doğum günü vesilesiyle kutlamış, çocuğu dünyaya geldiği zaman onu tebrik etmek için mektup ve şiirler yazmıştır.⁴³⁸ İbn Haldûn da bu mektup ve şiirlere eserinde yer vermiştir.⁴³⁹ İbnü'l-Hatib, biyografisini yazdığı *İhâta*'da İbn Haldûn'u övmüş şiirlerinden uzun alıntılar yapmıştır.⁴⁴⁰

İbnü'l-Hatib Sultan Ğani-Billah'ın tekrar tahta geçmesiyle birlikte eski görevine dönmüştü (763/1362). Bir müddet sonra Fas'taki itibarını kaybetmiş olan İbn Haldûn Sultan Gani Billah tarafından Gırnâta'ya davet

⁴³⁶ Ali Abdülvâhid Vafî, "Abdurrahman İbn Haldûn", *A'lâmü'l-Arab*, IV, 58, Kahire 1962, 1-328.

⁴³⁷ İbnü'l-Hatib, *el-İhata*, I, (naşirin önsözü s. 25-26). Bu iki insanın dostluklarını Seyyid Emir Ali, *Musavver Târih-i İslâm*, (Dersâdet 1329) kitabının mütercimi M. Rauf "İbnü'l-Hatib, Arapların, Monteskişi (Montesque) addedilen İbn Haldûn'un dostuydu" şeklinde ifade etmiştir. 553.

⁴³⁸ İbnü'l-Hatib, *Nüfâza*, 131-136; İbnü'l-Hatib, *Reyhâne*, II, 176-179; İbnü'l-Hatib, *Divân*, I, 214.

⁴³⁹ İbn Haldûn, *Ta'rîf*, 224-231.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Hatib, *İhâta*, III, 497-516.

edilmişti. 763/1362'de Gırnâtâ'ya gelince Sultan tarafından Fas'tayken kendisine yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak saygıyla karşılanmış ve vezirlik göreviyle şereflendirilmişti (8 Rebiyülevvel 764/26 Aralık 1362). Bundan sonra İbn Haldûn Sultanın değer verdiği isimlerden biri olmuştu. Nitekim bir yıl sonra da (765/1364) Kastilya Kralı Zalim Pedro'ya elçi olarak gönderilir. Son derece başarılı bir şekilde görevini yerine getirir ve döner. Başlangıçta dostunun başarısına sevinen İbnü'l-Hatib, bu durumdan ve İbn Haldûn'un Sultanın katında itibarının artmasından rahatsız olmaya başlar. Dolayısıyla ilişkileri bozulur. Bir müddet sonra Sultanın kendisinden yüz çevirdiğini, bunda da İbnü'l-Hatib'in rolü olduğunu fark eden İbn Haldûn Gırnâta'dan ayrılmak zorunda kalır (766/1365).⁴⁴¹ İbn Haldûn bu durumu şu şekilde özetler:

...bir süre sonra Sultanla yakınlığımı hazmedemeyen düşmanlar ve müfteriler harekete geçti. Bunun üzerine bir takım olumsuzluklar hissettim. O sırada Sultan Ebû Abdullah'ın (Bicâye Emiri) beni davet eden mektubunu alınca (Ramazan 766/1365) İbnü'l-Ahmer'den izin istedim. İbnül-Hatib'e olan sevgisine bir hâlel gelmesin diye İbnü'l-Hatib'in yaptıklarından Sultana bahsetmedim. Bu duruma çok üzülen Sultan, İbnü'l-Hatib'e benim için bir ferman yazdırdı⁴⁴² (19 Cemaziyülevvel 766/11 Şubat 1365).⁴⁴³

Olağan üstü şartlarda tanışıp dost olan bu iki insanın, siyasi olayların ayrılmaz birer parçası olan kıskançlık, rekabet vb. sebeplerden dolayı araları açılmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen her ikisi de birbirinden saygı ve övgüyle bahsetmiştir. Nitekim İbn Haldûn, *Mukaddime*'sinde İbnü'l-Hatib'den "Çağımızda Endülüs'ün şairi olan

⁴⁴¹ İbn Haldun, *İber*, VII, 416.

⁴⁴² İbn Haldûn, *İber*'de konuyu anlattıktan sonra " ... fermanın metni şöyledir..." demiş ancak fermanı zikretmemiş, o bölümü boş bırakmıştır. İbn Haldun, *İber*, VII, 416.

⁴⁴³ İbn Haldun, *İber*, VII, 416; İbn Haldun, *Tarif*, 96, 99; Sabri, 381.

arkadaşımız vezir Ebû Abdullah İbnü'l-Hatîb...⁴⁴⁴ şeklinde övgüyle bahsetmiştir. İbn Haldûn, arkadaşının “düşmanlarının şikâyetleri yüzünden şehit edildiğini...” ifade ettikten sonra özellikle dildeki melekesinin erişilmez derecede yüksek olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴⁵ Ayrıca *Ta'rif* adlı eserinde İbnü'l-Hatîb'e genişçe yer vermiş özellikle de eserin sonuna “Vezir İbnü'l-Hatîb'in fazileti” başlığı ile yaklaşık yetmiş sayfalık bir bölüm eklemiş ve onu “İbnü'l-Hatîb nazımda ve nesirde Allah'ın mucizelerinden biridir. Kendisiyle kimse boy ölçüşemez”⁴⁴⁶ diyerek övmüştür.⁴⁴⁷

Bütün bunlara rağmen olayların bu şekilde gelişmesinde İbnü'l-Hatîb'in yetki paylaşımındaki tahammülsüzlüğü ya da siyaseten gelecek kaygısı taşımasının etkili olduğunu düşünüyoruz. İbn Haldûn'un, görev yaptığı saraylarda maiyetinde çalıştığı idarecilerin mağdur oldukları sıralarda onların yanında yer almayarak bazı kişisel hesaplar içerisinde olması da İbnü'l-Hatîb'i rahatsız etmiş ve bu şekilde hareket etmesine yol açmış olabilir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 301.

⁴⁴⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*. III, 218.

⁴⁴⁶ İbn Haldun, *Tarif*, 167.

⁴⁴⁷ İbn Haldun, *Tarif*, 167-231.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, İbn Haldûn'un yanı sıra İbn Batûta ile de çağdaşı. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*'da İbn Batûta'nın biyografisini vermiş (*İhâta*, III, 273-274) ve ona bir mektup yazdığını belirtmiştir. *Nüfâza*, 137. Ancak İbnü'l-Hatîb, İbn Batûta'nın 750/1350'de Gırnâta'ya yaptığı seyahatten bahsetmemektedir. Oysa yukarıda geçen her iki eseri de İbn Batûta'nın seyahatinden sonra yazılmıştır. Öte yandan İbn Batûta, İbnü'l-Hatîb'den hiçbir şekilde bahsetmemektedir. İbn Batûta, Gırnâta'yı ziyaret ettiği sırada tahtta Ebü'l-Haccâc Yusuf'un bulunduğunu ve rahatsızlığı sebebiyle Sultanın kendisini kabul edemediğini belirtmektedir. (İbn Batûta, IV, 221.) O günlerde İbnü'l-Hatîb de vezir olarak sarayda görev yapmaktaydı. İbn Batûta'nın verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla kendisi hem Sultanla hem de İbnü'l-Hatîb'le görüşmemiştir. Ancak ziyaretini anlatırken Gırnâta seçkinlerinden bazılarının isimlerini kaydetmiş (İbn Batûta, IV, 223) fakat İbnü'l-Hatîb'i zikretmemiştir. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç şudur: İbnü'l-Hatîb'le İbn Batûta arasında büyük çapta olmasa da bir sorun yaşanmış ancak her ikisi de bunu dillendirmemiştir.

4.3. Kâdî'l-Kudât Ebû'l-Hasan en-Nübâhî ile Mücadelesi

Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Muhammed el-Cüzâmî en-Nübâhî (ö. 793/1391), Malekâ'da doğmuş (713/1313) bu şehrin ulemasından ders almış sonra Gırnâta'ya gelmiştir. Kendisine önce kadılık ardından da divan kâtipliği verilmiş çok geçmeden Gırnâta kâdî'l-cemâ'a görevine atanmıştır (764/1362).⁴⁴⁹

İbnü'l-Hatîb, Ebû'l-Hasan en-Nübâhî'nin biyografisini verdiği *İhâta*'da onu övmüş kadılar ve alimler yetiştiren bir aileden geldiğini belirtmiş⁴⁵⁰ kadılık görevine getirildiğinde Sultan adına yazdığı kutlama mesajında da kendisine yine övgüler dizmiştir.⁴⁵¹ Nübâhî de İbnü'l-Hatîb'e karşı aynı şekilde davranmış her ikisi de Mağrib'de sürgündeyken İbnü'l-Hatîb'e övgüler içeren bir mektup göndermiştir.⁴⁵² (İbnü'l-Hatîb bu sırada Selâ'ya yerleşmişti.)

Bir süre sonra iki dostun arası açılmış her şey tersine dönmüş bu sefer birbirlerini kınayan mektuplar ve risaleler yazmaya başlamışlardır. İbnü'l-Hatîb, kınayıcı bir mektup⁴⁵³ yazınca Ebû'l-Hasan en-Nübâhî buna (773 yılı Cemaziyülevvel sonlarında/Aralık 1371) yazdığı bir mektupla cevap vermiştir. Nübâhî, bu mektupta İbnü'l-Hatîb'in Gırnâta'dan kaçışını, perişanlığını, yanlışlarını ayet ve hadislerle destekleyerek anlatmaya çalışmıştır. İbnü'l-Hatîb'i defalarca uyardığını ama buna rağmen onun bu uyarıları dikkate almadığını belirtmiştir. Bu mektupta İbnü'l-Hatîb dünyevî amaçlara yönelmekle, yargıya müdahale etmekle, Sultanı terk etmekle, peygambere hakarete bulunmakla suçlanmış zındıklıkla itham edilmiştir.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 37.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 366; IV, 88-100.

⁴⁵¹ Makkarî, *Nefhü'l-tîb*, VI, 109-110.

⁴⁵² İbnü'l-Hatîb, *Nüfûz*, 180.

⁴⁵³ Bu mektuba, İbnü'l-Hatîb'in günümüze ulaşan eserlerinde rastlayamadık.

İbnü'l-Hatîb'in Endülüs'teki cihaddan kaçtığını dolayısıyla bu kaçışın Allah için olmadığını vurguladıktan sonra hem kendisi hem de İbnü'l-Hatîb için "hüsnu'l-hâtime" temenni ederek mektubunu bitirmiştir. Gerek bu temenni gerekse mektup içerisinde ölümden bahseden ayetlerin zikredilmesi, Nübâhî'nin, İbnü'l-Hatîb'in sonunu iyi görmediğini hissettirmektedir. Hatta bu gidişatın ölümle sonuçlanabileceğinin ipuçlarını vermektedir. Bu mektup İbnü'l-Hatîb'e yöneltilmiş bir tehdit olarak da algılanabilir. Nitekim mektubun hemen başında Nübâhî "Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır: sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile..."⁴⁵⁴ ayetine yer vermiş devamında da başka ayet ve hadislerle ortaya koyduğu görüşleri desteklemeye çalışmıştır.⁴⁵⁵

Ebü'l-Hasan en-Nübâhî, İbnü'l-Hatîb'in tarih kitaplarında ölümlerin ve dirilerin gıybetini yaptığını belirtmiş ve *Târihü kudâti'l-Endelüs* adlı eserinde "yazılarında şer-i şerife aykırı bir takım felsefi görüşlere yer verenler o görüşlerin taraftarı değillerse sadece nakil yapmış ve bir ilavede bulunmamışlarsa bu durumda her hangi bir sorun yoktur. Aksi halde bu tür kitaplar yakılır..." şeklinde bir yorumda bulunarak geçmişte yakılan bazı kitaplardan örnek vermiş ve "bu örneklerde olduğu gibi Muhammed İbnü'l-Hatîb'in bazı kitaplarını H. 773 (M. 1372) yılı ortalarında Gırnâta'nın merkezinde yaktırdım. Bu iş müderrisîn, fukahâ ve ulema huzurunda gerçekleşmiştir. Onlar da bu eserlerin muhtevalarından dolayı yakılmalarının gerekliliğine inanıyorlardı..." demiştir.⁴⁵⁶

Bütün bunlar düşmanlığın had safhaya ulaştığını göstermektedir. Ancak buna rağmen Ebü'l-Hasan en-Nübâhî'nin yukarıda bahsettiğimiz

⁴⁵⁴ 4 Nisâ 78.

⁴⁵⁵ Makkârî, *Nefhü't-tîb*, VI, 101-104.

⁴⁵⁶ Nübâhî, *Târih*, 201-202.

eserinde İbnü'l-Hatîb'in *Âidü's-sıla* adlı eserinden alıntılar yaptığını görüyoruz. Bu alıntıları "...fi'l-kitâbi'l-müsemma bi- *Âidi's-sıla...* ",⁴⁵⁷ "...zekerehû sâhibü *kitâbi'l-Âid...* ",⁴⁵⁸ "...kâle sâhibü *Âidi's-sıla...* ",⁴⁵⁹ şeklinde İbnü'l-Hatîb'in adını zikretmeden gerçekleştirmiştir. Ancak başka müelliflerden alıntı yaptığında hem müellif hem de eser adlarını birlikte zikretmiştir.⁴⁶⁰ İbnü'l-Hatîb'in de *Amâlü'l-a'lâm* adlı eserinin bazı yerlerinde Nübâhî'den alıntılar yaptığı kanaatindeyiz.⁴⁶¹

İbnü'l-Hatîb, bu suçlamalar karşısında kendisini savunmak için *Hal'ü'r-resen fî vasfî'l-kâdî Ebi'l-Hasen*⁴⁶² adlı risaleyi kaleme almıştır. Tilimsân'da iken yazdığı ve Merînî Sultanı Abdülaziz'e arz ettiği⁴⁶³ bu risale günümüze ulaşmamıştır.

İbnü'l-Hatîb diğer eserlerinde de Ebü'l-Hasan en-Nübâhî'yi zemmetmeye devam etmiştir. *İhâtâ*'dan sonra yazdığı *Nüfâzatü'l-cerab*'da⁴⁶⁴ ve özellikle de *el-Ketîbetü'l-kâmine*' de (773-774) Nübâhî yi oldukça ağır bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁷ Nübâhî, *Târih*, 141.

⁴⁵⁸ Nübâhî, *Târih*, 147.

⁴⁵⁹ Nübâhî, *Târih*, 148.

⁴⁶⁰ bkz. Nübâhî, *Târih*, 3, 9, 113...

⁴⁶¹ *Amâl*'in özellikle 77 ve 78. sayfalarındaki bilgileri Nübâhî'nin 81. sayfasındaki bilgilerle karşılaştırdığımızda aşağı yukarı aynı kelimelerin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak İbnü'l-Hatîb, bahsettiğimiz yerlerde Nübâhî'nin adını da eserini de zikretmemektedir.

⁴⁶² Bu risalenin adını türkçe "el-Kâdî Ebü'l-Hasan'ın (yularını koparmak) Foyasını Meydana Çıkarmak" şeklinde tercüme etmek mümkündür. O zaman muhtevası hakkında az da olsa bir bilgi sahibi olunabilir. Bu risalede, anladığımız kadarıyla İbnü'l-Hatîb, kendisine atfedilen suçlamalara cevap verdiği gibi Nübâhî'nin bir takım yanlışlarını da sayıp dökmüş olmalıdır.

⁴⁶³ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 152.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 80.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 146-152. Abdullah 'Înân, bu eleştiriler için "sebebi ne olursa olsun bu karalayıcı üslup, bu büyük insana ve kalemine yakışmamıştır" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. 'Înân, *Lisâmüddîn*, 129.

Ebü'l-Hasan en-Nübâhî, İbnü'l-Hatîb'le olan mücadelesini devletlerarası boyuta taşımış ve Merînî Sultanı Abdülaziz'e yazdığı bir mektupta İbnü'l-Hatîb'in suçlarından dolayı idam edilmesinin gerekliliğini ifade etmiş ancak Sultan, İbnü'l-Hatîb'in kendi koruması altında olduğunu ve kimsenin ona zarar veremeyeceğini vurgulamıştır.⁴⁶⁶ Uluslararası krizlere de yol açan iki eski dost arasındaki mücadele İbnü'l-Hatîb'in öldürülmesine kadar devam etmiştir.

4.4. Öğrencisi Vezir İbn Zümrek ile Mücadelesi

Ebü Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Zümrek (ö. H. 793/1390-1391), İbnü'l-Hatîb'in öğrencilerinden biriydi. Aslen Endülüs'ün doğusundan olup ailesi sonradan Gırnâta'ya yerleşmişti. Gırnâta'da ve Fas'ta dönemin ileri gelen ulemâsından ders almış ve kendini iyi yetiştirmişti. İbnü'l-Hatîb'in aracılığıyla saraya kâtip olarak intisap eden İbn Zümrek, 760/1359 ihtilalinden sonra Sultanla birlikte Mağribe iltica etmiş ve onun yanından hiç ayrılmamıştı. Sultan V. Muhammed tahta geri dönünce İbnü'l-Hatîb başvezir olmuş, İbn Zümrek de onun en yakın yardımcısı olarak sır kâtipliğine atanmıştı.

İbnü'l-Hatîb, İbn Zümrek'le araları iyi iken yazdığı *İhâta*'da onu çokça övmüş ve Gırnâta'nın gururu olarak takdim etmiştir. Seçkin bir ilim adamı oluşundan bahsederek şiirlerinden örnekler sunmuştur.⁴⁶⁷ İbn Zümrek de İbnü'l-Hatîb'e mukabelede bulunmuş, ona şiirler ithaf etmiştir.⁴⁶⁸

İbnü'l-Hatîb'le İbn Zümrek arasındaki dostluk, 770 yılının Şaban ayına kadar (Mart 1369) devam etmiştir. Bu tarihte Sultan V. Muhammed

⁴⁶⁶ İbn Haldûn, *İber*, VII, 335-336.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 300-314.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 305-306.

İbnü'l-Hatîb'in kendisini tahttan indirme planları yapmakta olduğu sayiasından etkilenmeye başlamıştı. İbn Zümrek de nüfuzuna boyun eğerek Sultanın yanında yer almış, böylece dostluk düşmanlığa dönüşmüştü. İbnü'l-Hatîb, siyasî rakiplerinin körüklemesiyle bu sayianın kurbanı olacağını hissedince Fas'a kaçmıştı (773/1371). Bunun üzerine söylentilerin gerçek olduğu yönündeki kanaatleri iyice kuvvetlenen Sultan, İbnü'l-Hatîb'in yerine İbn Zümrek'i vezirliğe tayin etti. Ardından da eski vezirin cezalandırılması amacıyla, ülkesine iadesi için diplomatik girişimlerde bulundu. Ancak sonuç alamadı. Hatta bu durum iki dost ülke arasında siyasî bir kriz yaşanmasına yol açtı. Sultan V. Muhammed siyasî yollardan bir şey elde edemeyeceğini anlayınca farklı bir yol deneyerek; Merînî tahtının varisleri arasındaki mücadeleyi körükledi. İbnü'l-Hatîb'in teslim edilmesi şartıyla destek verdiği Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Sâlim'in, tahta geçmesini sağladı (776/1374). Ebü'l-Abbâs ilk icraat olarak İbnü'l-Hatîb'i tutuklattı ve haberi Benî Ahmer sarayına ilette. Bunun üzerine Gırnâta'dan Fas'a İbn Zümrek başkanlığında bir mahkeme heyeti gönderildi. Heyette bulunan bir kısım fukaha İbnü'l-Hatîb'in bazı eserlerinde küfür, ilhad ve zındıklık ifadeleri bulunduğu iddiasıyla idam edilmesine fetva verdi. İbn Haldûn'un konuyla ilgili olarak verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla İbnü'l-Hatîb hakkında ne yapılacağına dair tartışmalar devam ederken hücresinde bir gece baskınla katledilmiştir (776/1374).⁴⁶⁹

En büyük siyasî rakibini bu şekilde ortadan kaldırmış olan İbn Zümrek, Benî Ahmer Devleti'nde sultandan sonra tek yetkili konumuna

⁴⁶⁹ İbn Haldûn, *İber*, VII, 341-342.

iyice yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar baş vezir, saray şairi ve devletin resmî elçisi olarak görevini sürdürmüştür.⁴⁷⁰

İbnü'l-Hatîb, sonradan (H. 773-774'te) kaleme aldığı *Ketîbetü'l-kâmine*'de İbn Zümrek'ten sert ve alaycı bir dille söz etmiş ona “yalan ve entrikadan yaratılmış, düzenbaz..” gibi ifadelerle ağır hakaretlerde bulunmuştur.⁴⁷¹

Makkarî, İbnü'l-Hatîb'den sonra oğlu Ali'nin kendi el yazısıyla *İhâta*'nın kenarına İbn Zümrek'le ilgili bazı değerlendirmelerde bulunduğunu ve bunları okuduğunu belirterek, oradan bazı alıntılar yapmıştır. Ali, İbn Zümrek'le ilgili olarak özetle şunları yazmıştır: “Allah onu hak ettiği şekilde rezil rüsva etmiştir. (Babamı) öldüren odur. Allah kendisine iyilik ettiklerimizin şerrinden bizi korur... kendisi de İbnü'l-Hatîb'e yaptığının aynısıyla karşılaşmış ve iki oğluyla birlikte öldürülmüştür. Bu, dünyadaki cezasıydı, Allah onu ahirette affetsin...”⁴⁷²

İbn Zümrek'in sonu da İbnü'l-Hatîb'den farklı olmamış hatta daha feci bir akıbetle karşılaşmıştır. Nitekim Sultan V. Muhammed ölünce yerine geçen II. Yusuf tarafından azledilen İbn Zümrek çeşitli gelişmelerden sonra iki oğluyla birlikte öldürülmüştür.

İbnü'l-Hatîb'le İbn Zümrek'in aralarının açılmasında siyâsî çekişmeler ve kişisel hırslar büyük rol oynamıştır. Özellikle ihtilalden sonra Sultan V. Muhammed'in yanından ayrılmayan İbn Zümrek, Sultanın tekrar göreve dönmesinden sonra büyük beklentiler içerisine girmiş ancak İbnü'l-Hatîb'in vezirlik görevine çağrılmasıyla hayal kırıklığına uğramış olmalı ki bir süre sonra İbnü'l-Hatîb'e karşı oluşan cephe içerisinde yer almıştır. İbn

⁴⁷⁰ Beydûn, 392; İsmail Durmuş, “İbn Zümrek”, 472-474.

⁴⁷¹ İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 282-289.

⁴⁷² Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 18-20.

Zümrek, vezirlik beklediği için olsa gerek Sultanın nüfuzuna boyun eğmiş ve hocası İbnü'l-Hatîb'e karşı Sultanın yanında yer almıştır. Çünkü bu durum arzuladığı vezirlik görevine getirilmesi için kendisine çok önemli bir fırsat sağlamaktaydı. Öte taraftan İbnü'l-Hatîb'in vezirliği sırasında İbn Zümrek'in menfaatine olan bir evrakı imzalamaması⁴⁷³ şahsî bir kinin oluşmasına yol açmıştır.⁴⁷⁴

Bu tür sorunlar hocası ile öğrencisinin arasının açılmasına sebep olmuş, sonunda İbn Zümrek'in başını çektiği muhalif grup, İbnü'l-Hatîb'i bütünüyle saf dışı bırakmış, arzu ettiği makama ulaşan İbn Zümrek ise benzer süreçlerden geçerek kendisi de başkaları tarafından tasfiye edilmiştir.

4.5. Abdurrahman b. Yeflûs ile Mücadelesi

Merînî Sultanı Ebü'l-Hasan'ın torunu olan Abdurrahman mağribdeki olumsuz gelişmeler üzerine oradan ayrılarak Gırnâta'ya geldiğinde İbnü'l-Hatîb kendisine sahip çıkmış, devletin üst kademelerinde görevler almasını sağlamıştı. Nihayet, Sultan V. Muhammed tarafından Gırnâta'daki Mağrib ordularının başına şeyhü'l-ğuzât olarak atanmıştı (769/1368). Sultan V. Muhammed H. 770 (M. 1369)'te Kurtuba'ya yönelik bir sefere giriştiğinde Abdurrahman bazı kaleleri ele geçirerek önemli başarılarla imza atmıştır. Ancak İbnü'l-Hatîb kitaplarında bu başarılarla değinmemiştir. Bunun sebebi aşağıda anlatılanlarla daha iyi anlaşılacaktır.

Gırnâta'da bunlar yaşanırken Mağrib'de de Abdülaziz el-Merînî tahta geçmiş ve ülkede hakimiyeti sağlamıştı (768/1367). Ancak Gırnâta'da bulunan Abdurrahman b. Yeflûs'u kendisi için bir tehdit olarak görüyordu. Bu duruma muttali olan İbnü'l-Hatîb yeni Sultanla iyi ilişkiler kurabilmek için Abdurrahman'ın tutuklanmasına ön ayak olmuştu. Bunun üzerine

⁴⁷³ Makkari, *Nefhû 't-tîb*, VII, 259.

⁴⁷⁴ Hımsî, *İbn Zümrek*, 92-93.

Sultan Ğani Billah, Merînî Sultanına komplo kurmakla suçladığı Abdurrahman'ı tutuklatmıştı.

İbnü'l-Hatîb'in Merînî Sultanına yaranma ve dostluk kurma çabaları sonuç vermiş ve Gırnâta'da şartlar aleyhine geliştiğinde Sultan Abdülazîz'e sığınmış o da ölünceye kadar (776/1374) İbnü'l-Hatîb'i korumuştur.⁴⁷⁵

4.6. Süleyman b. Dâvûd'la Mücadelesi,

Süleyman b. Davud, Sultan V. Muhammed tarafından Gırnâta'daki orduların başına getirilmek istenmiş ancak İbnü'l-Hatîb, bu tayini engellemiştir.⁴⁷⁶ Bundan dolayı Süleyman b. Davud, İbnü'l-Hatîb'e büyük bir düşmanlık beslemiştir.

Bir süre sonra İbnü'l-Hatîb ülkesini terk edip Mağribe sığınmıştı. Bu sırada Merînî sarayında üst düzey görevler ifâ etmekte olan Süleyman b. Davud, İbnü'l-Hatîb'in tutuklanmasında rol oynamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi İbnü'l-Hatîb'in yargılaması devam ederken Süleyman b. Davud bazı adamlarını harekete geçirerek İbnü'l-Hatîb'i hapisanede öldürtmüştür.⁴⁷⁷ İbnü'l-Hatîb'in oğlu Ali babasının öldürülmesinin sorumluluğunu İbn Zümrek'e yüklemektedir.⁴⁷⁸ Ancak bundan anlaşılması gereken şudur: İbn Zümrek, İbnü'l-Hatîb'i yargılamak için gelen heyetin başında bulunuyordu. Sorumluluk ona aitti. O da İbnü'l-Hatîb'in, Süleyman b. Davud'un adamları tarafından öldürülmesine göz yummuş olmakla onun katlinden sorumlu olan kişi konumuna düşmüş bulunuyordu.

İbnü'l-Hatîb, burada bahsi geçenlerin dışında Merînî Sultanı Abdülazîz'in vezirlerinden Muhammed b. Ali b. Mesud, İbrahim el-Eslağ

⁴⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *Tarîhü'l-Mağrib*, muhakkıkın önsözü; İbn Haldûn, *İber*, VII, 337-338.

⁴⁷⁶ İbn Haldûn, *İber*, VII, 341.

⁴⁷⁷ İbn Haldûn, *İber*, VII, 341; Askalânî, *İnbâ*, I, 92; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 91, 92.

⁴⁷⁸ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 18.

el-Ğavî, onun amcaoğlu Muhammed⁴⁷⁹ ve kendi öğrencilerinden Ahmed b. Süleyman İbn Ferkûn ile de çeşitli sorunlar yaşamış önceki kitaplarında övdüğü bu insanları sonradan telif ettiği kitaplarında ağır bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁸⁰ İbnü'l-Hatîb Benî Ahmer hanedanından ve aynı zamanda tarihçi olan İbnü'l-Ahmer'le de bir sorun yaşamıştır. İbnü'l-Ahmer şiirdeki ve nesirdeki yeteneğini övdüğü İbnü'l-Hatîb için "Hicivde dili yılan gibi sokar. Bu işte dili keskin bir ustadır. Beni de kendi aleyhinde benzer şeyler yapmaya kıskırttı ancak ben onu affettim."⁴⁸¹ gibi ifadeler kullanmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in mücadelelerinin temelinde siyâsî sebepler ağırlıklı olarak yer almaktadır. Ancak insanî bir takım duyguların hatta ruh halinin de bu mücadelelerde zaman zaman etkili olduğu kanaatindeyiz. Özellikle İbnü'l-Hatîb'in kendisinin de yakındığı uykusuzluk hastalığının⁴⁸² bu anlamda göz ardı edilmemesi gereken bir faktör olduğunu düşünmekteyiz. Günümüz tıbbının bu hastalığın insanın davranışlarına ve yaşantısına yaptığı olumsuz etkileri ortaya koyan verileri göz önünde bulundurulduğunda bu husus daha net anlaşılacaktır.⁴⁸³

5. İbnü'l-Hatîb'i Olumsuz Etkileyen Bazı Düşünceleri ve

Faaliyetleri

Başarılı bir siyaset adamı olarak değerlendirilen İbnü'l-Hatîb'in bir takım hatalar yaptığı da bir gerçektir. Öncelikle 760/1359 ihtilalinde ve

⁴⁷⁹ İbn Haldûn, *İber*, VII, 337, 338; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VI, 115, 117.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 153, 220-221; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 305.

⁴⁸¹ İbnü'l-Ahmer (ö 807/1404), *Nesîrü feraidi'l-cümân fi nazmî fuhuli'z-zamân*, (nşr. M. Rıdvan ed-Dâye), Beyrut 1967, s. 243.

⁴⁸² İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 316-317.

⁴⁸³ Bu hastalık hakkında ve insan davranışları üzerindeki etkileri için bkz.:

<http://www.betterhealth.vic.gov>; http://www.uted.org/dergi/2002/subat/subat_8.htm;

<http://www.milliyet.com.tr/2001/08/14/yasam/yas00.html>;

http://haber.superonline.com/haber/arsiv/haberler/0,1106,32010_7_3243,00.html

sonrasında ki bazı uygulamalarını ele almak gerekir. İhtilal olduktan sonra V. Muhammed tahttan uzaklaştırılmış, İbnü'l-Hatîb yeni yönetimin vezirlik teklifini kabul etmiştir. Birkaç hafta görev yaptıktan sonra tutuklanmıştır. Bu durumda cevabını veremediğimiz şu sorular akla gelmektedir: Acaba İbnü'l-Hatîb ihtilale destek olmuş muydu? Tahtı ele geçiren yeni Sultan önce görev verdiği İbnü'l-Hatîb'i sonra tehdit olarak görüp onu saf dışı bırakmak mı istemişti?

Merinî yönetiminin aracılığıyla hapisten kurtulan İbnü'l-Hatîb, kendisi gibi Merinîlere sığınmış olan devrik Sultan V. Muhammed Ğani Billah ile birlikte hareket etmemiş uzak bir şehirde uzlete çekilip eser telif etmeyi tercih etmiştir. Halbuki bu sırada daha sonra kendisinin en büyük siyasî rakibi olacak ve yerini alacak olan öğrencisi İbn Zümrek Sultanın yanından ayrılmamış onunla birlikte hareket etmiştir.

İhtilalden sonra yeni yönetimle birlikte kısa da olsa çalışması ve Mağribe geçince Sultandan uzak bir mekânda yaşamayı tercih etmesi devrik Sultanın zihninde İbnü'l-Hatîb'e karşı bir takım önyargılara yol açmış olabilir. Sultandan uzak bir mekânda bulunması gelişmeleri yakından takip etme ihtimalini de oldukça zayıflatmış olmalıdır.

Bütün bunlara rağmen eski Sultan V. Muhammed tahtı geri almış ve hiç zaman yitirmeden İbnü'l-Hatîb'i vezirlik görevine geri çağırmıştır. İbnü'l-Hatîb de bu davete icabet etmiştir. Yalnız İbnü'l-Hatîb göreve davet edilişinden yaklaşık elli beş gün sonra Gırnâta'ya intikal etmiş (20 Şaban 763/14 Haziran 1362) ve ancak on iki gün sonra (2 Ramazan 763/25 Haziran 1362) göreve başlamıştır. İbnü'l-Hatîb sanki bu sırada göreve dönme konusunda bir tereddüt yaşamış gibi görünmektedir. Ancak bunu net olarak söylememizi sağlayacak bir bilgiye sahip değiliz.

İbnü'l-Hatîb, ikinci defa vezareti üstlendikten bir süre sonra aleyhinde bazı gelişmeler olmuş, geçici de olsa bu olayları kontrol edebilmiş ve muhaliflerini saf dışı bırakmıştır. Karşı cephenin Sultanı da etkileyecek kadar güçlenmesi, İbnü'l-Hatîb'in işini zorlaştırmıştı. Sultanın İbnü'l-Hatîb hakkında olumsuz düşünmeye başlamasında ihtilal sonrası yaşanan gelişmelerin etkili olduğunu düşünüyoruz. Sultanın da aleyhine dönmesiyle birlikte hadiseler kontrol edilemeyecek noktaya ulaştığında bunu ferâsetiyle anında anlayan İbnü'l-Hatîb, ince bir manevrayla Gırnâta'dan ayrılmıştır. Ancak aynı ferâseti, Mağrib'den ayrılma hususunda gösterememiştir. Nitekim bu hatasını da hayatıyla ödemiştir.

Benzer bir durum İbnü'l-Hatîb'in dostu olan İbn Hatîb el-Merzûk'un da başına gelmişti. Fas'taki 762/1361 ihtilalinde Sultan Ebû Sâlim öldürülmüş, İbn Merzuk, tutuklanarak mülkü müsadere edilmiş, serbest bırakılınca da Tunus'a iltihak etmişti. Yalnız İbn Merzuk bir süre sonra Kahire'ye geçmiş ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır.⁴⁸⁴

Aynı şekilde İbn Haldûn da Merînî sarayında şartlar aleyhine gelişince Gırnâta'ya geçmiş bir süre sonra burada da bir takım olumsuzluklar farkedince Gırnâta'dan da ayrılmıştı. Hatta bir ara Endülüs'ü ve Mağrib'i tamamen terk ederek doğuya gitmişti.

İbnü'l-Hatîb'in "Mağrib'le birleşme" fikriyle başlayan ve Benî Ahmer topraklarının Merînîler tarafından istila edilmesine varacak boyutlara ulaşan düşünceleri Benî Ahmer tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı. İbnül-Hatîb'in bu fikri, yönetiminden umudunu kestiği devletin ve

⁴⁸⁴ İnân, *Lisânüddîn*, 88.

halkının menfaatini istediği için ortaya attığını söylemek pek isabetli olmasa gerektir. Eğer öyle olsaydı 760/1359 ihtilalinden sonra da hem de beraber çalıştığı Sultanla birlikte ülkesinden çıkarıldığında da benzer bir düşünce taşınmalı değil miydi?

Abbâdî, İbnü'l-Hatîb'in bu istila fikrini, ülkesindeki siyâsî rakiplerine öldürücü darbeyi vurma imkânı sağlayacağı ve tekrar vezirliğe dönme şansı tanıyacağı için ortaya attığı kanaatindedir.⁴⁸⁵ Ancak İbnü'l-Hatîb gibi hırslı bir siyasetçi için bütün bu gelişmelerden sonra bu şekilde düşünmek pek muhtemel görünmüyor. Daha büyük beklentiler söz konusu olabilir.

İbnü'l-Hatîb'in, Benî Ahmer topraklarını istila fikri Merînî Sultanı Abdülaziz tarafından da kabul görmüştü. Aslında Merînîler daha önce de buna benzer düşünceler taşıyorlardı. Özellikle Sultan Ebû 'Înân (1352-1358), Benî Ahmer'i ilhak projesini gerçekleştirmek için bu ülkenin Kastilya ile olan iyi ilişkilerini bir engel olarak görmüş, çeşitli siyâsî manevralarla Benî Ahmer'in Kastilya ile olan ilişkilerinin koparılması için çaba sarfetmiş ancak Sultan V. Muhammed buna fırsat vermemiştir. Bunun üzerine Ebû 'Înân o sıralarda Kastilya ile mücadele halinde olan Aragon'la ittifak yaparak sonuç almayı da denemiştir.⁴⁸⁶ Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb, Merînîlerin bastırılmış olan "Benî Ahmer'i ilhak etme" iştahlarını adeta yeniden canlandırmış ve bu konuda onları tekrar harekete geçirmiştir. Ancak Merînî Sultanının ansızın ölümüyle bütün hesaplar altüst olmuş ve İbnü'l-Hatîb'in feci sonunu hazırlayan gelişmeler hızlanmıştı. Kısacası İbnü'l-Hatîb'in son hatası diğer siyâsî kuvvetleri ve yardımcılarını hesaba

⁴⁸⁵ Abbadi, *Dirâsât*, 151-152.

⁴⁸⁶ Muhammed Razzûk, "et-Tedahhulü'l-Merînî bi'l-Endelüs mûlahazatün evveliyye", *Dirâsât Endelüsiyye*, XVII (Tunus 1997), 31-41.

katmadan Benî Ahmer devletinin Mağrîble birleşmesi siyasetine yönelmesi olmuştur. Nihayet gururu, kendine olan aşırı güveni ve büyük olayları tetikleyecek bazı küçük hadiseleri önemsemeyişi İbnü'l-Hatîb'in siyasî kariyerindeki başarılarını belki gölgeleyememiştir ama hayatına mal olmuştur.

6. İbnü'l-Hatîb'in Siyâset Nazariyesinin Temelleri

İbnü'l-Hatîb siyâset nazariyesini *Bustânü'd-düvel*'de⁴⁸⁷ genişçe açıklamıştır. En azından böyle olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak İbnü'l-Hatîb, *İhâta*'da bu kitap hakkında bilgi verirken, sultandan başlayarak reâyaya kadar toplumu sınıfladığını, böylece on şecere oluştuğunu, her şecerenin siyasî bir unsuru temsil ettiğini belirttikten sonra her unsurun kendi arasında çeşitli alt dallarının bulunduğunu ve her biri hakkında açıklamalar yaptığını, eserin otuz cildinin tamamlandığını, ancak meydana gelen gelişmelerden dolayı esere devam edemediğini ifade etmiştir.⁴⁸⁸ Aynı bilgilere müellifin önceki eserlerinden bazılarının önsözlerini özet olarak kaydettiği *Reyhânetü'l-küttâb* adlı eserinde de rastlamaktayız.⁴⁸⁹

el-İşâre ilâ edebi'l-vizâre ve *Risâletü's-siyâse* adlı risalelerin İbnü'l-Hatîb'in kayıp olan *Bustânü'd-düvel*'in bölümleri olduğunu düşünüyoruz. Bahsedilen iki risâle *İhâta*,⁴⁹⁰ *Reyhâne*⁴⁹¹ ve Makkarî'nin, *Nefhü't-tîb*⁴⁹² adlı eserlerinde yer almaktadır. Bu risalelere dayanarak İbnü'l-Hatîb'in siyâset nazariyesinin temel unsurlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

⁴⁸⁷ Bu eser günümüze ulaşmamıştır. İbnü'l-Hatîb, *Ravza*, I, 28, Muhakkıkın önsözü.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460; Atiyye, 137-139.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb*, I, 21-22.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 614-634; İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, II, 335-354.

⁴⁹¹ İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, II, 316-334.

⁴⁹² Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 131-142.

- Sultan
- Vezirlik,
- Kitâbet,
- Kaza (yargı),
- Hisbe,
- Ummâl (valiler),
- Cihâd (Bu da donanma ve süvari unsurlarına ayrılır),
- Meslek ve zenaat erbabı (tabipler, müneccimler, baytarlar, çiftçiler, nedimeler, şairler, şarkıcılar...),
- Reâya⁴⁹³

İbnü'l-Hatîb'in bunlardan ikisi (Sultan ve vezir) ile ilgili görüşlerini biraz detaylı olarak ele almak gerekir:

1) Sultan temeli: Sultan idarenin fiilî hakimidir. İbnü'l-Hatîb sultan için genel şartlar koymaz ve onu tahdit etmez. Vezir unsurunda yaptığı aksine sultan konusunda sözü uzatmaz ve ayrıntıya girmez. Ona göre sultan piramidin en üstünde yer alır. Bütün güç elindedir. Veziri seçer, vezirin seçilmesinde bir takım önerilerde bulunur. Bununla birlikte İbnü'l-Hatîb'e göre sultan iyi bir gözlemci olmalı, vali ve ordu komutanları ile ilgili seçimleri iyi yapmalı en önemlisi de hak-hukuk ve adaleti gözetmelidir. İdarî açıdan bütün bunlar son derece önemlidir.

Sultanın ekonomik olarak yapması gerekenler de vardır; devleti mamur hale getirmeli, şehirlerle ilgili planlamaları yapmalıdır. Halk,

⁴⁹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460.

yöneticiler ve ordu kendi kendine yeterli olabilecek hale getirilmeli, toplumun refahı sağlanmalıdır. Bütün bunları gerçekleştirilebilmek vatan savunması için gerekli olan silah ve kuvveti daima hazır bulundurmakla mümkün olabilir.

İbnü'l-Hatîb'e göre ekonomik güç ile yurt savunması arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Özellikle barış zamanında savaşa hazırlık yapılmalıdır. Bu arada kültürel faaliyetlere de aynı seviyede önem verilmelidir. Bir toplumun her zaman ihtiyaç duyacağı tabip, şair, nedime, ulemâ, fukahâ...yetiştirilmeli bunlardan bir kısmı sultana yakın olmalı, yönetiminde görev almalı, özel meclislerine katılmalıdır. Ancak sultan bunları seçerken dikkatli olmalıdır.

2) Vezir temeli: Vezaret büyük ve çok önemli bir makamdır. Çünkü dirayetsiz sultanlar işbaşına gelse bile vezir; gerçek bir vezirse devlet yürür. Aksi mümkün değildir. Çünkü vezir idarî yapıda önemlidir. Dolayısıyla vezir seçiminde:

- a) Vezirin kişiliği ve karakteri,
- b) Sultanla olan ilişkisi,
- c) Hal ve harekâtı,
- d) Sultanla uyum sağlaması,
- e) Beraberindekilerle uyum sağlaması hususlarına dikkat edilmelidir.

Bu iki temel unsurun yanı sıra, ordu da daima savaşa hazır bulunmalı, mali sıkıntıları çözülmüş ve en önemlisi de itaatkâr olmalıdır. Öte taraftan valiler iyi seçilmeli, halka adaletli davranmalıdır. Toplumun geleceği için önemli olan çocuklar iyi eğitilmeli, yaşantı şekliyle onlara

örnek olunmalı, kötü huy ve alışkanlıklardan uzak tutulmalıdırlar. Hizmet sınıfında yer alanlara gelince onların da güvenilir ve doğru olmaları, arzu ve heveslerine göre hareket etmemeleri gerekmektedir. Kadın ve aile toplumun geleceğinde söz sahibi olan çocukların yetiştirilmesinde çok önemli roller üstlenmiştir. Kadınlara şiddetle muamele edilmemelidir. Kadınların da söz ve davranışlarında ölçülü olmaları, ev işlerinde kendilerine yardımcı olanlara karşı adâbı muâşeret çerçevesinde bir yol izlemeleri gerekmektedir.⁴⁹⁴

İbnü'l-Hatîb'in ana hatlarıyla bu şekilde özetleyebileceğimiz siyâset nazariyesi hakkında bir araştırma yapan Abdülhalim Atiyye, bazı araştırmacıların İbnü'l-Hatîb'in yaptığı toplumsal sınıflamayı, Eflâtun'un taksimatına benzeterek İbnü'l-Hatîb'in bu konuda Yunan kaynaklarından etkilendiğini ifade ettiklerini kaydetmektedir.⁴⁹⁵

Bu görüşleri ortaya koyan araştırmacılar, bazı kitaplara atıflarda bulunarak, tezlerini teyit etmeye çalışmışlardır. Bunlardan biri de Abdurrahman Bedevî'nin *Usûlü'l-Yûnânîyye*⁴⁹⁶ adlı eseridir. Yunan kaynaklarının İslâmî siyasî nazariyeler üzerindeki etkilerini ele alan eserde, İslâm dünyasından bazı müellifler ve eserleri zikredilerek bahsi geçen etki ortaya konmuştur. Ancak bu eserde verilen örnekler arasında İbnü'l-Hatîb'in ismi geçmemektedir. Dolayısıyla Bedevî'yi kaynak göstererek İbnü'l-Hatîb'in siyaset nazariyesinde Yunan kaynaklarından etkilendiğini söyleyenler, biçimsel bir takım benzerliklerden hareket ederek, bu kanaate ulaşmışlardır. Bu kanaatlerinde haklılık payının bulunduğunu düşünüyoruz. Fakat sadece biçimsel benzerliklerle böyle bir sonuca ulaşanların aksine

⁴⁹⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 614-634.

⁴⁹⁵ Atiyye, 134-135.

⁴⁹⁶ Abdurrahman Bedevî, *Usûlü'l-Yûnânîyye li'n-nazarâti's-siyasiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1954.

bizim daha belirleyici dayanaklarımız bulunmaktadır. Bunlar da İbnü'l-Hatîb'in bizzat kendisinin kullandığı ifadelerdir. *A'mâl* adlı eserinde Endülüs'teki ihtilalleri ve yaşanan toplumsal kargaşaları değerlendirirken konuyla ilgili olarak İran, Türk ve Yunan siyaset erbabının çeşitli mütalaalarda bulunduğunu ve bu konuları yazmayı düşündüğü *Risâletü'l-fülk fî siyâsetü'l-mülk*⁴⁹⁷ adlı eserinde geniş bir şekilde değerlendireceğini kaydetmektedir.⁴⁹⁸ Aynı şekilde *el-İşâre ilâ âdâbi'l-vizâre* adlı eserinde de konuyla ilgili olarak Yunan filozoflarının malumatına atıfta bulunmaktadır.⁴⁹⁹

Bu bilgidен hareketle diyoruz ki; İbnü'l-Hatîb başka bazı kültürlerin yanı sıra Yunan siyâset erbabının müktesebâtına da vakıftır. Bu konuda onlardan etkilendiği açıktır.⁵⁰⁰ Ancak bu etkilenme sırf bir taklitten ibaret olmayıp kendi sistematiği içerisinde eritilerek şekillendirilmiştir. Bunun en güzel örneği de yukarıda bahsedilen *Risâletü's-siyâse* adlı risaledir. İbnü'l-Hatîb bu kitabı makâme şeklinde kaleme almıştır. Kahramanları ise Halife Harun Reşit ve İran asıllı bir filozoftur. Hikâyeye göre bir gece Harun Reşid'in uykusu kaçır. Adamları o sırada şehirde bulunan İran asıllı bir bilgin/filozofu huzura getirirler ve ikisi arasında bir diyalog yaşanır. Bu yolla İbnü'l-Hatîb siyaset ve devletle ilgili görüşlerini serdetmektedir. Benzerliklerin yanı sıra temel farklılıklar da hemen göze çarpmaktadır. İbnü'l-Hatîb'in kahramanları İslâm dünyasındandır ve filozof Yunan değil

⁴⁹⁷ Bu eser, İbnü'l-Hatîb'in yazmayı tasarladığı eserlerden biriydi ancak bu eseri telif edememiştir. İbnü'l-Hatîb, *Ravda*, I, 33.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 36.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, II, 341.

⁵⁰⁰ Eflâtun'un devlet görüşünde yer alan idareci, işçi, zanaat erbabı, muharip gibi unsurlarla İbnü'l-Hatîb'in on şeceresinden bazıları benzerlik arz etmektedir. Her ikisi de fikirlerini hikâyelerinde yer verdikleri kahramanlar aracılığıyla dile getirmişlerdir. Eflâtun'un devlet görüşü için bkz. Necip Taylan, *İslâm Felsefesi*, İst. 1985, s. 76-79.

İslâm coğrafyasındandır. Ayrıca İbnü'l-Hatîb konuyla ilgili fikirlerini ayetlerden deliller getirerek desteklemiştir.⁵⁰¹

Kısacası İbnü'l-Hatîb'in siyaset nazariyesinde devlet ve yöneticiler ön plana çıkmaktadır. Devletin iyi idare edilebilmesi için idarecilerin iyi yetiştirilmesi, halkın ekonomik olarak yeterli düzeye ulaştırılması, yurt savunması için gerekli tedbirlerin alınması bütün bunların yanı sıra kültürel faaliyetlere de önem verilerek toplumun ihtiyacı olan tabip, şair, ulemâ, fukahâ...gibi unsurların da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Halkın ve ordunun devlet otoritesine itaati sağlanmalıdır. Bütün bunlar gerçekleştirildiği takdirde toplum sorunlardan uzak ve huzur içerisinde yaşayabilir.⁵⁰²

⁵⁰¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 614, 615.

⁵⁰² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 614-634.

III. BÖLÜM

İBNÜ'L-HATİB'İN TARİHÇİLİĞİ

1. Tarih Anlayışı

İbnü'l-Hatîb, tarihi; malumatın aktarılması, güzel hasletlerin ölümsüzleştirilmesi, neseplerin bilinmesi ve tecrübe kazanılması için bir araç olarak görmektedir. Ona göre tarih; akıl sahiplerinin ibret alması ve kendilerini geleceğe hazırlaması için geçmişte yaşananları derleyip toplayan bir ilimdir.

İbnü'l-Hatîb'e göre tarih dînî açıdan da büyük önem arz etmektedir. Bunu hem tarihle ilgili eserlerinde hem de diğer eserlerinde açıkça görmek mümkündür. Çünkü ona göre: “tarih gafil olanlara Allah'ı hatırlatır böylece insanı Allah'a yaklaştırır. Akıl sahipleri Allah'ın kudretini görünce kalbi imanla dolar ve ferahlık bulur. Cebbar ve zalimlerin ölümlerini gören insan bunu kendine yeten bir nasihat olarak kabul eder. Böylece insan Allah'ın kudretini daha iyi anlar ve imanı kuvvetlenir.”⁵⁰³

İbnü'l-Hatîb, tarihin devamlı değişen ve kaydedilmediği takdirde yok olup gidecek olayları ihtiva etmesinden dolayı önemli olduğunu kabul etmektedir. Çünkü meydana gelen olayların şahitleri azdır. Bundan dolayı aradan zaman geçince unutulmaya yüz tutarlar⁵⁰⁴

İbnü'l-Hatîb'in tarih anlayışında geçmişten ibret alarak geleceğe hazırlanma ve Allah'a bağlı kalma özellikleri ön plana çıkmaktadır. Böylece toplum değerlerine ve vatanına sahip çıkacak ve yaşanması muhtemel çöküş

⁵⁰³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 81. İbnü'l-Hatîb, bu görüşünü teyit etmek için ayetlerden deliller getirir. 11 Hûd 120, 12 Yusuf 3.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 19.

de önlenecektir. Çünkü geleceğini hazırlayamayan toplumlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.⁵⁰⁵

İbnü'l-Hatîb'i "Öğretici/maslahatçı (pragmatik) tarihçiler" arasında zikredebiliriz. Çünkü bu tür tarih yazıcılığında tarihten ders ve ibret almak, faydalı bir sonuç çıkarmak temel amaçlardan biridir.⁵⁰⁶ Bu anlayış İbnü'l-Hatîb'de de vardır. Mesela Fransa ile Kastilya-Aragon arasındaki münasebetleri ele alırken konu hakkında geniş bilgi verdikten sonra Müslümanların dikkatli olmaları, bu konudan ders çıkarıp ibret almaları için konuyu uzun uzadıya anlattığını ifade etmiştir.⁵⁰⁷

Tarihten ibret alınması ve tarih aracılığıyla manevi duyguların kuvvetlendirilmesi anlayışını, çağdaşı İbn Haldûn'da,⁵⁰⁸ Osmanlı'da Cevdet Paşa'da⁵⁰⁹ ve batılı tarihçilerden Toynbee'de de görmekteyiz. Toynbee tarihin entelektüel bir araştırma merakının ötesinde insanda başka bir takım hisler uyandırdığını bunların başında da huşu duygusunun geldiğini kabul

⁵⁰⁵ Ayhan Bıçak, "Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü", *AÜİFD*, XL (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), Ankara 1999, 205-213.

⁵⁰⁶ Tarih eserlerinin yazılış tarzlarına göre çeşitli sınıflamalar yapılmıştır. Togan'a göre dört çeşit tarih yazıcılığı vardır: 1. Rivayetçi/Nakilci, 2. Öğretici/Maslahatçı, 3. Neden-Nasılci, 4. İçtimâî Tarih (olayların arkasındaki gizlenmiş tarihî konuları ortaya çıkarır.) Z. Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, İst. 1969, s. 2-3. Yukarıda da belirtildiği gibi İbnü'l-Hatîb'i genel anlamda "Öğretici/Maslahatçı tarihçiler" arasında zikretmekle beraber müellifin sadece *A'mâl* adlı eserini göz önünde bulundurduğumuzda başka bir sınıflamada yer alan "anıtımsı tarihçiler" grubuna girdiğini de söylemek mümkün olabilir. Çünkü İbnü'l-Hatîb, bu kitabını Merînîlerin koruması altında olduğu sırada sultan değişikliği olmasından sonra kaleme almıştır. Ebû Zeyyân Muhammed es-Saîd el-Kâsır, yedi yaşında iken Merînî tahtına oturmuş (774/1372), yönetimi, fiilen elinde bulunduran Vezir Ebû Bekir b. Gâzî, çıkması muhtemel kargaşanın önüne geçmek için himayelerinde bulunan İbnü'l-Hatîb'den bir kitap yazmasını ve orada İslâm dünyasında küçük yaşta tahta oturan başka sultanların da olduğunu anlatmak suretiyle Merînî sultanının meşruiyetini ortaya koymasını talep etmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb'in *A'mâl*'deki uygulaması ile "Anıtımsı Tarihçilik" arasında önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Çünkü Nietzcsche (Niçe)'ye göre "Anıtımsı tarih, faal ve kuvvetli olana hizmette bulunur." Gerhard Ritter, "Tarih ve Hayat, Nietzsche ile Bir Münakaşa", (terc. Bekir Sıtkı Baykal), *DTCFD*, II/2 (Ankara 1944), 251-263.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 48.

⁵⁰⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 75-77.

⁵⁰⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I-VI, (Sad. Dünder Günday), İst. 1983, I, 25-26.

etmektedir. Dolayısıyla tarih, insanın Tanrı'yı daha iyi tanımasını sağlayacaktır⁵¹⁰ Bu görüşle İbnü'l-Hatîb'in "tarih, insanı Allah'a yaklaştıran bir ilimdir" fikri benzerlik arz etmektedir.

İbnü'l-Hatîb'e göre insanların tarihle uğraşma amaçları farklıdır. Bazı müellifler olayların tespiti için önem verirken bazıları da tamamını kapsamasa da önemli şahsiyetleri seçerek onları ele almışlardır. İşin ehli olan tarihçiler muttali oldukları bilgi ve gayret ölçüsünde özel olarak bildikleri mekânlara öncelik vermişler böylece vatanlarına olan bağlılıklarını göstermeyi ve vefa borçlarını ödemeyi hedeflemişlerdir.⁵¹¹

İbnü'l-Hatîb yukarıdaki değerlendirmeyi yaptıktan sonra kendi vatanının tarihini yazan müelliflerden ve onların eserlerinden örnekler vermiş ve kırkbeş eseri müellifleriyle birlikte zikretmiştir.⁵¹² Ardından da kendisinin ülkesine olan bağlılığından bahsederek "vatan sevgisinin" o topraklarda yetişmiş insanların hamurunda yer aldığını ve kimsenin böyle bir sevgiden dolayı kınanamıyacağını ifade etmiştir.⁵¹³ Daha sonra da Ebü'l-Kasım el-Ğâfiki'nin (ö.h. 619)⁵¹⁴ Benî Ahmer için bir eser kaleme aldığını ancak bu işi hakkıyla yerine getiremediğini belirtmiştir.⁵¹⁵ Bundan dolayı İbnü'l-Hatîb, sağlığının yerinde olmamasına ve meşguliyetinin çokluğuna rağmen bu tarihi yazmayı üstlendiğini, bu görevini insanların takdirini

⁵¹⁰ Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, (Çev. Ufuk Uyan), İst. 1988, s. 245.

⁵¹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 80-81.

⁵¹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 81-83.

⁵¹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 85.

⁵¹⁴ İbnü'l-Hatîb, el-Ğâfiki'nin hayatı hakkında bilgi verirken onu Gırnâta'nın gururu olarak nitelemiş, kendisinin de ondan çokça nakilde bulunduğunu belirtmiştir. Fakat onun tarihçiliği ile ilgili olarak orada her hangi bir eleştiri getirmemiştir. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 176-177.

⁵¹⁵ el-Ğâfiki'nin eserinin adı *Târihü ulemâ-i İlbîre* 'dir. İlbîre, Gırnâta'nın dört km. kuzeyinde bulunan küçük bir yerleşim birimidir. Önceleri bölgenin merkez şehirlerinden biriydi. Gırnâta merkez olunca önemini kaybetti. Mu'nis, 281, 282.

kazanacak şekilde hakkıyla yerine getirmek için gecesini gündüzüne katarak yazmaya koyulduğunu söylemiştir.

İbnü'l-Hatîb bu duygularla tarih yazıcılığına başlamış kişisel meziyetlerinin yanısıra üst düzey görevlerinin sağladığı imkânları da kullanarak başarılı olmuş ve bunu da “amaç mükemmeli gerçekleştirmekse bu yapıldı. Hakkını vermişsek ne mutlu bize. Zaten hedeflenen şey de buydu.”⁵¹⁶ cümleleriyle dile getirmiştir.

İbnü'l-Hatîb Benî Ahmer'in siyasî tarihiyle birlikte medeniyet tarihini de yazmıştır. Özellikle *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta*⁵¹⁷, *el-Lemhatü'l-bedriyye fî'd-Devleti'n-Nasriyye*⁵¹⁸ ve *Mi'yârü'l-ihtiyâr* adlı eserleri bu konuda son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserlerde başta Gırnâta olmak üzere Benî Ahmer şehirlerinin coğrafi yapısı ve yapılaşması ile ilgili değerlendirmeler yapılmış, bölgede çıkan madenler⁵¹⁹, yetişen meyveler⁵²⁰ ve hububât sayılmış,⁵²¹ havası, suyu, yağmurları ve rüzgarları hakkında bilgi verilmiştir.⁵²² Bazı şehirlerdeki gayri menkullerin değeri ve ticaret eşyalarının fiyatlarının yüksekliğinden bahsedilmiştir.⁵²³ Ardından bu topraklarda müslümanlardan önce kimlerin yaşadığı hakkında bilgi verilmiştir. Buralara yerleşen seçkin ailelerden önemli bir kısmı (otuz sekiz tanesi) isimleriyle zikredilmiş,⁵²⁴ etnik yapı hakkında bilgi verilmiş, müslümanlarla yerli halk arasındaki çekişmeler değerlendirilmiştir.⁵²⁵

⁵¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 19.

⁵¹⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 91-143.

⁵¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 21-41.

⁵¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 91-99; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 21-23; İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 112.

⁵²⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 120; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 40.

⁵²¹ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 86-92.

⁵²² İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 83, 92, 96, 104, 112, 124, 127.

⁵²³ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 85, 92, 98, 99.

⁵²⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 100-105; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 25-27.

⁵²⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 106-114.

Gırnâta'nın dışında Müslümanların yaşadığı köy ve mahalleler belirtildikten sonra yerleşim birimlerinin isimleri (yüz kırk tane) teker teker sayılmıştır.⁵²⁶

Toplumsal yapıyı tanımaya yarayan önemli bilgilere de yer veren müellif, halkın fizyolojik özelliklerinden, ahlâkî durumlarından,⁵²⁷ kültür seviyelerinden⁵²⁸ neseplerinden, kadınlarının özelliklerinden,⁵²⁹ takılarından, din, mezhep, örf adetlerinden ve yaşam biçimlerinden, bayramlarından, beslenmelerinden, fuhuş, uyuşturucu ve alkol gibi zararlı alışkanlıklarından,⁵³⁰ yardımlaşmalarından ve mizah anlayışlarından bahsetmiş, ordusu, silahları ve tedavüldeki paraları hakkında da dikkat çekici bilgiler vermiştir.⁵³¹ Özellikle *Lemha*'da Benî Ahmer sultanlarını anlattığı gibi hanedanın diğer üyelerinin nerelerde yaşadıkları, ne görevler üstlendikleri ve ölümleri hakkında da malumat aktarmıştır.⁵³²

Benî Ahmer'i ve Endülüs'ü anlatırken Kuzey Afrikadaki devletler hakkında da değerli bilgiler vermiştir. Böylece hem Endülüs hem de Mağrib'i yani batı Müslüman toplumunu tanıtmayı amaçlamıştır.⁵³³ Bu amacını *Ketîbetü'l-kâmine* adlı eserini kaleme alırken açıkça dile getirmiştir. İbnü'l-Hatîb Hicaz'a yolculuk yapmayı düşünüyordu. Oraya vardığında bu kitabı sayesinde batıdaki Müslüman toplumun değerli şahsiyetlerini doğudaki Müslümanlara tanıtmayı hedeflemişti.⁵³⁴

⁵²⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 126-132.

⁵²⁷ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 96-105.

⁵²⁸ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 105.

⁵²⁹ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 106.

⁵³⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nâfâza*, 20, 21, 183; İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 106; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 234.

⁵³¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 134-139; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 38-41.

⁵³² İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 34-37.

⁵³³ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 277.

⁵³⁴ İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 28; Mustafa Gadirî, "Tasvîbü hulel fî metni ihdâ terâcimi kitâbi'l-Ketîbeti'l-kâmine li-Lisâniddin İbni'l-Hatîb", *Mecelletü dirâsâti Endelûsiyye*, XV (Tunus 1996), s. 50-54. İbnü'l-Hatîb, adı geçen kitabı yazmış ancak tasarladığı yolculuğu gerçekleştirememiştir. bkz. tez metni 63-64.

Benzer yaklaşımı çağdaşı İbn Haldûn'da da görmekteyiz. Nitekim *İber* adlı eserini kaleme almaktaki gayesini şöyle açıklamaktadır: “Benim bu eseri yazmaktan maksadım, batı yurtlarının ve bu yurtlarda yaşayan kavim, uruğ ve kitlelerin bu yurtlarda kurulan devletlerin hallerini anlatmaktır.”⁵³⁵

İbnü'l-Hatîb, batı Müslüman toplumunu tanıtırken, eserlerinde genel olarak şahıs merkezli anlatım biçimini kullanmıştır. İslâm tarihinde Siyer yazıcılığının yeri göz önünde bulundurulduğunda İbnü'l-Hatîb'in metodu daha iyi anlaşılacaktır. Bu noktada İbnü'l-Hatîb'in çizgisi ile Osmanlıda Neşrî ve Kâtip Çelebi'nin tarih anlayışı paralellik arz etmektedir. Hatta adı geçen müellifler bir adım daha ileri giderek tarihin sadece peygamberlerin, evliya, ulemâ ve şuarâ'nın, hükümdarların ahvalinden bahseden bir ilim olduğunu kabul etmişlerdir.⁵³⁶ Bu anlayışın temsilcilerini batıda da görmek mümkündür. Michelet, Fustel de Coulandes, Fransız March Bloch ve Olivier Lacombe'yi örnek olarak verebiliriz. Ayrıca “Tarihin konusu büyük işler başarmış adamlardır” diyen Thomas Carlyle'yi de özellikle zikretmek gerekir.⁵³⁷

İbnü'l-Hatîb'in tarih yazıcılığı merkezde şahsın yer alması noktasında, bahsi geçen tarihçilerle benzerlik arzeder. Ancak onun şahıs etrafında kurguladığı anlatım tarzı, toplumu ve anlatılan dönemi bütün yönleriyle ele aldığı ve sırf seçkinlerle sınırlı kalmadığı için yukarıdaki tarihçilerden farklılık gösterir. İbnü'l-Hatîb, eserlerinde meşhur olmayan

⁵³⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 77.

⁵³⁶ Mehmed Negri, *Kitâb-ı Cihân-Nümâ*, I-II, (Haz. F. Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Ankara 1949, I, 3-5; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 271; Şirin, 557.

⁵³⁷ Lacombe, 1; Kütükoğlu, 1, 3.

ancak ölçülü davranışlarıyla dikkatleri çeken kişilere ya da başarılarıyla temayüz eden öğrencilere de yer vermiştir.⁵³⁸

Burada ele alınması gereken bir husus da İbnü'l-Hatîb'in kimler için tarih yazdığı meselesidir. İbnü'l-Hatîb'e göre "insanlar tarih öğrenmeye heveslidirler ve bu tür haberleri heyecanla beklemektedirler. Gerçi tarih değişen halleri, insanların can ve mallarıyla ilgili bir takım yok oluşları da ihtiva ettiği için bazı korkuları da beraberinde getirmektedir. Ancak tarihin zevkli yanlarının bulunduğu özellikle de meclislerde birarada olmanın zevkini yaşattığı da unutulmamalıdır."⁵³⁹ Bu bilgilerden de anlaşılıyor ki İbnü'l-Hatîb, insanların tarihe önemli ölçüde ilgi duyduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla tarihle ilgili eserlerini telif ederken onların bu ilgilerini de göz önünde bulundurmıştır. Özellikle bazı eserlerini halk için yazdığını bizzat kendisinin kullandığı bazı ifadelerden çıkarmak mümkündür. Mesela *Nüfâzatü'l-cerab*'da olayların anlatımını birkaç yerde keserek aralara dinlendirici bölümler koymuş buralarda alaylı, nükteli ve şaka yollu bazı anlatımlara yer vermiştir.⁵⁴⁰ Bu uygulamayı da okuyucuyu usandırmamak için yaptığını özellikle belirtmiştir.⁵⁴¹

Diğer taraftan yine tarihle ilgili bazı eserlerinde de hedef kitlenin, devlet adamları, yöneticiler ve münevverler olduğunu görüyoruz. Bu kitaplarda da devletin önceki dönemlerdeki yapısı, sultanlar, maiyetinde

⁵³⁸ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 207, 211, 269, 441; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 209, 210, 211.

⁵³⁹ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 19.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 103-119, 183-185, 303-309.

⁵⁴¹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 121.

çalışanlar, aynı dönemde komşu ülkelerde iş başında olanlar ve yine dönemlerinde meydana gelen önemli olaylar anlatılmaktadır.⁵⁴²

İbn Haldûn, bazı tarihçileri genel olarak eleştirirken H. VIII. asırda bu tarz bir tarih yazıcılığının demode olduğunu ve bir işe yaramayacağını ifade etmiştir.⁵⁴³ Bu metodu İbnü'l-Hatîb de uygulamıştır. Ancak İbnü'l-Hatîb'in uygulaması, günümüz tarihçilerinden Ranke'nin "Tarihe düşen en büyük görev, faal devlet adamına, kendi devletinin bünyesini tamamıyla öğretmektir."⁵⁴⁴ ifadesi ile örtüşmektedir. İbnü'l-Hatîb'in, devlet adamlarına yönelik olarak kaleme aldığını düşündüğümüz eserlerinde, bazen yapmacıklığa varacak derecede secili anlatımlara başvurduğunu ve ağırlıklı olarak şiirlere yer verdiğini görmekteyiz. Böyle yapmak suretiyle ilim ehli, sanattan ve şiirden zevk alan sultanların ilgilerini tarih konularına çekmeyi, şiir ve nesirdeki üstün anlatım gücüyle onları etkilemeyi hedeflemiştir.

İbnü'l-Hatîb'in tarihle ilgili eserlerinden iki tanesi İslâm tarihini genel olarak ihtiva etmektedir. Bunlar *A'mâlû'l-a'lâm* ve *Rakmü'l-hulel* adlı eserlerdir. Yalnız bu kitapların yazılış sebepleri ya da biçimleri İbnü'l-Hatîb'in bizatihî böyle bir çalışma yapmayı tasarlamadığını göstermektedir. Bu eserlerin telifinde bazı dış faktörlerin etkili olduğunu görüyoruz. *A'mâlû'l-a'lâm*'ı Merinîlerin siparişiyle yazmış ya da yazmak zorunda kalmıştır.⁵⁴⁵ Manzum bir eser olan *Rakmü'l-hulel*'in yazımında da açık olarak belirtmese de İbnü'l-Hatîb, eserini bu tarzda yazmak suretiyle döneminde yaygın olan bilimsel manzume alanında da söz sahibi olduğunu ve emsalleriyle boy ölçüşebileceğini ortaya koymayı hedeflemiştir.⁵⁴⁶

⁵⁴² Özellikle bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, ve *Lemhatü'l-bedriyye* adlı eserleri.

⁵⁴³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 74, 75.

⁵⁴⁴ Ritter, 258.

⁵⁴⁵ bkz. tez metni 135-137.

⁵⁴⁶ Hüseyin, 347.

İbnü'l-Hatîb en önemli eseri olan *İhâta*'da ülkesinin tarihini yazmak için yola çıktığını açıkça ifade etmiştir.⁵⁴⁷ Zaten tarihle ilgili eserlerinin bir kaçı hariç tamamına yakını Benî Ahmer devletini konu almaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb yerel bir tarihçidir. Ancak bütün tarih eserlerinde sergilediği performans “büyük tarihçi” olarak nitelenmesine yol açmış⁵⁴⁸, “yerel tarihçiliği” adeta bu özelliğinin gölgesinde kalmıştır.

İhâta adlı eserinin mukaddimesinde batı ve doğu İslam tarihi kaynaklarından kırk beş tanesini zikretmiştir.⁵⁴⁹ Bunların hepsi de yerel tarihlerdir.⁵⁵⁰

Yerel ve hanedanlık tarihçilerini geniş bir şekilde değerlendiren Gibb, İbnü'l-Hatîb'i “dâhiliğe varan büyük bir ustalık” göstermekle nitelendirip onu bu alandaki diğer tarihçilerden ayrı tutar ancak aralarından İbn İzâri'nin İbnü'l-Hatîb'le kıyaslanabileceğini ifade eder.⁵⁵¹

İbnü'l-Hatîb'in yerel tarihçiliğinin öne çıkması pek de yadırganmamalıdır. Çünkü o buhran çağında yaşamış, müslümanların toprak kayıplarına şahit olmuş, Kuzey Afrika'da kargaşaya varacak boyutlardaki mücadeleleri yakından takip etmiş ve Benî Ahmer'in hayatiyetini devam ettirmesinin önemini çok iyi kavramış ve bunun için mücadele etmiştir. Bu esnada eserleriyle, şiirleriyle hem halkın hem de idarecilerin moralini ve direnme gücünü yüksek tutmayı hedeflemiştir. Çünkü Ranke'nin de ifade

⁵⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, 85.

⁵⁴⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. tez metni, 218-220.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, 81-83.

⁵⁵⁰ H. X. yüzyılın hemen başlarında (902/1497) vefat etmiş olan es-Sahâvî, İbnü'l-Hatîb'in *İhâta*'sından övgüyle bahsetmiş ve bu kitabı, mahallî tarihler arasında zikretmiştir. Sahavî, *İ'lân*, 268.

⁵⁵¹ Hamilton A. R., Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, İst. 1991, s. 146.

ettiği gibi “mücadele alanında zaferleri kazanan şey yalnız maddî kuvvetler değildir. Aynı zamanda yüksek moral enerjilere de ihtiyaç vardır.”⁵⁵²

Bütün bunların yanı sıra İbnü'l-Hatîb'in tarih anlayışında sanatsal boyut da önemli bir yere sahiptir. Edebi üslup kullanması bu hususun en belirgin göstergesidir. Ona göre tarih aynı zamanda bir sanattır. Nitekim *İhâta* adlı eserinde tarihi tanımlarken “Tarih **sanatı**, dağılanları toplayan, neseplerin bilinmesini sağlayan... beşerî bir olgudur.” ifadesini kullanmaktadır.⁵⁵³

İbnü'l-Hatîb aynı zamanda edebiyat, şiir, tasavvuf, siyaset, coğrafya ve tıp alanında da önemli birikimlere sahip ve bu alanlarda eser telif etmiş alim bir devlet adamıydı. Bu özelliklere sahip bir fikir adamı oluşu tarih yazıcılığında İbnü'l-Hatîb'in önemli bir yer işgal etmesine büyük katkılar sağlamıştır.⁵⁵⁴ Çok yönlülüğü onun başka kültürlerden de haberdar olmasını sağlamıştır.

A'mâl adlı eserinin bir bölümünde Endülüs'te çokça isyan çıkmasının sebeplerini tahlil ederken “Bu konuda İran, Yunan, Türk ve diğer siyaset erbabı pek çok mütalaada bulunmuştur.”⁵⁵⁵ ifadesini kullanmış olması alanında sadece Arap dünyasıyla hatta sadece İslâm dünyasıyla sınırlı kalmadığının bir göstergesidir. İbnü'l-Hatîb eserlerini telif ederken farklı kültürlerle ait müktesebâtdan faydalanmıştır.

Telif ettiği eserlerde bunu açıkça görmek mümkündür. Bu hususu daha net anlayabilmek için eserlerindeki konusal çerçeveyi ana hatlarıyla ele almak gerekir. İbnü'l-Hatîb, tarihle ilgili eserlerinde siyâsî, askeri olaylara,

⁵⁵² Ritter, 255.

⁵⁵³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 80.

⁵⁵⁴ Muhammed b. Abbûd, “İbnü'l-Hatîb müerrihan li'l-Endelüs fi ahdi Düveli't-Tavâif”, *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb bi-Tetuân*, II (Tetuân 1987), 159-184.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 36.

sultanların ve ileri gelen zevatın biyografilerine yer verdiği gibi mevzu bahis olan mekânların coğrafi özelliklerini, halkın ahlak, örf ve adetlerini, yaşam biçimlerini, ekonomik ve zirai durumlarını da anlatmaktadır. Dolayısıyla tarihi **sosyal açıdan** da ele alıp değerlendirmektedir.⁵⁵⁶

Edebiyat ve şiirdeki gücünü tarih yazımında oldukça etkili bir şekilde kullanmıştır. Tasavvufu uğraştığı için olsa gerek tarihi, insanı Allah'a yaklaştıran ilimlerden biri olarak kabul etmiştir.⁵⁵⁷ Üst düzey görevlerde bulunduğu için sultanlara yakın olmuş, onlarla ilgili bilgilere ilk elden ulaşmış ayrıca sıradan tarihçilerin temin edemeyeceği resmî evrakı ve özel belgeleri kullanma imkânı bulmuştur. Aktif siyaset içerisinde yer almak suretiyle kazandığı tecrübesini de göz önünde bulundurunca bütün bu şartlar, İbnü'l-Hatîb'i tarih yazmaya ehil hale getirmiştir.

2. Tarihle İlgili Eserleri

Bu bölümde İbnü'l-Hatîb'in hem tarih konulu eserlerini hem de biyografik eserlerini birlikte ele alacağız. Çünkü meşhur şahsiyetleri anlatırken ilgili devletlerin tarihi ve toplumların yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Üstelik bizzat İbnü'l-Hatîb'in kendisi biyografik eserlerini tarih eseri olarak nitelemektedir.⁵⁵⁸

2.1. 'Âidü'-sıla

İbnü'l-Hatîb, bu kitabı İbn Zübeyr (ö.708/1308)'in *Sılatu's-sıla'sına* zeyl olarak yazdığını bizzat kendisi ifade etmiş⁵⁵⁹ ve orada İbn Zübeyr'in

⁵⁵⁶ bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, I. Bölüm, 90-143; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 17-41; 'İnan, *Lisânüddîn*, 220; Tez metni 128.

⁵⁵⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 81.

⁵⁵⁸ Mesela İbnü'l-Hatîb, meşhur şahsiyetlerin biyografilerini içeren *et-Tâcû'l-muhalla* adlı eserini tarih kitabı olarak nitelemiştir. bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 156.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 190, IV, 460.

döneminde yaşayıp ta o kitapta yer almayanların biyografilerini toplamıştır. Bu eser kayıptır.⁵⁶⁰

2.2. *A 'mâlû 'l-â 'lâm fimen bâyi 'a kable 'l-ihtilâm min Mulûki 'l-İslâm.*

İbnü'l-Hatîb, bu kitabı 774/1372'de yedi yaşında Merînî tahtına oturan Ebû Zeyyân Muhammed es-Saîd el-Kâsır⁵⁶¹ sebebiyle yazmıştır. 774-776/1372-1374 tarihleri arasında yazılan kitap müellifin son eseridir.⁵⁶² Ebû Zeyyân küçük yaşta tahta oturmuş, vezir Ebû Bekir b. Gâzi çocuk yaştaki bu sultana biat ederek ona niyabeten yönetimi üstlenmişti. Dolayısıyla ergenlik çağına ulaşmamış kişilere biat meselesi tartışılmaya başlamıştı.⁵⁶³ Merînîlerin bir iç kargaşa yaşamaması için Ebû Bekir b. Gâzi, İbnü'l-Hatîb'den bu durumun meşru olduğunu gösterecek bir eser telif etmesini istemiş. O da bu isteği yerine getirmiştir.⁵⁶⁴

Bu eser İbnü'l-Hatîb açısından da büyük önem taşımaktadır. Gırnâta'da aleyhine oluşan gelişmelerden dolayı Merînîlere sığınmış onun bu durumu Benî Ahmer'le Merînîler arasında siyâsî krize neden olmuştu. Benî Ahmer, İbnü'l-Hatîb'in iadesini talep ediyor, Merînîler buna yanaşmıyordu. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb'in, hamileriyle olan dostluğunu devam ettirmesi gerekiyordu. Bu sırada tahta oturanlar değişiyor, İbnü'l-Hatîb de yeni sultanlarla sıcak ve samimi ilişkiler kurmak suretiyle can güvenliğini sağlama yolları aramaya devam ediyordu.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 460; Hüseyin, "Mesâdir", 339; Şebâne, "Miyâr" 297; 'İnan, *Lisânüddîn*, 251.

⁵⁶¹ İbn Haldûn, *İber*, VII, 336.

⁵⁶² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 57; Şebâne, "Miyâr", 296.

⁵⁶³ Ergenlik çağına girmeden tahta oturan sultanların meşruiyetini göstermek için *A 'mâl*'de büyük gayret sarfeden İbnü'l-Hatîb'in Benî Ahmer Sultanı V. Muhammed Ğani Billâh'ı *Lemhatû 'l-bedriyye* adlı eserinde anlatırken onun ergenlikten sonra sultan olduğunu, seçtiği özel ifadelerle ve birbirinin tekrarı mahiyetindeki secili kelimelerle vurgulaması da son derece dikkat çekicidir. İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 113.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *A 'mâl*, 19.

İbnü'l-Hatîb, bu eseri kaleme alarak hem kendini hem de çocuk yaştaki sultanı korumakla birlikte Benî Ahmer'e de adeta ders vermiş oluyordu. Çünkü Benî Ahmer bir çocuğa biat edilmesinin meşru olmadığını iddia ediyordu. İbnü'l-Hatîb ise bu eserinde Benî Ahmer'de de benzer olayların yaşandığını örnekleriyle anlatıyordu. Mesela "Muhammed b. İsmail b Ferec b. Nasr dokuz yaşlarındayken tahta geçti ve toplumun bütün kesimleri ona biat etti." dedikten sonra hemen şu soruyu soruyor: "Endülüslüler (Benî Ahmer) ne zamandan beri küçük bir çocuğa biat edilemeyeceğini söylemeye başladılar?"⁵⁶⁵

Burada bir tespitin zikredilmesi yerinde olacaktır. Şöyle ki: Bazı araştırmacılar İbnü'l-Hatîb'in temel hareket noktasının çocuk yaşıta tahta oturan sultanları ele almak olduğunu, ⁵⁶⁶ müellifin sonradan bu dar çerçeveyi aşarak İslâm devletlerini kapsayan genel bir tarih yazdığını ifade ederler.⁵⁶⁶ Ancak bir kitabın taşıdığı isimle sınırlı kalması gerekmez. Kitabına bu ismi veren İbnü'l-Hatîb'in aynı zamanda bir edebiyatçı olduğu hatırlanırsa, müellifin burada edebî bir sanatı icra ettiğini görmemiz mümkün olacaktır. Zira Arap edebiyatında "zikri cüz irade-i küll (yani bütün bir şeyin, bir parçası zikredilmek suretiyle o bütünün tamamı kastedilir.)" kaidesi gereğince İbnü'l-Hatîb, muhtevası genel İslam tarihi olan eserini o bütünün bir parçasıyla isimlendirmiştir. Böyle olduğu içindir ki pek çok araştırmacı bu kitabı genel bir İslâm tarihi olarak değerlendirmiş, bazıları da kitabı İbn Haldûn'un tarihine benzetmişlerdir.⁵⁶⁷

Olayların kronolojik olarak anlatıldığı kitap üç kısma ayrılmıştır;

⁵⁶⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 295, 296, 301; Makkarî, *Neftû'l-tîb*, VI, 152.

⁵⁶⁶ Bu görüşte olanlardan biri de Abdülvehhâb es-Sâbûnî'dir. *'Uyûnu'l-müellefât*, I-III, (tah. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, s. 189.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, muhakkıkın önsözü.

1. Kısım: Doğudaki İslâm devletlerini konu alır. Bu bölüm yazma halinde olup Mağrib kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁵⁶⁸ Allouche'nin bu kitabın yazmalarına dayanarak verdiği bilgiye göre; İbnü'l-Hatîb *Amâl*'i bir müstensih irticalen yazdırmış, birinci kısmını yazdırma işi yirmi günde tamamlanmış ve kitabını “bilgimizin yettiği kadarıyla birinci cildi tamamlamış olduk” kaydıyla bitirmiştir.⁵⁶⁹

Kitabın ikinci kısmı; Müslüman İspanya tarihiyle ilgilidir. Ayrıca Hristiyan devletleri Kastilya ve Aragon hakkında da bilgi vermiştir. İbnü'l-Hatîb bu bölümdeki konuları, özenle ve uzun uzadıya ele almıştır. Fransız müsteşrik Levi Provençal tarafından tahkik edilen eser, 1934'de Rabat'ta basılmış, ikinci baskısı da 1956'da Beyrut'ta yapılmıştır. Kitabın başında muhakkıkın kısa bir mukaddimesi, sonunda dört fihrist, devamında da Fransızca bir giriş vardır.

Kitabın bu kısmı metot olarak da muhteva olarak da çok büyük oranda İbn İzârî'nin *Beyânü 'l-muğrib*'ine benzemektedir.⁵⁷⁰

Üçüncü bölüm *A'mâlul-a'lâm*'in en küçük bölümüdür. Çünkü noksandır. Önsözünde “Merînî Devletinin fazileti anlatılarak bitirilecek”⁵⁷¹ denildiği halde kitap Muvahhid Sultanı Abdülmünim b. Ali (529/1135) ile bitirilmiştir. Dolayısıyla eserin bu kısmı tamamlanamamıştır.⁵⁷²

⁵⁶⁸ Rabat'taki yazmaları için bkz. Allouche, *Catalogue*, 117-119. İbnü'l-Hatîb'in bu eseri ile ilgili olarak Râbih Abdullah Mağrâvî bir makale yazmış (bkz. Râbih Abdullah el-Mağrâvî “Mahtuti i'mâlî'l-A'mâl fi men büyi'a kable'l-ihtilâm”, *Âfâku's-Sekâfeti ve 't-Tûrâsi*, XXIX-XXX (Dubai 1421/2000), 222-239.) ve o makalede *A'mâl*'in ikinci ve üçüncü ciltlerinin tahkik edilip yayımlanmasına rağmen, birinci kısmının hala yazma olarak kalmasının sebeplerini tartışmış ve içeriği hakkında malumat vermiştir.

⁵⁶⁹ Allouche, *Catalogue*, 118.

⁵⁷⁰ Bu konu “Kaynaklar” bölümünde ele alınacaktır. bkz. tez metni 181-182.

⁵⁷¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, Muhakkıkın önsözü.

⁵⁷² İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, III, 271.

Kitabın Kuzey Afrika ve Sicilya tarihini anlatan bu bölümü *Târihü'l-Mağribi'l-Arabî fî asri'l-vasût* adıyla Ahmet Muhtar el-Abbâdî ve Muhammed İbrahim el-Kettânî tarafından yayımlanmıştır. (Darülbeyza 1964)

2.3. *Evsâfû'n-nâs fî't-tevârih ve's-silât*. Bu kitap İbnü'l-Hatîb'in başka bir eseri olan *et-Tâcû'l-muallâ*'nın baş kısmından bir bölümü teşkil etmektedir. Edebî, tarihî biyografileri içeren kitabın Escorial'de yazmaları bulunduğu kaydedilmektedir.⁵⁷³ Kemal Şebâne tarafından tahkik edilen eser 1397/1977 yılında yayımlanmıştır. Devamında *ez-Zevâcir ve'-izât* adlı risale vardır. *Evsâfû'n-nâs* aynı zamanda İbnü'l-Hatîb'in başka bir kitabı olan *Reyhânetü'l-küttâb*'ın (Kahire 1986) içinde 361-410 sayfalar arasında da yer almaktadır.

2.4. *İhâta fî ahbâri (târihi)*⁵⁷⁴ *Ğirnâta*.⁵⁷⁵ 761-769 (1359-1368) tarihleri arasında yazılmış olan bu eser,⁵⁷⁶ Ğirnâta şehri hakkında yazılmış büyük bir monografidir. Müellif burada şehrin topografyasından, bu şehirde yaşamış önemli kişilerin hayatlarından bahseder. Bunlar arasında devlet adamları, alimler, edipler ve başka önemli kişiler bulunmaktadır. Hakkında bilgi verilen insanlardan bir kısmı bu şehirde doğmuş-yaşamış kişilerdir. Ancak burada bir müddet kalmış ya da buraya sadece uğramış kişilerin biyografilerine de yer verilmiştir. İbnü'l-Hatîb bu eserin sonuna kendi

⁵⁷³ Şebâne, "Miyar" 298.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne* adlı eserinin başında, daha önceden yazdığı on üç eserinin mukaddimelerine kısmen yer vermiş, orada *İhâta* için sadece *Târihi Ğirnâta* adını kullanmıştır. *Reyhâne*, I, 3;. Kâtip Çelebî de adı geçen kitabın ismini *el-İhâta fî târihi Ğirnâta* şeklinde kaydetmiştir. *Keşfu'z-zunûn*, I, 11.

⁵⁷⁵ Dört cilt olarak basılmış olan bu kitabın internet ortamına da aktarılmıştır. bkz.

<http://www.al-eman.com>

⁵⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, bu esere daha sonra bazı ilaveler yapmış ve kitabını ikinci kez H. 772'de tamamlamıştır. Himsî, 8.

biyografisini de eklemiştir. Bunların yanı sıra eserde hem şehrin tarihi hem de Endülüs ve Kuzey Afrika'nın tarihi ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.

İbnü'l-Hatîb, secili ifadeler kullandığı mukaddimede tarihin amacını ve önemini, önceki tarihçileri ve eserlerini zikretmiş, Gırnâta ile ilgili olarak Gafikî'nin *Târihü ulemâi İlbîre*'sini yetersiz bulduğu için daha kapsamlı bir kitap yazmayı kendisine vazife addettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla kendisini bu kitabı yazmaya sevk eden sebebi açıklamış böylece vatanına vefa borcunu ödemeyi düşündüğünü dile getirmiştir.⁵⁷⁷

Kahire'de 1319 yılında iki cildi basılan eserin mevcut tamamı Abdullah 'İnan tahkikiyle yine Kahire'de 1955, 1973, 1974, 1976, 1978 yıllarında neşredilmiştir. Üçüncü cildi henüz bulunamamıştır.⁵⁷⁸ Yazmalarının Madrid'de Escorial'de, Britanya, Tunus, Kahire ve Rabat'taki kütüphanelerde bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁷⁹

İhâta'yı, İbnü'l-Hatîb'in müsveddelerinden ilk istinsah eden kişi kendisine güvendiği öğrencisi Ebû Abdullah eş-Şüreyşî'dir.⁵⁸⁰

İhâta'nın önemli bir kısmı biyografilere ayrılmış olmasına rağmen "bu kitap biyografik bir eserdir " demek mümkün değildir. Çünkü kitabın birinci bölümünde, tamamen Gırnâta'nın tarihi, coğrafi durumu, sosyolojik ve ekonomik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁸¹ Kitabın önemli bir bölümünü oluşturan ikinci kısımda kişilere ait özel bilgiler verilirken bu insanların gezip gördükleri yerler hakkında da malumat aktarılmıştır. Bu kitaba konu olan insanların neredeyse tamamına yakını cihat, ilim, ticaret vb. sebeplerle hareket halinde olan insanlardı. Dolayısıyla bunların hayatları

⁵⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 85.

⁵⁷⁸ Şeşen, 254.

⁵⁷⁹ bkz. Câsiri II, 71; De Slane, 586; Haddâd 1205; 'İnan, *Lisâmüddîn*, 233-238.

⁵⁸⁰ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, IX, 131-132; 'İnan, *Lisâmüddîn*, 232.

⁵⁸¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 91-143.

anlatılırken pek çok şehirden, mekândan ve olaydan da bahsetme durumu hasıl olmuştur. Özellikle sultanları ve devlet adamlarını anlatırken “döneminde yaşanmış önemli olaylar”, “döneminde Kuzey Afrika’daki devletler ve yöneticileri”, “döneminde Hristiyan İspanya’da (Kastilya-Aragon)’daki krallar”, gibi özel başlıklar açılarak civardaki diğer ülkeler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Bu kitapta biyografiler verilirken şahısları belli sınıflarda tasnif edilmiş, genel olarak isim, nesep, soy ve künyesi verildikten sonra “halî”, “doğumu”, eğer bu şahıs sultansa “zamanındaki vezir, kâtip, kadı vb. görevlileri”, “döneminin önemli olayları” ve “komşu ülkelerdeki yöneticiler” hakkında bilgi verilmiş, ulemadan bahsediliyorsa hocalarından öğrencilerinden, eserlerinden söz edilerek doğum ve ölümü ile ilgili malumatla bitirilmiştir.

Biyografiler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. *İhâta*’da biyografisi verilen ilk kişi; Gırnâta’lı bir fakih olan Ahmed b. Halef b. Abdümelik el-Gassânî el-Kuley’i’dir.⁵⁸²

Önsözden anlaşıldığı kadarıyla *İhâta* Benî Ahmer Devleti’nin başkenti olan Gırnâta’yı tanıtmak amacıyla yazılmış kapsamlı bir tarih kitabıdır. Ancak gerçekte bütün Endülüs’ü, Mağrib’i ve kısmen de Hristiyan İspanya’yı da inceleyen daha geniş bir çerçeveye sahiptir.

İbnü’l-Hatîb, Gırnâta’yı coğrafi açıdan ele alırken şehrin ismi, bölgesel ve coğrafi konumu, feth edilişi, halkı, etnik yapısı ve madenleri

⁵⁸² İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 147.

hakkında bilgi vermiş, şehre bağlı yerleşim birimlerini (140 köy) saymıştır.⁵⁸³

Ebû Yahya İbn Âsım (ö. 857/1453'ten sonra), *İhâta*'ya zeyl mahiyetinde bir eser olan *er-Ravzû'l-erîz fî terâcim-i zevi's-süyûf ve'l-aklâm ve'l-karîz*'i kaleme almıştır.⁵⁸⁴

2.5. *el-İmâta an vechi'l-ihâta*

Bu kitabın adı *el-Lemhatü'l-bedriyye*'de geçmektedir.⁵⁸⁵ Şebâne bunun *İhâta*'nın bir muhtasarı olduğundan,⁵⁸⁶ 'İnan ise *İhâta*'nın diğer bir adı olması ihtimalinden bahseder ancak bir yazmasına rastlayamadığını da ifade eder.⁵⁸⁷

2.6. *el-Ketîbetü'l-kâmine fî men lekînâhü bi'l-Endelüs min şu'arâi'l-mieti's-sâmine*

İbnü'l-Hatîb bu kitapta çağdaşı olan alim, fakih, hatip, edip ve kâtiplerin biyografilerini son derece edebî bir şekilde anlatmakta ve onların şiir ve nesirlerinden örnekler sunmaktadır.

İbnü'l-Hatîb, bu eseri Fas'tayken Hicaz'a yapmayı düşündüğü hac ziyareti esnasında karşılaşacağı meslektaşlarına mütevazı bir hediye olarak takdim edip, kitapta yer alan zevâtın doğudakiler tarafından da tanınmalarını

⁵⁸³ Şehâvî, İbnü'l-Hatîb'in, *İhâta*'nın önsözünde mahalli tarihle ilgili eserleri saydığını belirttikten sonra kendi yaptığı sınıflamada İbnü'l-Hatîb'in *İhâta*'sını da bunların içerisinde zikretmiştir. Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Şehâvî, *el-Î'lân bi't-tevbih li-men zemme't-târîh*, (tah. Franz Rosenthal, terc. Sâlih Ahmed el-Ali), Beyrut ty., 245-289.

⁵⁸⁴ Bu eserden bir varakın Escorial Kütüphanesinde bir mecmuada (nr. 1879/5) yer aldığı belirtilmektedir. Cengiz Kallek, "İbn Âsım, Ebû Yahya", *DİA*, İst. 1999, XIX, 327-328.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 38.

⁵⁸⁶ Şebane, "Miyâr" 295.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, muhakkık önsözü, 58.

sağlamak amacıyla telif etmiştir (773-1371).⁵⁸⁸ 1909'da Fas'ta bir bölümü yayımlanan eser İhsan Abbas tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta neşredilmiştir (1963, 1983).⁵⁸⁹

2.7. *Künâsetü'd-dükkân ba 'de intikâli's-sükkân*

İbnü'l-Hatîb'in Mağrib'de sürgündeyken Selâ'daki ilk ikameti sırasında derlediği bu eser resâil-i sultâniyeyi (devletler arası resmi yazışmalar) içermektedir. İbnü'l-Hatîb, bu mektupları vezirlik görevinin başlarında Benî Ahmer Sultanı Ebu'l-Haccâc Yusuf namına Mağrib Sultanı Ebû 'Înân Fâris'e yazmıştır. Çoğunlukla siyasî ve askerî içerikli olan bu mektupların bazıları sultanlar arası hediyeleşmeleri bazıları da Hristiyanlara duyulan husumeti ihtiva etmektedir.

H. 749-759 tarihleri arasında yazılmış mektupların yer aldığı bu kitap, VIII/XIV yüzyıl ortalarında Benî Ahmer ile Merinî Devleti arasındaki siyâsî ilişkiler hakkında önemli malumat içermektedir.⁵⁹⁰ Kitap Kemal Şebâne tarafından tahkik edilerek 1968 de Kahire'de neşredilmiştir.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, 29,30; Mustafa el-Ğadiri, "Tasvîbü hulel fî metni ihda terâcim-i kitabi'l-ketîbeti'l-kâmine li-Lisâniddîn İbni'l-Hatîb", *Mecelletü dirâsâti Endelüsiyye*, XV (Tunus 1996), 50-54.

⁵⁸⁹ Kitabın yazmalarının: Rabat (Hizânetü'l-Âmme, nr: 49,56,132,411), Paris (nr: 5794), Mağrib (el-Hamzaviyye, nr: 141), Madrid (Tarih Akademisi, nr: L 1), Fas (Hizânetü'l-Karaviyyîn, Nr. 132), Tetuân (Mektebetü'l-Âmme, nr: 192), Tunus (Mektebetü'l-Vataniyye, nr: 408m), da bulunduğu belirtilmektedir. bkz. İbnü'l-Hatîb, *Ketîbe*, muhakkıkın mukaddimesi, 22; 'Înan, *Lisânüddîn*, 239-240; Brockelmann, *Tarih*, VII, 529; Ğadiri, 51; Abdülaziz b. Abdullah, "eş-Şi'r ve's-suarâ bi'l-Mağrib ibere'l-'usûr", *el-Akademiyeye*, II (Rabat 1998), 51-70,

⁵⁹⁰ Yazmaları için bkz. H. Derenbourg, *Les Manuscrits Arabes de l'Escurial*, (E. Levi Provençal) I-III, Paris (I-II, 1884-1903 arasında yay.), (1928 III. cilt) 210; 'Înan, *Lisânüddîn*, 259-260.

2.8. *el-Lemhatü'l-bedriyye fi'd-Devleti'n-Nasriyye*. Benî Ahmer tarihini anlatan bu eser 628-765/1230-1364 yılları arasında Benî Ahmer medeniyetinin bir panoramasıyla,⁵⁹¹ sultanlarının biyografisini içermektedir.

Müellif *el-Lemhatü'l-bedriyye*'de aktardığı bilgilerde uzak görüşlülüğüyle gerçekleri kavramış ve lüzumsuz uzatmalara gitmemiştir. Bundan dolayı bu kitap Müslümanların tarih alanında yazdıkları en güzel eserlerden biri olarak nitelendirilmektedir.⁵⁹²

Selâ'daki sürgününün son dönemlerinde yazmaya başladığı kitabın 765 (1364) de tamamlandığını eserin sonundaki bilgilerden anlamaktayız.⁵⁹³

İbnü'l-Hatîb, bu kitapta Benî Ahmer'in 763/1362'de öldürülen onuncu sultanı VI. Muhammed'i anlatırken “Şu anda Endülüs'te Emirü'l-Müslimîn'dir.” dedikten sonra devamında ölümüyle ilgili bir bilgiye yer vermeyip⁵⁹⁴ kitabın son sayfasında 764 ve 765 tarihlerindeki iki olaydan bahsetmesi son derece garip görünmektedir.

V. Muhammed Ğani-Billah hakkında bilgi verirken de yine bir kopukluk söz konusudur. Bu sultanı anlatırken “Devrik Sultan V. Muhammed tahtını geri almak için harekete geçmiş, Kastilya ordusundan aldığı destekle başkente doğru yürürken Hristiyan askerlerin Müslüman yerleşim birimlerinden geçişleri esnasında yaptıkları tahribat üzerine onları geri göndererek kendisi de Ronda'ya çekilmişti.” şeklinde bilgi vermiş ve “Kitap yazıldığı sırada durum buydu”⁵⁹⁵ demek suretiyle konuyu burada bitirmiştir. Kitap da burada bitmiş olsaydı her hangi bir sorun yoktu. Ancak

⁵⁹¹ Bu konu “İbnü'l-Hatîb'in tarih anlayışı” başlığı altında işlenmiştir. bkz. tez metni 124-134.

⁵⁹² İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, naşir önsözü, 13.

⁵⁹³ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 13, 131.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 129.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 115.

İbnü'l-Hatîb kitabın son sayfasında 764 ve 765 tarihlerinde gerçekleşen iki olay hakkında bilgi vermiştir.

Halbuki bu son sayfadaki tarihlerden önce 763/1362'de VI. Muhammed bizzat Kastilya kralı tarafından öldürülmüş ve bu sırada Ronda'da beklemekte olan Sultan Ğani-Billah V. Muhammed tahta oturmuştur.

Câsirî bu kitaptan ve *İhâta*'dan seçtiği bazı bölümleri Latinceleriyle birlikte neşretmiştir.⁵⁹⁶ Daha sonra da özet olarak Muhibbüddin el-Hatîb tarafından Kahire'de (1347/ 1928) ve Beyrut (1980, 1988) ta yayımlanmıştır.

2.9. *Merkezü'l-ihâta*. Bu kitap *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*'nın muhtasarıdır. Makkarî, *Merkezü'l-ihâta* adlı kitabın ikinci cildine Mısır'da rastladığını, eserin sonunda “bu kitap *İhâta*'nın özetidir. Bu ihtisar Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Beşteki tarafından H.793'te tamamlanmıştır.” ifadelerinin yazılı olduğunu gördüğünü kaydetmektedir.⁵⁹⁷

Kitabın yazmalarının Paris'te Milli Kütüphane'de,⁵⁹⁸ Rabat'ta Hizânetü'l-Amme'de⁵⁹⁹ ayrıca Berlin ve Madrid'deki bazı kütüphanelerde bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁰⁰

2.10. *Mî'yârü'l-ihâta fî zikri'l-me'ahid ve'd-diyâr*⁶⁰¹ , Makâme şeklinde kaleme alınmış olan bu eserde⁶⁰² İbnü'l-Hatîb, Benî

⁵⁹⁶ Câsirî, 71 vd., 177-246, 246-319.

⁵⁹⁷ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 286; Edward G. Browne, *A Hand-List of The Muhammadan Manuscripts Preserved in The Library of The University of Cambridge*, Cambridge 1900, 202.

⁵⁹⁸ Abdurrahman Bedevî, *Müellefâtü İbn Haldûn*, Mısır 1962, s. 253.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânid-dîn*, II, 852

⁶⁰⁰ bkz. Brockelmann, *Tarih*, VII, 526; Corci Zeydan, *Târihi âdâbi'l-luġati'l-Arabiyye*, I-IV, Kahire ty., III, 231.

⁶⁰¹ Bu eserin adı, *Hediyyetü'l-ârifîn*'de “*Mî'yârü'l-Ahbâr*” şeklinde yanlış olarak

Ahmer'in ve Mağrib'in bazı şehirleri hakkında bilgiler vermiş, tarihî, coğrafi ve içtimaî açıdan değerlendirmiştir.⁶⁰³ Bu şehirleri bizzat görmüştür. Çünkü Sultan Ebü'l-Haccâc I. Yusuf'un 748/1347'de Benî Ahmer şehirlerine yaptığı geziye katılmıştı. Öte taraftan Mağrib'e de çeşitli vesilelerle gitmiş, bilhassa uzun süreli kaldığı dönemlerde çeşitli şehirleri gezmişti. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb'in bu eserdeki en önemli bilgi kaynağı bizatihî kendi müşahedeleri olmuştur.

İbnü'l-Hatîb bu kitabı birbirinden bağımsız iki bölüme ayırmış, her bölümü özel bir oturum (meclis) şeklinde ele almış birinci oturumda⁶⁰⁴ Benî Ahmer şehirlerini, ikincisinde de Mağrib şehirlerini⁶⁰⁵ anlatmıştır. Bilgiler, makâmenin kahramanları olan maceraperest bir seyyâh ile tıp, sihir ve muğayyebât konusunda son derece değerli bilgilere sahip bir alim vasıtasıyla anlatılmaktadır.⁶⁰⁶

Mi'yârü'l-ihtiyâr'ın birinci bölümü Francisco Javier Simonet tarafından *Description del Reino de Granada* adıyla (Madrid 1860, Frankfurt 1993), İkinci bölümü de Marcus Joseph Müller, *Beitrag zur Geschichte der westlichen Araber* (München 1866) içerisinde yayımlanmıştır. Eseri Muhammed Kemal Şebâne, İspanyolca tercümesiyle birlikte neşretmiştir (Fas 1397/1977).⁶⁰⁷

kaydedilmiştir. İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 168. Sarton, İbnü'l-Hatîb'in bu kitabını "İspanya Tarihi" başlığı altındaki eserler arasında zikretmiştir. Sarton, II, 1762.

⁶⁰² İbnü'l-Hatîb, *Mi'yârü'l-ihtiyâr fî zikri'l-meâhidi ve'd-diyâr*, (Tah. M. Kemal Şebâne), yy. ty

⁶⁰³ İbnü'l-Hatîb, bu eserde sahipsizlerle ilgili bir bilgi vermemiştir. Ancak Brockelmann, bu kitapta "Müslüman İspanyanın meşhur kişileri ve şehirleri hakkında bilgi verildiğini" kaydetmesi ilginçtir. Brockelmann, *Tarih*, VII, 528.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 71-134.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 137-185.

⁶⁰⁶ Mu'nis, 306,307.

⁶⁰⁷ Eserin her iki bölümü de aynı zamanda *el-Coğrafiyye'l-İslâmiyye (Texts and Studies on the Historical Geography and Topography of al-Andalus*, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt 1993)'nin CLI. ciltinde neşredilmiştir. bkz. 228-249, 269-325.

İbnü'l-Hatîb'in bu makâmesi türünün en güzel örneği olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰⁸

2.11. *Müsâceletü'l-beyân*. Müsteşriklerce zikredilen bu kitap edebî biyografileri içermektedir.⁶⁰⁹

2.12. *Nebzetü'l- asr fî Ahbâri mulûki Benî Nasr*. Kaynaklarda bu kitabın sadece adından bahsedilmekte ancak muhtevası ile ilgili bilgi verilmemektedir.⁶¹⁰ İsminden anlaşıldığı kadarıyla bu kitap Benî Ahmer tarihi hakkındadır.

2.13. *Nüfâzâtü'l-cerâb (Kitâbü'r-rihle)*,⁶¹¹ İbnü'l-Hatîb bu kitabını H. 761 (1360) yılı sonlarında Selâ'da iken yazmaya başlamış Gırnâta'ya döndükten sonra⁶¹² H. 764 (1362) yılı başlarında tamamlamıştır. Mağrib'deki anılarından oluşan bir kitapmış gibi görünse de aslında yazıldığı dönemde (H.761-763) Benî Ahmer, Fas ve Mağrib ülkelerinin (özellikle Merînîlerin) durumunu anlatan aynı zamanda müellifin bazı devlet adamlarına ve dostlarına yazdığı mektupları içeren bir kitaptır.⁶¹³

Dolayısıyla Brockelman'ın bu kitabı "İspanya şehirlerini anlatan bir kitaptır"⁶¹⁴ nitelemesi ve Şebâne'nin "Bu kitap Mağrib tarihi ile ilgili bir kitaptır"⁶¹⁵ değerlendirmesi kitabın içeriğini tam olarak yansıtmamaktadır.

⁶⁰⁸ Mu'nis, 307.

⁶⁰⁹ Şebane, "Miyar", 298.

⁶¹⁰ Brockelmann, *Tarih*, VII, 530.

⁶¹¹ Bu eserin, 1985'te Dârü'l-Beyza'da yapılan baskısında bulunan bir takım yanlışlıkları, Muhammed Benşerîfe, yazdığı bir makalede ("Nüfâzâtü'l-Cerâb", *el-Kitâbü'l-Mağribî Mecelletü bibliyografiyyeti'n-nakdiyye*, Rabat 1986, IV, 337-340) dile getirmiştir.

⁶¹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 461.

⁶¹³ İbnü'l-Hatîb'in eserlerini sınıflandıran Sarton, bu kitabı "Rihle" başlığı altındaki eserler arasında saymaktadır. Sarton, III/2, s. 1763.

⁶¹⁴ Brockelman, *Tarih*, VII, 527.

⁶¹⁵ Şebâne "Miyâr", 296.

İbnü'l-Hatîb, bu kitabıyla ilgili bir değerlendirme yaparken bazı bilgileri nükte ile ve şaka yollu ortaya koyduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁶ Tarihi malumatı aktarırken bu tür dinlendirici bölümlerle⁶¹⁷ okuyucuyu rahatlatmayı amaçlamıştır.⁶¹⁸

Yukarıdaki hususları göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki İbnü'l-Hatîb bu yazıları sırf anı olarak bir kenarda kalsın diye yazmamıştır. Aksine insanların okumasını amaçlamış, okurken de bu tür uygulamalarla sıkılmamalarını sağlamaya çalışmıştır.

İbnü'l-Hatîb bu kitabının dört cilt olduğunu kaydetmektedir.⁶¹⁹ Bu bilgiye rağmen bazı araştırmacılar adı geçen eserin üç cilt olduğunu belirtmişlerdir.⁶²⁰ Sadece iki cildi günümüze ulaşmış olan bu eserin ikinci bölümü Ahmed Muhtar el-Abbâdî ve Abdülaziz el-Ehvânî tarafından (Kahire 1968; Dârülbeyzâ 1985), üçüncü bölümü de Sa'diyye Fakıyye (Dârülbeyzâ 1989) tarafından yayımlanmıştır.⁶²¹

Nüfâzâtü'l-cerâb, İbnü'l-Hatîb'in *İhâta*'dan sonraki en önemli eseri olarak değerlendirilmektedir.⁶²²

İbnü'l-Hatîb, Mağrib'e sürgün olarak gittikten sonra Sultan Ebû Sâlim el-Merînî'den izin alarak Mağrib şehirlerini gezmiş Ağmât, Merâkeş

⁶¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 121.

⁶¹⁷ bkz. İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 103-119, 183-185, 303-305.

⁶¹⁸ Eşref Ali, Hasan, "Keşfü'l-hicâb an-hasâis-i üslûbi nüfâzati'l-cirâb fi 'ulâleti'l-iğtirâb li-Lisâniddîn İbni'l-Hatîb dirâsün li-işkâliyyeti'i-cânîbi'l-cemâli fi'n-nassi't-târihi", *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb*, c. LVI, sayı: IV, Kahire 1996. s. 269-289,

⁶¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 459.

⁶²⁰ 'İnan, *Lisânüddîn*, , 144; Menuñi, *el-Mesâdirü'l-Arabîyye li-târihi'l-Mağribiyye*, I-II, Darülbeyzâ 1404/1983, 110; Câsim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb", *DİA*, İst. 2000, XXI, 74.

⁶²¹ Câsirî, bu eserin II. bölümünün tek yazmasının Escorial'de 1750 numarada kayıtlı olduğunu belirtmektedir. bkz. Câsirî, II, 169. III. Cildin yazmasının da Hizânetü'r-Rabati'l-Âmme'de 256 K'da kayıtlı olduğu ifade edilmektedir. 'İnan, *Lisânüddîn*, 246.

⁶²² 'İnan, *Lisânüddîn*, 242.

gibi bazı şehirleri gezdikten sonra Selâ'yı ziyaret etmiştir. Müellif, eserinin ikinci bölümüne yukarıdaki malumatla başlamış devamında da Sultan Ebû Sâlim, İbn Haldûn, İbn Batûta gibi ileri gelen zevata yazdığı bazı mektuplara ve şiirlere yer vermiştir. İleriki bölümlerde de Benî Ahmer Devleti ve Merînîlerle ilgili bilgiler verdikten sonra Mağrib'in bazı şehirlerini ve orada karşılaştığı ulemayı anlatmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü de önceki kısma benzer bir tarzda devam etmektedir. Yine önemli kişilere yazılmış mektuplara yer verilmiş⁶²³ gezilen bazı şehirler ve oralarda karşılaşılan hatırı sayılır insanlar anlatılmış, Benî Ahmer'de ve Mağrib'deki bazı siyâsî gelişmeler kaydedilmiştir.

İbnü'l-Hatîb'in bu kitaptaki üslûbu diğer tarih kitaplarından farklı olarak hatıra yazımına yakın bir özellik arzeder. Bütün eserlerinde olduğu gibi bu kitabında da müellifin edebî gücü açıkça görülmektedir. Endülüs'ü kasıp kavuran olaylara ve bazı şahıslara karşı sert tepkiler gösteren İbnü'l-Hatîb, ülkesinden ayrılmasına, mal ve mülkünün talan edilmesine sebep olanları şiddetle eleştirmektedir.

Bütün bu özellikleriyle *Nüfâzâtü'l-cerâb* tarih açısından kıymetli bilgiler içeren önemli bir kaynaktır.⁶²⁴

2.14. *Rakmü'l-hulel fî nazmi'd-düvel.*⁶²⁵ İslâm devletleri hakkında yazılmış manzum bir tarihtir.⁶²⁶ Bin beyitten oluşan bu didaktik şiir⁶²⁷

⁶²³ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 343-370.

⁶²⁴ Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-zûmûn*, II, 1779'da İbnü'l-Hatîb'e *Mekâsıdû'l-harâb fî ulâleti'l-a'râb*, adlı bir eser izafe etmektedir. Kanaatimizce bu eser, *Nüfâzâtü'l-cerâb fî ulâleti'l-iğtirâb*, adlı eserin farklı olarak kaydedilmiş şeklidir. Bu farklılık; ya müelliften kaynaklanmaktadır ya da matbaa hatası olabilir. Kâtip Çelebi'nin aynı yerde İbnü'l-Hatîb için "el-Kurtubî" nisbesini kullanmış olması da dikkat çekicidir. İbnü'l-Hatîb için başka kaynaklarda böyle bir nitelemenin yapıldığına rastlayamadık.

⁶²⁵ Sehâvî, eserleri bilim dallarına göre tasnif ettiği kitabında İbnü'l-Hatîb'in kitaplarından sadece *Rakmü'l-hulel*'i ve *Turfetü'l-asr*'ı, tarih kitapları içerisinde zikretmiştir. Sehâvî, *İlân*, 242.

(urcûze⁶²⁸) hem doğudaki hem de Endülüs'teki İslâm Devletlerinin tarihini anlatmaktadır. İbnü'l-Hatîb, *Kat'ü's-sülûk* adını da verdiği⁶²⁹ bu kitabını Mağrib Sultanı Ebû Sâlim İbrahim el-Merîni'ye arz etmiştir.⁶³⁰ Eserini bu tarzda yazmak suretiyle, döneminde yaygın olan bilimsel manzume alanında da söz sahibi olduğunu ve emsalleriyle boy ölçüşebileceğini ortaya koymuştur.⁶³¹ Kitap tek cilt halinde 1316/1898-99'da Tunus'ta basılmıştır. Müellif daha sonra kitabına bir şerh yazmış, bu şerhi Adnan Derviş yayımlamıştır (Dimeşk 1990).⁶³²

İbnü'l-Hatîb'in bu eseri yine kendisine ait olan *el-Hulelü'l-markûme fi'l-lem'i'l-manzûme* adlı eserle aynı zannedilmiş, sonraki bazı araştırmacılar da aynı hataya düşmüştür.⁶³³ Halbuki İbnü'l-Hatîb bu iki kitabı ayrı ayrı zikretmekte ve *el-Hulelü'l-markûme* 'nin fıkıh usulü ile ilgili olduğunu açıkça belirtmektedir.⁶³⁴

2.15. *Reyhânetü'l-küttâb* ve *nüc'atü'l-müntâb*. Bu kitap *Bustânü'd-düvel*, *Rakmü'l-hulel* vb. eserlerinden alıntılarla oluşturulmuş resâil-i sultaniye ve's-siyâsiyeyi ihtiva etmektedir. Buradaki mektupların bir

⁶²⁶ İbnü'l-Hatîb'in bu eserine, İbnü'l-Kâdî'nin *Dürretü's-sülûk fi men hevâ el-melik mine'l-mülûk* adlı bir zeyl yazdığı ve bu eserin bir yazmasının Dârü'l-kütübi'l-Mısriye'de mevcut olduğu ifade edilmektedir. İbnü'l-Kâdî, (ö.1025/1616), *Zeylû vefeyâtü'l-ayân*, (tah. M. Ahmed Ebû'n-Nûr), I-III, Kahire 1970, I, Nâşirin önsözü, 23.

⁶²⁷ İbnü'l-Hatîb'den önce Ebû Bekir ed-Dânî (ö. 507/1113), A. Aziz b. A. Vahid b. M. el-Melzûzî (ö. 697) gibi manzum tarih yazmış başka müellifler de bulunmaktadır. bkz. Feth b. Hâkan, *Kalâidü'l-ikyân*, Bulak 1283, s.245-252; Hüseyin, 347, 348

⁶²⁸ Recez ölçüsüyle söylenen, her beytinin kendi içinde müstakil kafiyesi olan, mesneviye benzer bir şiir türüdür.

⁶²⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 329.

⁶³⁰ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, III, muhakkıkın önsözü.

⁶³¹ Hüseyin, 347.

⁶³² Yazmaları için bkz. Derenbourg, 275; Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in The British Museum*, London 1984, s. 285.

⁶³³ Şebane, "Miyâr", 290; Sarton, II, 1762; Hannâ el-Fahûrî, *el-Câmi fi tarihi'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1986, s. 928.

⁶³⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 462.

kısmı Ceyyân, İşbiliye, Cebel-i Târik ve Cezîretü'l-Hadrâ'da meydana gelen savaşları ve olayları anlatırken bazıları da Endülüs'teki olayları ve sultanların Hristiyanlara karşı giriştikleri hareketleri anlatmaktadır. Bir kısmı da Mağrib sultanlarına gönderilen mektuplardır⁶³⁵. Eser Abdullah 'İnan'ın tahkikiyle iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1986).⁶³⁶

2.16. *et-Tâcü'l-muhallâ fî müsâceleli'l-kıdhi'l-mu'allâ*.⁶³⁷ Benî Ahmer dönemi Gırnâta'sının muhtasar bir tarihidir. İbnü'l-Ahmer'in tahta çıkışıyla (635/1231) başlayan kitap⁶³⁸ Benî Ahmer'in tarihini ve Gırnata'da yaşayan, meşhur edebî şahsiyetlerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Ayrıca babasının ve kendisinin tercüme-i hallerine de yer vermiştir. Bu kitabın bir bölümü, günümüze ulaşmış ve *Evsâfü'n-nâs fî't-tevârih ve's-sıla* adıyla M. Kemal Şebâne tarafından neşredilmiştir (Muhammediye 1977). Bu bölüm meşhur şahısların biyografilerini içermektedir. Sahâvî muhtemelen bu bölümü göz önünde bulundurarak, *Tâcü'l-muhallâ*'yı, kitapları çeşitli ilim dallarına göre tasnif ettiği eserinde "Târihü's-şuarâ" başlığı altındaki eserler arasında saymış ve bu kitabın Mağrib üdebasının biyografilerini ihtiva ettiğini belirtmiştir.⁶³⁹ Ancak bizzat İbnü'l-Hatîb *Tâc*'ın bir tarih kitabı olduğunu belirtmektedir. Nitekim, *İhâta*'da bu kitaptan bir şahısla ilgili alıntı yaparken "bu şahsın adı benim *Tâc* isimli tarih kitabımda da geçmektedir..."⁶⁴⁰ şeklinde bir ifade kullanmıştır. İbnü'l-Hatîb'in metodunu göz önünde bulundurduğumuzda yukarıdaki çelişki ortadan kalkmaktadır. Çünkü İbnü'l-Hatîb, tarihle ilgili eserlerini genelde iki bölüme ayırmış

⁶³⁵ İnan, *Lisânüddîn*, 201.

⁶³⁶ Yazmaları için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 59-60; Şebane "Miyar", 295-96.

⁶³⁷ Bu kitabın adını Kâtip Çelebi, *et-Tâcü'l-mu'allâ fî beyâni'l-üdebâi'l-kâineti fî'l-mietî's-sâmineti* şeklinde kaydetmiştir. *Kesfu'z-zunûn*, I, 270.

⁶³⁸ Brockelmann, *Tarih*, 527.

⁶³⁹ Şehâvî, *İlân*, 201.

⁶⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 156.

birinci bölümlerde Benî Ahmer'in tarihini, şehirlerini ve toplumsal yapısını anlatmıştır. İkinci bölümlerde de Benî Ahmer'in yanı sıra, Kuzey Afrika'nın, zaman zaman da Hristiyan İspanya'nın seçkinlerinin biyografilerini vermiştir. Bunu yapmaktaki amacı da, ele aldığı toplumları bütün yönleriyle tanıtmaktır. Dolayısıyla *Tâc*'ın elimizde olmayan birinci bölümünün de aynı metot gereğince tarih konularını ihtiva ediyor olması gerekmektedir. Sonraki araştırmacılar⁶⁴¹ bu ayrıntıya dikkat etmeden günümüze ulaşan kısmına bakarak *Tâc*'ı sadece biyografik bir eser olarak nitelemişlerdir.

Kitabın *Evsâfû'n-nâs fî't-tevârih ve's-sıla* adını taşıyan kısmı *Reyhânetü'l-küttâb*'da yer almaktadır.⁶⁴² Ayrıca M. Kemal Şebâne tarafından da yayımlanmıştır (Muhammediye 1397/1977).⁶⁴³ İbnü'l-Hatîb daha sonra *et-Tâcû'l-muhallâ*'ya tekmile niteliğinde başka bir eser daha yazmıştır. *el-İklilü'z-zâhir fî men faddale inde nazmi't-tâc mine'l-cevâhir* adlı bu eserin yazmalarının Escorial'de bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁴⁴

2.17. *Turfetü'l-asr fî Devleti Beni Nasr*,⁶⁴⁵ İbnü'l-Hatîb bu kitapta 764-5/1363'e kadarki olayları derlemiş ve Benî Ahmer'in önemli şahsiyetleri ile ilgili belgeleri toplamıştır.⁶⁴⁶ Üç cilt olan kitap günümüze ulaşmamıştır.⁶⁴⁷

⁶⁴¹ Sehâvî, *İlân*, 201; Ubûdî, "İbnü'l-Hatîb", *DİA*, İst. 2000, XXI, 74-76.

⁶⁴² İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, II, 361-410.

⁶⁴³ Eserin bazı kısımlarının Madrid Escorial'de (nr: 554 –mecmua- ve Rabat el-Hizânetü'l-âmme'de (nr: 1102) kayıtlı olduğu belirtilmektedir. 'İnan, *Lisânüddîn*, 238; Brockelmann, *Tarih*, 527.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, naşirin önsözü; İbnü'l-Hatîb, *Reyhâne*, II, 36; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 143; Askalânî, *İnbâ*, I, 93; Ubûdî, "İbnü'l-Hatîb", *DİA*, İst. 2000, XXI, 74-76.

⁶⁴⁵ Sehâvî, eserleri bilim dallarına göre tasnif ettiği kitabında İbnü'l-Hatîb'in kitaplarından *Turfetü'l-asr*'ı ve *Rakmü'l-hulel*'i de tarih kitapları içerisinde zikretmiştir. Sehâvî, *İlân*, 242

⁶⁴⁶ Günaltay, 347.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhata*, I, naşirin önsözü, 58; III, 334; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1110.

3. Metodu

İbnü'l-Hatîb, eserlerine oldukça secili mukaddimelerle başlamış ve tarihin amacını açıklamış, tarihe ve tarihi bilginin önemine işaret eden ayetler eşliğinde Müslüman tarihçilerin geleneksel tarih anlayışlarıyla örtüşen izahlar yapmıştır.

Mukaddimelerde eserde takip edeceği metodu açıklarken, önceki tarihçilerin metotlarıyla ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur. Onların bazılarının sadece şahısları, bazılarının da sadece belli bölgeleri ele aldığını, kendisinin ise daha kapsamlı bir çalışma yaptığını ifade etmiştir.⁶⁴⁸ Eserlerini niçin telif ettiğinin sebeplerini açıklayarak önceki tarihçilerden ve eserlerinden fazlaca örnekler zikretmiştir.

Aynı zamanda kendi yazdığı alanla ilgili olarak daha önce yazılmış eserler varsa onlardan ve eksikliklerinden bahsetmiş ülkesinin tarihiyle ilgili daha kapsamlı bir çalışma yapmayı kendisine vazife addettiğini bunun zorluklarını bilerek harekete geçtiğini dile getirmiştir.⁶⁴⁹

Tarihle ilgili eserlerin başında ya da ayırdığı özel bir bölümde Benî Ahmer yurdunun coğrafi yapısı,⁶⁵⁰ toplumsal özellikleri ve idari yapısıyla ilgili mutlaka bilgi vermiş, bazen oldukça ayrıntıya girmiştir. Mesela Gırnâta şehrini anlatırken Şehrin adının nereden geldiğini, burada daha önce kimlerin yaşadığını, önceki müelliflerin bu şehir hakkında neler söylediğini

⁶⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 80-81.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 81, 83, 85.

⁶⁵⁰ Coğrafyayı, tarihin önüne almak yani olayları anlatmadan önce coğrafyayı tanımak, Endülüslü tarihçiler için geleneksel bir metot olmuştur diyebiliriz. Nitekim Endülüs'ün ilk tarih yazıcılarından Ahmed b. Musâ (ö. 379/989), tarihine coğrafi yapıyla ilgili bilgi vererek başlamıştır, İber Yarımadası'nın coğrafyasını çıkardıktan sonra bunu Endülüs hakkındaki tarihine giriş yapmıştır. Bu tarz, sonraki Endülüs tarihçilerinin izlediği bir yol olmuştur. Abdülvahid Zennûn Tâhâ, "Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu", (terc. Mustafa Hizmetli), *AÜİFD*, XXXIX (Ankara 1999), s. 730-764. İbnü'l-Hatîb de bu geleneği devam ettirmiştir.

alıntılar yaparak anlatmıştır. Şehrin enlem ve boylamlarını verdikten sonra Gırnâta'nın diğer şehirlerle mukayesesini yapmış, dağları, madenleri, iklimi, yazları ve kışları hakkında bilgiler vermiştir.⁶⁵¹

Ardından şehrin tarihinden, Müslümanlar tarafından fethe-
dilmesinden ve Arapların bölgeye yerleşmesinden, etnik yapıdan ve
merkeze bağlı yerleşim birimlerinden bahsetmiştir.⁶⁵²

Tarihin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü şahıs biyografilerini,
tarih konuluyla birlikte çoğunlukla da içiçe ele almış, tarihsel kıymeti haiz
bilgiler vermiştir. Biyografileri alfabetik sıraya göre ele almış⁶⁵³ ve bir
sınıflama yapmıştır. Buna göre insanları mulûk ve ümerâ, ayan ve küberâ,
fudelâ, kudât, mukriîn, ulemâ, muhaddisûn ve fukahâ, küttâb ve şuarâ,
ummâl ve üserâ, zühhâd, sulehâ, sûfiyyûn ve fukarâ şeklinde sınıflamış
bununla da yetinmeyip bazen de “necîb” talebelerin biyografilerini
vermiştir.

Biyografileri verirken genel olarak takip ettiği metot şudur: Önce
şahsın isim, nesep, soy ve künyesini verir; ardından, doğum ve ölüm
tarihlerini kaydeder. Mulûk ve umerâyı anlatırken, isim, nesep, soy, unvan
ve künyesini zikredip genel durumunu, çocuklarını anlatır; vezirleri, sır
kâtibi, reisü'l-küttâbı ve kadıları hakkında bilgi verdikten sonra döneminde
diğer ülkelerde iş başında olan sultan ve kralları anlatır. En sonunda da
şahsın doğumu ve ölümüyle ilgili malumat vererek bitirir. Çoğunlukla da
mezar taşında yazılı olan bilgilere ve şiirlere de yer verir.

⁶⁵¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 98-99.

⁶⁵² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 126-135.

⁶⁵³ İbnü'l-Hatîb, kendisinden önce Ebü'l-Velid el-Bâcî, İbn Abdî'l-Berr, Kadı İyâz, İbnü'l-Ebbâr, İbnü'z-Zübeyr gibi batı İslâm dünyasının önde gelenlerinin metodunu uygulayarak, biyografileri alfabetik sırayla vermiştir. Bu yönüyle İbnü'l-Hatîb, Endülüs'teki terâcim silsilesinin devamı olarak kabul edilir. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 87; İbnü'z-Zübeyr, *Sılatü's-sıla*, III, muhakkıkın önsözü, 8.

İlim ve irfan sahiplerini anlatırken de ismi, nesebi, künyesi ve genel durumunun ardından hocalarını, eserlerini sıralar, şiir ve nesrinden alıntı yapar, doğum ve ölüm tarihlerini zikrederek bitirir. Şahısların menkıbeleri, kendisinden rivayette bulunanlar, kahramanlıkları, başarıları vb. ayırıcı özellikleri varsa onlara da yer verir.⁶⁵⁴ Benî Ahmer sultanları hakkında özet olarak şunu söyleyebiliriz. Sultanların biyografilerinde onların zekâsı, cesareti vb. kişisel özelliklerinin yanı sıra dış etkenlerden kaynaklanan, ihtilaller, tahttan indirilmeler ve dönemlerinde cereyan eden başka önemli olaylar da anlatılmıştır.

Her grubu da kendi içinde şehrin halkından olup da orada yaşayanlar ve şehrin halkından olmayıp çeşitli sebeplerle buraya gelenler ya da geçici bir işle uğraşanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Bu kategorilerde yer alanlar sayıca çoksa onları da bir takım alt gruplamalara tabi tutmuş az ise kısaca zikretmiştir.⁶⁵⁵

İbnü'l-Hatîb'in bir kişinin biyografisini vermesi için o kişinin illede çok önemli bir şahsiyet olması gerekmez bazen edebiyatla, ahlakıyla, tasavvufa olan ilgileriyle dikkat çeken fakir⁶⁵⁶ ve fukarayı da anlatmakta bazen de öğrencilerin hayatı ile ilgili malumut vermektedir. O zaman da o öğrencinin zekâsından, çalışkanlığından, edebinden, hangi ilimlere meyli ve

⁶⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 147; Mağrâvî, "Kitâbü'l-ihâta", 173-74, Şebane, "Miyar", 296; el-Hüseyn el-Arabî Rahmûn, "Udebâu'l-Endelüs: İshâmâtuhum ve Te's'iruhum fi'l-Hareketi'l-Edebiyyeti'l-Arabiyye, Hilale'l-Karneyn: es-Sâbi' ve's-Sâmin el-Hicreyn", *es-Sicillü'l-ilmî li-nedveti'l-Endelüs*, I-V, (neşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân ve dğr.), IV, 183-212, Riyad 1417/1996, 208.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 87.

⁶⁵⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 269-271.

kabiliyeti olduğundan bahsetmektedir.⁶⁵⁷ Bazı kadın ulemanın biyografilerini de vermiştir.⁶⁵⁸

Bütün bunları yaparken amacı; toplumu her yönüyle yansıtmak ve tanınmasını sağlamaktır. Şahıs merkezli bu anlatım biçiminde **mekânsal çerçeve** oldukça geniş boyutlara ulaşmaktadır. Çünkü İbnü'l-Hatîb'in biyografisini verdiği insanlar çoğunlukla sultan, vezir, kadı, ulemâ, üdebâ, fukahâ ve zühhâd gibi hareketli hayat yaşayan şahıslardır. Ülke dahilinde ve haricinde pek çok mekân bunların hayatının kapsamındadır. Bundan dolayı İbnü'l-Hatîb bu yerler ve oralardaki siyâsî ve ekonomik durumlar hakkında da bilgi vermektedir. Hatta bazı şehirleri anlatırken gayri menkullerinin kıymetli olup olmadığı hakkında bilgi vermiş olması da dikkat çekicidir.⁶⁵⁹

Sultanların biyografilerinde de aynı şekilde geniş mekânsal çerçeve söz konusudur. Çünkü sultanları anlatırken “dönemindeki sultanlar/krallar” başlığı altında önce Fas'tan başlayarak Mağrib'deki sultanları sonra da Hristiyan İspanya'nın (Kastilya, Aragon) krallarını anlatmaktadır.

Gırnâta'da sıkça yaşanan taht kavgaları ve sultan değişiklikleri de İbnü'l-Hatîb'in kitaplarındaki mekânsal çerçeveyi genişleten faktörlerden biri olmuştur. Mücadeleyi kaybeden taraflar, bazen Benî Ahmer'in başka şehirlerine bazen de Mağrib'e sığınmış, bazılarının Hristiyan İspanya ile temasları olmuştur. Tahtı kaybedenlerin kaçıp sığınmak zorunda kaldıkları memleketler de İbnü'l-Hatîb'in kitaplarında işlenen konular arasında yer almıştır.

Bütün bunların yanı sıra resmi bir takım ziyaretlerle de benzer hareketlilikler yaşanmıştır. Bu durumdaki insanların biyografilerinde

⁶⁵⁷ bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 207, 211, 441...

⁶⁵⁸ bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 491-493.

⁶⁵⁹ bkz. İbnü'l-Hatîb, *Mi'yâr*, 85, 92, 98, 145, 156.

gittikleri ya da geldikleri şehir ve ülkelerle ilgili malumata da yer verilmiştir.

İbnü'l-Hatîb'in metot açısından göze çarpan bir uygulaması da bizzat okuyuculara yöneliktir. İnsanlar tarih konularının ciddiyeti karşısında bıkip usanmasınlar diye konuların arasına çeşitli söz, şiir ve dinlendirici bölümler serpiştirmiştir.⁶⁶⁰ Ancak bu uygulama düzenli olarak yapılmamıştır. Mesela *Nüfâzatü'l-cerâb*'da "Endülüs'te Devlet İdaresini İkinci Defa Ele Alış Faslı"nda⁶⁶¹ tarihi siyak ilk defa kesilmiştir. Tarihi akışın kesildiği ikinci yer "Gaspçı Sultan Ebu Said Döneminde Gırnâta'nın Hali" bölümüdür.⁶⁶² Üçüncü olarak kitabın sonuna doğru "Vezir Ömer b. Abdullah'ın İstibdadı ve Mağrib'deki kargaşa ortamı"⁶⁶³ bölümünde tarihi anlatım, yine yukarıdakilere benzer dinlendirici bölümlerle kesilmiştir.

İbnü'l-Hatîb bu metodu okuyucuyu usandırmamak için uyguladığını bizzat ifade etmektedir.⁶⁶⁴ Ancak şu bir gerçek ki İbnü'l-Hatîb eserlerinin geneline ağır bir dil kullanmış, edebî sanatlarla çokça baş vurmuştur. Hatta zaman zaman bu sanatların sınırlarını yapmacıklığa varacak derecede zorlamıştır.⁶⁶⁵ Dolayısıyla bu durum okuyucuları ister istemez olumsuz etkilemektedir. İnsanların tarihi konular karşısında sıkılıp bunalmalarını önlemeyi düşünerek aralara dinlendirici paragraflar serpiştirmeyi gerekli gören bir müellifin, edebî sanatları kullanırken de aynı hassasiyeti göstermesi daha geniş kitlelerce tanınmasına ve okunmasına yol açardı diye düşünüyoruz.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 121.

⁶⁶¹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 103-119.

⁶⁶² İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 183-185.

⁶⁶³ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 303-309.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 121.

⁶⁶⁵ bkz. tez metni "Edebî Üslûbu" kısmı, s. 163-164.

İbnü'l-Hatîb tarihi malumatı aktarırken çeşitli vesilelerle tenkit ve tahliller yapmıştır. Mülûkü't-tavâif hakkındaki tahlilî değerlendirmesi bunun güzel bir örneğidir. “Endülüs halkı parçalandı... Hilafetle ırsî bir bağı olmayan ya da sultan olmasını temin edecek bir özelliği olmayanlar yönetimi ele geçirdi.... İmamet şartlarını taşıyorlardı. Toprakları parçaladılar, büyük şehirleri taksim ettiler, her biri bir ordu oluşturdu....”⁶⁶⁶

Öte yandan isyancı bir aileyi ve reisleri olan Ömer b. Hafsûn'u⁶⁶⁷ anlattıktan sonra “Endülüs'te çokca ayaklanma ve isyan çıkmıştır.” diyerek bunun sebeplerini ortaya koymuştur. Ona göre Endülüs'ün coğrafi yapısı ve sağlam kaleleri bu sebeplerden biridir. Çünkü isyankârların başarısız olmaları durumunda, sığınacakları ve uzun süre direnebilecekleri doğal sığınakları olan dağları ve mukavemetli kaleleri vardır. İslâm ülkesini içten parçalamak isteyen, iç ayaklanmalara her türlü desteği ve gerektiğinde sığınmayı sağlayan komşu Hristiyan devletler de bu ayaklanmalarda çok büyük bir rol oynamaktadır. Nihayet Endülüs halkının etnik yapısı bunların birbiriyle mücadeleleri ve tam itaatten pek hoşlanmayan yapıları da İbnü'l-Hatîb'e göre Endülüs'teki ayaklanmanın en temel sebeplerindendir.⁶⁶⁸

“Endülüs'ün Ömer b. Abdülaziz'i” olarak nitelenen ve son derece başarılı icraatları olan Hişâm b. Abdurrahman b. Muaviye'yi⁶⁶⁹ anlatırken halkın onun bazı faaliyetlerini beğenmediğini ve onu eleştirdiklerini⁶⁷⁰ anlattıktan sonra “devlet adamlarının durumu tıpkı merkeple yolculuk yapan

⁶⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 144-145.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 31-35.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 35-36.

⁶⁶⁹ bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 69-71.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Hatîb bu tür eleştirilerin haksız yere yapıldığını düşünmekte ve örnek olarak da Hişâm'ın Kurtuba'da inşa ettirdiği büyük bir köprü hakkında söylenenleri aktarmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan bu köprüyü, Hişâm'ın, kendi keyfi için yaptırdığını, gezerken ve ava giderken kullanmak amacı güttüğünü söylemişlerdir. İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 12.

baba ile çocuğun haline benzer” diyerek bilinen meşhur hikâyeyi anlatır⁶⁷¹ ve devlet adamlarının her zaman halka yaranamayacaklarının mesajını verir.⁶⁷²

Hişam el-Müeyyid b. el-Hakem hakkında bilgi verirken, “... o günlerde –aslında bütün zamanlarda- insanlar dört gruptur. 1) Sadece dünya ve dünyalık elde etmek isteyenler. Bunun için pek çok vesileye başvururlar... 2) Haline razı olup, daha fazlası için kendisini helak etmeyenler... 3) Makam ve mevki peşinde koşanlar... 4) Dünya ve ahireti birlikte götürenler...”⁶⁷³ şeklinde sınıflandırarak olayları ve insanları değerlendirirken bu durumun göz önünde bulundurulmasının gereğini ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Hatîb gerek kaynaklarını gerekse hakkında bilgi verdiği şahısları zaman zaman tenkit etmiştir.⁶⁷⁴ Önceki tarihçileri metotsal açıdan şu şekilde eleştirmektedir. “Onların bir kısmı sadece şahısları, bir kısmı da belli bölgeleri ele almıştır.” Aynı hataya düşmemek için kendisinin daha kapsamlı bir çalışma yaparak *İhâta*’yı yazdığını ifade etmektedir.⁶⁷⁵

İbnü'l-Hatîb’in siyâsî şartlar gereği karşı karşıya geldiği bazı zevat için tenkidin dozunu bazen aşırı derecede artırdığını görüyoruz. Rekabet hisleriyle yapılmış tenkit ve eleştirileri “Siyâsî Mücadeleleri”⁶⁷⁶ başlığı altında incelediğimiz için onları bilimsel tenkitçiliğini incelediğimiz bu kısımda ele almayacağız.

⁶⁷¹ İbnü'l-Hatîb, eserlerinde zaman zaman bazı hikâyeleri anlatarak tahliller yapmaktadır.

bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 61.

⁶⁷² İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 12-13.

⁶⁷³ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 44-48.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 85.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 81.

⁶⁷⁶ bkz. tez metni s. 102-114.

Yukarıda İbnü'l-Hatîb'in tahlilî değerlendirmelerine örnek olarak Mülûkü't-tavâif hakkındaki yorumlarını serdetmiştik. İbnü'l-Hatîb, burada tarihi bir olayı anlatmakla yetinmemiş, tahlille birlikte ülkenin geleceğini düşünmeden kişisel kazanımlar uğruna devleti parçalayanları da şiddetle eleştirmiştir.⁶⁷⁷

Buna benzer bir tenkidi Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrahim (761-762/1359/1361)'e de yöneltmiştir. Halbuki bu zatla İbnü'l-Hatîb'in ilişkileri genelde iyi olmuştu. İbnü'l-Hatîb, Gırnâta'daki 760/1359 İhtilalinden sonra Mağrib'e sığındığında Ebû Sâlim İbrahim'den iyi muamele görmüştü. Buna rağmen yanlışlarını dile getirmekten çekinmemiştir. Onu, babasının kurduğu düzeni tahrip etmek ve liyakatli insanları harcamakla suçlamıştır.⁶⁷⁸

İbnü'l-Hatîb, bir bilgiden emin değilse o bilgiyi değerlendirirken kullandığı “yuabberu (dile getirilir), yükâlû (söylenir), kîle (denir), zeamû (iddia ettiler), uhtulife fi (...da farklı görüşler ortaya atılmıştır...)” gibi ifadelerle açıkça belirtmiştir.⁶⁷⁹ Aldığı bilgi hakkında şüphesi varsa onu da belirtmiş ve “Haberin doğruluğunu araştırmaya devam ediyorum” diyerek hassasiyetini gözler önüne sermiş “eğer haber doğru ise ondan habersiz kalmam mümkün değildir” cümlesiyle de iddiasını ortaya koymuştur.⁶⁸⁰

Aldığı bilginin doğruluğu hususunda ve kaynaklarını belirtmede hassas davranan İbnü'l-Hatîb'in bazı malumatı aktarırken kaynakları ile ilgili olarak bir takım kapalı ifadeler kullandığını da görmekteyiz. “Kâle badu'l-müerrihîn”,⁶⁸¹ “Kâle / yekûlû / Haddesenî badu's-şüyûh”,⁶⁸²

⁶⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 144-145

⁶⁷⁸ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 268.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 91, 260, 299; İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 117, 119, 273...; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, II, 4, 12, 180,....

⁶⁸⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 131.

⁶⁸¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 98; II, 334.

“Haddesenî badü eşyâhî”,⁶⁸³ “Kâlû”,⁶⁸⁴ “Kâle badü’l-küttâb”⁶⁸⁵
“Ahberenî/Kâle ğayru vâhid mine’l-müerrihîn”,⁶⁸⁶ “Kâle lî ba‘duhum”,⁶⁸⁷
“Haddesenî men esikuh”⁶⁸⁸ “Haddese/Ahberenî bi-zâlike men yûseku
bih”⁶⁸⁹

4. Üslûbu

İbnü’l-Hatîb dikkat çeken bir üslûba sahiptir. Bunun da iki temel sebebi vardır:

1) İbnü’l-Hatîb bir tarihçidir. Bu alanla ilgili konuları bir tarihçi mantığıyla ele aldığından dolayı üslûbu edebi konuları ele alış biçiminden çok farklıdır.

2) İbnü’l-Hatîb, Endülüs tarihinin özellikle kendi kitaplarına konu olan dönemleriyle ilgili olan tarihçilerini ve kitaplarını çok iyi tanımakta ve değerlendirmektedir. Bundan dolayı mesela mülûkû’t-tavâif dönemi tarihçilerinin en seçkinlerini kaynak olarak almış kendi meziyet ve üslûbu ile mezcederek değerli eserler ortaya koymuştur.

⁶⁸² İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 111, 232; IV, 249.

⁶⁸³ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 165; III, 246.

⁶⁸⁴ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 264, 300, 449, 515...; II, 123, 293...; IV, 184, 215, 233.

⁶⁸⁵ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 249.

⁶⁸⁶ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 334; IV, 37.

⁶⁸⁷ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 208.

⁶⁸⁸ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, IV, 441.

⁶⁸⁹ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 442; III, 247. Bilgiyi aldığı kişinin güvenilir olduğunu belirtip ismini vermemesi ilginçtir. Buradan şu sonuçları çıkarmak mümkündür: İbnü’l-Hatîb bilgiyi aldığı kişinin güvenilir olmasını önemsemekte ve bunu metin içerisinde belirterek okuyucuyla da paylaşmaktadır. Güvenilir olduğunu söylediği kaynağının ismini vermeyişi acaba o anda ismini hatırlayamamasından mı kaynaklanmaktadır? Eğer öyleyse bu bir zafiyettir. Ya da kaynağının ismini çeşitli sebeplerden dolayı açıkça yazmaktan mı çekinmiştir? Arap edebiyatında bir cümlelin öznesi bilindiği halde bir takım gerekçelerle gizlenebilmektedir. Mesela: güvenilir dediği şahıs muhtemelen ilim çevrelerince ya da toplum içerisinde tenkit edilen ya da pek tanınmayan biri olabilir. Sebep ne olursa olsun bir tarihçinin, kaynağının ismini zikretmeyişi, onun eleştirilmesine sebep teşkil eder.

İbnü'l-Hatîb'in üslûbunun özellikleri:

İbnü'l-Hatîb'in üslûbu diğer müelliflerin üslûplarından farklılık arz etmektedir. Üslûbunun özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) İbnü'l-Hatîb çok çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır. Onun üslûbuna damgasını vuran bu çeşitlilik ele aldığı tarih konularının çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Mesela: *A'mâl*'de peygamberler, Benî Ümeyye, Abbâsîler ve doğudaki diğer hanedanlar, İspanya'daki Müslüman ve Hristiyan devletleri ve Mağrib'deki devletleri ele alır.

Kendi yaşadığı dönemi incelediği diğer dönemlere nazaran daha farklı ele almıştır. Çünkü bu zaman diliminde yaşamış meydana gelen olayların pek çoğuna bizzat şahit olmuştur. Bunların yanı sıra görevlerinin sağladığı imkânlarla resmi evrakı kullanma fırsatı da bulmuştur.

b) Tarihi malumatın en önemlilerini derleyip toplaması İbnü'l-Hatîb'in tarihî üslûbunun belirgin özelliklerindendir. Bütün önemli olayları toplamış olması elbette beklenemez. Ancak mülûkû't-tavâif ve Benî Ahmer hakkındaki malumata *İhâta*'da genişçe yer vermişken *A'mâl*'de mülûkû't-tavâif havâdisini biraz daha derli toplu bir şekilde sunmuş ayrıntıya girmemiştir.

c) Olayların zamanını çok net olarak tespit etmiştir. Mesela: "... 762 yılının Zilkâde ayının 19. gecesi...", "763 yılının başında Muharrem'in 15'inde...", "Şaban ayının 8'i Çarşamba günü zeval vakti..." gibi.⁶⁹⁰ Pek çok olayda özellikle de biyografilerde verilen bilginin haftanın hangi gününde olduğu çoğunlukla belirtilmiştir.⁶⁹¹

⁶⁹⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 103, 215, 318.

⁶⁹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 308; II, 239; III, 391; IV, 189, 190.

d) V/XI. yüzyıldan itibaren küçük devletçiklere bölünen Endülüs'ün yaklaşık üç asırlık bir dönemini ele alan İbnü'l-Hatîb olayları daha objektif değerlendirebilmiştir. Bu üç asırlık dönemde yetişmiş ve olayların bizzat şahidi olmuş tarihçiler bu malumatı değerlendirirken çeşitli kaygılar taşımışlardır. Bu kaygılar onların zaman zaman objektif olmalarına engel teşkil etmiş olabilir. Çünkü tarihçiler bazen olayları değerlendirirken siyâsî eğilimlerinin, mücadelelerinin ve taşıdıkları çeşitli kaygıların etkisinde kalabilmektedirler.

Kanaatimizce bu husus, İbnü'l-Hatîb'in seçkin üslûbunun önemli bir göstergesi olduğu kadar onun tarihçiliğine yöneltilebilecek en sert eleştirileri de içerisinde barındırmaktadır. Zira bazı araştırmacılar İbnü'l-Hatîb'in özellikle mülûkû't-tavâif'i işlerken o dönemin tarihçilerinden daha objektif değerlendirmelerde bulunduğu kanaatini taşımaktadırlar. Bu yargıya varırken “olayların şahidi olan tarihçilerin yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı objektif değerlendirme yapamayacakları” ön kabulünden hareket etmişlerdir. Bunu doğru kabul edersek –ki doğruluk payı elbette vardır- o zaman bu yargı bizi: “İbnü'l-Hatîb de aynı şekilde ve aynı gerekçelerden dolayı kendi dönemindeki olayları ele alırken objektif davranmamıştır!” şeklinde düşünmeye sevk etmeyecek midir? Ancak böyle bir kanaati destekleyecek değerlendirmeler İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde göze çarpmamaktadır.

İbnü'l-Hatîb, rivayetlerde ve olayların irdelenmesinde tarafsız olmakla beraber devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü söz konusu olduğunda aynı tarafsızlığı gösterememiş, ülkenin birliğine ve dirliğine zarar verdiğine inandığı kişileri sert bir dille eleştirmiştir. Dolayısıyla onlarla ilgili duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etmekten de

çekinmemiştir. Mesela 760/1359 da ihtilalle tahtı ele geçiren ve İbnü'l-Hatîb'i de tutuklatan Sultan II. İsmail hakkında “kötü huylu bir şeytandı...” diye başlayan ve bu minval üzere devam eden bir değerlendirme yapmaktadır.⁶⁹² Aynı sultanın veziri hakkında da “...uğursuz, cahil, kindar...” gibi nitelermelerde bulunmaktadır.⁶⁹³ Bu sert üslûbunun arkasında onun vatanperver⁶⁹⁴ bir insan olmasının oldukça büyük bir rolü vardır.⁶⁹⁵ Nitekim vatan sevgisini şiirlerinde ve nesirlerinde açıkça işlemektedir.⁶⁹⁶

Edebî üslup: İbnü'l-Hatîb VIII. asırda (M. XIV) siyasetle edebî anlatım biçimini, şiirle nesri cem eden ve farklı alanlarda kendini yetiştirmiş seçkin bir siyasetçi ve bilim adamıydı.⁶⁹⁷

Eserlerinde özellikle *Nüfâzâtü'l-cerâb*'da tarihî üslupla edebî üslûbu bir arada kullanmıştır. Gerçeğin ve aklın hakim olduğu bu üslûpta İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliği ön plana çıkarken hayal ve hikayeye dayanan edebî üslûbu kullandığında tarihçiliği gizlenmiş ve edebî kişiliği öne çıkmıştır. Ancak buna rağmen İbnü'l-Hatîb, bu iki tarzı birbirine

⁶⁹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 523.

⁶⁹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 527:

⁶⁹⁴ bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 83-84.

⁶⁹⁵ İbn Gâlib, İbn Saîd, İbn Hazm gibi İbnü'l-Hatîb de bir Endülüs milliyetçisi olarak değerlendirilmiş, milliyetperver bir tarihçi olarak addedilmiştir. Özellikle Benî Ahmer Devleti'nin bir taraftan Kastilya ve Aragon'a diğer taraftan Kuzey Afrika devletlerine karşı yürüttüğü mücadelenin Benî Ahmer toplumunda milliyetperver bir ruhun oluşmasında etkin bir rol oynadığı ve İbnü'l-Hatîb'in de bu duygu ve düşüncelerin bir sembolü olduğu değerlendirmeleri yapılmaktadır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Makkarî, *Nefhû't-tîb*, IV, 3-145; Züneybir, Endülüs ve Benî Ahmer'de milliyetçi duyguların yoğun olarak yaşanmasının sebeplerini Endülüs'ün İslâmın parlak bir güneşi olarak değerlendirilmesi, güzel ve verimli topraklarının bulunması, seçkin insanlar yetiştirmesi ve şanlı bir tarihe sahip olması şeklinde özetlemektedir. Züneybir, “İbnü'l-Hatîb...”, 90-92.

⁶⁹⁶ Bazı örnekler için bkz. İbnü'l-Hatîb, *Divân*, I, 159, 235, 246, 392,...; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 26, 83-84, 96-99; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 38-39; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 4.

⁶⁹⁷ M. Rıdvan Daye, *fi'l-Edebi'l-Endelûsi*, Beyrut/Dımaşk 2000, s. 224-225.

karıştırmamış, hoşlanmadığı olaylar hakkında bile gerçek dışı bilgiler sunmamıştır.⁶⁹⁸ Yani hayalle gerçeği birbirine karıştırmamıştır.

Yine özellikle *Nüfâzatü'l-cerâb*'da ve *Ketîbetü'l-kâmine*'de cümleleri kurarken çokça sıfat kullanmıştır. Anlattığı kişilere göre bu nitelermeler kimi zaman hakaret içerecek boyutlara ulaşmıştır.⁶⁹⁹

İbnü'l-Hatîb'in edebî üslûbunda secinin önemli bir yeri vardır. Döneminde hem doğuda hem de batıda yaygın bir şekilde kullanılan secili anlatımı, bazı eserlerinde aşırılığa kaçarak hiçbir kısıtlamaya gitmeksizin son derece yoğun bir şekilde kullanmış, *İhâtâ*'da olduğu gibi bazı eserlerinde ise seciye fazla yer vermemiş, sözü süslemeden fikirlerini nakletmeye çalışmıştır. Diğer eserlerinde ise zaman zaman aşırıya kaçmıştır.

O, Endülüs'te kendisinden öncekilerin yaptığı gibi basit manada sıradan bir seci yapmamış, tabiri caizse mürekkep seci yapmıştır. Yani sözün mana ile güzel bir uyumu, sehl-i mümteni tarzında bir belagat ustalığı sergilemiştir ki bu uygulama ilmi teliflerde arzulanan bir tarzdır.

İnsanların, doğuda Bediüzzaman el-Hemedânî ve İbnü'l-İmâd'dan beri alışıp sevdikleri edebî üslup daha sonra Mağrib'e ve Endülüs'e de intikal etti. H. V. asırda ve sonraki dönemlerde gelişti. İbnü'l-Hatîb'le de zirveye ulaştı.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ Hasan, 276

⁶⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 43, 110, 265...; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 523; İbnü'l-Hatîb, *Ketîbetü'l-Kâmine*, 305. Bu üsluba örnek olacak birkaç atıfla yetinerek ayrıntılı örnekleri "İbnü'l-Hatîb'in Üslûbunda tahkir" kısmında ele alacağız. bkz. tez metni, s. 171-172.

⁷⁰⁰ Bu anlamda İbnü'l-Hatîb'in Endülüs edebiyatındaki yerini tespit edebilmek için edebî ekollere kısaca değinmek gerekir. Edebî ekoller üçe ayrılmaktadır: 1. Ashabu's-san'a (anlatımlarında edebi sanatları normal bir şekilde kullananlar), 2. Ashabu't-tasni' (sanatta aşırıya kaçanlar), 3. Ashabu't-tasannu' (sanatın sınırlarını yapmacıklığa varacak derecede

İlmî Üslûbu edebî üslûbundan farklılık arz eder. İlmî üslûbunda seci yoktur. Fikirlerini açıkça ifade eder. Ancak ilmî eserlerinde bazen seci ve muhassinâtü'l-bediiyye (mecâzî güzellikler) kullanır. Özellikle medihlerde secili ifadelere ve mübalağaya yer verir. Seci ile birlikte itnab (mübalağa, uzatma, çok sözle az şey ifade etmek sanatı) kullanır. İbnü'l-Hatîb'in nesrinin çoğu siyaset ve siyasetle ilgili hususları kapsamaktadır. Sultanlar, vezirler, ulema, üdeba, tercemei haller...gibi. Nitekim *İhata*'da kendi hayatını secili bir şekilde anlatmış Doğulu müelliflerde olduğu gibi itnab sanatını çok kullanmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in üslûbu seci, idâle (yerine koymak, üstün tutmak), tenmîk (güzel yazı yazma), tekrîr (yineleme, tekrarlama), itnâb, lafzî sanatlar ve muhassinâtı bediiyye kullanmaktadır. Bunlardan dalayı üslûbu farklılık arzeder.

İbnü'l-Hatîb eserlerinde kelimelerin müteradiflerini çokça kullanmaktadır. Ancak bu durum bazı müelliflerce tenkit edilmiştir. Mesela; *Miyârü'l-İhtayar*'ı mükemmel bir makâme olarak değerlendiren Mu'nis bu eser için:

Kelimeleri çok zorluyor, müteradifleri çok kullanıyor. Bu yüzden verdiği malumatı anlamak için çok özel bir çaba sarf etmek gerekiyor. Buradan coğrafi yapıyla ilgili bilgi çıkarmak son derece zordur... Eğer İbnü'l-Hatîb bu ağır

zorlayanlar). Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuh fi'n-nesri'l-Arabî*, Kahire 1977, s. 337. İbnü'l-Hatîb'in hangi edebî ekol içerisinde yer aldığını net olarak söylemek pek mümkün değildir. Çünkü bütünüyle bu ekollerden birine bağlı kalmak yerine bunlar arasında gidip gelmiş, bazen birine bazen diğerine yakın olmuş bazen de doğallıktan tamamen uzaklaşmıştır. Endülüs'te oldukça yaygın olan edebî ekollerin, bazı dönemlerde ön plana çıktığını görmekteyiz. Mesela Emevîler döneminde Ashabu's-san'a zevki, mülûkü't-tavâif'te Ashabu't-tasni', İbnü'l-Hatîb'in de yaşadığı sonraki dönemlerde de Ashabu't-tasannu' zevki yaygın hale gelmişti. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb üçüncü gruba daha yakındı ama bu tarzı bütün eserlerinde kullanmamıştır.

secilerden, müterâdiflerden biraz uzak dursaydı *Miyârü'l-ihîyar*, Mağrib ve Endülüs coğrafyası hakkında hazine değerinde bir risale özelliğine sahip olurdu.⁷⁰¹

İbnü'l-Hatîb'e yapılan bu tür tenkitlere karşın Meşrik ulemasından Kadî'l-Kudât Burhaneddin el-Ba'ûnî eş-Şâmî İbnü'l-Hatîb'i şu ifadelerle desteklemektedir. "İtnâb, (sözü uzatma, müterâdif kullanma) edebî sanatları kullananların başvuracağı bir metottur. Bundan kaçınılmaz." Bu bilgiyi veren Makkarî İbnü'l-Hatîb'in itnab yaptığını ve bu sanatı belîğ bir şekilde kullandığını ifade etmektedir.⁷⁰² İbnü'l-Hatîb'in bazen konu anlatımında diğer müelliflere nazaran daha az mübalağa yaptığını da görmekteyiz. Mesela, Himyerî, Zellâke Savaşı⁷⁰³ anlatırken oldukça mübalağa yapmıştır.⁷⁰⁴ Oysa aynı konuyu anlatan İbnü'l-Hatîb'de Himyerî kadar mübalağa yapılmadığını görmekteyiz.⁷⁰⁵

Tasvirî Üslup: İbnü'l-Hatîb tarihi bilgileri aktarırken bazen tasvirî bir üslûp kullanmaktadır. Yani kelimeleri ve haber içerikli cümleleri biraraya getirmekle yetinmeyip, okuyan kişinin olayı yaşıyormuş gibi hissetmesini sağlayacak canlı tasvirler yapmaktadır. Mesela, İsmail b. Ebi'l-Haccâc, Benî Ahmer tahtına oturduktan sonra Yahya b. Ömer b. Rahhû'yu ordu komutanlığından alıp yerine İdris b. Osman'ı getirince Yahya beraberindeki iki yüz atlıyla kaçmış, peşinden giden sultanın askerleriyle eski komutan İlbîre'de karşılaşmış, aralarında çatışma olmuş Yahya çok kötü yaralanmış beraberindekilerden bir kısmı da öldürülmüştü. İbnü'l-Hatîb bu olayı tasvirî üslupla şöyle anlatır:

⁷⁰¹ Mu'nis, 307-308.

⁷⁰² Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 153.

⁷⁰³ Bu savaş Muvahhid sultanı Yusuf b. Taşfin ile Kastilya kralı IV. Alphonso arasında olmuş ve Muvahhidler bu savaşı kazanmıştır (479/1086).

⁷⁰⁴ İbn Abdülmünim el-Himyerî, *Kitâbü'r-ravdi'l-mitâr*, (tah. Levi Provençal), Kahire 1938. 83- 95.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 350-353.

“Komutanın kaçış haberi Sultanın kapısını çaldı. (Haber Sultana ulaştı) Ordu, onun peşinden gitmek için can atıyordu. Savaş borusu çaldı. Şehir, kendisinden kopmuş bir parçayı kovalıyordu. Şaha kalkmış atlar kişneyerek yıldırım gibi hemen peşlerinden yola koyuldu. O sırada kara toz bulutları içerisinden dolunay görünmeye başladı....”⁷⁰⁶ Olayın anlatımında kapı tokmaklarının sesleri, asker ve atların telaşı, savaş boruları, at kişnemeleri... çok canlı tasvirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte taraftan bu tasvirleri yaparken kullandığı kelimeleri de anlatmak istediği olayı destekleyecek ses yapısına uygun kelimelerden seçmiş böylece anlatımını daha da kuvvetlendirmiştir.

Bu tür tasvirî anlatıma yine *Nüfâzâtü'l-cerâb* adlı eserinde rastlamaktayız. İbnü'l-Hatîb, Tilimsan'da Emir Abdülhalim b. Ömer ile vezir Ömer b. Abdullah arasındaki mücadeleyi anlatırken oldukça canlı tasvirler yapmıştır.

Vezir Ömer b. Abdullah Kastilya'dan aldığı destekle Abdülhalim'in karşısına çıkar ve onu yener ardından Ebû Zeyyân'a biat edilir. İbnü'l-Hatîb bu olayı anlatırken mekânı bütün yönleriyle tasvir eder. Mekânla hareketler arasında sanatsal bir irtibat kurar. İbnü'l-Hatîb, bu anlatım esnasında sanki bir kamerayla çekim yapmış orduyla birlikte her tarafa hareket etmiş, orduyla birlikte nehri geçmiş gibi tasvirler yapmış, okların atılması anındaki ses ve görüntüyü yansıtmış, pusu esnasındaki sessizliği okuyucunun yaşıyormuş gibi hissetmesini sağlayacak şekilde anlatmıştır.⁷⁰⁷

Bir başka örnek: Fas'ta Sultan Ebû Sâlim öldürülmüş onun yerine Ebû Ömer'e biat edilmiş vezir Ömer b. Abdullah yetkileri ele almıştı.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 115-116.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 311-314. Hasan, 283-284.

Ülkede hakimiyetin sağlanması için çeşitli şehirler istila edilmiş, Sela da bundan nasibini almıştı.

Bu olaylar yaşanırken İbnü'l-Hatîb Selâ'da bulunuyordu. Meydana gelen olayları insanların ve toplumun bu olaylardan nasıl etkilendiğini, ihtilalin etkilerinin neler olduğunu yukarıdaki örneklerde olduğu gibi canlı tasvirlerle ortaya koymuştur.⁷⁰⁸

Nükteli anlatım: İbnü'l-Hatîb, bazen nükteli anlatımı seçmiştir. Agmât şehrini anlatırken: “Haberler her ne kadar halkın saf ve masum olduğunu doğrulasa da Agmât şehrinin halkı ahmak olarak bilinir.” dedikten sonra şöyle bir olay anlatır: “Mağrib Sultanı bu şehirde gördüğü bir minareden çok hoşlanınca halk bu minareyi Sultana hediye etmiş ve onun şehrine nakletmek için Sultandan izin istemiştir.”⁷⁰⁹

Mübalâğa/İtnab: İbnü'l-Hatîb doğulu müelliflerde olduğu gibi mübalâğa sanatını çok kullanmıştır.⁷¹⁰ 17 Muharrem 748 (1347) de başlayıp 8 Safer 748'de biten⁷¹¹ ve yaklaşık yirmi gün süren bir geziyi “Yaz ve Kış Yolculuğu” olarak niteleyip bu konuyu anlattığı risaleye *Hatratü't-tayf fi rihleti's-şitâ ve's-sayf* adını vermesi bu konuya güzel bir örnektir.

Munis “ İbnü'-Hatîb bazen o kadar mübalâğa yapıyor ki olayların anlamı gözden kaçmakta, kaybolup gitmektedir.” diyerek Basta ve Mürsâne'yi mübalâğalı bir şekilde anlatışını⁷¹² örnek olarak vermektedir.⁷¹³

İbnü'l-Hatîb nesirlerinde bazen makâme türünü kullanır. Yaşadığı dönemi zulüm ve siyasî istibdat dönemi olarak kabul ettiğinden dolayı

⁷⁰⁸ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 323-328.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 55.

⁷¹⁰ Dayf, *Fen*, 334.

⁷¹¹ İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 26, 53.

⁷¹² İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 48, 86.

⁷¹³ Mu'nis, 300.

hakkında bilgi verdiği bazı valilerin isimlerini kendilerinden bir zarar gelir endişesiyle açıkça zikretmemiştir. Makâme tarzını kullanarak on sekiz vali hakkında bilgi vermiş, bunları yazarken yedi valinin adının yerini boş bırakmıştır. Zulmünden çekindiği valilerin isimlerini vermemiş, telmih ve ta'rîda (engellemeye) başvurmuştur. Metinde onların isimlerinin yerini boş bırakmıştır. Ama kendisine zarar verme gücüne sahip olmayan insanların isimlerini tereddüt etmeden zikretmiştir.⁷¹⁴ Mesela, Vali İbnü'r-Rebîb'i zemmederken ismini açıkça vermiş ve "Allah onun da babasının da belasını versin" demiştir.⁷¹⁵ Ancak bir sayfa sonra isim yerini boş bıraktığı birisi hakkında "baş belası, mikrobun teki..." gibi sıfatlar kullanmıştır.⁷¹⁶ Aynı şekilde *Nüfâzatü'l-cerab*'da, isimlerinin yerini boş bıraktığı bazı insanları zemmetmiştir.⁷¹⁷ Yine aynı kitabın değişik bölümlerinde de makâme üslubunu kullanmak suretiyle siyâsî tenkit yapmıştır.

İbnü'l-Hatîb *Hatratü't-tayf, Mufâheratü Maleka ve Selâ, Miyârü'l-ihitiyar* adlı eserlerini makâme şeklinde yazmıştır. Ancak makâme üslûbunu çoğunlukla birilerini zemmetmek için değil de daha ziyade yolculuklarını ve gezdiği şehirleri anlatmada kullanmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in üslûbunun bir özelliği de kendine has kelimeler kullanmasıdır. Daha önce Arap dilinde olmayan bazı kelimeleri İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum dillerin doğal etkileşiminin bir sonucu olabileceği gibi İbnü'l-Hatîb'e ait bir özellik olarak da algılanabilir. Nitekim bazen karşılığı olmayan kelimeleri başka dillerden almış ya da yeni kelimeler üretmiştir. Bunlara örnek olarak İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde geçen ve aşağıda sıraladığımız kelimeleri gösterebiliriz.

⁷¹⁴ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 156-162.

⁷¹⁵ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 158.

⁷¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 159.

⁷¹⁷ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 156, 157, 159, 161.

- el-Envâru'l-Lâtûniyye⁷¹⁸: Muhtemelen İspanyolca laton kelimesinden türemiş olan bu kelime “sarı bakır” anlamına gelir.

- Burtâl⁷¹⁹: İspanyolca Portal kelimesinin Arapça kullanımıdır.

- elberinkân⁷²⁰: Farsça siyah elbise demektir. Arapçada böyle bir kelime yoktur.

- Tayfûr/teyfûr⁷²¹: Derin kapı demektir.

- Hadîm⁷²²: Elçi, veliyyül-emr, sultandan önce gönderilen kişi demektir.

- et-Tabk (tabak)⁷²³: yer altı hücresi anlamındadır.

- er-Rühadâ: Sözlükte çok terlemek anlamına gelen kelimenin kullanıldığı yerde⁷²⁴ bu anlama gelmesine siyak müsait değildir. İbnü'l-Hatîb bu kelimeyi burada el-merâhîd=tuvalet ya da yıkanma yeri anlamında kullanmıştır.

- Âletü'n-Nıft (naft)⁷²⁵: İbnü'l-Hatîb bunu kaleleri, gemileri yakmak için ateşli malzeme fırlatan bir alet için kullanmaktadır. Daha sonra orta çağın sonlarına doğru bu kelime ateşli silahlar için kullanılmıştır.

- el-ğaytât⁷²⁶: İspanyol ordusunda askerin cesaretini artırmak için kullanılan bir musiki aleti (gaitos) dir. Bu tür aletleri sayarken davul, nefesli çalgı... demiş ve “gayta” yı da ilave etmiştir.

⁷¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 47; İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 123.

⁷¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 49; İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 123, 125.

⁷²⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 62; İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 138.

⁷²¹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 69; İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 145, 148.

⁷²² İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 84.

⁷²³ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 104, 118.

⁷²⁴ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 216.

⁷²⁵ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 307.

⁷²⁶ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 311.

- el-veze'a⁷²⁷ : Bu kelimenin asıl anlamı “insanları idare eden sultan” demektir. Ancak İbnü'l-Hatîb bu kelimeyi genel olarak “idare eden, nöbetçi, gözcü” anlamlarında kullanmıştır.⁷²⁸

İbnü'l-Hatîb'in üslûbunda tahkir; İbnü'l-Hatîb, özel hayatında kendilerinden zarar gördüğü şahısları zaman zaman olumsuz sıfatlarla tavsif etmiştir.⁷²⁹ Bir tarihçide bulunmaması gereken bu özellik İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde çok net bir şekilde görülmektedir. Bu saldırgan üslup sadece şahısların kişisel özelliklerinde ön plana çıkmıştır. Ne yazık ki bu üslûbun dozunu kaçırdığı anlar da olmuştur. Siyasî mücadele içerisinde olduğu bazı kişiler için “kel sapık”, “yok eden akrep”, “humâr”, “kelb”,⁷³⁰ “mikrobun teki”, “baş belası”, “Allah onun da babasının da belasını versin”,⁷³¹ “kötü huylu bir şeytandı”,⁷³² “uğursuz, cahil, kindar”⁷³³ gibi son derece ölçüsüz

⁷²⁷ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 261, 332

⁷²⁸ Hasan, 269-289.

⁷²⁹ İslâm dünyasında, insanların olumsuz özelliklerinin deşifre edilmesinin dine aykırı olup olmadığı tartışılmıştır. Hadis usûlündeki cerh ve tadil ekseninden hareketle güvenilmeyen kişilerin ya da olumsuz özellikleri olan insanların bu durumlarının tarihçiler tarafından ortaya konmasının dinî açıdan bir sakıncasının olmadığı hatta bunun yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu konuda fetvalar verilmiştir. Fuâd Seyyid, konuyla ilgili olarak; Şemseddin M. b. Ali el-Kâyânî eş-Şâfiî (ö.H.850), İbn Hacer el-Askalânî (ö.H.852), Bedreddin el-Aynî el-Hanefî (ö.H.855), Sadüddin Abdullah ed-Deyrî el-Hanefî (ö.H.867) ve İzzeddin Ahmed el-Kinânî el-Hanbelî (ö.H.876)'nin fetvalarını bir araya toplayarak bir değerlendirme yapmıştır. Fuad Seyyid, “Şurûtü'l- müverrih fi kitâbeti't-târîh ve't-terâcim” *Mecelletü mahedi mahtûtâti'l-Arabîyye*, II, Kahire 1956, s. I 162-177. Ancak İbnü'l-Hatîb'in yaptığı şey burada tartışılanların oldukça dışında yer almaktadır. Çünkü o ilişkileri iyi iken övdüğü insanları araları bozulduğunda şiddetle yermiş ve karalamıştır. Bu yönüyle İbnü'l-Hatîb'in yaptığı yukarıdaki tartışmaların dışında kalmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki İbnü'l-Hatîb'in yaptığıının savunulacak bir yanı yoktur. İbnü'l-Hatîb kimi zaman kişisel çıkarlarının ve hırsinin etkisiyle karalayıcı üsluba başvurmuştur.

⁷³⁰ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 106, 110, 112.

⁷³¹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 158-159.

⁷³² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 523.

⁷³³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 527:

ifadeler İbnü'l-Hatîb'in muarızlarına karşı duyduğu kızgınlığın birer göstergesi olarak kitaplarında yer almaktadır.⁷³⁴

Karalayıcı bu tutum İbnü'l-Hatîb'in üslûbunun ayırıcı özelliklerinden birini teşkil etmektedir. O, bu anlamda Müslüman biyografi yazarları içerisinde en önde gelen isimlerden biridir. Ancak *ed-Dav'ü'l-lâmi' fî a'yânî'l-karnî't-tâsi'* yazarı Şemseddin es-Sahavî el-Mısırî bu konuda İbnü'l-Hatîb'e yakın sayılan bir müellif olarak gösterilmektedir.⁷³⁵

Bütün bunlar İbnü'l-Hatîb gibi bir tarihçinin olumsuz bir özelliği olarak görülebileceği gibi duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmemesi açısından da bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca yoğun duygular yaşaması onu bu tür bir davranış biçimi sergilemeye de sevketmiş olabilir. Bu anlamda Gerhard Ritter'in genel bir değerlendirmesini burada zikretmek isabetli olacaktır. Ona göre:

Gerçek bir tarihçi daima bütün kalbiyle kendi işinin içindedir. O gerçekte büyük tanıdığı şeylere karşı hayranlık besler, aşağı ve küçük olarak kabul ettiği şeylere karşı nefret duyar, hayırlı olaylara sevinir, karanlık facialardan sarsılır. Tarihi gerçekten tanıyan kimsenin ruhu büyük tarih temasını sarsılmadan seyreder...⁷³⁶

Bunları İbnü'l-Hatîb'i aklamak için dile getirmiş değiliz. Ancak gerek yaşadığı çağın genel durumunun gerekse kişisel yaşamındaki mücadelelerinin onu bu tür bir üslûp kullanmaya sevkettiğini düşünüyoruz.

⁷³⁴ Benzer örnekler için bkz. İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 68, 111, 265, 328, 329, 337, 361, 362, 329; *Ketîbe*, 146, 282, 305; *Müşâhedât*, 144

⁷³⁵ 'İnan, *Lisâmüddîn*, 205.

⁷³⁶ Ritter, 263.

5. Kaynakları

İbnü'l-Hatîb çok çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır. Kaynakları arasında sözlü ve yazılı pek çok malzeme yer almaktadır. Yaygın olarak kullanılan kaynakların dışında, bazen bir mezar taşındaki bilgiler, bazen bir şahsa ait özel notlar/anılar, bazen bir kitabın kapağına not edilmiş şahsî mütalaalar İbnü'l-Hatîb tarafından dikkatle değerlendirilmiştir.

Kaynaklarla ilgili dikkat çekici bir nokta da İbnü'l-Hatîb'in eserlerinin telifinde sadece Müslüman/Arap kaynaklarıyla yetinmemiş olmasıdır. Özellikle Hristiyan-Kastilya kaynaklarından da faydalandığını, hatta Kastilya sarayından bazı konularda bilgi talep ettiğini görmekteyiz.⁷³⁷

Diğer taraftan tek tek ismini zikretmese de bazen üzerinde durduğu konu ile ilgili olarak başka nerede neler söylediğinden de haberdar olduğunu anlıyoruz. Mesela, Endülüs'te isyanların ve isyancıların çokluğunun sebeplerini tahlil ederken bu konuda İran, Yunan, Türk ve başka siyaset erbabının pek çok görüş beyan etmiş olduğunu belirtmesi⁷³⁸ bu hususun bir göstergesidir. Bu örnekten sonra İbnü'l-Hatîb'in kaynakları hakkındaki genel değerlendirmelere geçebiliriz.

İbnü'l-Hatîb'in kaynaklarını ana başlıklar halinde şöyle tasnif edebiliriz:

- a. Önceki müellifler
- b. Rivayetler/Anekdotlar
- c. Kendi Müşâhedeleri (Müşâhedât)
- d. Özel Defterler, Siyâsî ve İçtimâî Belgeler, (Müdevvenât)

⁷³⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322.

⁷³⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 36.

e. Mektuplar,

f. Hristiyan Kaynakları

Bunların yanı sıra İbnü'l-Hatîb'in en önemli kaynağı ilmi ve tecrübesidir diyebiliriz. Zira iyi bir eğitim almış, genç yaşta dikkatleri üzerine çekmiş, yine genç yaşta sarayda göreve başlayarak vezirlik derecesine kadar yükselmiş, sultan adına yazışmalar ve ziyaretlerle önemli birikimlere sahip olmuş ve bunları da tarih yazıcılığında kullanmıştır.

5.1. Müellifler

İbnü'l-Hatîb eserlerini telif ederken önceki müelliflerin eserlerinden faydalanmıştır. Bunun yanı sıra kendi eserlerinden de önemli ölçüde faydalandığını ve alıntılar yaptığını görmekteyiz. Hatta bazen bir risalesini başka bir kitabında olduğu gibi tekrar ettiğini görmek de mümkündür. Bu uygulamasının en güzel yönü de şu olmuştur. Bazı kitapları zamanla kaybolmuş günümüze ulaşamamıştır. Ancak başka eserlerinde onlardan yaptığı alıntılar sayesinde kayıp kitapları hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Diğer müelliflere gelince, İbnü'l-Hatîb, kendisinden önceki dönemlerde yaşamış ya da çağdaşı olan müelliflerin bazılarında çokça faydalanmış bazılarına da fazla müracaat etmemiştir.

5.1.1. Çokça Faydalandığı Müellifler ve Eserleri

İbn Hayyân, Ebû Mervan (ö. 469/1076). İbn Hayyân, Endülüs tarihinde özellikle mülûkû't-tavâif dönemiyle ilgili önemli bir kaynaktır. Hatta “Doğuda Taberî ne ise Endülüs'te İbn Hayyân odur.” denilmiştir.⁷³⁹ Başlıca eserleri *el-Muktebes* ve *el-Metîn*'dir. Bazı bölümleri İbn Bessam'ın *ez-Zehira*'sında yer alan *el-Metîn* günümüze ulaşmamış ancak muhtasarı olan *Cezvetül-muktebes*'in bir bölümü günümüze gelmiş ve neşredilmiştir.

⁷³⁹ Hüseyin, 338-339.

Ahbaru'l-kudât, *Ahbârü'd-Devleti'l-Âmiriyye* ve *Batşatül kübra* da İbn Hayyân'ın eserlerindendir.

İbnü'l-Hatîb, İbn Hayyân'dan alıntı yaparken kitaplarının ismini nadiren zikreder. Bazen “Kâle Ebû Mervân fî *Kitâbi'l-metîn*”,⁷⁴⁰ bazen “Ebû Mervân Hayyân b. Halef”⁷⁴¹ bazen “Kâle İbn Hayyân”⁷⁴² şeklinde kaydeder. “Kâle sâhibü'd-divân fî d-*Devleti'l-Âmiriyye*”⁷⁴³ Bazen de sadece “Kâle Ebû Mervân” diyerek ondan malumat aktarır.⁷⁴⁴ İbnü'l-Hatîb aynı müellifin *Ahbârü'd-Devleti'l-Âmiriyye*⁷⁴⁵ ve *Batşatül kübra*⁷⁴⁶ adlı eserlerinden de faydalanmıştır.

İbn Hâkân (ö.529/1135).⁷⁴⁷ İbnü'l-Hatîb özellikle biyografilerde bu müellifin *Kalâidü'l-ikyân* adlı eserinden çok faydalanmıştır. Bu müellifi ve eserini bazen “Kâle'l-Feth fî *Kalâidih*”,⁷⁴⁸ “Kâle Ebû Nasr fî *Kalâidih*”,⁷⁴⁹ “Kâle'l-Feth”,⁷⁵⁰ “sebete fî'l-Kalâid...”⁷⁵¹ bazen de “Kâle Ebû Nasr”⁷⁵² şeklinde zikretmiştir. Müellifin bir eseri de *Matmahü'l-enfus*'tür. İbnü'l-Hatîb bundan da faydalanmıştır. Bazen de direkt olarak alıntı yapmamış ama “*Kalâid* ve *Matmah*”ta belirtildiği gibidir.”⁷⁵³ diyerek Feth b. Hakân'ın kitaplarına atıfta bulunmuştur.

⁷⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 457; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 84, 127.

⁷⁴¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 98.

⁷⁴² İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 129, 148.

⁷⁴³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 105.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 152.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 98.

⁷⁴⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 151.

⁷⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, İbn Hakan'ın biyografisini *İhâta*, IV, 248-253'te vermektedir.

⁷⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 436; II, 505; IV, 43; *A'mâl*, 160, 185, 206.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 109, 389.

⁷⁵⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 494; IV, 44.

⁷⁵¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; IV, 44.

⁷⁵² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 521; III, 525; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 106, 185, 201, 206.

⁷⁵³ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 202.

İbnü's- Sayrafi (ö.570/1174). Gırnâta'nın büyük alimlerinden olan İbnü's-Sayrafi Muhammed b. Taşfin el-Murâbî'nin (520/531) veziri ve kâtibiydi. İbnü'l-Hatîb bunun *el-Envarü'l-Celiyye fî ahhâri-Devleti'l-Murabîta* adlı eserinden hem tarihi malumat almış hem de biyografilerle ilgili alıntılar yapmıştır.⁷⁵⁴ Hatta bu biyografilerde medih ve zeminde İbnü's-Sayrafi ile aynı üslubu takip etmiştir.

İbnü'l-Kasım el-Mellâhî (ö. 619 h.).⁷⁵⁵ Gırnâta ile ilgili olarak *Târihü ulemâi İlbîre*⁷⁵⁶ adlı bir eser yazmıştır. İbnü'l-Hatîb bunu yetersiz bulduğu için *İhâta*'yı yazmaya karar vermiştir.⁷⁵⁷ İbnü'l-Hatîb, günümüze ulaşmamış olan bu kitaptan “Zekere/Kâle'l-Mellâhî”⁷⁵⁸, “Kâle Ebü'l-Kâsım el-Mellâhî”⁷⁵⁹, “Kâle Ebü'l-Kasım el-Ğâfikî”⁷⁶⁰, “zekere'l-Mellâhî fî Kitabihî...”⁷⁶¹, “min kitabi *İlbîre*”⁷⁶², “mine'l-Mellâhî”⁷⁶³ ifadelerini kullanarak çokça faydalanmıştır. Bazen de “Ebü'l-Kasım el-Ğâfikî'nin kitabında olduğu gibi...”⁷⁶⁴ diyerek ona atıfta bulunmuştur.

İbn Asker, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Gassânî (ö.636/1239).⁷⁶⁵ Müvahhidlerin en parlak döneminde yaşamış başta tefsir, hadis ve tarih olmak üzere çeşitli alanlarda pek çok eser telif etmiştir.

⁷⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 108, 110, 112, 147; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 189.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 176-177'de bu şahsın biyografisini vermiştir.

⁷⁵⁶ İlbîre, Gırnâta'nın dört km. kuzeyinde bulunan küçük bir yerleşim birimidir. Önceleri bölgenin merkez şehirlerinden biriydi. Gırnâta merkez olunca önemini kaybetti. Mu'nis 281, 282

⁷⁵⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 85.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 170, 215; II, 285; III, 540; IV, 276.

⁷⁵⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 389; III, 26, 385

⁷⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 150, 518; IV, 175, 265.

⁷⁶¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 132.

⁷⁶² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 93.

⁷⁶³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 172; IV, 100.

⁷⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 423.

⁷⁶⁵ Biyografisi için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; II, 172-175.

Ancak eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır.⁷⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, bu müelliften alıntılar yaparken çoğunlukla “Kâle/Zekere İbn Asker...”⁷⁶⁷ bazen de “Kâle'l-Kâdi el-müverrih Ebû Abdullah b. Ebî Asker”⁷⁶⁸ ifadelerini kullanmıştır. Bazı yerlerde farklı kelimelerle de olsa faydalandığı kitabın ismini kaydetmiştir. “*Târihü Maleka* li-Ebî Abdullah b. Asker”,⁷⁶⁹ “Zekerehu İbn Asker el-Mâlekî fî târihi beledih...”,⁷⁷⁰ “*Târihü İbn Asker*”,⁷⁷¹ “min kitabı *Nüzheti'l-besâir ve'l-ebâr kâle'l-kâdi Ebû Abdullah b. Asker*”⁷⁷² gibi farklı ifadelere rağmen kastedilen kitap bir tanedir ve bu kitap, *el-İkmal ve'l-itmâm fî sılati'l-i'lâm bi-mehâsini a'lâm min Mâlekati'l-kirâm*'dır.⁷⁷³ İbnü'l-Hatîb'in yanı sıra Ebü'l-Hasan en-Nübâhî tarafından da kullanılan bu kitaba, Mustafa İbrahim Hüseyin *İhâta*'nın kaynaklarını incelediği çalışmasında yer vermemiştir.⁷⁷⁴ Halbuki İbnü'l-Hatîb, *İhâta*'da bu kitaptan hem de çokça faydalanmıştır.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 174; Hüseyin A. Hadi M. “İbn Asker el-Gassânî”, *DİA*, İst. 1999 XIX, 328-329.

⁷⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 416, 435, 467, 471; III, 465.

⁷⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 465.

⁷⁶⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 83.

⁷⁷⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 410.

⁷⁷¹ İbnü'l-Hatîb, *Müşâhedât*, 65.

⁷⁷² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 469.

⁷⁷³ Asbağ b. Ali b. Ebi'l-Hasan'ın günümüze ulaşmayan *el-İlâm bi-mecâlisi'l-A'mâl min ehli Mâlekati'l-kirâm* adlı eserinin zeyli olan bu kitapla ilgili olarak İbnü'l-Hatîb, İbn Asker'in hayatını anlatırken şu bilgileri vermektedir: “Bu kitabın bir adı da *Matlaü'l-envâr ve nüzhetü'l-ebâr fî-mâ ihtevet aleyhi Mâleka mine'r-rüesâi ve'l-A'mâl ve'l-ahyâr*'dır. İbn Asker'in bu kitabı, yarım kalmıştır. Onu, kızkardeşinin oğlu Ebû Bekir Muhammed b. Hamis tamamlamıştır.” İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 174. Merâkeş'te özel bir kütüphanede yazması olduğu belirtilen (bkz. Hüseyin A. Hadi M. “İbn Asker el-Gassânî”, *DİA*, İst. 1999, XIX, 329.), bu kitabı yine aynı müellife ait ve matbu olan *et-Tekmil ve'l-itmâm* (tah. Hasan İsmail Merve Beyrut 1997)'la karıştırmamak gerekir. Müellif, *et-tekmil ve'l-itmâm*'ı, haklarında ayet inen kişileri tanıtmak için yazmıştır. Hüseyin A. Hadi M. “İbn Asker el-Gassânî”, *DİA*, XIX, 329.

⁷⁷⁴ Hüseyin, “Mesâdir”, 331-337.

İbn Sa'îd el-Mağribî (ö. 685/1286).⁷⁷⁵ İbnü'l-Hatîb bu müellifin kitaplarını çok kullanmıştır. Özellikle üç kitabından faydalanmıştır. Bunlardan biri; *et- Tali'üs-Said fî târihi kal'ati Benî Saîd*'dir. İbnü'l-Hatîb bu kitaptan alıntı yaparken bazen "*et- Tali*", bazen "*Sâhibü't-tali*",⁷⁷⁶ bazen "*et- Tali'üs-Said*",⁷⁷⁷ bazen de "*Târîhu kal'ati Yahsub*"⁷⁷⁸ ifadelerini kullanmıştır. İbnü'l-Hatîb'in faydalandığı diğer bir kitap da: *el-Kıdhü'l-mu'allâ fî'târîhi'l-muallâ*'dır. Bu kitap Arapların hem cahiliye hem de İslâm dönemini içeren kapsamlı bir tarih kitabıdır. İbnü'l-Hatîb bu kitaptan az faydalanmış *İhâta*'da bundan sadece iki yerde alıntı yapmıştır.⁷⁷⁹ Yine aynı müellife ait *el-Murakkısât ve'l-mutarribât* kitabından⁷⁸⁰ da faydalanmıştır.

İbn Abdî'l-Melik el-Merrâkuşî (ö.703/1303). Bu müellifin *ez-Zeyl ve't-tekmile*'si⁷⁸¹ İbnü'l-Hatîb'in kaynaklarındandır. Bu eser, İbnü'l-Faradî'nin *Kitâbu'l-mevsûl fî târihi ulemâi'l-Endelûs* ve İbn Beşkuvâl'in *Kitâbu's-sıla*'sına yazılmış bir zeyldir. VII/XIII. yüzyılın ikinci yarısında Mağrib ve Endülûs tarihi hakkında kaleme alınan eserlerin en önemlilerinden ve en kapsamlılarından. Özellikle Endülûs'ün sosyal ve siyâsî tarihi açısından son derece kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.⁷⁸²

⁷⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 152-157 arasında İbn Saîd'in biyografisi verilmiştir.

⁷⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 214, 215, 456.

⁷⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 153.

⁷⁷⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 83.

⁷⁷⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 213, 235.

⁷⁸⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 486-487'de İbn Saîd'in *el-Murakkısât* adlı eserinin 12 ve 13. sayfalarından birkaç kelimeyi değiştirerek alıntı yapmıştır.

⁷⁸¹ Abdülmelik el-Merrâkuşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-mevsûl ve's-sıla*, VIII. cilt (İki cilt halinde. Tah. Muhammed b. Şerife), Fas 1984,

⁷⁸² Cevat İzgi, "İbn Abdilmelik", *DİA*, İst. 1999, XIX, 280-281.

İbnü'l-Hatîb, bu kitaptan çok faydalanmıştır. Ancak bazı ciltleri günümüze ulaşan⁷⁸³ kitabın neşredilen kısımlarının eksik olması dolayısıyla İbnü'l-Hatîb'in bu kitaptan yaptığı alıntıları sağlıklı bir şekilde aslıyla karşılaştırma imkanı bulamadık.

İbnü'l-Hatîb bu kitaptan çoğunlukla “Kâle İbn Abdilmelik...”⁷⁸⁴ diyerek alıntı yaparken bazen “Kâle sâhibü'z-zeyl...”⁷⁸⁵ “Kâle el-Kâdî Ebû Abdullah b. Abdilmelik...”⁷⁸⁶ “min Kitâbi'z-zeyl ve 't-tekmile”⁷⁸⁷ bazen de sadece “Kâle'l-Kâdî...”⁷⁸⁸ ifadelerin kullanmıştır.

İbn Abdilmelik Merrâkuşî'den, İbnü'l-Hatîb'in yanı sıra İbn İzârî, İbn Merzûk, İbnü'l-Kâdî, İbn Ğâzî ve Abdurrahman el-Fâsî gibi müellifler de faydalanmıştır.⁷⁸⁹

İbnü'z-Zübeyr (ö.708/1308). İbnü'l-Hatîb'in babasının hocasıydı. Oğlu Ebû Amr'dan da İbnü'l-Hatîb ders almıştı. İbnü'z-Zübeyr, İbn Beşkuvâl'in *Sıla'sına* zeyl olarak *es-Sıla li-kitabi's-sıla* adlı bir eser telif etmiştir. İbnü'l-Hatîb bu kitaptan çok faydalanmış⁷⁹⁰ üstelik te ona *Âidü's-sıla* adıyla bir zeyl yazmıştır.⁷⁹¹

⁷⁸³ Bu kitabın I. kısmı, iki cilt halinde (Beyrutta 1969), VIII.kısım, iki cilt halinde (Rabat 1984) M. Benşerife tarafından, IV. kısımdan bir bölüm (Beyrut 1964), V ve VI. kısımlar (Beyrut 1965, 1973) İhsan Abbâs tarafından neşredilmiştir.

⁷⁸⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 174, 207, 212, 327, 329, 364, 471, 503; II, 223, 234, 488, 497, 517; III, 304, 542; IV, 43, 191, 277, 286.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 232; IV, 221.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 207, 371; II, 349, 482; III, 307, 324, 479.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 172.

⁷⁸⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 506.

⁷⁸⁹ Merrâkuşî, *Zeyl*, muhakkıkın önsözü, 98, 99.

⁷⁹⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 166, 462, 466, 503...; II, 37, 139, 228, 343, 425, 506...; III, 42, 176, 360, 474...; IV, 120, 231, 256, 314.

⁷⁹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 190, IV, 460.

İbnü'l-Hatîb, bu kaynaktan alıntılar yaparken bazen “Kâle'l-üstâz, Ebû Cafer İbnü'z-Zübeyr inde zikrihî fi's-Sıla...”,⁷⁹² bazen “Zekere'l-Üstâz İbnü'z-Zübeyr fi Silatih...”,⁷⁹³ bazen “Kâle/Zekere İbnü'z-Zübeyr...”,⁷⁹⁴ bazende “Kale'l-Üstâz fi's-Sıla...”⁷⁹⁵ nadiren de “fi's-Silati'z-Zübeyriyye...”,⁷⁹⁶ “min Silati İbni'z-Zübeyr...”⁷⁹⁶ “mine's-Sıla...”⁷⁹⁷ gibi ifadeler kullanmıştır. Bazı yerlerde de sadece “Kâle/Zekere el-Üstâz...”diyerek⁷⁹⁸ İbnü'z-Zübeyr'den alıntılar yapmıştır.

İbnü'l-Hatîb İbnü'z-Zübeyr'in *Nüzhetü'l-besâir ve'l-epsâr* adlı eserinden az da olsa faydalanmıştır.⁷⁹⁹

İbnü'l-Hatîb'le İbnü'z-Zübeyr'in bazı kaynaklarının ortaklık arzettiğini görüyoruz. Mesela, İbnü'z-Zübeyr'in temel kaynaklarının başında zikredilen Muhammed b. Abdü'lvâhid el-Ğâfîkî (ö. 619 h.)'nin *Târihi ulemâi İlbîre*'si⁸⁰⁰ İbnü'l-Hatîb'in çokça kullandığı kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca İbn Beşkuvâl, Fetih b. Hâkân ve İbnü's-Sayrafî, iki müellifin de ortak kaynaklarındandır.⁸⁰¹

İbnü'l-Hatîb'in çokça müracaat ettiği İbnü'z-Zübeyr'den İbn Cüzey,⁸⁰² Ebü'l-Hasan en-Nübâhî, İbn Ferhûn, İbnü'l-Kâdî ve Suyûtî⁸⁰³ gibi müelliflerin de faydalanmış olması bu kaynağın önemini daha da artırmaktadır. İbnü'l-Hatîb'in bu kaynağa bu kadar önem vermesine rağmen

⁷⁹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 462, 563; II, 227, 228, 343; II, 390, 477; III, 474; IV, 120.

⁷⁹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 166, 493; II, 418; III, 304; IV, 256, 314.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 466, 471; II, 388; III, 306, 360.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 359; III, 155, 176.

⁷⁹⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 425, 426; III, 42.

⁷⁹⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 416; IV, 221.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 282, 284, 316, 390, 506; IV, 221, 231.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 467, 469.

⁸⁰⁰ İbnü'z-Zübeyr, *Silatü's-sıla*, (Levi Provençal neşri), VII, naşirin önsözü.

⁸⁰¹ İbnü'z-Zübeyr, *Silatü's-sıla*, III, muhakkıkın önsözü.

⁸⁰² Abdülkerim Ünal, “İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî”, *DİA*, İst. 2000, XXI, 249.

⁸⁰³ İbnü'z-Zübeyr, *Silatü's-sıla*, III, Muhakkıkın önsözü, 15.

İbnü’z-Zübeyr’in kardeşini anlatırken⁸⁰⁴ İbnü’z-Zübeyr’dan⁸⁰⁵ faydalanmamış olması ilginçtir.

İbn ‘İzârî el-Merrâkuşî (712/1312 den sonra VIII-IX. yüzyıl)’nin *el-Beyânü’l-muğrib fî ahhâri mulûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib* (Paris 1929) adlı eseri Endülüs tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. İbnü’l-Hatîb kitaplarında bu eseri sadece birkaç yerde zikretmektedir.⁸⁰⁶ Özellikle *A’mâlü’l-a’lâm* adlı eserinde İbn İzârî’nin adı geçen kitabından önemli ölçüde yararlandığını düşünüyoruz. İki kitabı da karşılaştırdığımızda⁸⁰⁷ metot ve bilgi olarak önemli benzerlikler görmekteyiz.

İbnü’l-Hatîb, Abdurrahman b. Muaviye hakkında bilgi verirken⁸⁰⁸ isim vermemiş ama İbn İzârî’nin ifadelerini neredeyse aynen kullanmıştır. Hatta Abdurrahman’ın şiirlerinden örnekler verilirken her iki kitapta da aynı mısralar zikredilmiştir.⁸⁰⁹ *A’mâlü’l-a’lâm*’ın ileriki sayfalarında⁸¹⁰ İbn İzârî’den alıntı yapıldığını düşündüğümüz bazı malumata rastlamak mümkündür.⁸¹¹

Ancak iki eser arasında belirgin bir fark vardır o da şudur; konular İbn İzârî’de tafsilatlı olarak ele alınmışken İbnü’l-Hatîb aynı konuları daha kısa anlatmıştır.⁸¹²

⁸⁰⁴ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 417-418.

⁸⁰⁵ İbnü’z-Zübeyr, kardeşinin biyografisini, *Sılatü’s-sıla*, III, 151 de vermiştir.

⁸⁰⁶ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 414, 434, 438, 439, 480; İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, 189-200.

⁸⁰⁷ Bu karşılaştırmayı yaparken İbn İzârî el-Merrâkuşî, *el-Beyânü’l-muğrib fî ahhâri’l-Endelüsi ve’l- Mağrib*, I-II, (neşr. E. Levi Provençal-G. S. Colin), Leiden 1951, III-IV, Beyrut 1983, baskısını kullandık.

⁸⁰⁸ İbnü’l-Hatîb, *A’lâm*, 10-11.

⁸⁰⁹ bkz. İbn İzârî, II, 60, 61.

⁸¹⁰ İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, 12, 14, 18, 21, 23, 28, 31, 35, 38, 41, 42, 59, 60...

⁸¹¹ bkz. İbn İzârî, 47, 58-71, 80, 102, 113-119, 158, 163, 209, 232-237, 256, 264...

⁸¹² Mesela Hakem b. Abdurrahman el-Mustansır Billah İbn İzârî’de yaklaşık yirmi sayfada anlatılmıştır. İbn İzârî, II, 233-250. Aynı şahsı İbnü’l-Hatîb, iki-üç sayfada anlatmıştır. İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, 41-43.

Kısacası, birebir örtüşmese de İbnü'l-Hatîb çoğu yerde ismini vermeden İbn İzâfî'nin *Beyânü'l-muğrib* adlı eserinden faydalanmıştır. Kaynaklarını çoğunlukla zikreden İbnü'l-Hatîb'in yukarıda belirtildiği gibi *A'mâl*'de bazen isim belirtmeden alıntı yapması büyük ihtimalle eserini Mağrib'deyken bir müstensih irticalen yazdırmasından⁸¹³ kaynaklanmıştır.

İbn Cüzey (ö. 755/1356). İbn Cüzey Gırnâta'lı olup Merîni Sultanı Ebû 'Înân (752-760/1351-1358)'ın sarayında bulunmuştur. Ebû 'Înân'ın isteği üzerine üç ay gibi kısa bir sürede bir seychatname derlemiş, çoğunlukla da arkadaşı İbn Batûta'nın müsveddelerinden faydalanmıştır.

Fas'ta bulunduğu sırada memleketi Gırnâta tarihi ile ilgili eser kaleme almaya başlamış, ancak tamamlayamadan vefat etmiştir. Yazılan bölümler *Tarihü İbn Cüzey* diye isimlendirilmiş olup günümüze ulaşmamıştır. İbnü'l-Hatîb Mağrib'e elçi olarak gönderildiğinde İbn Cüzey'le Fas'ta (755/1354) karşılaştığını, onun kitabını okuduğunu ve *İhâta*'yı yazarken bu kitabın metodundan faydalandığını açıklamaktadır.⁸¹⁴

İbnü'l- Hâc el-Billîfikî,⁸¹⁵ Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim b. Muhammed (ö. 771/1370). İbnü'l-Hatîb'in kaynak olarak çokça müracaat ettiği bu müellif aynı zamanda kendisinin de hocasıdır. İbnü'l-Hatîb hocasının *el-Mu'temen ala enbâi ebnâi'z-zaman* adlı kitabından çok faydalanmıştır.⁸¹⁶ İbnü'l-Hatîb, bu kitaba atıfta bulunurken "Kâle Şeyhunâ Ebü'l-Berekât fi'l-Kitâbi'l-mu'temen..."⁸¹⁷ "min Kitâbi'l-mu'temen..."⁸¹⁸ "Kâle fi'l-mu'temen..."⁸¹⁹ gibi ifadeler

⁸¹³ Allouche, *Catalogue*, 118.

⁸¹⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; II, 257.

⁸¹⁵ Biyografisi için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 143-169.

⁸¹⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 123, 172, 196, 241...,

⁸¹⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; III, 223.

⁸¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 195, 218; IV, 18, 186.

kullanmıştır. Ancak bu kitap İbnü'l-Hatîb için yalnızca bir kaynak olmayıp aynı zamanda metot ve dil bakımından da çok etkilendiği bir eser özelliği taşımaktadır. Aynı müellife ait olup faydalandığı diğer bir kitap ta *Şiru men la şaare leh* adlı kitaptır.⁸²⁰

İbnü'l-Hatîb, hocası İbnü'l-Hâc'dan bilgi aktarırken “Kâle Şeyhunâ Ebû'l-Berekât...”⁸²¹ “Kâle Şeyhunâ Ebû'l-Berekât İbnü'l-Hâc”,⁸²² “Nakaltü min hattı Şeyhinâ Ebi'l-Berekât İbni'l-Hâc...”⁸²³ “Kâle lî Şeyhunâ Ebû'l-Berekât...”⁸²⁴ gibi ifadeler kullanmıştır.

5.1.2. Az Faydalandığı Müellifler ve Eserleri

Muaviye b. Hişam (H. IV'te yaşamış). *Devletü Beni Mervan bil-Endelüs* adlı kitabından İbnü'l-Hatîb Gırnâta'nın fethi ile ilgili bir alıntı yapmıştır.⁸²⁵

er-Râzi, Ahmed b. Muhammed b. Musa (ö.344/955).⁸²⁶ İbnü'l-Hatîb, bu müelliften faydalanırken onun tam adını ya da kitabının ismini zikretmeden çoğunlukla “Kâle'r-Râzi” diyerek alıntılar yapmıştır.⁸²⁷ Burada *İhâta*'nın kaynaklarını inceleyen Mustafa İbrahim Hüseyin'in dikkatinden kaçan bir hususa temas etmeden geçemeyeceğiz. Mustafa İbrahim “İbnü'l-Hatîb, Râzî'nin hangi kitabından faydalandığını zikretmemiştir.” demektedir.⁸²⁸ Halbuki İbnü'l-Hatîb başka bir yerde “Zekerehü'r-Râzî fi'l-

⁸¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 219, 233.

⁸²⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 62, 89, 190.

⁸²¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 122, 196; III, 233; IV, 265.

⁸²² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; I, 241

⁸²³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; III, 23, 234; IV, 269.

⁸²⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*; IV, 343.

⁸²⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 101.

⁸²⁶ Manuela Marin, “Tarih in Muslim Spain”, *El²*, X, Leiden 1998, 283-285; Taha, 741.

⁸²⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 97; III, 470; IV, 231.

⁸²⁸ Hüseyin, “Mesâdir” 342

*İstiâb...*⁸²⁹ ifadesini kullanarak Râzî'nin *el-İstiâb fî ensâbi ehli 'l-Endelüs*⁸³⁰ adlı kitabından faydalandığını açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla burada kastedilen müellif, Endülüs'ün ilk tarih yazıcılarından olan Ahmed b. Muhammed b. Musa er-Râzî'dir.

İbnü'l-Hatîb Ahmed b. Musâ'nın oğlu olan Ahmed b. İsâ er-Râzî (ö.379/980)⁸³¹ den de faydalanmıştır.⁸³²

el-Huşenî, Muhammed b. el-Haris (ö.361/971). İbnü'l-Hatîb bu müellifin *Tabakâtü'l-kudât* adlı eserinden alıntı yapmıştır.⁸³³

İbnü'l- Kûtiyye, Ebû Bekir İbn Ömer (ö. 367/977). İbnü'l-Hatîb, bütün eserleri içerisinde sadece *İhâta*'da iki yerde⁸³⁴ “Zekera/Kâle İbnü'l-Kûtiyye” diyerek⁸³⁵ onun *Tarihü iftitahi'l-Endelüs* adlı eserinden bilgi almıştır. Ancak diğer kaynaklarının pek çoğunda yapmadığı bir işlemi burada yapmış, cümleleri ve kelimeleri değiştirmiştir.⁸³⁶ Yani muhteva olarak alıntıda bulunmuştur. Ömer b. Hafsûn (ö. H. 306) hakkında bilgi verirken⁸³⁷ İbnü'l-Kûtiyye'den bilgi almış⁸³⁸ ancak cümleleri daha edebî

⁸²⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 133.

⁸³⁰ Bu eser günümüze ulaşmamıştır.

⁸³¹ *Târihi'l-Endelüs* adlı bir eser telif etmiş ancak günümüze ulaşmamıştır. Bazı bölümleri, İbn Hayyân ve Makkarî'nin eserlerinde yer almaktadır. Marin, 283.

⁸³² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 270.

⁸³³ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 38.

⁸³⁴ *İhâta*'nın kaynaklarını inceleyen Mustafa İbrahim Hüseyin, İbnü'l-Hatîb'in sadece bir yerde İbnü'l-Kûtiyye'den nakilde bulunduğunu belirtmiştir. Mustafa İbrahim Hüseyin, “Mesâdir” 341. Bu bilgi eksiktir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbnü'l-Hatîb iki yerde İbnü'l-Kûtiyye'yi zikretmektedir. İbnü'l-Hatîb, kendisinden bilgi naklettiği bu iki yerin dışında bir yerde daha İbnü'l-Kûtiyye'den bahsetmekte ve onu Hişam b. el-Hakem (H. 366-399/400-403)'e biat edenlerin arasında saymakta aynı zamanda “el-musannif” diye nitilemektedir. İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 50.

⁸³⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 100; IV, 39.

⁸³⁶ Bu bölümde ve ‘Kaynakları Kullanma Şekli’ kısmında sıkça kullandığımız ‘kaynaktaki bilgiyi değiştirerek almış’ cümlesinden kastımız şudur: “kaynaktaki bilgiyi oradaki kelimelerle aynen almamıştır. Kelimelerin bazılarını eş anlamlılarıyla değiştirerek almıştır.”

⁸³⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 38-42.

⁸³⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihi iftitâhi'l-Endelüs*, (tah. Abdullah Enis et-Tabbâ'), Lübnan-

hale getirmiş hatta bazı fiilleri değiştirmiş ya da meramı daha iyi ifade edecek, eş anlamlı başka fiiller kullanmıştır.⁸³⁹

İbnü'l-Hatîb'in, en eski kaynaklardan biri olmasına rağmen İbnü'l-Kûtiyye'den çok az faydalanması ve alıntı yaptığı yerlerde kelime ve cümleleri neredeyse tamamen değiştirmiş olması oldukça dikkat çekicidir. İbnü'l-Kûtiyye'ye yöneltilen "ilmî ve tarihî usullere riayet etmediği, objektif davranmadığı, soyundan geldiği Gotlarla ilgili olaylara ağırlık verdiği şeklindeki iddialardan"⁸⁴⁰ ya da benzer sebeplerden dolayı İbnü'l-Hatîb bu şekilde davranmış olabilir.

'Arîb b. Saîd el-Kurtubî (ö.370/980).⁸⁴¹ Müellifin, Taberî'nin tarihine zeyl olarak yazdığı bir *Muhtasar*'ı bulunmaktadır. Bu eser 291-320/902-932 yılları arasındaki olayları içermektedir. Özellikle Mağrib ve Endülüs tarihini kapsayan bu kitabın⁸⁴² müellifini İbnü'l-Hatîb nadiren zikretmektedir.⁸⁴³

Beyrut 1415/1994, s. 125-126.

⁸³⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihi*'ni tahkik eden Enis et-Tabbâ, önsözde Endülüs kültürü ile ilgili bir değerlendirme yapmış, bu konuda en seçkin ismin İbnü'l-Hatîb olduğu şeklinde bir ifade kullanmıştır. Aynı yerde "Tarih ve Müverrihler" başlığı altında da sadece İbn Hayyân ve İbn Haldûn'dan bahsetmiş, İbnü'l-Hatîb'e burada yer vermemiştir. İbnü'l-Kûtiyye, *Muhakkıkın* önsözü 49-50.

⁸⁴⁰ bkz. İbnü'l-Kûtiyye, *Muhakkıkın* önsözü, 65-66, 72; Fuat Günel, "İbnü'l-Kûtiyye", *DİA*, İst. 2000, XXI, 117-118.

⁸⁴¹ Marin, 283.

⁸⁴² Bu kitap, De Goeje tarafından *Sılatü târihi Taberî* adıyla 1897'de Leiden'de neşredilmiştir. Ebû Mervân Abdülmelik İbn Kerdebus (ö. VI/XII yy. sonu), *Târihi'l-Endelüs*, , (Ahmed Muhtar el-Abbâdî), Madrid 1971, *Muhakkıkın* önsözü, 22; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî (ö. 310/922), *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (çev. Z. Kadiri Ugan- A. Temir), İst. 1991, I. Çevirenin önsözü.

⁸⁴³ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 28.

Ahmed b. Musa el-Arevî⁸⁴⁴ (ö. 388/988). Müellifin, günümüze ulaşmamış olan *Tarihül-Endelüs* adlı kitabından İbnü'l-Hatîb coğrafi ve tarihî bilgiler almış olup⁸⁴⁵ teracimle ilgili bir nakilde bulunmamıştır.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (ö. 456/1064).⁸⁴⁶ İbnü'l-Hatîb'in güvendiği kaynaklardan biridir. Bunu da açıkça belirtmiştir.⁸⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, İbn Hazm'a atıfta bulunduğu yerlerde kitap ismi vermeden sadece İbn Hazm'ın adını zikretmekle yetinmiştir. Çoğunlukla "Kâle Ebû Muhammed b. Hazm..."⁸⁴⁸ bazen de "Kâle el-İmâm Ebû Muhammed b. Hazm..."⁸⁴⁹ şeklinde atıflarda bulunmuştur.

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda İbnü'l-Hatîb'in İbn Hazm'ın *Nakdû'l-arûs*⁸⁵⁰ adlı eserinden faydalanmış olduğunu gördük. Ancak diğer bazı kaynaklardan faydalandığında yaptığı gibi aynen alıntılar yapmamış, kaynaktaki bilgiyi⁸⁵¹ muhteva olarak almış, farklı ifadelerle kendi kitabında kaydetmiştir.⁸⁵² Yalnız yine aynı eserden alınan bir bilgi İbnü'l-Hatîb'in kitabında yanlış kaydedilmiştir. Şöyleki; İbnü'l-Hatîb, Hişâm b. Abdurrahman b. Muaviye'yi anlatırken "İbn Hazm, Hişâm'ı, Benî Ümeyye'den gelen üçüncü adil kişi olarak kabul eder" demektedir.⁸⁵³ Halbuki İbn Hazm, Benî Ümeyye içerisinde adaletiyle temayüz etmiş zevatı

⁸⁴⁴ İbnü'l-Hatîb *İhâta*, I, 568 de müellif hakkında kısa bilgi vermektedir.

⁸⁴⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 104.

⁸⁴⁶ İbnü'l-Hatîb, İbn Hazm'ın biyografisini yazmıştır. bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 111-116.

⁸⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 26.

⁸⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 14, 132, 142; İbnü'l-Hatîb, *Târihü'l-Mağrib*, 68.

⁸⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 26, 194.

⁸⁵⁰ İbn Hazm, *Nakdû'l-arûs* (*Resâilü İbn Hazm* içerisinde) I-IV, (tah İbn Abbâs), Beyrut 1987. I, 43-116 İbn Hazm'ın risalelerini tahkik eden İhsan Abbâs, İbn Hazm'ın eserlerinin kayıp olan bölümlerini sonraki müelliflerden derleyerek II. cildin sonundaki "Ekler" bölümünde toplamıştır. Burada İbnü'l-Hatîb'in *A'mâl* s. 194'te İbn Hazm'dan yaptığı alıntıya da yer vermiştir. *Resâil*, II, 230.

⁸⁵¹ İbn Hazm, *Nakdû'l-arûs*, 94, 95.

⁸⁵² İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 63, 64.

⁸⁵³ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 14.

sayarken onlardan beş tanesinin ismini vermiş beşinci olarak da Hişâm'm ismini kaydetmiştir.⁸⁵⁴

Yine İbn Hazm'la ilgili bir husus daha dikkatimizi çekmektedir. İbnü'l-Hatîb, Âmirîlerden Mansur Muhammed b. Ebî Âmir hakkında bilgi verirken "Kâle'l-Müverrih..."⁸⁵⁵ diyerek bilgi vermiş ancak kaynağını belirleyici herhangi bir ifade kullanmamıştır. Burada geçen bilgilerle İbn Hazm'ın aynı konuda verdiği malumat⁸⁵⁶ önemli ölçüde örtüşmektedir.⁸⁵⁷

İbn Hazm'ın *Nakdû'l-arûs*'undan İbnü'l-Hatîb'in yanı sıra İbn Hayyân (469/1076), İbn Bessâm (543/1148), İbn Hallikân (ö. 681/1282),⁸⁵⁸ İbn Saîd (685/1286) gibi önemli müellifler de kaynak olarak faydalanmışlardır.

İbnü'l-Hatîb, İbn Hazm'ın *Cemheretü ensâbi'l-Arab* adlı eserinden de faydalanmıştır.⁸⁵⁹

İbn Ebî'l-Feyyâz (ö. 459/1066). İbnü'l-Hatîb, bu müelliften Endülüs Emevî emirlerinden Abdurrahman b. Muaviye'yi,⁸⁶⁰ mülûkü't-tavâif'i anlatırken⁸⁶¹ ve bazı şahısların biyografilerini verirken

⁸⁵⁴ İbn Hazm, *Nakdû'l-arûs*, 75. Bu hatanın İbnü'l-Hatîb'den mi yoksa müstensihlerden mi kaynaklandığını tespit etme imkânımız yoktur.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 63.

⁸⁵⁶ İbn Hazm, *Nakdû'l-arûs*, 94, 95.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Hatîb İbn Hazm'dan çoğunlukla muhteva olarak faydalanmıştır. Birebir kelime-cümle alıp lafzî nakillerde bulunmadığı için bahsettiğimiz bilginin kesin olarak İbn Hazm'dan alındığını söyleme imkânımız yoktur. Ancak büyük oranda var olduğunu gördüğümüz anlamsal örtüşmeden dolayı bu bilginin İbn Hazm'dan alındığını düşünüyoruz. Eğer öyleyse İbnü'l-Hatîb'in diğer yerlerde İbn Hazm'dan faydalandığını belirtip burada belirtmemesi ilginçtir.

⁸⁵⁸ İbn Hallikân, İbn Hazm'ın bu eseri ile ilgili olarak "garip ve nadir malumatı içeren küçük fakat faydalı bir eserdir" değerlendirmesini yapmaktadır. İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâi'z-zaman*, (tah. İhsân Abbâs) I-VIII, Beyrut 1970, III, 326.

⁸⁵⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 176.

⁸⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 7.

⁸⁶¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 77-78, 193.

faydalanmıştır.⁸⁶² Bahsi geçen yerlerde İbnü'l-Hatîb, her hangi bir kitap ismi vermeden sadece "Kâle İbn Ebi'l-Feyyâz..." ya da "Haddese İbn Ebi Feyyâz fî kitabihî..." diyerek alıntılar yapmıştır. Zaten kitapları günümüze ulaşmadığı için İbnü'l-Hatîb'in onun hangi eserinden faydalandığını tespit etme imkânımız da yoktur.⁸⁶³

Ebu'l-Kasım Sâid b. Ahmed es-Said el-Kurtubî (ö 462/1070) 'nin *et-Tarif bi-tabakati'l-ümem* (Beyrut 1985) adlı eserinden İbnü'l-Hatîb Gırnâta'nın coğrafi yapısını anlatırken *İhata* 'da bir sefer faydalanmıştır.⁸⁶⁴

Ebu Muhammed er-Rüşâtî (ö. 542/1147). İbnü'l-Hatîb Rüşâtî'nin *İktibâsü'l-envâr*⁸⁶⁵ adlı eserinden iki yerde alıntı yapmıştır. *mülûkû't-tavâif*'i anlattığı bölümde Kurtuba hakkında bilgi verirken⁸⁶⁶ neredeyse kelimesi kelimesine yaklaşık bir sayfalık alıntı yapmıştır.⁸⁶⁷ Bundan başka bir de *Târihü'l-Mağribi'l-Arabî* eserinde Sicilya hakkında bilgi verirken⁸⁶⁸ birkaç cümlelik iktibasta bulunmuştur.⁸⁶⁹

Bunların dışında İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde Rüşâtî iki yerde daha zikredilmiş ancak oralarda kaynak olarak faydalanılmamıştır. *İhata* 'da İbn Tufeyl (ö. H. 581) hakkında bilgi verilirken İbn Tufeyl'in Rüşâtî'den

⁸⁶² İbnü'l-Hatîb, *İhata*, IV, 40.

⁸⁶³ Bazı müellifler, İbn Ebi'l Feyyâz'ın *el-Haber ve't-tarih, el-İber* (ya da *el-İbre*) ve *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adında eserleri bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bunlardan yalnızca Endülüs tarihiyle ilgili olan *el-İber*'in günümüze ulaşan çok küçük bir bölümünü neşreden A. Vâhid Zennûn İbnü'l-Hatîb'in *el-İber*'den alıntılar yaptığı kanaatini taşımaktadır. Tâhâ, 730-764.

⁸⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhata*, I, 94.

⁸⁶⁵ Bu eser önemli tarih kitaplarından biri olarak kabul edilir. Bazı tarihçiler bu kitabı ihtisar etmiş, M. b. Abdurrahman el-Ğassânî el-Ğırnâtî (ö. H. 619) gibi tarihçiler de aynı tarzda kitaplar yazmışlardır. İbn Kerdebûs, Muhakkıkın önsözü, 19.

⁸⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 145.

⁸⁶⁷ Ebû Muhammed er-Rüşâtî, *İktibâsü'l-envâr*, (tah. Emilio Molina Lopez-Jacinto BoschVila), Madrid 1990, s. 76-77. (Devamında bu eserin İbnü'l-Harrât el-İşbîlî (ö. 581/1186) tarafından yapılmış bir muhtasarı da bulunmaktadır.

⁸⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *Târihü'l-Mağrib*, 101.

⁸⁶⁹ Rüşâtî, *İktibâs*, 171.

rivayette bulunduğu belirtilmiş⁸⁷⁰ yine *İhâta*'da Rüşâtî'nin *İktibâsü'l-Envâr*'nın bir ihtisarının⁸⁷¹ yapıldığından bahsedilmiştir.⁸⁷²

İbn Bessâm eş-Şenterînî, Ebül-Hasan (ö. 543/1148). Tarih ve edebiyatta Endülüs'ün en büyük ansiklopedistlerindendir. *ez-Zehira fî mehasini ehli'l-Cezire* bir antolojidir. Şairlerden de bahseder. İbnü'l-Hatîb'in temel kaynaklarından değildir. Ondan az faydalanmıştır.⁸⁷³

Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa el-Yahsubi (ö. 544/1149) fıkıh ve dil alimidir. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*'da⁸⁷⁴ biyografisini verdiği, *Lemhatü'l-bedriyye*'de kendisinden övgüyle bahsettiği⁸⁷⁵ bu müellifin *Medârik* adlı eserinden *İhâta*⁸⁷⁶, *Amâlü'l-a'lâm*, ve *Târihü'l-Mağribi'l-Arabî* adlı eserlerinde alıntılar yapmış ancak bu alıntıları çoğunlukla “el-Kâdî Ebû'l-Fadl İyâz”,⁸⁷⁷ şeklinde kitap ismi zikretmeden vermiştir. Yalnız bir yerde “Zekerehu Ebû'l-Fadl İyâz fî *Medârikih*”⁸⁷⁸ kaydını düşmüştür. Fakat iki eseri karşılaştırdığımızda sadece müellifin ismini verip te hangi kitabından faydalandığını belirtmediği yerlerde de⁸⁷⁹ Kâdî İyâz'ın aynı eserinden yani *Medârik*'ten⁸⁸⁰ faydalandığını görüyoruz. Bu alıntıları yaparken kaynaktaki

⁸⁷⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 479.

⁸⁷¹ Yukarıda da belirtildiği gibi Rüşâtî'nin *İktibâsı*, İbnül-Hatîb'in de bahsettiği muhtasarla birlikte yayımlanmıştır. Ancak tamamı seksen beş sayfa olan *İktibâs*'ın muhtasarı olan eser yüz sayfadan oluşmaktadır. Bu incelemeleri yaparken dikkatimizi çeken bir diğer hususu da belirtmeden geçemeyeceğiz. Rüşâtî bazı yerlerde (bkz. *İktibâs*, 67, 143) İbnü'l-Faradî'den (I. cilt s. 61 ve 160'tan) kelimesi kelimesine alıntılar yapmış olmasına rağmen İbnü'l-Faradî'yi ve eserini zikretmemiştir. Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Faradî (ö. 404/1013), *Târihü ulemâi ve 'r-ruvât*, I-II, Kahire 1954.

⁸⁷² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 175.

⁸⁷³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 233, 454, 455; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 59.

⁸⁷⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 222-230.

⁸⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 45.

⁸⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 420, 423; III, 550.

⁸⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 44, 49.

⁸⁷⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 57.

⁸⁷⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 44, 49.

⁸⁸⁰ Kâdî İyâz, *Medârik*, VI, 288.

ifadelerde çok önemli değişiklikler yapmaksızın birkaç kelimeyi değiştirerek neredeyse aynen iktibas etmiştir. Bir yerde de “Kâle Ebü’l-Fadl İyâz fî kitâbihî fî ashâbi Mâlik...”⁸⁸¹ diyerek alıntı yapmıştır. Burada kastedilen eser de yine *Medârik*’tir. Çünkü *Medârik*’in tam adı: *Tertîbü’l-medârik ve takrîbü’l-mesâlik li-marifeti alâmi mezhebi Mâlik*’tir. Bazen de alıntı yapmaksızın “*Medârik*’te zikredildiği gibidir.”⁸⁸² diyerek sadece atıfta bulunmuştur.

İbnü’l-Hatîb, aynı müellifin *Târihü Sebte (el-Fünûnü’s-sitte fî ahhâri Sebte)* adlı eserini *İhâta*’nın başında saydığı tarih kaynakları içerisinde zikretmiştir.⁸⁸³

Ebü’l-Kâsım el-Mevâînî, Muhammed b. İbrahim b. Hayre (ö. H. 564). İbnü’l-Hatîb, eserlerinden övgüyle bahsettiği⁸⁸⁴ bu müelliften bir muhaddis hakkında bilgi verirken iki defa alıntı yapmıştır.⁸⁸⁵

İbn Gâlib (ö. 571/1175)⁸⁸⁶: İbnü’l-Hatîb, bu müellifin *Ferhatü (Furhatü)’l-enfüs fî tarihi’l-Endelüs* adlı kitabından çok az faydalanmıştır.⁸⁸⁷ Aynı kitaptan İbnü’l-Hatîb’in yanı sıra İbn Said el-Mağribî, Yakut el-Hamevî ve Makkarî gibi müellifler de iktibaslar yapmış, bu iktibaslara dayanılarak bu kitabın Endülüs coğrafyasına ait kısmı yayımlanmıştır. Bu kitabın birinci bölümü *Ferhatü’l-enfüs li’l-âsari’l-*

⁸⁸¹ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 550.

⁸⁸² İbnü’l-Hatîb, *Târihü’l-Mağrib*, 133.

⁸⁸³ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 83.

⁸⁸⁴ İbnü’l-Hatîb, Ebü’l-Kâsım’ın biyografisini vermiş ve özellikle *Reyhânü’l-Âdâb* adlı eserinden övgüyle bahsetmiştir. İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 337-338.

⁸⁸⁵ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 488, 491.

⁸⁸⁶ İbnü’l-Hatîb, İbn Gâlib’in biyografisini *İhâta*, II, 505-515’de vermiştir.

⁸⁸⁷ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, IV, 195 .

evveliyeti fi'l-Endelüs, ikinci bölümü *Ferhatü'l-Enfus fi füzalai'l-asri min ehli'l-Endelüs* tür.⁸⁸⁸

İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kasım Halef İbn Abdülmelik (ö. 578/1183)'in *es-Sıla fi tarihi eimmeti'l-Endelüs*.⁸⁸⁹ İbnü'l-Hatîb, nadiren başvurduğu bu kaynaktaki bilgileri⁸⁹⁰ bazen olduğu gibi almış⁸⁹¹ bazen de bir takım kelime değişiklikleri yaparak kaydetmiştir.⁸⁹²

İbnü'l-Hatîb, İbn Ebi'l-Hisâl hakkında bilgi verirken İbn Beşkuvâl'e atıfta bulunarak bazı bilgiler vermiştir.⁸⁹³ Ancak bu bilgileri İbn Beşkuvâl'in aynı şahıs hakkında verdiği malumatla⁸⁹⁴ karşılaştığımızda kaynakta olmayan bazı bilgilerin İbnü'l-Hatîb'de zikredildiğini gördük. Kanaatimizce İbnü'l-Hatîb bu malumatı İbn Beşkuvâl'e ait bir takım özel notlardan temin etmiştir. Çünkü bahsettiğimiz bilgileri İbnü'l-Hatîb "İbn Beşkuvâl'in el yazısından..." kaydını düşerek vermiştir.

İbn Sahibi's-Salât, Ebü Mervân Abdülmelik (ö. 594/1198 den sonra). Kaynaklarda bu müellife ait iki kitap zikredilmektedir. Bunlardan biri Murabıtlarla ilgili önemli bilgiler içeren *Sevretü'l-müridin*⁸⁹⁵ diğeri de *el-menn bi'l-imame*⁸⁹⁶ (*Târihü bilâdi'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi ahdi'l-Muvahhidîn*)'dir.⁸⁹⁷ Muvahhidlerin siyasi tarihi için temel bir kaynak olan

⁸⁸⁸ Câsim el-Ubûdî, "İbn Gâlib", *DİA*, İst. 1999, XIX, 501-502.

⁸⁸⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fi tarihi eimmeti'l-Endelüs*, I-II, (tah. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), yy, 1955.

⁸⁹⁰ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, II, 386.

⁸⁹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 110.

⁸⁹² İbn Beşkuvâl, *Sıla*, II, 387; İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 110.

⁸⁹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 416.

⁸⁹⁴ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, II, 557.

⁸⁹⁵ Bu kitap günümüze ulaşmamıştır. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 122; Makkarî, tarih kitapları hakkında bilgi verirken bu kitabı *Târihü İbni Sâhibi's-Salat fi'd-devleti'l-Lemtûniyye* şeklinde kaydetmiştir. *Nefhü't-tîb*, IV, 24.

⁸⁹⁶ Makkarî bu kitabı *Târihü'l-Muvahhidîn* şeklinde kaydederek ondan alıntılar yapmıştır. *Nefhü't-tîb*, II, 451.

⁸⁹⁷ İbn Sâhibi's-Salât, Abdülmelik, *el-Menn bi'l-imâme (Târihü bilâdi'l-Mağribi ve'l-*

el-Menn bi'l-imame'nin *Sevretü'l-mürîdîn*'den önce yazıldığı ve onun genişletilmiş hali olduğu ifade edilmektedir.⁸⁹⁸

İbnü'l-Hatîb İbn Sâhibî's-Salât'ın eserlerine ancak birkaç yerde müracaat etmiştir. Ona atıfta bulunurken bazen “Ebû Abdullah İbn Sâhibî's-Salât...”⁸⁹⁹ bazen “Sâhibü kitabî *Sevreti'l-mürîdîn*...”⁹⁰⁰ “Zekerehu İbn Sâhibî's-Salât fî tarihihi fî'l-muvahhidîn...”⁹⁰¹ “Kâle fî *Muhtasari sevreti'l-mürîdîn*...”⁹⁰² gibi ifadeler kullanmış, kimi zamanda “İbn Sâhibî's-Salât'a bakınız”⁹⁰³ diyerek okuyucuyu kaynağa yönlendirmiştir.

İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*'de müridin devriminden (sevretül mürîdîn) bahsettiği yerde⁹⁰⁴ İbnü Sâhibî's-Salât'dan da onun *Sevretü'l-Mürîdîn* adlı kitabından da bahsetmemiştir.

İbn Hayyân İbnü'l-Hatîb'le İbn Sâhibî's-Salât'ın ortak kaynaklarındandır. Ayrıca İbn Sâhibî's-Salât da sarayda çalıştığı için tıpkı İbnü'l-Hatîb gibi resmî evrakı kullanma imkânı bulmuştur.⁹⁰⁵

İbn Sâhibî's-Salât'tan İbnü'l-Kattân, İbn İzâri, İbnü'l-Ebbâr, İbn Abdi'l-Melik, İbn Ebî Zer, İbn Haldûn ve Ahmed b. Muhammed Makkarî gibi önemli müllifler faydalanmışlardır.⁹⁰⁶

Endelüs fî ahdi'l-Muvahhidîn, (Abdülhâdî et-Tâzâ), Beyrut 1987,

⁸⁹⁸ İbn Sâhibî's-Salât, *Menn*, muhakkıkın önsözü, 22; Hüseyin “Mesâdir”, 358; Abdülhâdî et-Tâzâ, “İbn Sâhibî's-Salât”, *DİA*, İst. 1999, XX, 299-300.

⁸⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 265.

⁹⁰⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 90.

⁹⁰¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 213.

⁹⁰² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 122. Bu kitap muhtemelen başka biri tarafından yapılmış bir muhtasardır. Ancak İbnü'l-Hatîb, Ebü'l-Mutarrîf Ahmed b. Abdullah el-Mahzûmî'nin biyografisini verirken bu kişinin *Sevretü'l-mürîdîn* kitabını mükemmel bir şekilde özetlediğinden bahsetmektedir. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 178.

⁹⁰³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 144.

⁹⁰⁴ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 248.

⁹⁰⁵ İbn Sâhibî's-Salât, *Menn*, muhakkıkın önsözü, 35.

⁹⁰⁶ İbn Sâhibî's-Salât, *Menn*, muhakkıkın önsözü, 37-38.

İbnü'l-Hatîb, kaynak olarak müracaat ettiği İbn Sâhibî's-Salât'la karşılaştırıldığında bazı hususlarda ondan daha kesin bilgiler verdiği görülmektedir. Mesela, İbn Sâhibî's-Salât bilgi verdiği bir konunun tarihini kaydederken hangi ayda olduğunu tespit edememiş,⁹⁰⁷ ancak aynı konuyu anlatan İbnü'l-Hatîb bu olayın H. 556 yılının Cemaziyülevvel ayında olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur.⁹⁰⁸

İbnü'l-Kattân, Hasan b. Ali b. Muhammed b. Abdülmelik el-Kutâmi, el-Mağribî (Hicrî VII. yüzyılda yaşamış). İbnü'l-Hatîb, bu müellifin *Nazmü'l-cümân li-tertibî mâ selefe min ahhârî'z-zamân*⁹⁰⁹ adlı eserine sadece bir yerde atıfta bulunmaktadır.⁹¹⁰ Aynı müelliften İbn Hayyân'm ve Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Venşerî'si'nin de bir yerde faydalanmalarına ve *Hulelû'l-mevşîyye*'de tek bir yerde⁹¹¹ zikredilmesine karşın İbn İzârî el-Merrâkuşî'nin bu eserden çokça faydalanmış olması dikkat çekicidir.⁹¹²

Diğer müellifler gibi İbnü'l-Hatîb de bu kaynaktan faydalanırken sadece "Kâle İbnü'l-Kattân..." diyerek nakilde bulunmaktadır. Ancak bahsi geçen şahıs kendisi gibi müellif olan Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân⁹¹³ ile karıştırılmamalıdır.

⁹⁰⁷ İbn Sâhibî's-Salât, *Menn*, 124.

⁹⁰⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 300.

⁹⁰⁹ Ebû Muhammed İbnü'l-Kattân, *Nazmü'l-cümân li-tertibî mâ selefe min ahhârî'z-zamân*, (tah. Mahmud Ali Mekki), Beyrût 1990.

⁹¹⁰ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 154.

⁹¹¹ İbnü'l-Kattân, *Nazmü'l-cümân*, muhakkıkın önsözü, 44-45.

⁹¹² bkz. İbn İzârî el-Merrâkuşî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 3, 25, 28, 42, 44, 55, 56, 57, 67, 77, 107, 115, 158, 159, 287, 304, 305, 307, 308 ; III, 134, 135, 141, 142, 199, 200, 217, 249, 251, 284... Bu alıntıların çoğu da Endülüs ve Mağrib tarihi ile ilgilidir.

⁹¹³ Ebü'l-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Abdülmelik İbnü'l-Kattân el-Mağribî (ö. 628/1231). Muvahhidler döneminde Fas'ta yaşamıştır. Muhaddis ve devlet adamıdır. İsmail Hakkı Ünal, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", *DİA*, İst. 2000, XXI, 107-108.

İbn Sâhibi's-Salât, İbnü'l-Hatîb'in ve İbnü'l-Kattân'ın⁹¹⁴ ortak kaynaklarındandır.

İbn Cübeyr (ö. 614/1145). İbnü'l-Hatîb İbn Cübeyr'den övgüyle bahsetmektedir.⁹¹⁵ İbn Batûta, Makrizî, Makkarî vb. müellifler gibi⁹¹⁶ İbnü'l-Hatîb de İbn Cübeyr'i çok az da olsa kaynak olarak kullanmıştır. İbnü'l-Hatîb, sadece *Târihü'l-Mağribi'l-Arabî* adlı eserinde, İbn Cübeyr'in *er-Rihle*'sinden bazı şehirler hakkında bilgi verirken⁹¹⁷ alıntılar yapmıştır.⁹¹⁸ İbn Cübeyr'in ayrıntılı olarak verdiği bilgileri oldukça özetleyerek alan İbnü'l-Hatîb, bazı cümleleri kaynaktaki şekliyle olduğu gibi almıştır.⁹¹⁹

İbnü'l-Hatîb, hakkında bilgi verdiği⁹²⁰ İbn Cübeyr'in *Rihle* adlı eserinden bahsederken bu eserin İbn Cübeyr'e ait olmadığı İbn Cübeyr'in bu kitapta yer alan bilgileri sadece tanzim ve tertib ettiği yolundaki iddialara yer vermiş olmasına rağmen⁹²¹ bu iddiaları mesnetsiz bulmuş olacak ki ondan alıntı yaparken “Kâle Ebü'l-Hasan İbn Cübeyr fi *Rihletihî*” kaydını düşerek bu kitabın İbn Cübeyr'e ait olduğu hususunda şüphesi olmadığını göstermiştir.⁹²²

İbnü'l-Ebbâr Muhammed b. Abdullah (ö. 658/1260). Endülüs şairleri hakkındaki *et-Tuhfetü'l-kadim*⁹²³ adlı eserinden İbnü'l-Hatîb birkaç yerde faydalanmıştır.⁹²⁴ İbn Tufeyl hakkında bilgi verirken İbnü'l-

⁹¹⁴ İbnü'l-Kattân, *Nazmü'l-cümân*, 86.

⁹¹⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 231.

⁹¹⁶ Ignaty Yulianovich Krachkovsky, *Târihü'l-edebi'l-coğrafi'l-Arabî*, I-II, (terc. Selahaddin Osman Haşim), Kahire 1963, I, 300.

⁹¹⁷ İbnü'l-Hatîb, *Târihü'l-Mağrib*, 102-107.

⁹¹⁸ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Bağdad 1937, s. 270-280.

⁹¹⁹ bkz. İbn Cübeyr, *Rihle*, 270, 271, 275; İbnü'l-Hatîb, *Târihü'l-Mağrib*, 102, 103, 105.

⁹²⁰ İbn Cübeyr'in biyografisi için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 230-239.

⁹²¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 234.

⁹²² İbnü'l-Hatîb, *Târihü'l-Mağrib*, 102.

⁹²³ İbnü'l-Ebbâr, *el-Muktedab min kitabi tuhfetü'l-kâdim*, (İbrahim el-Ebyârî), Kahire 1990,

⁹²⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 479; III, 344; IV, 295.

Ebbâr'dan⁹²⁵ alıntı yapmış, muhaddis Ebü'r-Rebi' Süleyman b. Musa'yı anlatırken İbnü'l-Ebbâr'ın ona yazdığı oldukça uzun bir mersiye yer vermiştir.⁹²⁶ Ancak gariptir aynı şahsın biyografisini veren İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Hatîb'in kendisine izafe ettiği mersiyeden orada bir mısra bile zikretmemiş başka birinin yazdığı uzunca bir şiire yer vermiştir.⁹²⁷ Şair Nezhûn b. Kuley'î hakkında bilgi verirken de⁹²⁸ İbnü'l-Ebbâr'dan⁹²⁹ çok kısa bir alıntı yapmıştır.

İbn Mes'ade li-Kavmih, Ebû Cafer (ö. 699/1299).⁹³⁰ Bu müellifin, *Tarihü İbn Mes'ade* adlı bir eseri bulunmaktadır. İbnü'l-Hatîb "Kâle İbn Mes'ade" ifadesini kullanarak birkaç yerde bu kitaptan alıntı yapmıştır.⁹³¹

İbn Hamis,⁹³² Ebu Abdullah Muhammed et-Tilimsani (ö.708/1309). İbnü'l-Hatîb İbn Hamîs'in şairliğini övmüş ve onun şiirlerinden oldukça uzun alıntılar yapmıştır.⁹³³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*'nın mukaddimesinde tarihle ilgili kaynakların isimlerini sayarken *Târîhü Cezîreti'l-Hadrâ* adlı eserini de kaydetmiş,⁹³⁴ *İhâta*'da⁹³⁵ ve *A 'mâl'*'de de bu kitaptan alıntı yapmıştır.⁹³⁶

İbn Ebi Zer, Ebu'l-Abbas Ahmed el-Fasi (ö.741/1340). *Enîsü'l-mutrib bi'r-ravdi'l-kirtas fî ahbâri mulûki'l-Mağrib ve târihi medîneti Fas*,⁹³⁷ adlı eseriyle tanınan Faslı bir tarihçidir.⁹³⁸ İbnü'l-Hatîb, tarih

⁹²⁵ İbnü'l-Ebbâr, *Muktedab*, 125.

⁹²⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 303-309.

⁹²⁷ İbnü'l-Ebbâr, *Muktedab*, 191-195.

⁹²⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 344.

⁹²⁹ İbnü'l-Ebbâr, *Muktedab*, 216-217.

⁹³⁰ İbnü'l-Hatîb *İhâta*, I, 162-165 te biyografisini vermiştir.

⁹³¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 4, 320.; III, 538; IV, 19, 277.

⁹³² Biyografisi için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 528-562.

⁹³³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 529-556.

⁹³⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 81-83.

⁹³⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 315.

⁹³⁶ İbnü'l-Hatîb, *A 'mâl*, 254.

⁹³⁷ İbn Ebi Zer', *el-Enîsü'l-mutrib bi'r-ravdi'l-kirtâs fî ahbâri mulûki'l-Mağrib ve târihi medîneti Fâs*, Rabat 1972,

kaynakları hakkında bilgi verirken bu kitaptan “İbn Ebî Zer”’in *Fas Tarihi*” şeklinde bahsetmiştir.⁹³⁹ Ancak eserlerinde bu müellifin ya da eserinin ismini zikretmemiş en azından ondan faydalandığını gösterecek bir ifade kullanmamıştır.

Ebu Abdullah er-Rüsâfi. İbnü’l-Hatîb onu “Döneminde Endülüs’ün şairi” olarak nitelemiş ve kendisinden alıntı yapmıştır.⁹⁴⁰

Ebu Bekr b. el-Hakim el-Lahmi. İbnü’l-Hatîb’in hocalarındandır. Bu müellifin *el-Fevaidü’l- muntehabe vel’l-mevâridi’l-müstezabe* adlı eserinden İbnü’l-Hatîb birkaç biyografide alıntılar yapmıştır.⁹⁴¹

İbn Hamâme. İbnü’l-Hatîb, “Kâle İbn Hamâme”,⁹⁴² “Kâle İbn Hamâme fî Tarihihi...”,⁹⁴³ “min Kitâbi İbn Hamâme”⁹⁴⁴ diyerek ondan bilgi aktarmıştır.

el-Mîzânî. İbnü’l-Hatîb bu müellifin *Tarih* adlı eserinden alıntı yapmıştır.⁹⁴⁵

İbn Vekâr Yusuf b. Vakar el-İsraili et-Tuleytulî. Kastilya sarayının tabibi ve İbnü’l-Hatîb’in dostu olan bu zattan İbnü’l-Hatîb, Kastilya

⁹³⁸ Müellif bu kitabında 172/788’de İdrisî hanedanının kuruluşundan, Merinî hükümdarı I. Ebû Said dönemine (726/1326) kadar Mağrib’de hüküm süren bazı devletleri (İdrisîler, Mağravîler, Murabıtlar, Muvahhidler, Merînîler) anlatır. Bilim çevrelerinde bu kitabın İbn Ebî Zer’e aidiyeti tartışılmış İbn Merzûk el-Hatîb, M. Tayyib el-Kadirî ve bazı şarkiyatçılar tarafından eleştirilmişse de İbnü’l-Ahmer, İbn Haldûn ve başka bazı tarihçiler, Mağrib tarihi konusunda bu esere güvendiklerini ızhâr etmişlerdir. İbn Ebî Zer’, *el-Enîsü’l-mutrib*, muhakkıkın önsözü, 5-7; Casim el-Ubûdî, “İbn Ebî Zer”, *DİA*, İst. 1999, XIX, 449-451.

⁹³⁹ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 83.

⁹⁴⁰ İbnü’l-Hatîb, *A ‘mâl*, 226.

⁹⁴¹ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 157, 375.

⁹⁴² İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 122.

⁹⁴³ İbnü’l-Hatîb, *Lemha*, 28.

⁹⁴⁴ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 404.

⁹⁴⁵ İbnü’l-Hatîb, *A ‘mâl*, 104.

krallarının nesebi ile ilgili bilgi istemiş o da *Primera Crónica de España* adlı kitaptan gerekli bilgileri göndermiştir.⁹⁴⁶

5.2. Rivayetler/Anekdotlar

İbnü'l-Hatîb'in önemli ölçüde ilk elden bilgilere sahip olduğunu görmekteyiz. Bunları da kendi aralarında üç grupta toplamak mümkündür:

a) Hocalarından direkt olarak aldığı bilgiler.⁹⁴⁷

b) Biyografilerini yazmak istediği çağdaşlarından kendileriyle ilgili olarak aldığı bilgiler. İbnü'l-Hatîb, biyografilerini yazacağı çağdaşlarından kendileriyle ilgili bilgiler şiir ve nesirlerinden örnekler göndermelerini istemiş ve bunları kitaplarında kullanmıştır.⁹⁴⁸ Bazen de onların arkadaş ve akrabalarından bilgi talep etmiştir. Ya da onlar İbnü'l-Hatîb'e kendiliklerinden bilgi göndermişlerdir.⁹⁴⁹

c) Yazacağı konu ya da şahıs hakkında malumat sahibi olanlardan aldığı bilgiler.⁹⁵⁰ Bazen de "Haddesenî vâlidî/ebî"⁹⁵¹ diyerek babasından bilgi aktarmıştır.

İbnü'l-Hatîb, bütün bu bilgileri kaydederken zaman zaman muttasıl senet kullanmış ve bunları metin içerisinde pek az zikretmiştir. Ancak *Nüfâzatu'l-cerab*'daki "Bu bilginin doğruluğunu araştırmaya devam ediyorum, senedini tespit edip, eksikliğini giderinceye kadar da araştırmaya devam edeceğim"⁹⁵² ifadesinden kullandığı bilginin senedini mutlaka tespit ettiğini ve bu konuda son derece hassas davrandığını görmekteyiz. Ancak

⁹⁴⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322.

⁹⁴⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 155, 165, 179, 192, 196, 201, 207, 278; II, 227, 422; IV, 342, ...

⁹⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 368, 507; II, 148, 167, 168, 171, 189, 225, 364; III, 99, 324, 362...

⁹⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 255, 372, 568; III, 225, 460; IV, 312.

⁹⁵⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 197, 201, 207; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 276.

⁹⁵¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 207; III, 257; IV, 80.

⁹⁵² İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 131.

tespit ettiği senetleri kitaplarında sürekli olarak zikretmemiştir. Senette yer alan ravi zincirini ancak birkaç yerde kaydetmiştir.⁹⁵³

Zaman zaman malumat aldığı kişilerin “sâhibü’l-allâme, kâtibü’l-allâme⁹⁵⁴” ve buna benzer sıfatlarla tavsif edildiklerini belirterek güvenilir olduklarını teyit etmiş rasgele herkesten bilgi almadığını göstermiştir.⁹⁵⁵

Bazen de rivayetlerini başka verilelerle takviye ederek pekiştirme yoluna gitmiştir. Kullandığı bilgiyi aldığı kişiyle nerede, hangi tarihte, hangi gün ve hatta hangi saatte görüşüğünü kaydetmiştir. Mesela, İbn Cüzey el-Kelbî’nin (ö.756/1355) biyografisinde “... kendisiyle 755/1354 yılında Fas’ta karşılaştığımızda bana Gırnâta tarihiyle ilgili bir kitap yazmaya başladığını söyledi...”⁹⁵⁶ demek suretiyle bilgiyi nerede ve ne zaman aldığını ifade etmiştir.

Aynı şekilde şehre gelen bir kişiyi ziyarete gitmiş ondan bir şiir inşad etmesini istemiş o da bizzat yazarak kendisine vermiştir. İbnü’l-Hatîb bu bilgiyi verdikten sonra “... bu hadise Râbıtâtül-İkâb mescidinde bir Pazar günü öğle namazından sonra gerçekleşti. Tarih: 29 Rebiülahir 757 idi (1 Mayıs 1356).”⁹⁵⁷ diyerek olayın yerini ve zamanını kesin olarak belirtmiştir.

İbnü’l-Hatîb, gezdiği yerlerle ilgili notlar tutmuş daha da önemlisi kişisel görüşmelerde geçen konuşmaları ya da kendisine söylenen şiirleri ve bilgileri not etmiştir. Mesela, 755/1354 yılında Merînî Sultanına elçi olarak gittiğinde orada yaptığı bazı görüşmelerinde notlar tutmuş ve yaklaşık olarak on beş sene sonra yazdığı *İhâta*’da bu notları değerlendirmiştir. İbn

⁹⁵³ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, IV, 376; İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, 7, 80.

⁹⁵⁴ Burada geçen “kâtibü’l-allâme”, “sâhibü’l-allâme” sıfatları Mağrib saraylarında önemli, idari vazife deruhte edenler için kullanılırdı. Bu sıfatı taşıyan kişi sultan adına imza yetkisine sahipti. İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 274

⁹⁵⁵ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 274; II, 228, 442, 506 ...; III, 247; IV, 441; İbnü’l-Hatîb, *A’mâl*, 4

⁹⁵⁶ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 256-257.

⁹⁵⁷ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 329.

Cüzey’le aralarında geçen konuşma İbn Merzûk’un ya da Malikî ulemasından Sa’d et-Temîmî’nin kendisine Maleka’da okuduğu bir şiiri not edip kitaplarında kullanması⁹⁵⁸ gibi örnekler de zikretmek mümkündür.

Kendisine iletilen bir bilgide şüphesi varsa bunu dile getirmektedir. Mesela, bir şahsın ölüm tarihini verirken “700 den sonra Ramazanda vefat ettiği kesindir. Ancak 705 tarihinde öldüğü de söyleniyor”⁹⁵⁹ demek suretiyle bu bilgiye fazla itibar etmediğini belirtmektedir.

5.3. Kendi Müşâhedeleri (Müşâhedât)

İbnü’l-Hatîb kendi dönemiyle ilgili malumat aktarırken olayların içinde yaşamış olmak ya da olaylara yakından tanık olmak avantajlarını kullanmıştır. Yaşadığı dönemi yazarken şahsî müşâhedelerinden azamî derecede faydalanmış, olaylarla ilgisi bulunanların bilgilerine de başvurmuştur.

Müşâhede; özü itibariyle bizzat görme ve gözlemlemeye dayanır. İbnü’l-Hatîb, Benî Ahmer Devleti’nin kendi döneminde yaşamış olan sultan, vezir ve kâtiplerini çoğunlukla bu tür bilgilere dayanarak anlatmıştır. Çağdaşı olan kadılar, fakihler ve ediplerin biyografilerini de bu tür bilgilerle hazırlamıştır.

İbnü’l-Hatîb’in hayatı beraber çalıştığı yöneticiler, döneminin ileri gelenleri ve komşu ülke idarecileri ile kesişmektedir. Örnek olarak Benî Ahmer sultanlarından Ebü’l-Haccâc Yusuf (733-755/1333-1354), V. Muhammed Ğani Billah (755-760/1354-1359),⁹⁶⁰ Merinî Sultanı Ebû ‘İnân,⁹⁶¹ İbn Haldûn⁹⁶² ve İbn Batûta gibi isimler zikredilebilir.⁹⁶³

⁹⁵⁸ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 257; III, 107, 132.

⁹⁵⁹ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 442.

⁹⁶⁰ İbnü’l-Hatîb, *Lemha*, 102-126.

⁹⁶¹ İbnü’l-Hatîb, *Künâse*, 128-139.

Dolayısıyla bu şahıslarla ilgili bilgi verirken Benî Ahmer Devleti'nin olduğu kadar Merînîlerin siyasî olaylarının bir kısmı da müşâhede edilerek yazıya geçirilmiştir.⁹⁶⁴

5.4. Özel Defterler/Kütüphaneler, Siyâsî ve İctimâî Belgeler (Müdevvenât).

Ulemanın düşüncelerini ya da bazı malumatını belli bir düzene tabi olmaksızın kısa notlar halinde yazdıkları bir takım özel defterleri bulunabilmektedir. Bunun yanı sıra yaygın olarak bulunmayan bir kitabın istinsah edilmiş bir nüshası ulemanın bazısının özel kütüphanesinde mevcut olabilmektedir. İşte bu özel defterler, şahsî nüshalar ve bunlara ilaveten bir takım siyâsî ve ictimâî belgelere kısaca **müdevvenât** denilmektedir. Bunlar kitaplar gibi yaygın olmadıklarından kitaplardan farklıdır.

Müdevvenâtı; takyîdât, vesikalar ve çeşitli yazılar olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.⁹⁶⁵

a) **Takyîdât:** Bunun en güzel örneği; İbnü'l-Hatîb'in, hocası İbnü'l-Ceyyâb'ın şiirlerini topladığı özel defteridir. Hocasının biyografisini verirken “Şiirleri çoktur. Ben topladım ve tedvin ettim” demektedir.⁹⁶⁶ İbnü'l-Hatîb derlediği bu şiirleri övgü ve yergi amacıyla çeşitli yerlerde kullanmıştır.

Takyîdâta başka bir örnek de yine İbnü'l-Hatîb'in hocası İbnü'l-Ceyyâb'ın nesirlerini topladığı ve *Tâfehâ men cemme ve nukta men yemme* adını verdiği derlemesidir.⁹⁶⁷

⁹⁶² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 497-516.

⁹⁶³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 273-274.

⁹⁶⁴ Hüseyin, 372.

⁹⁶⁵ Hüseyin, 365-369.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 128.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 147.

Takyîdâta başka bir örnek de yine İbnü'l-Hatîb'in hocası İbnü'l-Ceyyâb'ın nesirlerini topladığı ve *Tâfehâ men cemme ve nukta men yemme* adını verdiği derlemesidir.⁹⁶⁷

Bu tür malzemeyi değerlendirirken bazen “min ba'di't-takyîdât” ifadesini kullanarak alıntılar yapmıştır.⁹⁶⁸

İbnü'l-Hatîb, hocalarıyla ya da biyografilerini yazdığı bazı çağdaşlarıyla yazışmıştır. Onlardan kendileri ya da tanıdıkları hakkında malumat ve şiirler istemiştir. Nitekim bir arkadaşının biyografisini yazarken şöyle demiştir. “... kendisinden bana hocalarını yazmasını istedim. O da yazdı...”⁹⁶⁹ Kendisine gelen bir yazıda İbnü'l-Hatîb'in istediği gibi hocalarını kaydeden arkadaşı, hem İbnü'l-Hatîb'e hem de onun üç oğluna kendisi ile ilgili bilgileri kullanma izni de vermektedir.⁹⁷⁰ Nitekim İbnü'l-Hatîb de bazı eserlerinde “...onun yazdığından naklediyorum...” diyerek bu özel bilgileri kullanmıştır.⁹⁷¹ Bir başkasından da “Kitabında nelerden bahsettiği hakkında kendisinden bilgi istedim. O da bana şunları yazdı:...”⁹⁷² “Kendisine doğum tarihini sordum bana şöyle bir şiirle bildirdi ...”⁹⁷³ “Kızkardeşinin oğlu bana onunla ilgili olarak şunları anlattı...”⁹⁷⁴

Şeyh Kâdî Ebû Abdullah el-Mukrî Gırnâta'ya geldiğinde İbnü'l-Hatîb, onu ziyarete gittiğini ve ondan bir şiir söylemesini istediğini bunun üzerine şeyhin kendi el yazısıyla yazarak kendisine verdiğini belirtir.⁹⁷⁵

⁹⁶⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 147.

⁹⁶⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 186.

⁹⁶⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 326.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 329.

⁹⁷¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 226.

⁹⁷² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 99.

⁹⁷³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 324.

⁹⁷⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 460.

⁹⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 329.

Nesebi Hz. Ali'ye dayanan bir kişinin biyografisini verirken nesep zincirini tam vermiş ve “biyografisini verdiğimiz şahsın kendi yazısında kaydettiği gibi verdik...” demiştir.⁹⁷⁶

Biyografisini yazdığı kişilerin yakınlarından bilgi isteyişine “... bu şahsın kardeşi bana bir şiir yazıp gönderdi ve o kişinin (biyografisi yazılan kişinin) kendi kardeşi olduğunu iddia etti.” ifadelerini örnek olarak verebiliriz.⁹⁷⁷

Yine bir şahısla ilgili olarak kullandığı bir bilgiyi de şu şekilde ifade etmiştir: “Babasının el yazısıyla yazılmış bir metin çıkardı, oradaki şiiri okudu.”⁹⁷⁸ Naklettiği bir şiirin ardından “Bu şiiri fakih, kadı Ebû Cafer er-Ruaynî'nin Gırnâta'da kendi evindeyken bizzat bana yazdığı metinden naklettim”⁹⁷⁹ demektedir. Arkadaşı olan Abdülhak b. Atiyye'nin şiirinden bahsederken “onun yazdığı bir metinden naklettim.”⁹⁸⁰ Şeklinde dile getirdiği takyidât örneklerini çoğaltmak mümkündür.

b) İctimâî ve Siyasî vesikalar:

İbnü'l-Hatîb bu tür belgeleri toplamak için ciddiyetle uğraşmış, icra ettiği üst düzey görevler ve kişisel ilişkileri dolayısıyla bu tür belgelere ulaşma imkanı bulmuştur. *İhâta*'nın değişik yerlerinde merasim ve anlaşma metinlerinden ve değişik özelliklerdeki çeşitli mektuplardan faydalanmıştır.

⁹⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 181.

⁹⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 254.

⁹⁷⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 497.

⁹⁷⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 565.

⁹⁸⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 561.

Endülüslülerin nesepleri hakkında bilgi verirken “merasim metinlerinden” alıntı yapmış⁹⁸¹ biyografisini verdiği Büllukîn b. Bâdis (ö. 456)’in yazdırdığı tayin ve terfilerle ilgili bilgi içeren bir metne rastladığını belirtip bu belgenin metnini vermiştir.⁹⁸² Aynı şekilde *Amâl*’de de bu tür önemli belgeleri zikretmiş ve bunları kullanmıştır.⁹⁸³ Bu vesikalar, tarihi açıdan olduğu kadar edebî özellikleri itibariyle de önemli olduğu için İbnü’l-Hatîb bunların metinlerini de vermiştir.

İbnü’l-Hatîb tarih yazıcılığında vesikalara büyük önem vermiştir. Bunun en önemli göstergesi de *Künâsetü’l-dükkân ba‘de intikâli’s-sükkân* adlı eseridir. Bu eserde siyasî tarih açısından değerli vesikalar olan Resâil-i sultâniyeler toplanmıştır. Diğer eserlerinde özellikle de *Reyhânetü’l-küttâb*, *et-Tâcü’l-mühallâ*, *el-Ketîbetü’l-kâmine*, *el-Lemhatü’l-bedriyye*, *Nüfâzatü’l-cerâb* ve *Miyârü’l-ihiyâr*’da da bu tür vesikalara yer vermiş olması İbnü’l-Hatîb’in ayırıcı bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

d) Mezar taşları, kitap kapakları ve binalardaki çeşitli yazılar (Nükûş)

İbnü’l-Hatîb bilgi içeren her belgeyi değerlendirmiştir. Bu bazen bir mezar taşında, bazen bir kitabın kapağında, bazen de bir binanın duvarlarına yerleştirilmiş bir taş üzerinde bulunan bir bilgi olabilir.

Özellikle sultanların ve ileri gelen zevatın hayat hikâyelerini verirken mezar taşlarında yer alan doğum ölüm ve saltanat yıllarını gösteren tarihleri kaydetmiş, çoğunlukla da övgü içerikli olarak oraya nakşedilmiş şiirleri kitaplarına almıştır.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 135.

⁹⁸² İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 433

⁹⁸³ İbnü’l-Hatîb, *A‘mâl*, 88, 280...

⁹⁸⁴ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, I, 393, 541; II, 100, 119; III, 567; IV, 79, 333.

Ebû Amr b. Manzûr (ö. 735), vezir Ebû Abdullah b. el-Hakîm için telif ettiği kitabın kapağına bir şiir yazmış, İbnü'l-Hatîb de bu şiiri kullanmıştır.⁹⁸⁵

5.5. Mektuplar

İbnü'l-Hatîb bazen biyografisini yazacağı kişilerden bilgi talep etmiş, onlar da bu talebi karşılamışlardır. Aynı şekilde başka bir müellifin çocuklarına yazdığı bir mektubu da kaynak olarak kullanmıştır.⁹⁸⁶ Bazen de kendisi bilgi istemeden ona çeşitli bilgiler içeren yazılar gönderilmiştir. Mesela, hocası İbnü'l-Hâc el-Billîfikî, eserleri hakkında bilgi içeren bir mektubu İbnü'l-Hatîb'e göndermiş İbnü'l-Hatîb onunla defalarca yazışmıştır. Nitekim bu yazışmalar Billîfikî'nin biyografisinin temel kaynakları olmuştur.⁹⁸⁷

Buna benzer birkaç örnek daha zikretmek gerekirse İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah el-Kaşîlî'nin biyografisinde kendisine yazdığı bilgileri kullandığını⁹⁸⁸ Muhammed b. Kasım el-Kureşî'nin ölüm tarihini Ebû Abdullah eş-Şedîd'in kendisine yazdığı mektuptan naklettiğini⁹⁸⁹ Muhammed b. el-Abdarî'den biyografisini yazmak için bilgi istediğini⁹⁹⁰ hatta biyografisini yazdığı kişiye gönderilmiş mektupları ya da onun başkalarına gönderdiklerini bile kullandığını ifade etmektedir.⁹⁹¹ Mesela,

⁹⁸⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 87.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 286.

⁹⁸⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 148, 155, 167, 168.

⁹⁸⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 189.

⁹⁸⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 516.

⁹⁹⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 99, 101, 102.

⁹⁹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 568-571.

İbn Abbâd'ın (ö. 488) oğluna yazdığı mektubu kullandığını bu mektupta İbn Abbâd'ın Zellâke Savaşı⁹⁹² hakkında bilgi verdiğini kaydeder.⁹⁹³

Kastilya sarayında bulunan Yusuf b. Vakar'dan Kastilya kralları hakkında bilgi talep etmiş o da İbnü'l-Hatîb'e lazım olan bilgileri derleyerek kendisine ulaştırmıştır.⁹⁹⁴

5.6. Hristiyan Kaynaklar

İbnü'l-Hatîb eserlerini telif ederken Hristiyan kaynaklardan da faydalanmıştır. Kendisi Kastilya dilini ya da yabancı kaynaklardan doğrudan faydalanma imkânı sağlayacak her hangi bir yabancı dil bilmiyordu. Ancak sarayda Kastilya dilini bilen seçkin bir tercüman grubu vardı.⁹⁹⁵ Resmi yazışmalarda onlara müracaat edildiği gibi İbnü'l-Hatîb'in özel yazışmalarında da ihtiyaç halinde bu tercümanlardan faydalanmış olduğunu düşünüyoruz.

İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*'in Endülüs tarihi ile ilgili bölümünü yazarken Hristiyan Kastilya krallarını da anlatmıştır. Kastilya Sarayındaki dostu Yusuf b. Vakar el-İsrâîlî et-Tuleytulî'den krallar hakkında bilgi talep etmiş o da *Primera Cronica General de Espana* adlı kitaptan İbnü'l-Hatîb'e lazım olan bilgileri derleyerek Gırnâta'ya elçi olarak geldiğinde kendisine vermiştir.⁹⁹⁶ Bu belgede şu ifadeler de yer almaktadır. “Kastilya Krallarının nesebi ile ilgili olarak benden talep ettiğin bilgiyi Büyük Kral Don Alfonso'nun emriyle kaleme alınmış olan kitaptan aldım.”⁹⁹⁷

⁹⁹² Mağrib ve Endülüslülerin VI. Alfonso'ya karşı kazandıkları bir zaferdir (479/1086). Abbûd 179.

⁹⁹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 114.

⁹⁹⁴ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322.

⁹⁹⁵ İnan, *Lisâmüddîn*, 217.

⁹⁹⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322.

⁹⁹⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322.

6. Kaynakları Kullanma Şekli

İbnü'l-Hatîb ilk elden kaynak kullanmaya özen göstermiştir. Bu bilgileri de özellikle aşağıda bazı örneklerinin sıralayacağımız ifadelerle belirtmiştir: “Ahberenî (bana haber verdi) ”,⁹⁹⁸ “Ketebe ileyye (bana yazdı)”,⁹⁹⁹ “Ketebe lî bi-hattihî (Kendi el yazısı ile bana yazdı)”,¹⁰⁰⁰ “Vaka'tü alâ kitabın bi-hattihi (Kendi el yazısı ile yazdığı bu bilgiye bir kitapta rastladım)”¹⁰⁰¹ “Haddesenî/Haddesenâ (Bana/bize anlattı)”,¹⁰⁰² “Nakaltü min hattihî (Kendi el yazısıyla yazdığı metinden naklettim)”,¹⁰⁰³ “Nakaltü min kavlihî (Sözünden naklettim)”,¹⁰⁰⁴ “Kâle lî (Bana dedi)”,¹⁰⁰⁵ “Kayyede ehûhu lî (Kardeşi bana yazdı)”,¹⁰⁰⁶ “Ahberenî (Bana haber verdi)”,¹⁰⁰⁷ “inde likâihi iyyâhu (Onunla karşılaştığımızda)”,¹⁰⁰⁸ “İttesale binâ haber (Bize ...haberi ulaştı)”,¹⁰⁰⁹ “Hâtabenî (bana söyledi)”,¹⁰¹⁰ “Enşedenî (Bana şiir söyledi)”,¹⁰¹¹ “ecâbenî (bana cevap verdi/gönderdi)”,¹⁰¹² “Ahrece lî kîd'atün bi-hatti ebîhî (babasının el yazısı ile yazılmış bir kağıt parçasını bana getirdi)”,¹⁰¹³ “İttasale ilmî ennehu (...bilgisi bana ulaştı)”¹⁰¹⁴

⁹⁹⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 507; II, 171,

⁹⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 148, 176, 168, 189; III, 101, 225; IV, 312; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 99

¹⁰⁰⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 304.

¹⁰⁰¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 433.

¹⁰⁰² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 484; III, 145, 240; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 276, 277, 305...

¹⁰⁰³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 465; II, 191, 287, 422, 563, 571, III, 23, 375; IV, 26

¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 203,

¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 225.

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 255.

¹⁰⁰⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 339, 426; III, 188.

¹⁰⁰⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 257.

¹⁰⁰⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 265.

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 241; II, 313, 362, 368, 382, 385; III, 205.

¹⁰¹¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 365, 578, III, 28, 29, 41, III, 132.

¹⁰¹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 369.

¹⁰¹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 497.

¹⁰¹⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 260.

Konularla ilgili olarak da birinci el kaynaklara başvurmuştur. Mesela, Saîd ailesine mensup kişileri anlatırken bu aile ile ilgili en temel ve en güvenilir kaynak olan *et-Tâliû's-Saîd fî târihi kal'ati Benî Saîd* adlı kitaptan faydalanmıştır.¹⁰¹⁵ Bu kitap Saîd ailesine ait şahısların biyografilerini içermekte olup yine bu aileden biri olan İbn Saîd tarafından kaleme alınmıştır.

Yukarıda aktardığımız gibi Kastilya sarayında görevli Yusuf b. Vakar el-İsrâîlî et-Tuleytulî'den krallar hakkında bilgi talep etmiş, o da bu bilgileri kendisine iletmmişti. İbnü'l-Hatîb bu bilgilerden faydalandığını belirttikten sonra “ onun ihmal ettiği bazı hususları ben ilave ettim.”¹⁰¹⁶ Çünkü bu şahıs (Yusuf b. Vakar) sarayın resmi görevlisi idi ve her şeyi olduğu gibi yazacak, malumat verdiği kralları kötüleyecek konumda değildi.” demek suretiyle ilave yapma gerekçesini açıklamıştır.¹⁰¹⁷ İbnü'l-Hatîb'in bu şekilde hareket etmesi, saray kâtipleri ve onlardan alınan bilgilerin değerlendirilmesinde son derece hassas davranılmasının gereğini ortaya koymaktadır.

Burada saraya yakın isimlerin ya da resmî görevler üstlenmiş tarihçilerin önemli bir açmazına değinilmektedir. Çünkü bu durumdaki insanlar sarayın imkânlarından faydalanmak için yöneticilerle ilişkilerini sürdürme çabası içerisinde olacaktır. Bu durumda onların bazı yanlışlarının ve hatalarının tarih yazımında göz ardı edilmesi gereği ortaya çıkacaktır.

¹⁰¹⁵ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 213-215, 215-217, 456-457.

¹⁰¹⁶ İbnü'l-Hatîb, bu tür ilaveleri yaparken, “Kültü...” ifadesini kullanarak kendi eklediği bilgilerin, kaynaktaki bilgilerden ayırt edilmesini sağlamıştır. İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 331. Ayrıca bkz. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 148, 236, ...; II, 106, 217, 225..., III, 43, 162..., IV, 32, 163; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 12, 16, 18, 78, 83, 151, 162, , 209, 239,...

¹⁰¹⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322.

Bundan dolayı üst düzey görevlerde bulunan tarihçilerin bilgilerine ihtiyatla yaklaşılmalı ve onlardan alınan bilgilerin imkân dahilinde başka kaynaklardan sağlaması yapılmalıdır.

İbnü'l-Hatîb'i bu açıdan ele aldığımızda ciddi manada tenkit edilecek bir değerlendirmesine rastlamadık. Her şeyden önce hiciv ve tenkitte kendisini fazla kontrol etme ihtiyacı duymamıştır. Gerektiğinde gereken neyse yapmıştır. Mesela, dostu olan ve en kritik dönemlerde kendisine destek sağlayan Merînî Sultanı Ebû Sâlim İbrahim (761-762/1359/1361)'in bir takım yanlışlarını dile getirerek onu eleştirmiştir.¹⁰¹⁸ Öte taraftan Benî Ahmer hanedanından çağdaşı aynı zamanda bir tarihçi olan Emir İbnü'l-Ahmer (ö 807/1404) İbnü'l-Hatîb'in eleştirilerine maruz kalmış ve onu “yılan gibi sokan, dili keskin bir usta” olarak nitelemiştir.¹⁰¹⁹ Bu da eleştirilerin hangi boyutlara vardığının önemli bir göstergesidir. İbnü'l-Hatîb'in öldürülmesi ve akabinde cesedine yapılan muameleler de yukarıda verilen bilgileri destekler mahiyettedir.¹⁰²⁰

İbnü'l-Hatîb, eleştirilerde bulunurken nadiren ihtiyatlı davranmış, bunu yaparken de makame tarzını kullanarak ve şahıs isimlerinin yerlerini boş bırakarak tenkitlerin gerçekleştirmiştir.¹⁰²¹

Saraya yakın tarihçilerin özel durumlarına kısaca değindikten sonra İbnü'l-Hatîb'in kaynakları kullanması konusuna dönersek, bilgileri bazen olduğu gibi alıp kullanmadığını görürüz. Mesela, en çok kullandığı

¹⁰¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 268.

¹⁰¹⁹ İbnü'l-Ahmer (ö 807/1404), *Nesîru feraidi'l-cumân fi nazmî fuhuli'z-zamân*, (nşr. M. Rıdvan ed-Dâye), Beyrut 1967, s.243.

¹⁰²⁰ bkz. tez metni, 66-67.

¹⁰²¹ İbnü'l-Hatîb, *Nüfâza*, 156, 157, 159, 161.

kaynaklardan biri olan İbnü’z-Zübeyr’den alıntılar yapmış ancak oradaki bilgilerle yetinmeyip bazen oldukça uzun ilavelerde bulunmuştur.¹⁰²²

Diğer taraftan İbnü’l-Hatîb kullanacağı bilgi ile ilgili olarak bir şüpheye sahipse o şüphesini açıkça ortaya koymaktadır. Hatta bilgiyi nakleden kişinin herkes tarafından güvenilir olması da onun için bazen yeterli olmayabiliyor. Nitekim biyografisini verdiği bir şahsın ölüm tarihi ile ilgili olarak güvenilen bir kaynaktan bilgi aktarırken “bu şahıs 705 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.” demiş ancak bu cümleyi kaydederken Ramazan ayında öldüğünün kesin olduğunu belirtmek için “tahkikan (kesin)” kaydını düşmüş, 705 tarihini yazarken “beş” rakamının hemen yanına “ala şek (şüpheli)” ibaresini ilave etmiştir.¹⁰²³ Yani “700’den sonra öldüğü kesin ama 705 tarihi şüphelidir.” demek istemiştir. Halbuki bu tarihi kendisine güvenilen bir kişiden aldığını belirtmişti. Ancak böyle olması onun şüphelerini açığa vurmasına engel teşkil etmemiştir.

Kimi zaman da farklı kaynaklardaki bilgileri birbiriyle karşılaştırmış bunun sonucunda bazı kaynakları tenkit etmiştir. Mesela, şair Malik b. Abdurrahman’ı anlatırken “Bu şahıstan İbn Hallâd ve İbn Abdilmelik bahsetmiştir. Ancak İbn Abdilmelik başkalarını detaylı bir şekilde anlatmış Malik b. Abdurrahman hakkında kısa bilgi vermiştir. İbn Hallâd da bu kişi hakkında detaylı bilgi vermemiştir.” demiştir.¹⁰²⁴ İbnü’l-Hatîb ise bu şairi genişçe ele alarak nesir ve şiirinden uzunca örnekler sunmuştur.¹⁰²⁵

¹⁰²² İbnü’z-Zübeyr’in, hakkında bir sayfalık bilgi verdiği şair Salih b. Yezid’in (İbnü’z-Zübeyr, *Sılatu’s-sıla*, III, 84-85), İbnü’l-Hatîb’de yaklaşık onbeş sayfalık bilgiyle anlatıldığını görüyoruz. İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 361-376.

¹⁰²³ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, II, 442.

¹⁰²⁴ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 304.

¹⁰²⁵ İbnü’l-Hatîb, *İhâta*, III, 303-324.

Yine bir şahıs hakkında Ebü'l-Kâsım el-Mellâhî'den bilgi aktardıktan sonra "Mellâhî'nin kitabında bu şekilde anlatılmaktadır. Ancak Kadı İyâz bu kişinin ismi ve evveliyeti hakkında farklı bilgiler vermektedir."¹⁰²⁶ demiştir. İbnü'l-Hatîb bu ifadeleri kullanarak burada başka bir metot daha uygulamış görünmektedir. Şöyleki; bir konuda farklı kaynaklara müracat etmiş birbirini tutmayan bilgileri içeren iki kaynaktan birindeki (Ebü'l-Kâsım el-Mellâhî) bilgileri alarak, bunları doğru kabul ettiğini, diğer kaynaktaki (Kadı İyâz) bilgileri kitabına almayarak o bilgilere itibar etmediğini göstermiştir. Ancak ikinci kaynaktaki bilgilerin farklılığına değinmeden de geçmemiştir.

Bir konuyla ilgili olarak kaynaklarda yanlış bilgi varsa onu almış ancak yanlış oluşunu belirtmiş¹⁰²⁷ bazen de o bilginin neden doğru olamayacağını sebepleriyle açıklamıştır.¹⁰²⁸

Zaman zaman kullandığı kaynaklarda bazı yanlışlıklar tespit etmiş ve o bilgileri kendi eserlerinde düzeltmiştir. Mesela, Bir müellifin ölüm tarihi hakkında "... İbnü'z-Zübeyr bu şahsın vefat tarihinin tespitinde yanılmış ve 650 ler civarında ya da daha sonra olduğunu ifade etmiştir. Halbu ki bu şahıs, 656 yılında Zilhicce ayının yirmisinde Cuma gecesi vefat etmiştir."¹⁰²⁹ diyerek kaynaktaki eksik bilgiyi tamamlamış ve yanlış bilgiyi düzeltmiştir.

¹⁰²⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 423.

¹⁰²⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 5.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 12.

¹⁰²⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta* I, 180.

Yine aynı şekilde bir şahısla ilgili olarak onun Malekalı olduğunu belirtmiş ve “Mellâhî onun İlbîrelî olduğunu söylemekle yanlışlığa düşmüştür.”¹⁰³⁰ demiştir.

Bazen aynı konuda birbirinden farklı birden fazla kaynak kullanmıştır. Mesela, mülûkû't-tavâif'i ele alırken İbn Hayyân,¹⁰³¹ Ebû Bekir ed-Dânî,¹⁰³² İbnü's-Sayrafî,¹⁰³³ Muhammed er-Rüşâtî,¹⁰³⁴ İbnü'l-Kettân,¹⁰³⁵ İbn Bessâm,¹⁰³⁶ İbn Ebi'l-Feyyâz,¹⁰³⁷ İbn Hamîs,¹⁰³⁸ Ebû Abdullah er-Rusâfî,¹⁰³⁹ el-Hakîm¹⁰⁴⁰ ve İbn Vakâr¹⁰⁴¹ gibi pek çok müellifin farklı eserlerine müracaat etmiştir.

Kaynaktaki bilgiyi kullanırken bazen de olduğu gibi kelimesi kelimesine alıntı yapmıştır. Mesela, Mütevekkil Alellah ve devleti hakkında bilgi verirken¹⁰⁴² bir paragraflık bir bilgiyi¹⁰⁴³, Benî Tâhir¹⁰⁴⁴ ile ilgili bir cümleyi¹⁰⁴⁵ ve Benî Rezzîn'i anlatırken yine bir paragraflık bir malumatı¹⁰⁴⁶ İbn Hakan'dan kelimesi kelimesine aynen almıştır.¹⁰⁴⁷ Aynı şekilde İbn

¹⁰³⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta* I, 465, 467.

¹⁰³¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 148, 151, 152, 155, 160, 182, 185, 196, 197, 901...

¹⁰³² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 115.

¹⁰³³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 118; İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 157, 165, 189.

¹⁰³⁴ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 145.

¹⁰³⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 154.

¹⁰³⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 190.

¹⁰³⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 193.

¹⁰³⁸ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 254.

¹⁰³⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 266.

¹⁰⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 322, 329, 330.

¹⁰⁴¹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 330-331.

¹⁰⁴² İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 185.

¹⁰⁴³ İbn Hâkân, *Kalâid*, Bulak 1283, 36.

¹⁰⁴⁴ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 201-202.

¹⁰⁴⁵ İbn Hâkân, *Kalâid*, 57.

¹⁰⁴⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 206.

¹⁰⁴⁷ İbn Hâkân, *Kalâid*, 51.

Bessâm'dan¹⁰⁴⁸ da yaklaşık üç sayfalık bir malumatı birkaç kelime değişikliği yaparak olduğu gibi nakletmiştir.¹⁰⁴⁹

Kaynaktaki malumatı oradaki düzeni içerisinde değil de kendi sistematigi çerçevesinde değerlendirmiştir. Mesela, ulemanın biyografisini verirken: “özellikleri”, “hocaları”, “eserleri”, “öğrencileri”, “vefatı” gibi başlıklar koymuş ve yukarıdaki sırayla bu konular hakkında bilgi vermiştir. Dolayısıyla kaynaktaki bilgiler İbnü'l-Hatîb'in kitaplarında takdim ya da tehir edilerek yerleştirilmiştir. Mesela, İbnü'z-Zübeyr bir şahsın ismini vermiş hemen ardından, kimlerden ders aldığını kaydetmiş¹⁰⁵⁰ ancak İbnü'l-Hatîb, bu malumatı biyografisini verdiği şahsın hemen isminin devamında değil de ilerideki “hocaları” başlığında kullanmış öğrencileri ile ilgili bilgileri “öğrencileri” başlığı altında vefatıyla ilgili bilgileri de “vefatı” başlığı altında toplamış¹⁰⁵¹ diğer biyografilerde de bu sistematigi uygulamıştır.

Mağrib'deki devletleri anlatırken İbn Ebî Zer' ve es-Selâvî en-Nâsirî vb. tarihçilerin yaptığı gibi İbnü'l-Hatîb de şerefli konumda oluşları gerekçesiyle İdrisîleri önceden kurulmuş devletlerin önüne anlatmıştır. Bu uygulama modern tarih incelemelerinde bugün teamül haline gelmiştir.¹⁰⁵²

İbnü'l-Hatîb'in bazen kaynağını zikretmediğini de görmekteyiz. Özellikle İbnü'z-Zübeyr'den bazı yerlerde kelimesi kelimesine alıntılar yaptığı halde kaynağını da müellifini de zikretmemiştir.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁸ İbn Bessâm eş-Şenterînî, *ez-Zehîra fî mehâsin ehli'l-Cezîre*, I-III, Kahire 1358/1939 158-161.

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Hatîb, *Târihu'l-Mağrib*, 88-91.

¹⁰⁵⁰ İbnü'z-Zübeyr, *Sılatu's-sıla*, III, 142-143.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 400.

¹⁰⁵² İbnü'l-Hatîb, *Târihu'l-Mağrib*, muhakkıkın önsözü 137.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Hatîb, Gırnâta'lı bir fakih olan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. H. 540'dan sonra)'le ilgili olarak *Sılatu's-sıla*'daki malumatı İbnü'z-Zübeyr'den almış, *Kitâbu sılati's-*

Abdullah b. Bullukîn'in biyografisini *İhâta*'da verirken¹⁰⁵⁴ İbnü's-Sayrafi'nin adını zikrederek ondan bir alıntı yapmış¹⁰⁵⁵ ancak *A'lâm* adlı eserinde yine Abdullah b. Bullukîn'den bahsederken *İhâta*'da İbnü's-Sayrafi'den aldığını söylediği cümleleri burada eş anlamlı kelimelerle değiştirerek kullanmasına rağmen¹⁰⁵⁶ İbnü's-Sayrafi'nin adını zikretmemiştir. Burada kaynağın isminin zikredilmeyişi ya müellifin unutkanlığından ya da müstensih hatasından kaynaklanmış olabilir. Çünkü İbnü'l-Hatîb genel olarak kaynaklarını açıkça zikretmektedir.

Bazen kesin olmayan daha doğrusu emin olmadığı bilgiler de kullanmıştır. Bir konuda bilgi verirken orada geçen kişinin "Abbâs b. Firnâs olduğunu zannediyorum" diyerek bilgi vermiştir.¹⁰⁵⁷ Aynı şekilde önceki dönemlerde yazılmış tarih kitapları hakkında bilgi verirken *Tarihü Herât*'ın müellifi ile ilgili olarak şunu kaydetmiştir. "Zannediyorum bu kitap Ebû Abdullah el-Hasan b. Muhammed el-Kütübî'nindir."¹⁰⁵⁸

7. Kendisinden Sonrakilere Etkisi

İbnü'l-Hatîb, eser telif ettiği alanların hemen hepsinde kendisinden sonrakilerin dikkatlerini üzerine çekecek bir özellik arz etmektedir. Biz burada daha ziyade tarih ve onunla yakınlık arzeden dallardaki etkisi üzerinde durmak istiyoruz.

sıla, (tah. Abdüselam el-Herrâs- eş-Şeyh saîd A'r'ab), III, yy., 1993, IV. yy., 1994, yy., V yy., 1995; (tah. L. Provençal, 7. cilt), Rabat 1937, IV, 84. İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 82. Yine İbnü'z-Zübeyr'den bu tür alıntılar için bkz. İbnü'z-Zübeyr, *Sılatü's-sıla*, IV, 95, 207. sayfadan İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 83-84, 295'te, İbnü'z-Zübeyr, *Sılatü's-sıla*, III, 188'den, İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 482'de yapılan alıntılar isim verilmeden iktibas edilmiştir.

¹⁰⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 379-381.

¹⁰⁵⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 380.

¹⁰⁵⁶ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 235.

¹⁰⁵⁷ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 14.

¹⁰⁵⁸ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 82. Muhtemelen İbnü'l-Hatîb bu kitabı görmemiş dolayısıyla kullanmamıştır. Sadece şehir tarihleri arasında bir örnek olarak zikretmekle yetinmiştir.

Şu bir gerçek ki İbnü'l-Hatîb'in kitaplarında ele aldığı dönemlerle ilgili olarak daha sonra eser telif eden ya da araştırma yapanlar İbnü'l-Hatîb'den etkilenmişler, ona müracaat etmişler ve ondan nakillerde bulunmuşlardır. Özellikle Mülûkü't-tavâif hakkında, Benî Ahmer dönemlerinde ve biyografilerde vazgeçilmez bir müracaat kaynağı olmuştur.

İbnü'l-Hatîb'in etkisini eserlerinde gördüğümüz müelliflerin başında İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) gelmektedir. İbn Hacer (ö.852/1448) *ed-Dürerü'l-kâmine*'de İbnü'l-Hatîb'in *Gurnâta Tarihi*'nden (*İhâta*) faydalanmış ve eserinin mukaddimesinde de bazı tarihçileri örnek aldığını ve İbnü'l-Hatîb'in yolunu (metodunu) takip ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁹

Aynı şekilde Suyûtî de (ö. 911/1505) *Buğyetü'l-vuât* adlı eserinin mukaddimesinde, kitabı için üçyüz cilt eseri mütalaa ettiğini söyledikten sonra aralarında İbnü'l-Hatîb'in *İhâta*'sının da bulunduğu bazı kaynaklarını zikretmiştir.¹⁰⁶⁰

İbn Kâdî Şühbe ed-Dımeşkî (ö. 851/ 1448), *Târihü İbn Kâdî Şühbe* adlı eserinde bir şahıs hakkında İbnü'l-Hatîb'den “onun hayatını çok güzel anlatmış” diyerek malumat aktarmıştır.¹⁰⁶¹

İbn Ferhûn (ö.799) *ed-Dîbâcû'l-müzheb*'de¹⁰⁶², Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî *Neylû'l-İbtihâc*'da¹⁰⁶³ İbnü'l-Hatîb'den bilgi naklettikleri halde önsözlerinde İbnü'l-Hatîb'den ve onun eserlerinden bahsetmemektedirler.

¹⁰⁵⁹ Askalânî, *Dürer*, I, 4-5.

¹⁰⁶⁰ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Buğyetü'l- vûât fî tabâkâtî'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, I-II, (tah. M. Ebü'l-Fadl İbrahim), yy., 1964. I, s. 4, 7.

¹⁰⁶¹ Kâdî Şühbe, *Târihü İbn Kâdî Şühbe*, (tah. Adnan Derviş), I-IV, Dımeşk 1977, I, 17, 18.

¹⁰⁶² İbnü'l-Hatîb'den faydalandığı yerler için bkz.: İbn Ferhûn, *Dîbâcû'l-müzheb*, I, 345, 398.

¹⁰⁶³ İbnü'l-Hatîb'in geçtiği yerler için bkz. Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc*, (İbn Ferhun *ed-Dîbâcû'l-müzheb* kenarında) Mısır 1351, s. 72, 205, 282.

Kalkaşendî (ö.821/1418), inşâ sanatının en güzel örneklerini derlediği *Subhü'l-aşâ*'da¹⁰⁶⁴ İbnü'l-Hatîb'in şiirlerine ve resâil-i sultâniyelerine (Sultanlar arası yazışmalar) defalarca yer vermiş ve bunların inşâ sanatının mükemmel örnekleri olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁰⁶⁵

Bunların yanı sıra İbnü'l-Hatîb'den faydalananlar arasında Makrîzî (ö.845/1442), İbn Ğâzî (ö. 919/1513), İbn Meryem (ö.1014/1605'ten sonra), İbnü'l-Kâdî (ö.1025/1616) gibi isimler de yer almaktadır.¹⁰⁶⁶

İbnü'l-Hatîb'in *İhâtâ'sını* okumuş olan¹⁰⁶⁷ İbn Dâkmak'ın inceleme imkânı bulduğumuz *el-Cevherü's-semîn*¹⁰⁶⁸ ve *el-İntisâr*¹⁰⁶⁹ adlı eserlerinde İbnü'l-Hatîb'den faydalandığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Zaten müellif önsözlerinde İbnü'l-Hatîb'den de bahsetmemektedir.

Hafsiyelerle ilgili eser¹⁰⁷⁰ telif etmiş olan Tunuslu tarihçi İbn Şemmâ' (ö.861/1457), İbnü'l-Hatîb'i ya da eserlerini zikretmemiştir. Dolayısıyla

¹⁰⁶⁴ İslâm dünyasında bürokrasinin gelişmesi ve kâtiplerin yetişmesi için derlenen bu eser inşâ sanatının en mükemmel ansiklopedik örneği olarak kabul edilir. Kitâbet sanatı, kâtibin başlıca özellikleri, divân-ı inşânın yapısı... gibi konuları içeren eserde inşâ sanatının en güzel örnekleri bir araya toplanmıştır. Mehmet İpşirli, "Kalkaşandî" *DİA*, İst. 2001, XXIV, 263-264.

¹⁰⁶⁵ Kalkaşendî, *Subhü'l-aşâ*, I, 128-129; II, 458-461, 535-537; VI, 458-461, 535-536; VII, 40-41, 64-69, 70-73, 108-110, 348-349; XI, 4-6.

¹⁰⁶⁶ Bilgi için bkz. Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 289; İbnü'l-Kâdî, *Zeylû vefeyâtî'l-ayân*, I, 23; Abdulhay b. Abdülkerim, *el-Kettânî Fehrusu'l-fehâris*, I-III, (tah. İhsan Abbas) Beyrut-Lübnan 1402/1982, s. 379; Cafer Nâsirî, *İbnü'l-Hatîb*, 97; İbrahim Harekât, "İbn Meryem", *DİA*, İst. 1999, XX, 185.

¹⁰⁶⁷ Makkarî, içlerinde Suyûtî, Makrîzî ve İbn Dâkmak'ın da bulunduğu bazı isimleri sayarak bunların İbnü'l-Hatîb'in *İhâtâ'sını* okuduklarını ve eserle ilgili mütalaalarını eserin çeşitli yerlerine not ettiklerini belirtmektedir. Makkarî bu notları İbnü'l-Hatîb'in Mısır'daki Müslümanlara vakfettiği *İhâtâ'nın* bir nüshasında bizzat gördüğünü ifade etmektedir. Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VIII, 289.

¹⁰⁶⁸ İbn Dâkmak, *el-Cevherü's-semîn fî siyeri'l-mülûk ve's-selâtin*, (tah. M. Kemaleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1985.

¹⁰⁶⁹ İbn Dâkmak, *el-İntisâr li-vâsitati akdi'l-emsâr*, (tah. Lecnetü ihyâi türâsi'l-Arabî), Beyrut ty.,

¹⁰⁷⁰ Ebû Abdullah M. b. Ahmed İbnü's-Şemmâ, *el-Edilletü'l-beyyineti'n-nârâniyye fî mefâhiri'd-devleti'l-Hafsiyye*, (tah. Tahir b. M. el-Mamurî), Tunus 1984.

ondan faydalandığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Hafsîlerle ilgili daha sonraki dönemlerde yazılmış olan çeşitli eserlerde İbnü'l-Hatîb'den faydalanıldığını görmekteyiz.¹⁰⁷¹

Çağdaşı ve dostu İbn Haldûn'la etkileşimlerini biraz daha geniş incelemek için sona bıraktık. Aslında her ikisi de birbirini takdir etmekte ve birbirlerinin meziyetlerini övmektedir. Bunlar daha ziyade kişisel özelliklerin bir takım genel ifadelerle dile getirilmesi şeklinde olmuştur.¹⁰⁷² Ancak İbn Haldûn, İbnü'l-Hatîb'in özellikle devlet adamlığını, idareciliğini,¹⁰⁷³ dildeki melekesini, şairliğini ve edebî kişiliğini övmüş¹⁰⁷⁴ ve onun için "İbnü'l-Hatîb nazımda ve nesirde Allah'ın mucizelerinden biridir. Kendisiyle kimse boy ölçüşemez"¹⁰⁷⁵ ifadelerini kullanmıştır. Fakat tarihçiliği ile ilgili açık bir değerlendirme yapmamıştır.

İbn Haldûn'un tarih ve tarihçilerle ilgili değerlendirmelerini genel olarak ele aldığımızda, özellikle tarihçilere yönelttiği eleştirilere, açıkça ismi zikredilmemesine rağmen, İbnü'l-Hatîb'in de maruz kaldığını düşünüyoruz. İbn Haldûn, tarihçilerin devletler hakkında bilgi verirken; hükümdarların adını, nesebini, lakabını, kadısını, hâcibini... anlattıklarını bunun önceki tarihçilerin maksatlarını anlamadan, onları taklit etmekten başka bir şey olmadığını artık şartların değiştiğini ve içinde bulundukları çağda (H.VIII/M.XIV) bu tür tarihin bir anlam taşımadığını ve kimseye fayda sağlamayacağını açıkça ifade etmektedir.¹⁰⁷⁶ İbn Haldûn'un tenkit

¹⁰⁷¹ Örnek olarak bkz. Muhammed el-Arûsî el-Matvî, *es-Saltanatü'l-Hafsiyye*, Beyrut 1986; Robert Brunscvig, *Târihü İfrîkiyye fi'l-ahdi'l-Hafsi*, (terc. Hammad es-Sahilî), I-II, Beyrut 1988.

¹⁰⁷² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, III, 497-516; İbn Haldûn, *İber*, VII, 332-333.

¹⁰⁷³ İbn Haldûn, *İber*, VII, 332-333.

¹⁰⁷⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 218, 301.

¹⁰⁷⁵ İbn Haldun, *Tarîf*, 167.

¹⁰⁷⁶ İbn Haldûn, *İber*, I, 26, 27.

ettiği bu tarzın İbnü'l-Hatîb tarafından özellikle de en önemli eseri olan *İhâta*'da ve Benî Ahmer Devleti'nin sultanlarını ele aldığı *el-Lemhatü'l-bedriyye fi'd-Devleti'n-Nasriyye*'de aynen uygulandığını görmekteyiz. Bundan dolayı İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliğinin İbn Haldûn tarafından takdir edilmediği gibi en sert şekilde tenkit edildiğini düşünüyoruz.¹⁰⁷⁷

Kısacası, İbn Haldûn'un fikir kaynakları arasında İbnü'l-Hatîb yer almamaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb İbn Haldûn'u tarihçilik alanında etkilememiştir.

Çağdaşlarından Emîr İbnü'l-Ahmer (807/1404) de İbnü'l-Hatîb'in şiir ve edebiyattaki üstün yeteneğini takdir ederken¹⁰⁷⁸ tarihçiliği ile ilgili bir değerlendirme yapmamaktadır.

Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç şudur: İbnü'l-Hatîb geç dönem müellif ve mütefekkirlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak aynı etkiyi çağdaşları üzerinde gösterememiştir. Bunda da özellikle İbnü'l-Hatîb'in aleyhinde memleketinde yürütülen kampanyanın ve bunun bir uzantısı olarak eserlerinin toplanıp meydanlarda yakılmasının önemli ölçüde etkili olduğunu düşünüyoruz. Gerçi İbnü'l-Hatîb'in kitaplarını okuyan ya da istinsah edenlerin takibata uğradığına dair bir bilgiye rastlayamadık ama hakim güçlerden kendilerine zarar gelebileceğini düşünen halkın ya da ilim adamlarının İbnü'l-Hatîb'in eserleriyle uğraşmamayı tercih etmiş olma ihtimalini de gözönünde bulundurmak gerekir.

¹⁰⁷⁷ İbn Haldûn eserlerinin önsözlerinde önceki tarihçilerden İbn İshak (ö. 151/768), İbn Ömer el-Esefî (M. 720-800 yılları arasında yaşamıştır.) İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819), Vâkıdî (ö. 207/822), Taberî (ö. 310/922) ve Mesudî (ö. 346-956)'nin bazı yönlerini tenkit etmekle birlikte "fazilet ve emanetleriyle" tanınmış olduklarını kaydetmiş, İbn Hayyân (ö. 469/1076) ve İbn Refîk'in tarih yazıcılığında önemli bir yer işgal ettiklerini ve sonraki tarihçilerin bunları taklit etmekten öteye geçemediklerini belirtmiştir. İbn Haldûn, *İber*, I, 3, 4, 27; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 6, 8, 74, 75.

¹⁰⁷⁸ İbnü'l-Ahmer, 243.

Günümüzde batı dünyasında İbnü'l-Hatîb'le ilgili son derece önemli değerlendirmeler yapılmıştır;

H. A. R. Gibb: “Diğer eyalet vakanüvislerinin eserleri Makrizî, Suyûtî ve Schâvî'nin eserlerinden usûl veya şahsiyetten ziyade çerçeve hususunda ayrılır. Bunlar daha dar çerçevede kalır. Aynı şey Mağrib ve İspanya'da telif olunmuş mahallî ve hanedanlara ait vakâyînâmeler için de söylenebilir. VII (XIII) asırda Abdülvahid el-Merrâkuşî veya VIII (XIV). asırda İbn Ebî Zer' gibi bazı müellifler, malumatı bakımından olduğu kadar, kullandıkları usul bakımından da diğer garp müelliflerinin üstünde yer alabilirlerse de yalnız deha derecesine varan mahâretinden dolayı Granadalı vezir Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'i bunlardan tefrik etmek lazımdır. Bununla beraber, münekkid tarihçi olarak o, her ikisinden bize intikal eden eserlerinden hükümlenileceği ölçüde muasır İbn İzârî'ye ulaşmış belki de onu geçmiştir.”¹⁰⁷⁹

Bu ifadeleriyle Gibb, İbnü'l-Hatîb'in mahalli tarihçiler arasında son derece önemli bir mevki işgal ettiğini açıkça ortaya koymuştur.

P. K. Hitti ise İbnü'l-Hatîb'i İbn Haldûn'la eş değerde kabul ederek İslâm tarih anlayışını üst düzeylere taşıyan bir tarihçi olarak nitelendirmiş ve bu düşüncesini de şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Batı İslam dünyasının ulaştığı en yüksek tarih anlayışı ve idrakiyle edebiyatının oluşmasında en büyük rolü oynayan iki isim Nasrîler (Benî Ahmer) hanedanının sarayında yüksek memuriyetlerde bulunmuş İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldûn'dur.”¹⁰⁸⁰ “İbnü'l-Hatîb öldürülünce Müslüman İspanya olmasa bile Granâda (Benî Ahmer) en sonuncu büyük yazar, şair ve devlet adamını kaybetmiş oluyordu. Diğer yazarlarınkinden tamamen farklı ve esas itibariyle şiire, edebiyata, tarihe, coğrafyaya, tıp felsefeye dair altmış eserden yirmisi günümüze ulaşmıştır.”¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁹ H. A. R. Gibb, “Tarih, İlmi al-Tarih” *İA*, İst. 1970, XI, 792-799.

¹⁰⁸⁰ Hitti, IV, 899-900.

¹⁰⁸¹ Hitti, III, 900. İbnü'l-Hatîb'in günümüze ulaşan eser sayısı yirmi değil otuzdur.

A. G. Chejne, İbnü'l-Hatîb'i ilginç bir gerekçeyle bütün zamanların en büyük ülemasından biri olarak ilan ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

Eserlerinin önemli bir kısmının kayıp olmasına rağmen böyle bir insanın yaşamış olması bütün zamanların en büyük ülemasından biri olarak kabul edilmesi için yeterli görülmüştür.¹⁰⁸²

Sigrid Hunke, İbnü'l-Hatîb'in tıp alanındaki etkilerini ön plana çıkararak veba karşısında ortaçağ Avrupasında yaşanan fikişel kargaşa ve bilimsellikten uzak anlayışlara atıfta bulunarak İbnü'l-Hatîb'in "hastalıklarda bulaşıcılık" tespitini ön plana çıkarmıştır:

...Batı dünyasındaki bir zekâdan tamamen ayrı düşünen, Arap dünyasındaki diğer bir zeka, tabip ve şair **Gırnâtalı İbnü'l-Hatîb**..." " XIV. yüzyıldaki korkunç veba salgınını Arap Medeniyeti, salim bir muhakeme ile incelerken Hristiyan Medeniyeti onu hurafelerle izaha çalışıyordu. (Belçikalı doktor Simon de Vovino, Boccaccio gibi uzmanlar vebanın semâvî cisimlerin hareketlerine bağlarken, İsviçre'de ve Fransa'da halk, kabahati Musevîlere yükleyerek yüzlerce Museviyi yakmıştı. Montpellier Üniversitesinden bir profesör vebanın yayılmasındaki bütün suçu hastanın bakışlarına yüklüyordu...) Buna mukabil bir Arap korkuya kapılmış beşeriyetin bakışını semadan arza, en evvel akla gelen, en lüzumlu tedbirlere çevirir. Gırnâta Sultanının veziri **İbnü'l-Hatîb**, kaleme aldığı inceden inceye düşünülmüş gayet vazih ve mantıkî kitabında hastalığı epidemiyeye, hasta ve onun eşyalarıyla temastan mütevellit enfeksiyona istinat ettirir.¹⁰⁸³

Türkiye'de İbnü'l-Hatîb'in etkilerine gelince; İbnü'l-Hatîb'in eserlerinden sadece üç tanesinin; *el-İşâre ilâ edebi'l-vizâre*,¹⁰⁸⁴ *Kasîde fi*

¹⁰⁸² Chejne, *Muslim Spain*, 272.

¹⁰⁸³ Sigrid Hunke, *İslâm Güneşi*, 191, 192,242.

¹⁰⁸⁴ İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazmaları bulunmaktadır. (Halet Ef. bölümü – tasnif nr: 351- 50465 numarada; Esad Ef. bölümünde -tasnif nr:390- 24064)

medhi'n-Nebî,¹⁰⁸⁵ *Ravdatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf* in¹⁰⁸⁶ yazmaları Türkiye kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Siyaset, şiir ve tasavvufa ilgili bu eserlerin dışında özellikle de tarihle ilgili eserlerin yazmalarına Türkiye kütüphanelerinde rastlayamadık. Fakat İbnü'l-Hatîb, Türk mütefekkirler tarafından tanınmakta ve başta tarihçiliği olmak üzere özellikleri çeşitli şekillerde övülmektedir.

Şemseddin Sâmî, İbnü'l-Hatîb'in Endülüs ve Afrika'da cereyan eden tarihî hadiselerle dair daha önce kaydedilmemiş pek çok malumatı araştırarak ve keşfederek mükemmel bir tarih tertip ettiğini¹⁰⁸⁷ belirterek, **Ramazan Şeşen** ise İbnü'l-Hatîb'in İbn Haldûn'la birlikte İslâm tarihçiliğinin en büyük temsilcilerinden biri olduğunu¹⁰⁸⁸ ifade ederek tarihçiliğine vurgu yapmışlardır. **Şemseddin Günaltay** özellikle onun idarecliliğindeki maharetini ön plana çıkarırken¹⁰⁸⁹ **Mehmet Özdemir** İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliğine, devlet adamlığına ve çok yönlülüğüne,¹⁰⁹⁰ **Faruk Toprak** ise şairliğine dikkatleri çekmiştir.¹⁰⁹¹

8. Eserlerinin Tarihî Kaynak Olarak Değeri

İbnü'l-Hatîb, kitaplarına konu olan dönemler ve şahıslar hakkında vazgeçilemez bir kaynaktır. Onun bu konumda olmasının başlıca sebepleri; eserlerinde, sonradan kaybolmuş olan önemli kaynaklardan faydalanması, ilk elden kaynakları ve resmî evrakları yoğun bir şekilde kullanmış olması,

¹⁰⁸⁵ Süleymâniye Kütüphanesi, Laleli bölümü, 001890 numarada.

¹⁰⁸⁶ T. C. Kült. Bak. Hacı Selim Ağa Kütüp. Yazma-Talîk, Bîm: Hacı Selim Ağa 297.7, 104 s; Kayseri Raşit Efendi Kütüp. Raşid Ef., Tasnif nr: 000. 181 s.; Süleymaniye, Nesih, Esad Ef. Böl. Konu:Hadis, 213 s., 297.3.

¹⁰⁸⁷ Şemseddin Sâmî, *Medeniyet-i İslâmiyye*, (haz. Remzi Demir), Ankara 1996. s. 100.

¹⁰⁸⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 251.

¹⁰⁸⁹ Günaltay, 346.

¹⁰⁹⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 190; III, 63, 70; Özdemir, "Gırnâta", *DİA*, İst. 1996, XIV, 51-57.

¹⁰⁹¹ Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Ankara 1990, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), XXIV, XXV, 34, 51, 100, 119, 135, 136, 154, 202, 252, 257, 277, 282, 300, 302.

objektif değerlendirmeler yapması, g bir edebi kişiliğe sahip olması şeklinde özetlenebilir. Şimdi bu hususları ana hatlarıyla ele alalım:

1) Sonradan kaybolmuş ve günümüze ulamamı kaynakları kullanmış olması. İbnü'l-Hatîb'in eserlerinde kaynak olarak kullandığı bir takım kitaplar günümüze ulamamıtır. Bunlardan bir kısmı kendinden önceki müelliflere ait olan eserlerdir. Bir kısmı da İbnü'l-Hatîb'in bizzat kendi eserleridir. *id's-sıla*, *Hal'ur-resen*, *Turfetü'l-Asr f Devleti Ben Nasr* İbnü'l-Hatîb'in kendisine ait olup başka eserlerinde kaynak olarak faydalandığı kitaplarından bazılarıdır. Bu eserler kayıptır.

İbnü'l-Hatîb, Endülüs'n ilk tarih yazıcılarından olan Ahmed b. Muhammed b. Musa er-Râzi'den (.344/955) tarihçi malumat aktarmıştır.¹⁰⁹² Onun özellikle günümüze ulamamı olan *el-İstiâb f ensâbi ehli'l-Endels* adlı eserinden kaynak olarak faydalanmı olması¹⁰⁹³ büyük önem arzetmekte ve İbnü'l-Hatîb'in değerini daha da artırmaktadır.

Öte taraftan İbn Hayyân'ın *el-Metîn*'i ile İbn Cüzey ve İbn Eb Feyyâz'ın *Tarih*'leri¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Hatîb'in kitaplarında kaynak olarak kullandığı ancak sonradan kaybolmuş önemli eserlerin balıcalarındandır. Aynı zamanda bu müellif ve eserleri ile ilgili olarak İbnü'l-Hatîb'den oldukça önemli bilgiler elde etmekteyiz. Bilhassa nceki dönemlere ait şair ve ediplerin şiir ve nesirlerinden uzun alıntılar yapmış olması da İbnü'l-Hatîb'in eserlerinin değerini artıran faktörlerdendir.

İbnü'l-Hatîb meşhur müelliflerin bazı eserlerinin msveddelerine ulamı ve onları incelemiştir. Mesela, Kâdî İyâz'ın *Trihi Sebte* (*el-*

¹⁰⁹² İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 97; III, 470; IV, 231.

¹⁰⁹³ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 133.

¹⁰⁹⁴ bkz. Kaynakları bölümünde İbn Ebi'l-Feyyâz, *Tez Metni*, 187-188.

Fünûnü's-sitte fî ahhâri Sebte) adlı eserini tarih kaynakları arasında saymış ve bu kitabın müsvedde halinde olduğunu özellikle vurgulamıştır.¹⁰⁹⁵

Bir tarihçi incelediği dönemin çağdaş kaynaklarına ulaşmış ve kullanmış olduğu oranda kıymetlidir. İbnü'l-Hatîb bunu yapmıştır. (Mesela, mülûkû't-tavâif'le ilgili olarak Feth b. Hakân ve İbn Hayyân'a müracaat etmesi gibi) İbnü'l-Hatîb çağdaş kaynaklara ulaşmakla yetinmemiş onları en verimli bir biçimde kullanmıştır.

2) Olaylar hakkında objektif değerlendirmeler yapması; mülûkû't-tavâif'in kendi zamanına kadar olan yaklaşık üç asırlık dönemi açısından İbnü'l-Hatîb'in objektif tarih yazıcılığı öne çıkar. Şurası bir gerçektir ki tarihçiler yaşadıkları zaman dilimi içerisinde meydana gelen olayları anlatırken ya da değerlendirirken çeşitli etkiler altında kalabilirler. Bunların başında da zarar görme kaygısı gelmektedir. Ayrıca yöneticilere yaranmaya çalışmak veya siyâsî bir mücadele içerisinde olmak gibi bir takım sebeplerden dolayı olayların şahidi olan tarihçi, onları olduğu gibi değil de farklı şekillerde kaydedebilir ya da değerlendirebilir.

Örnek vermek gerekirse Gırnâta Murabıtların eline geçince Mağrib'e iltica etmiş olan Gırnâta hakimi Abdullah b. Bullukîn¹⁰⁹⁶ *Kitâbü't-tibyân*'da bazı olayları anlatmaya cesaret edememiştir. Muvahhidlerin çağdaşı olan tarihçiler (Sahibü *Huleli'l-Mevşîyye* gibi) iktidar yanlısı bir tarihçilik anlayışı ortaya koymuşlardır. Abdülvâhid el-Merrâkuşî *el-Mucib fî telhisi ahhâri'l-Mağrib* de mülûkû't-tavâif'le ilgili bazı tafsilatı görmezden gelmiştir.

¹⁰⁹⁵ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, I, 83.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*'da biyografisini verdiği (*İhâta*, III, 379-381), Bullukîn hakkında "korkak" ifadesini kullanmıştır. İbnü'l-Hatîb, *Amal*, 235.

İbnü'l-Hatîb'in, kendisinden önceki dönemleri anlatırken, bahsettiğimiz şekilde davranmasını gerektirecek her hangi bir sebep bulunmadığından dolayı onun önceki dönemler hakkında, önceki tarihçilerden daha objektif davrandığını belirtmek gerekir.

3) Edebî Üslûbu. İbnü'l-Hatîb'in tarih yazıcılığında önemli bir yere ve seçkin bir üslûba sahip olduğu bir gerçektir. Eserleri incelendiğinde bunu görmek mümkündür. Özellikle tarih konulu eserlerinde de bu yönünü açıkça ortaya koymuş ve zaman zaman aşırıya varacak derecede sanatsal anlatımlara yer vermiştir.

4) Yaşadığı dönemi konu alan müellif ve eser sayısının az olması, İbnü'l-Hatîb'in değerini oldukça artırmaktadır. İbn Haldûn, önceki dönemlerde Endülüs'te ilmî eser yazılmasına, istinsah edilmesine, bunların korunmasına ve rivayet edilmesine büyük önem verildiğini kaydettikten sonra yaşadığı çağda (VIII/XIV) Endülüs'te yaşanmakta olan olumsuz gelişmelerden dolayı yukarıda sayılan hususlara verilen önemin azaldığını belirtmektedir.¹⁰⁹⁷ Böyle bir ortamda İbnü'l-Hatîb telif ettiği altmış civarında eseriyle bütün dikkatleri üzerine çekmektedir.

5) Kaynaklarını zikretmiş olması, İbnü'l-Hatîb'in değerini artıran faktörlerdendir. VIII/XIV. yüzyılda yaşamış olan İbnü'l-Hatîb eserlerinde çoğunlukla kaynaklarını göstermiştir. Oysa mesela, XVIII. yüzyılda yaşamış olan Voltaire *Avrupa Tarih*'inde kaynaklarını zikretmemiştir.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 419.

¹⁰⁹⁸ Bu kitabın V. ve VI. fasıllarında Osmanlı ve Türklerle ilgili bilgiler verilmiş bu bölümlerde kaynak olabilecek tek bir şeyden bahsedilmiştir. O da İsveç kralı Charles'in Osmanlı padişahına yazdığı bir mektubun kopyalarıdır. s. 183. Bunun dışında başka bir kaynak zikredilmemektedir. Voltaire, *İsveç Kralı XII Şarl'ın Tarihi*, (terc. Nahid Sırrı Örik), İst. 1939.

6) Üst seviyede devlet görevleri icra ettiği için çeşitli devletleri tanımış hem kendi ülkesinde hem de diğer ülkelerin resmî evrakını kullanma imkânı bulmuş olması İbnü'l-Hatîb'in tarihî kıymetini daha da artırmaktadır.

7) Ele aldığı dönemlere her yönüyle ışık tutması; İbnü'l-Hatîb, gerek biyografileri verirken gerekse tarihî malumatı aktarırken zaman zaman diğer kaynaklarda rastlanmayacak ayrıntılara girmiş, oldukça değerli bilgiler aktarmıştır. Mesela, Benî Ahmer Sultanı V. Muhammed'i incelerken dönemin Hristiyan (Kastilya, Aragon) krallıkları ve bunların iç savaşları ile ilgili geniş bilgiler vermiş, Fransa'nın bu devletlere müdahalelerine dikkat çekmiştir.¹⁰⁹⁹ Gerek İspanya gerekse Fransa'nın coğrafi yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verdikten sonra "Bu konuda sözü uzattık, bu acayip tarih bilinsin, bunlara karşı dikkatli olunsun ve bunlardan ibret alınsın, ders çıkarılsın diye konuyu tafsilatlı olarak anlattık"¹¹⁰⁰ diyerek konuyu neden detaylı olarak incelediğinin sebeplerini de açıklamıştır. Fransa'nın Hristiyanlık dünyası üzerinde hakimiyet kurma emelleri¹¹⁰¹ göz önünde bulundurulunca İbnü'l-Hatîb'in bu konuya dikkat çekmesindeki haklılığı ve ileri görüşlülüğü daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kısacası, İbnü'l-Hatîb, başta siyasi, askerî ve fikrî yapılanmaları olmak üzere pek çok yönleriyle batı Müslüman toplum yapısını bizlere yansıtmıştır. Aynı şekilde Hristiyan krallıklar ve dönemin diğer devletleri hakkında da aydınlatıcı bilgiler vermiştir.

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 42-48.

¹¹⁰⁰ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, II, 48.

¹¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Giriş Bölümü "Aragon"

İbnü'l-Hatîb, Arap ilimleri ve edebiyatı tarihinin çöküş dönemindeki (1258-1798) tarihçiler ve coğrafyacılar grubu içerisinde gösterilmiştir.¹¹⁰² Gerek bu yönüyle gerekse yaşadığı döneme ait kaynak azlığından dolayı İbnü'l-Hatîb'in eserleri oldukça büyük önem arz etmektedir.¹¹⁰³ Yaşadığı dönemin hem olayları hem de şahısları hakkında İbnü'l-Hatîb değerli bilgiler vermiştir. İbnü'l-Hatîb, Mülûkü't-tevâif, Benî Ahmer, Mağribdeki Müslüman devletler ve Kastilya-Aragon Krallıkları için önemli bir müracaat kaynağı olmuştur. Onun eserlerine sadece tarih, coğrafya ya da biyografiler hakkında müracaat edilmemiş, aksine çok farklı konularda müracaatta bulunulmuştur. Tıp, felsefe, şiir edebiyat, tasavvuf, siyaset ve musikî ile ilgili araştırmalarda İbnü'l-Hatîb'den yapılan iktibaslarla karşılaşmak her zaman mümkündür. Ziraatla ilgili olarak yapılmış bir çalışmada da yine İbnü'l-Hatîb'den alıntılar yapılmış olması,¹¹⁰⁴ zannediyoruz ki bütün anlatılmak istenenleri özetleyecek bir husus arz etmektedir.

Diğer taraftan kendinden önce yaşamış olanlar hakkında olsun kendi çağdaşlarıyla ilgili olsun İbnü'l-Hatîb'in eserleri yine dikkat çekici malumat ihtiva etmektedir. Mesela, İbn Hayyân'ın *Ahbârü'd-Devleti'l-Âmiriyye*'siyle ilgili olarak “ İbnü'l-Hatîb, bu kitap hakkında Abdülvahid el-Merrâkuşî, İbnü'l-Ebbâr, İbn Saîd ve Makkarî'den daha fazla bilgi vermiş ve eserin tam adını dikkatli bir şekilde sadece İbnü'l-Hatîb zikretmiştir¹¹⁰⁵” tespiti dikkat çekmektedir.¹¹⁰⁶

¹¹⁰² Luis Maluf, *el-Müncid fi'l-a'lam*, Beyrut 1984, s. 467.

¹¹⁰³ İbnü'l-Hatîb, *Tarihü'l-Mağrib*, naşirin önsözü.

¹¹⁰⁴ Salih M. Feyyâz Ebû Diyak, “ez-Ziraa fi'l-Endelüs ve eseruhâ âlet-tasni'i-ziraa”, *el-Müerrihü'l-Arabî*, XXXIV (Bağdat 1991), 199-210.

¹¹⁰⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâl*, 98.

¹¹⁰⁶ Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hayyân, (ö. 469/1076), *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*, (tah. Mahmud Ali Mekki), Beyrut 1973, Muhakkımın önsözü, 76, 77.

Buna benzer bir değerlendirmeyi de, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sini İngilizceye tercüme eden Rosenthal yapmıştır. Ona göre; İbnü'l-Hatîb, İbn Haldûn ve onun dönemi için son derece önemli bir kaynaktır.¹¹⁰⁷

Bir başka örnek de İbnü'l-Hatîb'in çağdaşlarından ve siyasi rakiplerinden biri olan Ebü'l-Hasan en-Nübâhî'dir. Bir eserinin günümüze ulaşmış olmasına rağmen, eseri tahkik eden Provençal Nübâhî hakkındaki bilgi yetersizliğinden yakınmış ve onunla ilgili bilgileri İbnü'l-Hatîb'den aldığını ve İbnü'l-Hatîb'in ölmesiyle Nübâhî ile ilgili bilgilerin kesildiğini ifade etmektedir.¹¹⁰⁸

İbnü'l-Hatîb'den sonra Endülüs'te onun özelliklerinde bir tarihçi yetişmemiştir.¹¹⁰⁹ IX/XV. yüzyılda Mağrib ve Endülüs'te yaşayan tarihçiler arasında Benî Ahmer'li herhangi bir tarihçiye rastlayamıyoruz. Bahsedilen dönemde sadece Mağribli bazı tarihçilerin adları sayılmaktadır.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁷ İbn Khaldun, *The Mukaddimah*, (terc. Franz Rosenthal), London 1958, mütercimnin önsözü,

¹¹⁰⁸ Nübâhî, *Târih*, muhakkıkın önsözü.

¹¹⁰⁹ Marin, 285.

¹¹¹⁰ bkz. A. Aziz Sâlim, *Târihü'l-Mağrib fî'l-asri 'İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 17-28; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 251-263.

SONUÇ

İbnü'l-Hatîb, batı İslâm dünyasının özellikle de Benî Ahmer'in yetiştirdiği mümtaz şahsiyetlerden biridir. Aynı zamanda Benî Ahmer'in en önemli müellifi, şairi ve devlet adamıdır. Hatta Endülüs tarihinde bu evsafaftaki seçkin şahsiyetlerin son temsilcisi olarak kabul edilir.

İbnü'l-Hatîb, Benî Ahmer Devleti'nin en kritik dönemlerinde görevler üstlenmiş hem siyasî kişiliği ile hem de eserleriyle büyük başarılarla imza atmıştır. Farklı alanlarda altmış civarında eser telif etmiş çok yönlü bir entelektüeldir. Tarih, coğrafya, şiir-edebiyat, siyâset, tasavvuf ve tıpla ilgili yazdığı eserler son derece önemli tespitler ve değerlendirmeler içermektedir.

Şiir ve resâil-i sultâniyede (sultanlar arası yazışmalar) ortaya koyduğu eserler hem çağdaşlarınca hem de sonraki dönemlerde yaşayanlar tarafından en üst düzeyde övgüye layık görülmüştür. Mesela, çağdaşı İbn Haldûn onu “nazımda ve nesirde Allah'ın mucizelerinden biri” olarak nitelerken, Kalkaşendî, İbnü'l-Hatîb'in siyasî mektuplarını diplomatik nesir türünün en seçkin örnekleri olarak kabul etmiş ve *Subhü'l-a'şâ*'da bu mektuplara yer vermiştir.

Siyasetle ilgili çeşitli risaleler kaleme almış ve başta Yunan olmak üzere Türk ve İran siyaset erbabının görüş ve düşüncelerini özümseyerek kendi siyaset nazariyesini ortaya koymuştur. Bu alandaki görüşlerini *Bustânü'd-düvel* adlı eserinde genişçe açıklamıştır. Yazılan kısmı otuz ciltli bulan bu eser tamamlanamamıştır ve günümüze de ulaşmamıştır.

Uğraştığı her alanda dikkatleri üzerine çekecek bir maharet sergileyen İbnü'l-Hatîb tıp alanında da özellikle müsteşriklerin büyük takdirlerine mazhar olmuştur. Bilhassa VIII/XIV yüzyılın ortalarında vuku

bulan veba salgını üzerine konuyla ilgili bir risale kaleme almış ve bu hastalığın **bulaşıcı** olduğunu tespit etmiştir. Bu tespiti yapmış olması tıp alanında da İbnü'l-Hatîb'e yoğun ilgi gösterilmesine sebep olmuştur.

Tarihe gelince, İbnü'l-Hatîb tarihi; malumatın aktarılması, güzel hasletlerin ölümsüzleştirilmesi, neseplerin bilinmesi, ve tecrübe kazanılması için bir araç olarak görmektedir. Ona göre tarih, akıl sahiplerinin ibret alması ve kendilerini geleceğe hazırlaması için geçmişte yaşananları derleyip toplayan bir ilimdir.

Bu tarifinden hareketle İbnü'l-Hatîb'in “Öğretici/maslahatçı (pragmatik) tarihçiler” arasında yer aldığı sonucuna vardık. Çünkü bu tür tarih yazıcılığında tarihten ders ve ibret almak, faydalı bir sonuç çıkarmak temel amaçlardan biridir. Bu grup tarihçiler arasında yer almasına sebep olan tarzda tarih yazması yaşadığı dönemden kaynaklanmıştır. Çünkü H VIII/M.XIV. yüzyıl gerek İspanya gerekse Mağrib'deki batı Müslüman toplumlarının buhran yaşadıkları bir dönemdir. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb, yaşanan olaylara bizzat şahit olmuş, siyasetçi kişiliğiyle tarihin akışına yön verirken tarihçiliğiyle de olayların tespitine ve geçmişten ders alarak geleceğin şekillendirilmesine katkıda bulunmuştur.

Ülkesinin tarihiyle ilgili tatmin edici bir çalışma yapılamadığından yakınan İbnü'l-Hatîb bu konuya el atmış ve devletinin tarihini yazmayı kendisine bir görev addetmiştir. Tarihle ilgili eserlerinde Benî Ahmer Devleti ön plandadır. Dolayısıyla İbnü'l-Hatîb yerel bir tarihçidir. Ancak bütün tarih eserlerinde sergilediği performans, sonraki dönem tarihçilerinin İbnü'l-Hatîb'i “büyük tarihçi” olarak nitellemelerine yol açmıştır.

İbnü'l-Hatîb Benî Ahmer'in siyâsî tarihiyle birlikte medeniyet tarihini de yazmıştır. Eserlerinden ve tarih yazmasına yol açan açıklamalarından amacının batı Müslüman toplumunu bütün yönleriyle anlatmak olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Eserlerinde Benî Ahmer'in siyâsî ve idarî durumunu değerlendirdiği gibi toplumsal yapısını da ortaya koymuştur. Benî Ahmer'in tarihi yazılırken kuzeydeki Hristiyan devletlerin yanı sıra Mağrib'deki Müslüman devletler de İbnü'l-Hatîb'in ilgi alanına girmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen toplumlarla ilgili önemli bilgiler ve değerlendirmelere yer vermesi İbnü'l-Hatîb'in önemli tarihçiler arasında sayılmasına yol açmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in tarihle ilgili eserleri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümlerde Benî Ahmer'in tarihini, şehirlerini, toplumsal ve kültürel yapısını anlatmıştır. Kitapların önemli bir kısmını teşkil eden ikinci bölümlerde şahıslara yer vermiştir. Buralarda Benî Ahmer'in yanı sıra Kuzey Afrika'nın değişik kesimlerinden insanların zaman zaman da Hristiyan İspanya'nın seçkinlerinin biyografilerini vermiştir. İsimleri alfabetik olarak sıraladığı bu uygulamayı "şahıs merkezli anlatım biçimi" olarak isimlendirdik. Kitaplarının muhtevası biyografilerle sınırlı kalmamış tarihsel kıymeti haiz önemli bilgiler de vermiştir. Çünkü şahıs merkezli bu anlatım tarzında mekânsal çerçeve oldukça geniş boyutlara ulaşmıştır.

İbnü'l-Hatîb seçkin bir üsluba sahiptir. Çünkü çok çeşitli kaynaklardan faydalanmış tarihi malumatın en önemlilerini derlemiş, olayların zamanını çoğunlukla gününe varıncaya kadar tespit etmiş ve özellikle de Mülûkü't-tavâif ile ilgili oldukça objektif değerlendirmeler yapmıştır. Konuları anlatırken çeşitli vesilelerle tenkit ve tahliller yapmıştır.

İbnü'l-Hatîb farklı özellikte çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır. Bu kaynakları ana başlıklar halinde: Önceki müellifler, rivayetler/anekdotlar, kendi müşâhedeleri, özel defterler, siyâsî ve içtimâî belgeler, mektuplar ve Hristiyan kaynakları şeklinde tasnif edebiliriz.

İbnü'l-Hatîb yaygın olarak kullanılan kaynakların dışında, bazen bir mezar taşındaki bilgilerden, bazen bir şahsa ait özel notlardan, bazen bir kitabın kapağına not edilmiş şahsî mütalaalardan, kimi zaman da bir binanın duvarında yer alan çeşitli yazılardan hem de önemli ölçüde faydalanmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in kullandığı kaynak kitapların ve müelliflerin iki gruptan oluştuğunu bazı müelliflere çokça başvurduğunu bazılarında ise az yararlandığını tespit ettik. Kendilerinden önemli ölçüde faydalandığı müelliflerin başlıcaları şunlardır: İbn Hayyân (ö. 469/1076), İbn Hâkân (529/1135), İbnü's-Sayrafi (570/1174), İbn Saîd el-Mağribî (ö. 685/1286), İbn Abdi'l-Melik el-Merrâkuşî (ö. 703/1303), İbnü'z-Zübeyr (ö. 708/1308) ve İbn İzârî el-Merrâkuşî (712/1312'den sonra).

Tarihle ilgili bazı eserlerinde hedef kitlenin devlet adamları, yöneticiler, münevverler ve aynı zamanda da halk olduğunu görüyoruz. Çünkü bazı eserlerinde üst düzeydekilere hitab edecek edebî üslup ve sanatsal anlatımı tercih etmişken bazı eserlerinde de bu üslûbun dışında sade bir anlatımı seçmiş ve insanların tarih konularından sıkılmalarını engellemek amacıyla aralara dinlendirici bölümler koymuştur. Bu uygulamasından dolayı İbnü'l-Hatîb'in hedefinin yalnızca seçkinler olmadığı halk için de tarih yazdığı kanaatine sahip olduk.

İbnü'l-Hatîb tarihçilik alanında çağdaşlarını pek etkileyememiştir. Mesela, İbn Haldûn, İbn Batûta ve İbnü'l-Ahmer gibi çağdaşları İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliği ile ilgili olarak olumlu ya da olumsuz her hangi bir

değerlendirme yapmamışlardır. Halbuki özellikle İbn Haldûn ve İbnü'l-Ahmer, İbnü'l-Hatîb'in şairliğini ve edebî kişiliğini övmekte ve son derece etkili cümlelerle bunu ifade etmektedirler. Buna rağmen İbnü'l-Hatîb'in özellikle İbn Haldûn'un fikir kaynakları arasında yer almadığını tespit ettik. Bunun ötesinde İbn Haldûn'un açıkça ifade etmemesine rağmen İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliğini tenkit ettiği sonucuna vardık. İbn Haldûn'un isim vermeden genel olarak tenkit ettiği tarih yazıcılığı ile İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliğinin neredeyse birebir örtüşmesi bu sonuca ulaşmamıza sebep olmuştur.

Bilimsel çevrelerce çok iyi tanınan ve takdir edilen İbnü'l-Hatîb ne yazık ki geniş kitleler tarafından yeterince tanınmamaktadır. Bunda da özellikle İbnü'l-Hatîb'in aleyhinde memleketinde yürütülen kampanyanın ve bunun bir uzantısı olarak eserlerinin meydanlara toplanıp yakılmasının önemli ölçüde etkili olduğunu düşünüyoruz. Diğer taraftan bazı eserlerini oldukça ağır bir dille yazmış olması ve edebî sanatlara çokça yer vermesi de yeterince anlaşılmasına ve hak ettiği ölçüde tanınmasına mani olmuştur.

Üstlendiği resmî görevlerle dönemine damgasını vuran İbnü'l-Hatîb telif ettiği eserlerle de özellikle tarih ve edebiyat alanında günümüze kadar devam eden bir etkiye yol açmıştır. Dolayısıyla çağdaşlarından sonraki dönem müellif ve mütefekkirlerini önemli ölçüde etkilemiştir. İbnü'l-Hacer el-Askalânî (ö.852/1448), Suyûtî (ö.911/1505), Kâdî Şühbe ed-Dimeşkî (ö.851/1448), İbn Ferhûn (ö.799), Kalkaşendî (ö.821/1418), Makrizî (ö.845/1442) ve İbn Ğâzî (ö.919/1513) gibi ünlü tarihçiler İbnü'l-Hatîb'den etkilenmiş ve ondan faydalanmışlardır.

Günümüzde de Hamilton Gibb ve Philip Hitti gibi tarihçiler ondan son derece etkilenmişlerdir. Bu etki Gibb'de, İbnü'l-Hatîb'i dahillikle

niteleyecek boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye kütüphanelerinde İbnü'l-Hatîb'in eserlerinden sadece üç tanesinin yazmalarının bulunduğunu tespit ettik. Bunlardan biri siyasetle ilgili olan *el-İşâre ilâ âdâbi'l-vizâre* adlı risale diğeri *Kasîde fî medhi'n-Nebî* adlı şiir, sonuncusu da tasavvufî ile ilgili *Ravdatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf* adlı kitaptır.

İbnü'l-Hatîb Türk mütefekkirler tarafından tanınmaktadır. Şemseddin Sâmî, Şemseddin Günaltay, Ramazan Şeşen, Mehmet Özdemir ve Faruk Toprak İbnü'l-Hatîb'in tarihçiliği, devlet adamlığı ve şairliğinden övgüyle bahsetmektedirler. Buna rağmen İbnü'l-Hatîb üzerine yapılmış Türkçe her hangi bir çalışmaya rastlayamadık.

Kısacası, İbnü'l-Hatîb seçkin bir tarihçi, devlet adamı, edip ve şairdir. Yaşadığı dönemi anlatan müellif ve eser sayısı yok denecek kadar azdır. Bundan dolayı yarısı günümüze ulaşan kitaplarıyla İbnü'l-Hatîb büyük önem arz etmektedir. Eserlerinde sonradan kaybolmuş temel bazı kaynakları kullanmış olması, konularıyla ilgili ilk elden bilgi ve belgelere müracaat etmeye özen göstermesi dolayısıyla İslâm tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Abbâdî**, Ahmed Muhtar, *Dirâsât fî târihi 'l-Mağrib ve 'l-Endelüs*, İskenderiye ty., "en-Nezâ'atü'l-iktisâdiyye fî hayâtî Lisâniddîn İbni'l-Hatîb", *Mecelletü külliyyeti 'l- âdâb*, XII (İskenderiye 1958), 45-153.
- Abbas**, İhsan, *Târihü'n-nakdi'l-edebî 'inde 'l-Arab*, Amman 1993.
- Abdülaziz b. Abdullah**, *el-Felsefetü ve 'l-ahlâk 'inde İbni'l-Hatîb*, Tetuân 1953.
- "eş-Şi'r ve ş-şuarâ bi'l-Mağrib ibere'l-'usûr", *el-Akademiyye*, II (Rabat 1998), 51-70.
- Abdülhalîm**, Abdüllatîf, "Lisânüddîn b. el-Hatîb, Lisânüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Sa'îd es-Sülmânî el-Girnâfî, İhâta fî Ahbârî Girnâta tahkîku Muhammed Abdullah İnan" *Evrâk*, IV (Madrid 1981), 49-110.
- Aguilar**, R. Puig, Dos notas sobre ciencia hispano-arabe a finales del siglo XIII en la Ihata de Ibn al-Jatib, *Al-Qantara*, IV (1983), 433-440.
- Akkaya**, Şükrü, "Endülüs Medeniyeti", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/7, İst. 1969, s. 18-24.
- Ali**, Muhammed Kürd, *Kunûzu'l-Ecdâd*, Dimaşk 1404/1984.
- Ğâbirü'l-Endelüs*, Dimaşk 1340-1922.
- Allouche**, I.- Regragui, A., *Catalogue Des Manuscrits Arabes de Rabat*, (Fihriüsü'l-mahtutâtî'l-arabiyye: el-Mahtutât fî Hızâneti Rabat), I, Rabat 1954, II, Paris 1958.
- "La vie économique et sociale à Grenade au XIV siècle", *Mél. hist. hrch. Occ.musul.*, II. *Hommage à G. Marçais*, (1957), s. 7-12.
- Altundağ**, Şinasi, "Murabıtlar", *İA*, İst. 1960, VIII, 580-586.
- "Muvahhidler", *İA*, İst. 1960, VIII, 765-773.
- Anbetâvî**, Adnan Faik, *Hikâyetuna fî 'l-Endelüs*, Beyrut 1989.
- Annânî**, Muhammed Zekeriya, "min a'lâmi fenni't-tevşîh fî 'l-Endelüs Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb" *Buhûsü nedveti 'l-Endelüs* (tak. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), yy. ty. 441-465.
- el-Muvaşşahâtü 'l-Endelüsiyye*, Kuveyt 1400/1980.
- el-Arabî**, İsmail, "Ğirnâta âsımetü Benî Zîrî", *Awrak*, I (1978), 7-17.
- Arıkan**, Muzaffer, "XIV-XVI. Asırlarda Türk- İspanyol Münasebetlerine Toplu bir Bakış", *DTCFD*, XXIII/3-4 (Ankara 1968), 239-256.
- Arıkan**, Muzaffer- Toledo, Paulino, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeler*, Ankara 1995.
- Arié**, R., "Aperçus sur le royaume nasride de Grenade au XIVe siècle" *Quaderni di Studi Arabi*, V-VI (1987-88), 58-69.
- "Lisân al-Dîn al-Khatib: Quelques aspects de son oeuvre", *Atti del terzo Congresso di Studi Arabi e İslamici* (Napoli 1967), 69-81.
- "El Reino Nasri de Granada (1232-1492)", *Al-Qantara*, XIV/1-2 (Madrid 1993), 507-508,
- Arslan**, el-Emir Şekîb, *Hulasâtu târihi 'l-Endelüs*, Beyrut 1983,
- el-Hulelü's-sundusiyye fî 'l-ahbârî ve 'l-âsârî 'l-Endelüsiyye*, I-III, Beyrut/Lübnan 1417/1997,
- el-Askalânî**, İbn Hacer (ö. 852/1448), *ed-Dürerü'l-kâmine*, I-IV, Haydarâbâd 1373/1954,

- İnbâu'l-ğumri bi-enbâi'l-'umri*, (tah. Hasan Ceyşî) I-III, Kahire 969.
- Ataullah**, R. Yusuf, *Târihü'l-âdâbi'l-arabiyye*, I-II, (tah. Ali Necib Atavî), Beyrut 1985,
- Atîk**, Abdülaziz, *el-Edebü'l arabî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1976.
- Atıyye**, Ahmed Abdülhalîm, "es-Siyâse 'inde Lisâniddîn İbni'l-Hatîb", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXVI/1-2, İslâmâbâd 1991, s. 123-142.
- Aumer**, Joseph, *Die Arabischen handschriften der k. hof-und staatsbibliothek in München*, Wiesbaden 1970.
- Avvâd**, Korkis, *ez-Zehâiru's-şarkıyye*, (neşr. Celil el-Atıyye), I-VII, Beyrut 1999.
- Ayetî**, M. İbrahim, *Andulus yâ târihi hökûmeti müslimin der Avrupa*, Tahran 1960.
- Aynıyye**, Abdülmecid, "min hilâli't-tecrübeti's-şî'riyyeti liküllin mine'l-Mütenebbî ve'bnîl-Hatîb", *Davetü'l-Hakk*, CCCXIV, Rabat 1416/1995, s. 89-102.
- Babanzade** Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedıyyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin*, (Haz. Nail Bayraktar), İst. 1955.
- Barthold**, W.- Köprülü F., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1977.
- el-Bedevî**, Abdurrahman, *Müellefâtü İbn Haldûn*, Mısır 1962,
- Usûlü'l-Yûnânıyye li'n-nazarâti's-siyasiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1954.
- Bel**, B., "Abdülvâdiler", *İA*, İst. 1950, I, 101-102.
- el-Belevî**, Halid b. İsa, *Tâcü'l-mefrik fi tahlıyyeti ulemai'l-Meşrik*, (tah. Hasan es-Sâih), I-II. Muhammediye ty.
- Bello**, M. Isabel Firro, *La heterodoxia en al-Andalus durante el periodo omeya*, Madrid 1987.
- Benşerife**, Muhammed, "Nüfâzatü'l-cerab", *el-Kitabü'l-Mağribî -Mecelletü Bibliyografiyetün-nakdiyye-*, IV (Rabat 1986), 337-340.
- Besec**, Ahmed Hasan, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb asruhû, bietühû, hayâtühû ve âsâruh*, Beyrut 414/1994,
- Beydûn**, İbrahim, *ed-Devletü'l-arabiyyetü fi İsbaniyye*, Beyrut 1406/1986.
- Bevvîz**, Fâris, *Târihü'l-arab fi'l-Endelüs*, Dımaşk 1415-1416/ 1994-1995.
- Bıçak**, Ayhan, "Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü", *AÜİFD*, XL (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), Ankara 1999, 205-213.
- Boigues**, Pons F., *Ensayo Bio-Bibliografico sobre los Historiadores y Geograficos Arabico-Espanoles*, Amsterdam 1972 (*İslamic Ceography*, c. 149).
- Bosch Vila**, J., "İbn al-Khatib", *El²* (İng.), Leiden 1986, III, 835-837.
- "Kastiliya", *El²* (İng.), Leiden 1978, s. 739.
- "The Muslims of Portugal and Spain", *JİMMA*, VII/1, 1986, s. 69-83.
- Bouamrane**, Chikh, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", (terc. Nesimî Yazıcı), *AÜİFD*, XXX, Ankara 1988, s. 247-277.
- Brockelman**, GAL, Leiden, 1949,
- Târihü'l-Edebî'l-Arabi*, I-IX, (terc. Mahmud Fehmi Hicazi), Mısır 1995.
- Browne**, Edward G., *A Hand-List of The Muhammadan Manuscripts Preserved in The Library of The University of Cambridge*, Cambridge 1900.
- Brunscvig**, Robert, *Târihü İfrîkiyye fi'l-ahdi'l-Hafsî*, (terc. Hammad es-Sahilî), I-II, Beyrut 1988.
- Câsirî**, Michaelis, *Bibliotheca Arabico-Hispano Escorialensis*, Osnabrück 1969.
- el-Cezzâr**, Fikri Zekî, *Medâhilü'l-müellifin ve'l-a'lâmü'l-Arab*, (I-IV), Riyad 1994.

- Chalmeta, P., "Kashtâla", *El²* (İng.), IV, Leiden 1978, s. 712-713.
- Chejne, Anwar G., *Muslim Spain Its History and Culture*, Minnesota 1974.
- Cour, Auguste, *Catalogue des Manuscrits Arabes conservés dans les principales bibliothèques Algeriennes*, Alger 1907.
- ed-Dahli, Abdülvehhâb, *el-İshâmü't-Tûmusî fi tahkiki't-turâsi'l-mahtût*, Tunus 1990.
- Daiber, Hans, *Bibliography of Islamic Philosophy*, I-II, Leiden 1999,
Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Daiber Collection Institute of Oriental culture University of Tokyo, Tokyo 1988.
- Dâvûd, M., *Târihü Tıtvân*, I-XX, (8 mûc.), Tıtvân 1379/1959.
- Daye, Muhammed Rıdvan, *fi'l-Edebi'l-Endelûsi*, Beyrut/Dımaşk 2000.
Tarihu'n-nakdi'l-edebi fi'l-Endelûs, yy. 1401/1981.
- Dayf, Şevki, *el-Fen ve mezâhibuh fi'n-nesri'l-Arabî*, Kahire 1977.
- Derenbourg, H., *Les Manuscrits Arabes de l'Escorial*, (E. Levi Provençal) I-III, Paris (I-II, 1884-1903 arasında yay.), (1928 III. cilt).
- Dunlop, D. M., "A Little-known Work on Politics by Lisan al-Din b. al-Khatib", *Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos*, VIII/1 (Granada 1959) 47-54.
- Durmuş, İsmail, "İbn Zümrek", *DİA*, İst. 1999, XX, 472-473.
- Ebû Diyak, Salih M. Feyyâz, "ez-Ziraa fi'l-Endelûs ve eseruhâ âlet-tasni'i-ziraa", *el-Müerrihü'l-Arabî*, XXXIV (Bağdat 1991), 199-210.
- Ellis, A.G., *Catalogue of arabic Books in the British Museum*, I-II, yy. 1967.
- el-Emin, Muhsin, *A'yânü's-Şiâ*, I-X, Beyrut 1986.
- Emîn, Ahmed, *Zuhrü'l-İslâm*, Mısır 1962.
- Eşbah, Yusuf, *Tarihü'l-Endelûs fi ahdi'l-Murabitin ve'l-Muvahhidin*, (terc. M. Abdullah İnan), I-II, Kahire 1359/1940.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Tasavvuf-Tarikatlar*, İst. 1993.
- el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Cami fi tarihi'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1986.
Târihü'l-Edebi'l-Arabî, yy., 1960.
- İ. Râci el-Fârûkî-L. Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, (terc. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İst. 1999.
- Fayda, Mustafa, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *AÜİFD*, XXVIII (Ankara 1986), 167-180.
- el-Fâsî, Mohammed, Un nouvel exemplaire manuscrit d'un volume de l'Ihata d'Ibn al-Hatib, *Hesperis*, XXIV (1937), 132-135.
- Ferrer, J. M. C., "La Casida en Lâm de İbn al-Jatib Titulada al-Manh al-Garîb fi'l-Fath al-Qarîb", *Actas de las II Jornadas de Cultura Arabe e Islamica* (Madrid 1985), 73-117.
"el-Kitabü's-Sihr ve's-Şi'r je İbn al-Jatib" *Al-Andalus*, XXXVIII (Madrid 1973), 393-414.
- Feyzi, Ağay Ebû'l-Kasım, *Azameti Müslimin der İspanya*, yy., 1326.
- Fuad Seyyid, "Şurûtü'l- müverrih fi kitâbeti't-târîh ve't-terâcim" *Mecelletü ma'hedi mahtûtâtı'l-Arabîye*, II (Kahire 1956), I 162-177.
- el-Ğadîrî, Mustafa, "Tasvîbü hulel fi metni ihdâ terâcimi kitâbi'l-Ketîbeti'l-kâmine li-Lisâniddin İbni'l-Hatib", *Mecelletü dirâsâtı Endelûsiyye*, XV (Tunus 1996), 50-54
- Gibb, Hamilton, A. R., *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, İst. 1991.

- “Tarih, İlm al-Tarih” *İA*, İst. 1970, XI, 782- 799.
- Gomez, Emilio Garcia, *eş-Şirü'l-Endelüsî*, (terc. Hüseyin Mu'nis), Kahire 1952.
- Granja, F. de la. La carta de felicitación de İbn al-Jatîb a un almotacén malagueno. *Andalus*, XXVI (1961), 471-475.
- Günaltay, Şemseddîn, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İst., 1339-1342.
- Günel, Fuat, “İbnü'l- Kûtiyye”, *DİA*, İst. 2000, XXI, 117-118.
- Hacî, M., “Mesâdirü't-Târîhi'l-Mağribî fi'l-Mektebât”, *Mecelletu târihiyyeti'l-Mağribiyye*, XIII-XIV (Tunus 1979), 33-41.
- el-Hâcî, Abdurrahman Ali, *et-Târîhu'l-Endelusî*, Kahire 1403/1983.
- Haddâd , Georges- Said, M., *Union Catalogue of Arabic Books in French Libraries*, Paris-Newyork 1984.
- el-Hadra, Selma, *el-Hadaratü'l-Mağribiyye'l-İslamiyye fi'l-Endelüs*, I-II, Beyrut 1999.
- Hafâce, M. Abdulmunim, *el-Edebü'l-Endelüsî*, Beyrut 1412/1992.
- Hammudî, Hadi Hasan, *el-Mahtutati'l-Arabiyye fi mektebeti Paris el-vataniyye*, Beyrut 406/1986,
- Harekât, İbrahim, “İbn Meryem”, *DİA*, İst. 1999, XX, 185.
- Harvey, L. P., *İslamic Spain 1250 to 1500*, Chicago-London 1990.
- Hasan, Eşref Ali, “Keşfü'l-hicâb an-hasâis-i üslûbi nüfâzati'l-cirâb fi 'ulâleti'l-iğtirâb li-Lisâniddîn İbni'l-Hatîb dirâsün li-ışkâliyyeti'i-cânibi'l-cemâlî fi'n-nassi't-târîhi”, *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb*, LVI/IV, (Kahire 1996), 269-289.
- Hernandez, Miguel Cruz, “İbn al-Khatîb”, *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992, s.798-799.
- “el-Fikrû'l-İslami fi şibhi Cezireti İberiyeye” (ed. Selma el-Hadra, *el-Hadaratü'l-Mağribiyye'l-İslamiyye fi'l-Endelüs*, I-II, Beyrut 1999 içerisinde), s. 1089-1124. *el-İslam al-Andalus*, Madrid 1996.
- el-Herrâme, Abdülmecid Abdullah, *Şi'ru Ebi'l-Berekât İbni'l-Hâc el-Billîfikî*, Dubai 1996.
- el-Hımsî, Ahmed Selim, *İbn Zümrek el-Gurnâtî şîretuhû ve edebuh*, Beyrut 1405/1985.
- Himyerî, İbn Abdilmünim (ö. H.866'dan sonra), *Kitâbü'r-ravdi'l-mitâr*, (tah. Levi Provençal), Kahire 1938.
- Hitti, Philip K., *The Arabs*, London 1960.
- Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (terc.Salih Tuğ), I-IV, İst. 1980.
- Târîhü'l-Arab*, yy., 1951.
- Hizmetli, Mustafa, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, Ankara 2002. (Yayınlanmamış doktora tezi),
- Historia de Espana Menendez Pidal, I-XLI, (el Reino Nazari De Granada 1232-1992, VIII/3-4), Madrid 2000.
- Hoenerbach, W., “El historiador İbn al-Jatîb: pueblo – gobierno – estado”, *Andalucia Islámica*, I (1980), 43-63.
- Huart, Clement, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, (terc.Cemal Sezgin), Ankara ty.
- el-Hulv, Abdülfettah M., *Fihrisü'l-mahtutat*, yy. 1406/1986.
- Hunke, Sigrid, *Avrupanın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, İstanbul, ty.
- Hüseyin Abdülhâdi M., “İbn Asker el-Gassânî”, *DİA*, İst. 1999, XIX, 328-329.
- Hüseyin, Mustafa İbrâhim, “Mesâdirü Lisâniddîn b. el-Hatîb fi kitâbihi İhâta fi ahbâri

Ğirnâta", *es-Sicillü 'l- 'ilmî li-nedveti 'l-Endelüs* (neşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân ve dğr.), I (Riyad 1417/1996), 331-377.

Irving, T. B., *Andalusia: Paradise Lost*, yy., 1992.

"Four Great Men of 14th Century Granada", *The Muslim World*, XII/ XXI (Karachi 1974), 6-14.

İbnü'l-Ahmer, İsmail b. Yusuf b. Muhammed en-Nasrî (ö. 807/1404), *Nesîru feraidi 'l-cumân fî nazmî fuhuli 'z-zamân*, (nşr. M. Rıdvan ed-Dâye), Beyrut 1967, (Eserin asıl adı yukarıdaki gibidir. Ancak *Alamü 'l-Mağrib ve 'l-Endelüs fî 'l- karni 's-sâmin*, Beyrut 1407/1987 adıyla da neşredilmiştir).

İbn Batûta, (ö. 770/1368-69), *Tuhfetü 'n-muzzâr fî garâibi 'l- emsâr ve acâibi 'l-esfâr*, (tah. Abdülhadi et-Tâzâ), I-VII, Rabat 1997.

İbn Beşkuvâl (ö. 578/1183), *es-Sılaftî târihi eimmeti 'l-Endelüs*, I-II, (tah. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), yy, 1955.

İbn Bessâm eş-Şenterînî (ö. 542), *ez-Zehîra fî mehâsin ehli 'l-Cezîre*, I-III, Kahire 1358/1939.

İbn Cübeyr (ö. 614/1217), *Rihletü İbn Cübeyr*, Bağdad 1937.

İbn Dokmak, (ö. 809/1407), *el-Cevherü 's-semîn fî siyeri 'l-mülûk ve 's-selâtîn*, (tah. M. Kemaleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1985.

el-İntisâr li-vâsitati akdi 'l-emsâr, (tah. Lecnetü ihyâi türâsi 'l-Arabî), Beyrut ty.

İbnü'l-Ebbâr M. b. Abdullah (ö. 658/1260), *el-Hulletu 's-siyera*, (nşr. Hüseyin Mu'nis), Kahire 1984.

et-Tekmile li-kitâbi 's-sıla, I-II, , Madrid 1886/1887.

el-Muktadab min kitabi tuhfetu 'l-kâdim, (İbrahim el-Ebyârî), Kahire 1990.

İbn Ebî Zer' (ö. 720/1320), *el-Enîsü 'l-mutrib bi-ravdi 'l-kirtâs fî ahbâri mülûki 'l-Mağrib ve târihi medîneti Fâs*, Rabat 1972.

İbnü'l-Faradî, Abdullah b. Muhammed (ö. 403/1013), *(Târihü ulemâ ve 'r-ruvât*, I-II, Kahire 1954.

İbn Hâkân el-Kaysî (ö. 529/1135?), *Kalâidu 'l- 'ikyân*, Kahire 1284.

İbn Haldûn, Abdurrahman, (ö. 808/1406), *Kitâbu 'l- 'iber*, I-VIII, Bulak 1284.

Mukaddime I-III terc. Z. Kadiri Ugan Ist. 1986.

The Mukaddimah, (terc. Franz Rosenthal), London 1958.

et-Ta 'rîf bi-bn-i Haldûn, Lübnan-Kahire 1979.

İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr (ö. 681/1282), *Vefeyâtü 'l-ayân ve enbâü ebnâi 'z-zaman*, (tah. İhsân Abbâs), I-VIII, Beyrut 1970.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn, (ö. 776/1374),

- *A 'mâlû 'l-a 'lâm fîmen buyi 'a kable 'l-ihtilâm min mulûki İslâm*, (tah. Levi-Provençal, E.), Beyrut 1956, (F. Codera, E. Fagnan, M. M. antuna bu kitabın bazı bölümlerini yayımlamıştır).

- *Kitab A 'mal al-a 'lam*.(III. Bölüm; Historia medieval islamica del Norte de Africa y Sicilia. Traduccion, notas e indices por R.Castrillo, Madrid: Instituto Hispano-Arabe de Cultura, 1983, (*Amalû 'l a 'lam*'ın Kuzey Afrika ve Sicilya ile ilgili bölümü (neşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb,

Centenario M. Amari, Palermo 1910, II, 427-482).

- *Ceşşü't-tevşih*, Tunus 1967
- *Dîvânü Lisâniddîn İbni'l-Hatîb es-Selmânî*, (tah. M. Miftâh), I-II, Dârülbeyza 1989/1409, *es-Sayyib ve'l-cehâm ve'l-mâzî ve'l-kehâm*, (İbnü'l-Hatîb'in divanının diğer bir adıdır. Neşr. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, Cezayir 1973), (neşr. Muhammed Miftâh, I-II Dârülbeyza 1409/1989).
- *Evsâfû'n-nâs fi't-tevârih ve's-sulât*, (tah. M. Kemal Şebâne, yy, 1397/1977; devamında *ez-Zevâcir ve'-'İzât* adlı risale bulunmaktadır.)
- *el-İhâtâ fî ahbâri (Târihi) Ğirnâta* (neşr. Abdullah İnan), I-IV, Kahire 1955-1977.
- *el-İklîlû'z-zâhir fî men faddale inde nazmi't-tâc mine'l-cevâhir*. (Yazma)
- *el-İşâre ilâ âdâbi'l-vizâre* M. Kemal Şebâne, *el-Bahsü'l-İlmî*, XXVI, Rabat 1976, s.93-110, (aynı makaleyi: Abdülkâdir Zemâme, MMLADm, XLVII, s. 70-91, Dimaşk 1972, yayımlamıştır).
- *Kaside fî medhi'n-Nebî*, I. İbnül-Hatîb, Yazma-Nesih. (Arap Edeiyatı s. 68-72. Süleymaniye , Blm adı: Laleli, tsf no: 892.7.
- *el-Ketîbetü'l-kâmine f men ektînâhü bi'l-Endelüs min şu'arâi'l-mieti's-sâmine*, (tah. İhsan Abbas), Beyrut 1983.
- *Kitâbu müsle't-tarîka fî zemmi'l-vesîka li'ş-Şeyh er-Reis Ebî Abdillâh İbn el-Hatîb* A. Hafız Mansur, *el-Meşrik*, LXIII/1, Beyrut 1969, s. 47-66'da ve "Lisân al-Dîn İbn al-Hatîb (713-76/ 1313-74), Juriste D'apres Son (Euvre Inedite: Mutlâ al-Tarîqa fî Damm al-Watîqa" adıyla da *Theologiens et Juristes de L'Espagne Musulmane*, Paris 1982, s. 295-331 de yayımlanmış ayrıca, *Kadâya sekâfiyye min târihi'l-ğarbi'l-İslâmî*, Beyrut 1988, s. 251-387'de de neşredilmiştir.
- *Künâsetü'd-dükkân ba'de intikâli's-sükkân*, (neşr. M. K. Şebâne, Göz. geç. Hasan Ahmed Mahmud), Kahire 1968.
- *el-Lemhatü'l-bedriyye fî'd-Devleti'n-Nasriyye*, (tah. Lecnetü ihyâi't-türâsi'l-Arabî), Beyrut 1980.
- *Miyârü'l-ihitiyâr fî zikri'l-meâhidi ve'd-diyâr*, (M. Kemal Şebâne), Kahire ty. (M. İhtiyar'ın I. Bölümünü Francisco Javier Simonet, *Descripcion del Reino de Granada*, Madrid 1860/Frankfurt 1993 de yayımladı. II. Bölümünü ise Marcus Joseph Müller, *Beitrag zur Geschhichte das Westlischen Araber*, München 1866, s. 45-100 de yayımladı.)
- "Mukni'atü's-sâil 'ani'l-marazi'l-hâil", (neşr. Almanca tercümesiyle birlikte Marcus J. Müller, *Sitzungsberichte Bayerischen Akademie des Wissenschaften*, II, München 1863, 1-34) (Casiri, Pons Boigues ve Brockelman bu kitabı *Menfaatü's-Sail* ismiyle kayıt, neşr, terc etmiştir.)
- *Müfredâtü İbni'l-Hatîb* (neşr. Abdülali el-Vedğrî) Dârülbeyza 1988.
- "Müsle't-tarîka fî zemmi'l-vesîka", (neşr. Abdülhafız Mansûr), *el-Meşrik*, LXIII/I (Beyrut 1969), 46-66. (aynı risale Abdülmecid Türkî tarafından *Kadâya sekâfiyye min tarihi'l-Arabi'l-İslâmî*, (Beyrut 1988) adlı kitapta

249-343 sayfaları arasında yine Türkî tarafından *Theologiens et Juristes de L'Espagne Musulmane*, Paris 1982, 295-331 de Fransızca olarak yayımlanmıştır.

- *Müşâhedâtü Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, İskenderiye 1983. (Bu kitapta İbnü'l-Hatîb'in şu risaleleri bulunmaktadır: *Hatratü't-Tayf*, *Müşâharetü Mâleka* ve *Selâ*, *Mi'yârü'l-İhtiyâr fî zikri'l-me'ahid ve'd-diyâr*, *Rihletü Lisâniddîn İbni'l-Hatîb fî bilâdi'l-Mağrib*.
- *Nüfâzatü'l-cerâb fî 'ulâleti'l-iğtirâb*, II (A. Muhtar el-Abbâdî ve Abdülaziz el-Ehvânî), Dârü'l-Beyzâ 1985, (Aynı eserin üçüncü cildi Sa'diyya Fagiyya tarafından yayımlanmıştır. (Dârü'l-Beyda1989).
- *Ravdatü't-Ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf*, I-II (tah.Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1979.
- *Reyhânetü'l-küttâb ve nüc'atü'l-müntâb*, (neşr. M. Abdullah İnan, I-II, Kahire 1986.
- *es-Sihr ve's-şî'r*, (neşr. M. Kemal Şebâne), Kahire ty.
- *Şerhu Rakmi'l-hulel fî nazmi'd-düvel*, (neşr. Adnan Derviş) Dimeşk 1990.
- *Târihü Mağribi'l-'Arabî fî 'asri'l-vasît*, Dârülbeyzâ 1964 (*A'mâlu'l-A'lâm*'ın, Mağrib tarihine ait bölümü Ahmed Muhtar el-Abbâdî ve Muhammed İbrahim el-Kettânî tarafından bu adla yayımlandı).
- *el-Vüsûl li-hıfzi's-sihha fî'l-fusûl*, Bu risale"İbnü'l-Hatîb es-Selmânî ve Kitâbühü'l-Vüsûl li-Hıfzi's-Sihha fî'l-Fusûli't-Ta'rîf ve İntikâ", adıyla Muhammed el-Arabî el-Hattâbî tarafından *el 'Akademiyye*, II (Muhammediye 1985), 122-158; Aynı risale *et-Tib ve'l-etıbbâ' fî'l-Endelüsi'l-İslâmiyye*, Beyrut 1988, II, 191-238 İspanyolca tercümesiyle birlikte Maria C. Vazquez de Benito tarafından yayımlanmıştır. (Salamanca 1984).

İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef (ö. 469/1076), *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs*, (tah. Mahmud Ali Mekki), Beyrut 973.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (ö. 456/1064), *Nakdû'l-arûs* (*Resâilü İbn Hazm* I-IV içerisinde I, 43-116, tah. İbn Abbâs), Beyrut 1987,

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, (tah. A.Kadir el-Arnâvûd-Mahmud el-Arnâvûd), I-X, Beyrut 1413/1992.

İbn İzârî, Ebû Muhammed Ali b. M. (ö. 712/1312'den sonra), *el-Beyânu'l-muğrib fî târihi'l-Endelus ve'l-Mağrib*, (nşr. E. Levi-Provençal-G. S. Colin), I-II, Leiden 1951; III-IV, Beyrut 1983.

İbnü'l-Kâdî, Ebû'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. M. el-Miknâsî (ö.1025/1616), *Cezvetü'l-iktibas fî zikri men halle mine'l-a'lâmi medinete Fâs*, I-II, Rabat 1973/1974.

Dürretü'l-hicâl, I-III, (Tah. M. Ahmed Ebü'n-Nûr), I, Kahire 1970.

Lakdû'l-ferâid, (*elfü sene mine'l-vefeyat* içerisinde 157-332, tah. Muhammed Haccî), Rabat 1976.

- Zeylû vefeyâtî'l-ayân*, (tah. M. Ahmed Ebü'n-Nûr), I-III, Kahire 1970.
- İbnü'l-Kattân**, Ebû Muhammed İbnü'l-Kattân, *Nazmü'l-cümân li-tertibî mâ selefe min ahhâri'z-zamân*, (tah. Mahmud Ali Mekki), Beyrût 1990.
- İbn Kerdebûs**, Ebû Mervân Abdülmelik (ö. VI/XII yy. sonu), *Târihü'l-Endelus*, (Ahmed Muhtar el-Abbâdî), Madrid 1971.
- İbnü'l-Kûtiyye** (ö. 367/977), *Târihü iftitâhi'l-Endelus*, (tah. Abdullah Enis et-Tabbâ'), Lübnan-Beyrut 1415/1994.
- İbnü'l-Kunfûz**, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Hasan (ö. 810-1407), *Şerefü't-tâlib fi esne'l-metâlib*, (elfü sene mine'l-vefeyat içerisinde s. 9-93, tah. Muhammed Haccî), Rabat 1976.
- İbnü'n-Nedîm**, Muhammed b. İshak (ö. 385/955), *el-Fihrist*, Beyrut 1964.
- İbn Sâhibis-Salât**, Abdülmelik (ö. 594/1198'den sonra), *el-Menn bi'l-imâme (Târihü bilâdi'l-Mağribi ve'l-Endelüs fi ahdi'l-Muvahhidîn)*, (Abdülhâdî et-Tâzâ), Beyrut 1987,
- İbn Sa'îd**, Ali b. Musa el-Mağribî (ö. 685/1286), *el-Muğrib fi hul'al-Mağrib*, (nşr. Ş. Dayf), Kahire 1964.
- İbnü's-Şemmâ'** el-Haleb, Zeynüddin Ömer b. Ahmed b. Ali b. Mahmud (ö.936/1529), *el-Kabsü'l-hâvî li-ğururi dav'i s-Sehâvî*, (tah. Hasan İsmail Merve-Haldûn Hasan Merve), I-II, Beyrut 1998.
- İbnü's-Şemmâ'**, Ebû Abdullah M. b. Ahmed (ö.861/1457), *el-Edilletü'l-beyyineti'n-nûrâniyye fi mefâhiri'd-devleti'l-Hafsiyye*, (tah. Tahir b. M. el-Mamurî), Tunus 1984.
- İbnü'z-Zübeyr**, Ebû Cafer ahmed b. İbrahim (ö.708/1308), *Kitâbü sulati's-sıla*, (tah. Abdüselam el-Herrâs-eş-Şeyh saîd A'r'ab), III, yy., 1993, IV. yy., 1994, yy., V yy., 1995; (tah. L. Provençal, 7. cilt), Rabat 1937.
- İbrahim b. Murad**, *Muhtarat mine's-şiri'l-Mağribi ve'l-Endelüs lem yebga neşruha*, Lübnan-Beyrut 1406-1986.
- İbrahim Zu'rur**-Ali Ahmed, *Mu'cemü etibbâi'l-Mağrib ve'l-Endelüs hilâle'l-usûri'l-vüsta*, Dimaşk 1994.
- İmâmüddîn**, S. M., *Muslim Spain 711-1492 AD*, Liden 1981.
- Endülüs siyasi Tarihi*, (terc. Yusuf Yazar), Ankara 1990.
- İnalıcık**, Halil, "İspanyol Arşivleri Hakkında", *Belleten*, XX/78, (Ankara 1956), 223-236.
- İnân**, M. Abdullah, *el-Asaru'l-Endelüsiyye'l-bâkiye fi İsbanya ve'l-Burtugal*, Kahire 1381/1961.
- İbnü'l-Haldûn: Hayâtühû ve türâsühû'l-fikrî*, Kahire 1352/1993.
- Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb: Hayâtühû vetürâsühû'l-fikrî*, Kahire 1968.
- Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mutanassırîn*, Kahire 1408/1987.
- İpşirli**, Mehmet, "Kalkaşandî" *DİA*, İst. 2001, XXIV, 263-264.
- İsâ**, Ahmed, *Mu'cemü'l-etubbâ*, Beyrut 1982.
- el-İskenderî**, Ahmed ve Mustafa Annânî, *el-Vesit fi'l-edebi'l-Arabi ve târihihi*, Kahire 1916.
- İzgi**, Cevat, "İbn Abdilmelik", *DİA*, İst. 1999, XIX, 280-281.
- Kadı İyâd**, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa el-Yahsubi (ö. 544/1149), *Tertîbü'l-medârik*, I-VI, (tah. M. Tâvit et-Tancî), 1983 Rabat,

- Kâdî Şühbe**, Takrîyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed ed-Dimeşkî (ö. 851/ 1448), *Târihü İbn Kâdî Şühbe*, (tah. Adnan Derviş), I-IV, Dimeşk 1977.
- Kâdî**, Vedâd, "Lisan al-Din İbn al- Hatîb on politics", *Actes 8 Cong Union EuropArabisants at İslamisants*, (1976), 205-217. → 861 ≠ 821 A. Ö. Kâdî
- el-Kalkaşendî**, Ahmed b. Ali (ö. 861/1418), *Subhu'l a'sâ* I-XIV, (Şerh-talik, M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut-Lüban, 1407/1987.
- Kallek**, Cengiz, "İbn Âsım, Ebû Yahya", *DİA*, İst. 1999, XIX, 327-328.
- Kara**, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1985.
- Kasabcî**, 'İsâm, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb hayâtühû ve fikruhû ve şî'ruhû*, Haleb 1414/ 1994-1995.
- Kâtîp Çelebî**, *Keşfu'z-zunûn*, I-II, (haz. Şerefettin Yaltkaya), İst. 1971.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mu'cemû'l-muellifin*, I-XV, (12 mûc.), Dimaşk 1957/1961.
- Kennedy**, Hugh, *Muslim Spain and Portugal*, New York 1996.
- Kennûn**, Abdullah, " Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb: el-Kâtîbü's-Sâhir", *el-Bahsü'l 'İlmî*, VIII (1964), 123-133, (Aynı makale *Mecelletü Mecma'il-Lüğati'l-Arabiyye*'de yayımlanmıştır. XVIII, 1965).
- el-Kettânî**, Abdulhay b. Abdulkerim, *Fehrûsü'l-fehâris*, I-III, (tah. İhsan Abbas) Beyrut-Lübnan 1402/1982.
- "Sekâfetü'l-karnî'sâmini'l-hicrî beyne menheceyi İbn Haldûn ve İbni'l-Hatîb", *Da'vetû'l-Hakk*, CCLIX (1986), 55-63.
- Knysh**, Alexander, "İbn al-Khatib" *The Cambridge History of Arabic Literature The Literature of Al-Andalus* (ed. Maria Rosa Menocal, Raymond P. Scheindlin, Cambridge University, 2000), 358-371.
- Konrapa**, M. Zekâi, "Endülüs Mersiyesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış" (terc. eden Mehmed Nizameddin), *İYYED*, II, İst. 1964, 165-184.
- Krachkovsky**, Ignaty Yulianovich, *Târihü'l-edebi'l-coğrafi'l-Arabî*, I-II, (terc. Selahaddin Osman Haşim), Kahire 1963.
- el-Kureşî**, Süleyman, "Mefhûmu's-Şi'r inde Lisaniddîn bin el-Hatîb, *Âfâku's-sekâfeti ve't-türâsi*, XXXII (Dubai 1421/2001), 60-71.
- Kütükoğlu**, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İst. 1991.
- Lacombe**, Olivier, "Tarih", (terc. Nusret Hızır), *DTCFD*, II/2 (Ankara 1944), 234-241.
- Lağzeyevî**, Ali, "Mefhûmü's-Şi'r ve 'alâkatühû bi'l-mustalahi'n-nakdi 'inde İbni'l-Hatîb beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk", *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmi'l-insâniyye bi-Fâs*, IV, (Dârülbeyzâ 1988), 210-233, (Özel Sayı).
- Latham**, J. D., "Nasrids", *EP*, Leiden 1992, VII, 1020-1029.
- Lütfi Abdülbedî**, "el-İhâta fî Ahbâri Ğırnâta", *Mecelletü mahedi mahtûâtî'l-Arabiyye*, II/1, (Kahire 1956), 198-206.
- el-Mağrâvî**, Râbiḥ Abdullah, "Kitâbü'l-ihâta bi-ahbâri Ğırnâta li-Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîbi'l-Endelüsî menheciyyetü't-te'lîf ve't-tasnîf", *Âfâku's-sekâfeti ve't-türâsi*, XX-XXI, (Dubai 1418/1998), 167-184.
- "Mahtuti İ'mâli'l-A'lâm fî men Bûyi'a Kable'l-İhtilâm", *Âfâku's-sekâfeti ve't-türâsi*, XXIX-XXX, (Dubai 1421/2000), 222-239.
- el-Mâhî**, Ali Hâmid, *el-Mağrib fî asri's-sultan 'İnânî'l-Merînî*, Dâru'l-Beyzâ 1986.
- Mahlûf**, M, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-mâlikiyye*, Kahire 1349.

- el-Makkarî**, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 1041/1631), *Ezhâru'r-riyâz*, I-III, (tah. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî, A. Hafız Şiblî) Kahire 1358/ 1939.
Nefhü't-tib min ğusni'l-Endelusi'r-ratib ve zikrû vezîrihâ Lisaniddin İbni'l-Hatîb, I-X (Tah. Yusuf eş-Şeyh M. el-Bukaî), Beyrut 1419/1998.
- el-Makrîzî**, Takiyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *en-Nizâ' ve't-tehâsüm fîmâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*, (tah. Hüseyin Munis), Kahire ty.
- Maluf**, Luis, *el-Müncid fi'l-Alâm*, Beyrut 1984
- Marçais**, Georges, "Merînîler", *İA*, İst. 1957, VII, 763-766.
- Memâlik-i Mahsrûse-i Şâhâneye Dühûl ve İntişârı Memnu Bulunan Kütüb ve Resâl-i Mudirra'nın Esâmisini Mübeyyen Cedveldir*, Osmanlı İmparatorluğu 1318.
- Marin**, Manuela, "Tarikh, In Muslim Spain", *El²*, Leiden 1998, X, 283-285.
- el-Matvî**, Muhammed el-Arûsî, *es-Saltanatü'l-Hafsiyye*, Beyrut 1986.
- el-Menûnî**, Muhammed. *el-Mesâdirü'l-Arabiyye li-târîhi'l-Mağribiyye*, I-II, Darülbeyzâ 1404/1983.
 "Muhavele li-kira'a cedîde fi't-türâsi't-tarihi li-Lisaniddin İbni'l-Hatîb", *Da'vetû'l-Hakk*, CCLIX (1986), 64-67.
 "Nemâzic mine't-tekâmüli's-sekâfi beyne'l-Mağrib ve'l-Endelüs ibera asri Ğırnâta", *Buhusu'l-mülteka'l-İsbâni'l-Mağribi's-sani li'l-ulûmi't-târihiyye*, 10-6 November 1989 (Madrid 1992), 144-161.
et-Târihü'l-Endelüs fi hilâli'n-nusûs, Dârülbeyza 1991.
- (haz. Merkezü'l-hidemât), *Mecmua mauhtâra li-mahtutatın Arabiyyeti'n-nâdiretin min mektebâtin Ammiyyetin fi'l-Mağrib*, Beyrut 1407/1986.
- el-Merrâkûşî**, Abdülmelik (ö.703/1303), *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-mevsûl ve's-sıla*, VIII. cilt (İki müc. tah. Muhammed Benşerife), Fas 1984.
- el-Miknâsî**, Ahmed b. el-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, I-II, Rabat 1973.
- Miftâh**, Muhammed, "Mefhûmü'l-cihad ve'l-ittihâd fi'l-edbi'l-Endelüs" *Âlemü'l-Fikr*, XII/I (Kuveyt 1981), 171- 199.
- Miranda**, A. Huici, "Gharnata", *El²*, Leiden 1983, II, 1012-1014.
- Muhammed b. Abbûd**, "İbnü'l-Hatîb müverrihan li'-Endelüs fi ahdi't-Tavâif", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb bi-Tetuân* (İbnü'l-Hatîb Özel Sayısı), II (1408/1987), 159-184.
- Mu'nis**, Hüseyin, *Târihü'l-coğrafiyye ve'l-coğrafiyyîn fi'l-Endelüs*, Kahire 1406/1986,
- Mutlu**, Nuri Yücel, *Endülüs Gerçeği ve Türkiye'nin Geleceği*, İst. 2001.
- Müller**, Marcus Joseph, "İbnü'l-Hatîbs Bericht Über die Pest", (neşr. Almanca tercümesiyle birlikte *Sitzungsberichte Bayerischen Akademie des Wissenschaften*, II (München 1863), 1-34.
- en-Nâsirî**, Cafer b. Ahmed, *İbnü'l-Hatîb bi-Selâ*, Sela 1988.
- en-Nâsirî**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid, *Kitâbu'l-istiksâ li-ahbâri Düveli'l-Mağribi 'l-Aksâ*, Dâru'l-Beyzâ 1955.
- Nasrullah**, Sa'dûn, *Târihü'l-Arabi's-siyâsî fi'l-Endelus*, 366-377, Beyrut 1998.
- en-Nübâhî**, Ebü'l-Hasan, *Târihü kudâti'l-Endelusî*, (el-Markabetu'l-ulyâ, neşr. L. Provençal), Kahire 1948.

- Nykl, A. R., *Hispano Arabic Poetry*, Baltimore 1946.
- Özdemir, Mehmet, "Academic Researches in Turkey on Al-Andalus (İslamic Spain)", *AÜİFD*, XLI (Ankara 2000), 91-98.
- Endülüs Müslümanları*, I-III, Ankara 1997.
- "Gırnâta", *DİA*, İst. 1996, XIV, 51-57.
- "Hammûdîler" *DİA*, İst. 1997, XV, 496-497.
- "Hûdîler", *DİA*, İst. 1998, XVIII, 301-302.
- "İspanya, Ülkede İslamiyet", *DİA*, İst. 2001, XXIII, 171-173.
- "XIV. yy Endülüs'ünde Zındıklık Suçlamaları", *AÜİFD*, XXXVIII (Ankara 1998), 195-224.
- Özen, Şükrü, "Kâdîlkudât", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 77-82.
- Palencia, Ángel Gonzáles, *Târihü'l-fikri'l-Endelüsî*, (terc. Hüseyin Mu'nis), Kahire 1955, (*Historia de la Literature Arabigo-Espanola*).
- Provençal, E. Levi, *Les Manuscrits Arabes de Rabat*, Paris 1921.
- "Nasriler", *İA*, İst. 1960, IX, 114-118.
- "Zîriler", *İA*, İst. 1986, XIII, 575-577.
- Quesada, Miguel Ángel Ladero, *Granada. Historia de Un País Islámico (1232-1571)*, Madrid 1983.
- er-Rabatî, Muhammed b. Ali, *Mecâlisü'l-enbât*, yy., ty.
- er-Râfi'î, *Târihü adâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut-Lübnan, 1394/1974.
- Rahmûn, el-Hüseyin el-Arabî, "Udebâu'l-Endelüs: İshâmâtuhum ve Te's'iruhum fi'l-Hareketi'l-Edebiyyeti'l-Arabiyye, Hılale'l-Karneyn: es-Sâbi' ve's-Sâmin el-Hicreyn", *es-Sicillü'l-ilmî li-nedveti'l-Endelüs* I-V, (neşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân ve dğr.), IV (Riyad 1417/1996), 183-212.
- Rahîmlü, Yusuf, "İbn Hatîb", *DMBİ*, Tahran 1369, III, s. 424-429.
- Razûk, Muhammed, "et-Tedahhulü'l-Merînî bi'l-Endelüs mûlahazatûn evveliyye", *Dirâsât Endelüsiyye*, XVII (Tunus 1997), 31-41.
- "Hafsîler", *DİA*, İst. 1997, XV, 125-128.
- Renaud, H. P. J., "Deux ouvrages perdus d'İbn al-Hatîb identifiées dans les manuscrits de Fés." *Hesperis*, XXXIII (1946), s. 213-225; (aynı makale aynı isimle *Texts and Studies on İslamic Medicine* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1997, IV, 71-83'de yayımlanmıştır.)
- Ritter, Gerhard, "Tarih ve Hayat, Nietzsche ile Bir Münakaşa", (terc. Bekir Sıtkı Baykal), *DTCFD*, II/2 (Ankara 1944), 251-263.
- Rosen, Victor, *Les Manuscrits Arabes de L'Institut des Langues Orientales I* Amsterdam, Cellibus N. V. 1971.
- Rseu, Charles, *Supplement to the Catalogue of the arabic Manuscripts in the British Museum*, London 1984,
- er-Rüşâfî, Ebû Muhammed (ö. 542/1147), *İktibâsü'l-envâr*, (devamında *İktibâsü'l-Envâr*'ın İbnü'l-Harrât el-İşbîlî (ö. 581/1186) tarafından yapılmış bir muhtasarı da bulunmaktadır. tah. Emilio Molina Lopez-Jacinto BoschbVila), Madrid 1990.
- Sabri, Sahipzade Mesut el-Hasan Han, *History of Muslim Spain*, Lahor 1991.
- es-Sâbûnî, Abdülvehhâb, *Uyûnü'l-müellefât* (tah. Mahmûd Fâhûrî), (I-III), Halep 1413/1992.

- es-Sâih**, Hasan b. Muhammed, *Münevve'âtü İbni'l-Hatîb*, Dârülbeyzâ 1398/1978.
- Sâlim**, es-Seyyid Abdülaziz, *el-Mağribü'l-kebîr*, Beyrut 1981.
- Târîhü'l-Mağribî, fi'l-asri'l-İslâmî*, İskenderiyye 1982.
- Sanches**, A., *Espana Un Enigma Histórico*, Barselona 2001.
- Santiago Simon**, Emilio de, "Algunas Calas en el Desviacionismo Heretico de İbn al-Jatîb", *Actas de las II Jornadas de Cultura Arabe e Islamica 1980* (Madrid 1985), 523-526.
- "Una curiosa anecdota de İbn al-Jatib" *Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos*, XXVI ii – XXVIII (1977-1979), 441-442.
- "Un texto ascético-moral de İbn al-Jatîb". *Awraq*, III (1980), 44-51.
- Sarton**, George, *Introduction to the History of Science*, New York 1975.
- Scheindlin**, R. P., *Encyclopedia of Arabic Literature*, (ed. Julie Scott Meisami-Paul Starkey), London 1998.
- Schoeler**, Gregor, *Arabische Handschriften*, Stuttgart 1990.
- Secall**, M. I. Calero, "Un dato mas sobre la Zawiya de İbn al-Jatib", *Al-Qantara*, XI i, 1990, s. 235-237
- es-Sehâvî**, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme't-târîh*, (tah. Franz Rosenthal, terc. Sâlih Ahmed el-Ali), Beyrut ty.
- ed-Davü'l-lâmi' li-ehli karni't-tâsi'*, I-VI, Beyrut ty.
- Serkus**, Yusuf, *Mu'cemü matbuâtî'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Kahire 1346/1928.
- es-Sevîsî**, Abdullah, *Târîhü Rabâti'l-Feth*, Rabat 1399/1979.
- Seybold**, C. F., "Gırnâta", *İA*, İst. 1964, IV, 779-781,
- "İbnülhatîb, *İA*, İst. 1977, V/2, 857-858.
- Seyyid Emir Ali**, *Musavver Târih-i İslâm*, (terc. M. Rauf), Dersaadet 1329.
- Sezgin**, Fuat, *Muhâdarât fî târihi'l-ulûmi'l-arabiyyeti ve'l-islâmiyyeti*, Frankfurt 1984.
- es-Siddîk** b. el-Arabî, *Fihrisü mahtûtâtî Hizâneti'bni Yûsuf bi-Merrâkeş*, Beyrut 1414/1994.
- de Slane**, M. le Baron, *Catalogue des Manuscrits Arabes de la Bibliothegue Nationale*, Paris 1883-1895.
- Smart**, Ninian, "Karşılaştırmalı Tarihî Metot" (terc. Hakkı Şah Yasdımın), *DEÜİFD*, VIII (İzmir 1994), 553-561.
- Suyûtî**, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Buğyetü'l-vüât fî tabâkâtî'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*, I-II, (tah. M. Ebü'l-Fadl İbrahim), yy., 1964.
- Şebâne**, M. Kemal, "es-Siyâse al-câriyye li-memleketi'l-Gırnâtan Nasriyye fî muntasafil-karni's-sâmini'l-hicrî", *al-Bahsü'l-ilmî*, IV (1967), 35-57.
- "Mi'yârü'l-ihtiyâr fî zikri'l-me'ahid ve'd-diyâr", *Mevsû'atu Turâsi'l-İnsâniyye*, IV (Kahire ty.), 288-308.
- Şefûr**, Abdüsselam, "mâ lem yunsar min İhâta li-İbn al-Jatîb", *Da'vetü'l-Hakk*, CCLIX (1986), 83-91.
- Şemseddin Sâmi**, *Medeniyyet-i İslâmiyye*, (haz. Remzi Demir), Ankara 1996.
- Şeşen**, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (tak. Ekmeleddin İhsanoğlu), İst. 1998.
- eş-Şevkânî**, Ebü Abdullah M. b. Ali, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men bade'l-karni's-sâbi'* I-II, Beyrut ty.

- Şiha**, Cum'a, "Sadâ Sukûtu Gırnâta fi'ş-Şiri'l-Endelûsî", *Mecelletu dirâsâti'l-Endelusiyye*, (Tunus 1992), 596-610. (özel sayı)
- Şirin**, İbrahim, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı", *OTAM*, XI (Ankara 2000), 555-574.
- Şulul**, Kasım, "İbn Haldûn'un (1332-1406) Tarih Görüşü", *DEÜİFD*, XV (İzmir 2002), 147-177
- Tâhâ**, Abdülvahid Zennûn, "Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığımm Doğuşu", (terc. Mustafa Hizmetli), *AÜİFD*, XXXIX (Ankara 1999), 730-764.
- et-Tâzâ**, Abdülhâdî, "İbn Sâhibi's-Salât", *DİA*, İst. 1999, XX, 299-300.
- Taberî**, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (çev. Z. Kadiri Ugan- A. Temir), İst. 1991.
- (**Tahrir Heyetî**), "Divanı İbn Zümrek el-Endelûsî", *Mecelletü dirâsâti Endelüsiyye*, XVIII, (Tunus 1418/1997), 58-64.
- et-Tinbükî**, Ahmed Bâbâ, *Neylû'l-ibtihâc*, (İbn Ferhun *ed-Dîbâcu'l-müzheb* kenarında) Mısır 1351.
- Togan**, Z. Velidî, *Tarihte Usûl*, İst. 1969.
- Toprak**, M. Faruk, "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", *AÜDTCFD*, XXXII (Ankara 1988), 157-175.
- Endülüs Şiirinde Mersiye*, Ankara 1990. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- et-Tûhî**, Ahmed M., "Benû Âsım: Üsretün Endelüsiyye mine'l-ulemâ ve's-siyasiyyin ve eserühüm fi Gırnâta fi asri'l-Beni Ahmer 630-897/1238-1492", *es-Sicillü'l-ilmi* (Riyad 1417/1996), 289-297.
- "Gırnâta İslâmiyye fi Nazari'r-Rehhâleti'l-Ecânib" *Awraq*, IV (Madrid 1981), 141-145.
- et-Tureysî**, Ahmed, "İbnü'l-Hatib eş-Şâir ve't-Tecâvüz" *Buhûsu'l-multeka'l-İspâni'l-Mağribi's- sâni li'l-ulûmi't-târihiyye 'et-târîhi'l-ulûm ve'l-mutema'* Gırnata, 6-10 November 1989. (Madrid 1992), 109-113. (aynı makale, *Historia Ciencia y Sociedad*, Granada, 6-0Noviembre de 1989 (Madrid 1992), 109-113 de de yayımlanmıştır.)
- Türçânizâde**, Ahmed, *Tarih-i edebiyat-ı Arab*, yy., 1970.
- Ubade Kuhayle**, *Târihü'n-nasârâ fi'l-Endelüs*, Kahire 1993.
- el-Ubûdî**, Casım, "İbn Ebî Zer'", *DİA*, İst. 1999, XIX, 449-451.
- "İbn Gâlib", *DİA*, İst. 1999, XIX, 501-502.
- el-Ubûdî**, Câsim - Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn", *DİA*, İst. 2000, XXI, 74-76.
- Uludağ**, Süleyman, "İbn Haldûn", *DİA*, İst. 1999, XIX, 539-545.
- Ullmann**, Manfred, *Die Natur-Und Geheimwissenschaften im İslam*, Leiden 1972 .
- Medizin im İslam*, Leiden/Köln 1970.
- el-Umrânî**, Abdullah, "el-Edebü'l-Endelûsî ba'de İbni'l-Hatîb", *Awraq*, VII-VIII (1984-1985), 103-105.
- Urvoy**, Dominique, "Ulemâ'l-Endelüs", *el-Hadaâratü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs*, c. II, Beyrut 1998, s. 1179-1216.
- Utbe**, Abdurrahman, *maa'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Beyrut 1404/1984.
- Ünal**, İsmail Hakkı, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", *DİA*, İst. 2000, XXI, 107-108.

- Ünalın**, Abdülkerim, “İbnü’z-Zübeyr es-Sekafî”, *DİA*, İst. 2000, XXI, 249.
- el-Vâdiâşî**, Şemseddin Muhammed b. Cabir, *Bernâmecü İbn Câbir el-Vâdiâşî*, Tunus 1401/1981.
- Vajda**, Georges, *Index General des Manuscrits arabes Musulmans de la Biblioteque Nationale de Paris*, Paris 1953.
- Vazquez de Benito**, C. “Un Tratado Oftalmologica de İbn al-Jatîb”, *Boletin de La Espanola de Orientalistas*, XVI (Madrid 1980), 209-220.
- Vida**, Giorgia Della, *Elenco Dei Manoscritti Arabi İslamici Della Biblioteca Vaticana*, XVIII, Roma 1935.
- Watt**, W. M., *A History of Islamic Spain*, Edinburg 1992.
- fi târihi İsbanye’l-İslâmiyye*, (terc. M. Rıda el-Mısıfî), Beyrut 1994.
- Vecdi**, Ferid *Dairetü’l-Maarif*, I-XV (yy., 1993), 1337-1367.
- el-Veşerîsî**, Ahmed, *Vefeyâtü’l-Veşerîsî*, (elfü sene mine’l-vefeyat içerisinde s. 97-156, tah. Muhammed Haccî), Rabat 1976.
- Voltaire**, *İsveç Kralı XII Şarl’ın Tarihi*, (terc. Nahid Sırrı Örik), İst. 1939.
- el-Ya’lâvî**, M. (ve 24 kişiden oluşan bir tahrir heyeti), “Dîvânu İbn Zümrük el-Endelüsî”, *Mecelletu Dirâsâti Endelüsiyye*, XVIII (Tunus 1997), 58-64.
- Zemâme**, Abdülkadir, “Benü’l-Ahmer fi Gırnâta”, *el-Bahsu’l-İlmî*, XXVI (Rabat 1976), 101- 110.
- Zeydan**, Corci, *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-Arabiyye*, I-IV, Kahire ty.
- ez-Zeyyât**, Ahmed Hasan, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, Kahire ty. (24. bas.)
- Zirikî**, *el-A’lâm*, Beyrut 1984.
- Ziya Paşa**, *Endülüs Tarihi*, I-II, yy, (Tercuman-Ahvâl Matbaası), 1280.
- Züneybir**, Muhammed, “İbnü’l-Hatib ve’t-tecdid fi’l-minhâci’t-tarihî” *Mecelletü Külliyyeti’l-Âdab ve’l-Ulumi’l-İnsaniyye*, II (Rabat 1977), 79-126.
- “el-Va’yü’t-târihi inde’l-müverrihine’l-Arab”, *Mecelletü cemiiyyeti târihi’l-Mağrib*, IV (Rabat 1972), 11-16.

EKLER

- Kronolojiler ve şemalar tarafımızdan hazırlandı.
- Haritalar, Luis Seco de Lucena Paredel'in *el-Libro de La Alhambra (Historia de Los Sultanes de Granada*, Leon 1988), adlı eserinden kısmen Türkçeleştirilerek alındı.
- Fotoğraflar, Cafer b. Ahmed en-Nâsırî'nin, *İbnü'l-Hatîb bi-Selâ* (Selâ 1988) adlı kitabından alındı.

BENÎ AHMER'DE VE BÖLGEDE H. VIII/ M. XIV. YÜZYILIN ÖNEMLİ OLAYLARI

- 701/1301. Önceden yapılmış anlaşma Gırnata Sultanı II. Muhammed'le Aragon Kralı II. Jaime arasında yenilendi.
- 701/1302. II. Muhammed öldü ve oğlu III. Muhammed'e biat edildi.
- 705/1306. III. Muhammed, Mağrib'e ait olan Sebte'yi istila etti.
- 706/1307. Merinî Sultanı Ebû Yakup Yusuf b. Yakup el-Merini suikasta uğradı ve Sabit Amir b. Abdullah b. Yusuf b. Yakub'un tahta geçti.
- 708/1308. Merinî Sultanı Sâbit'in hastalanıp ölmesi üzerine yerine kardeşi Ebü'r-Rebi' Süleyman'ın geçti.
- 708/1308. Aragon Kralı II. Jaime ile Kastilya Kralı IV. Fernando ittifak oluşturdular.
- 708/1309. Benî Ahmer'de Ebü'l-Cüyüş Nasr b. Muhammed'in isyanı üzerine III. Muhammed tahttan çekildi ve Nasr sultan oldu.
- 709/1309. Sebte, Merinîlerce geri alındı.
- 709/1309. IV. Fernando Ceziretü'l-Hadra ve Cebel-i Tarık'ı muhasara etti.
- 709/1310. Cebel-i Tarık, Kastilya'nın eline geçti.
- 709/1310. Kastilya-Gırnata arasında barış anlaşması imzalandı. (II Jaime ve Nasr)
- 710/1310. Merinî Sultanı Ebü'r-Rebi' Süleyman ölmesi ve yerine Ebu Osman b. Yakup geçmesi.
- 712/1312. Kastilya'da IV. Fernando'nun ölmesi, yerine oğlu XI. Alfonso'nun tahta geçmesi.
- 713/1313. Lisanüddin İbnü'l-Hafîb doğdu.
- 713/1314. Benî Ahmer Sultanı III. Muhammed vefat etti.
- 713/1314. Benî Ahmer Sultanı Ebü'l-Cüyüş Nasr'ın tahtı terketmesi üzerine Ebü'l-Velid I. İsmail tahta oturdu.
- 716/1316. Kastilyalılar Benî Ahmer topraklarına saldırıp bazı kale ve üsleri ele geçirdiler. Müslümanları Furtune vadisinde mağlup ettiler,
- 716/1316. Kastilya-Benî Ahmer arasında bir ateşkes imzalandı.
- 719/1319. Yapılan savaşta Kastilyalılar mağlup edildi.
- 720/1320 Kastilya ve Gırnata arasında sekiz yıllık bir barış anlaşması imzalandı.
- 721/1321. I. İsmail ile Aragon Kralı II. Jaime arasında barış anlaşması imzalandı.
- 722/1322. Benî Ahmer'in dördüncü sultanı Ebü'l-Cüyüş Nasr vefat etti.
- 725/1325. I. İsmail Martos'u istila etti.
- 725/1325. I. İsmail bir akrabası tarafından öldürüldü yerine on bir yaşındaki oğlu IV. Muhammed geçti.
- 726/1326. 721/1321'de yapılan anlaşma IV. Muhammed ile Aragon Kralı II. Jaime arasında yenilendi.
- 727/1327. Aragon'da II. Jaime öldü IV. Alfonso tahta geçti.
- 729/1328. Benî Ahmer'in beşinci sultanı I. İsmail'in vekili Vezir İbnü'l-Mahruk, idareyi tekeline alma iddiasıyla Sultan IV. Muhammed tarafından öldürüldü.
- 731/1331. Merinî Sultanı Ebu Said Osman öldü. Yerine oğlu Ebü'l-Hasan Ali geçti.
- 731/1331. Benî Ahmer Sultanı IV. Muhammed ile Kastilya Kralı XI. Alfonso barış anlaşması imzaladı.
- 732/1332. İbn Haldun doğdu.
- 733/1333 Benî Ahmer'in meşhur şairlerinden Vezir İbn Zümrek doğdu.
- 733/1333 Cebel-i Tarık, yirmi dört yıl sonra Kastilya'dan geri alındı.
- 733/1333. Benî Ahmer-Kastilya arasında barış anlaşması imzalandı.

- 733/1333. IV. Muhammed Hristiyanlarca düzenlenen bir suikastin ardından ölünce kardeşi Ebü'l-Haccac I.Yusuf 'a biat edildi.

- 734/1333. Benî Ahmer-Aragon arasındaki barış anlaşması yenilendi.

- 734/1333. Benî Ahmer-Kastilya arasında ateşkes imzalandı. (2 ay sürdü)

- 734/1334. Benî Ahmer -Mağrib ittifakı yapıldı.

- 735/1335. Aragon- Benî Ahmer arasında yeni bir barış anlaşması imzalandı.

- 736/1336. Aragon'da IV Alfonso öldü yerine oğlu IV Pedro geçti.

- 739/1339. Benî Ahmer'in sekizinci sultanı Gani-Billah V. Muhammed doğdu.

- 740/1339. İbn Malik b. Ebü'l-Hasan komutasında ki Merînî ordusu İspanyollara yenildi.

- 740/1340. Hristiyan Merînî (Sultan Ebü'l-Hasan yönetiminde) donanmaları savaştı. Müslümanlar kazandı.

- 741 Muharrem/1340 Temmuz Ebü'l-Hasan oğlunun intikamını almak için Tarif'i kuşattı. Benî Ahmer Sultanı I.Yusuf da kendisine katıldı.

- 741/1340. Tarif'de (Rio Salado Savaşı) yenilen Ebü'l-Hasan Mağrib'e, I.Yusuf da Gırnata'ya döner

- 742/1341. Kastilya Kralı XI. Alfonso, Beni Said kalesini aldı

- 743/1342 İspanyollarla, Merînî Sultanı Ebü'l-Hasan komutasındaki Müslümanlar deniz savaşı yaptı. Müslümanlar yenildi. (Bahr Zukâk).

- 744/1344 Kastilya-Aragon-Benî Ahmer -Mağrib barış anlaşması imzalandı. (On yıl)

- 748/1348. Akdeniz ülkelerinde (ve Mağrib'de) (751/1351'e kadar) yaklaşık üç yıl süren büyük bir veba salgını yaşandı. (Vesâ'el-veba)

- 749/1348. Merini Sultanı Ebü'l-Hasan Tunus Kayrevan'da oğlu Ebu 'İnan'a yenildi.

- 750/1349. Kastilya Cebel-i Tarık'ı kuşattı.

- 750/1349. Gırnâta'da Sultan Ebü'l-Haccâc Yusuf tarafından yaptırılan Yusufiye Medresesi'nin inşası tamamlandı.

- 750/1350 İbn Batûta Benî Ahmer şehirlerini gezdi.

- 751/1350. Kastilya ordusunda veba yayıldı. XI. Alfonso vebadan ölünce Cebel-i Târik kuşatması kaldırıldı. yerine oğlu zalim Pedro geçti.

- 751/1350. Mağrib-Aragon arasında ateşkes imzalandı (14 ay) İspanya'da büyük iç savaş başladı.

- 752/1351 Merînî Sultanı Ebü'l-Hasan Ali b. Osman öldü

- 754/1353. Merînîler, Bicâye'yi ele geçirdi.

- 754/1353. Merînîlerle Kastilya arasında deniz savaşı oldu.

- 1 Şevvâl 755/19 Ekim 1354. Sultan I.Yusuf mescitte bayram namazı sırasında bir suikasta uğradı. Yerine oğlu V. Muhammed Ğani Billah geçti, babasıyla Kastilya arasındaki anlaşmayı yeniledi.

- 756/1355. V. Muhammed, Cebel-i Tarık'ın hakimi İsa b. el-Hüseyn b. Ali el-Merini'nin isyanını bastırdı.

- 758/1357 Aragon-Mağrib-Gırnata arasında ki barış anlaşması yenilendi. (5 yıllığına)

- 758/1357. Merînîler Tunus'u ikinci defa ele geçirdi.

- 759/1358. Merînî Sultanı Ebü 'İnan, veziri el-Hasan b. Ömer tarafından boğularak öldürüldü.

- 759/1358 Aragon ve Kastilya arasında savaş çıktı. Benî Ahmer, Kastilya'nın yanında yer aldı.

- 28 Ramazan 760 /23 Ağustos 1359. Gırnata'da ihtilal oldu. Hacıb Rıdvan öldürüldü. İbnü'l-Hatîb tutuklandı. Sultan V. Muhammed, Vâdiâş'a kaçtı. Kardeşi II.İsmail'e biat edildi.

- 761/1359 Ebü Salim İbrahim, Merînî tahtına geçti.

- 761/1359 Sultan Ebu Salim'in aracılığıyla Sultan V. Muhammed ve İbnü'l Hatîb Merînîlere sığındı.

- 761/1360. Gırnâta'da II. İsmail'i öldüren VI. Muhammed Benî Ahmer tahtına oturdu.

- 762/1361. Fas'ta ihtilal oldu. Sultan Ebu Salim'i öldürten Vezir Ömer b. Abdullah, Ebu Ömer Tafşin b. Ebü'l-Hasan'a biat edilmesini sağladı.

- 763/1361 Sultan Ebu Ömer Tafşin vefat etti ve kardeşinin oğlu Ebu Zeyyan'a biat edildi.

- 20 Cemaziyülâhır 763/16 Nisan 1362. Gırnata'da yeni bir ihtilal oldu. Sultan VI. Muhammed Kastilya Kralı tarafından öldürülünce önceki sultan V. Muhammed yeniden tahta geçti.

- 8 Rebiülevvel 764/ 26 Aralık 1362 İbn Haldun Gırnâta'ya gitti ve sarayda görev üstlendi.

- 765/1364. İbn Haldun Zalim Pedro'ya elçi olarak gönderildi.

- 766/1365. İbn Haldun Gırnâta'dan ayrıldı. Bicâye'ye gitti.

- 767/1365. Bu tarihte Sultan V. Muhammed'in emriyle Gırnata'da bir hastahane yapımına başlanmış ve 768/1367'de tamamlanmıştır.

- 767/1366. Merîni Sultanı Ebu Zeyyan öldürüldü. Amcası Ebu Fâris Abdülaziz'e biat edildi.

- 768 Receb/1367 Mart. Aragon-Benî Ahmer arasında barış anlaşması imzalandı.

- 767-768 /1366-1367. Sultan V. Muhammed, Kastilya'nın bazı şehir ve kalelerine saldırı bazısını aldı bazısını yıktı.

- 767-768/1366-1368 Aragon da iç karışıklık çıktı. Pedro, Benî Ahmer'in yardımıyla tahtını geri aldı sonra yenildi. Tahta Henri geçti.

- 769-770/1368-1369 Aragon'la Benî Ahmer arasında Mağribi de kapsayan yeni bir anlaşma imzalandı.

- 770-771/ 1369-1370. V. Muhammed Cezîretü'l-Hadrâ'yı aldı. Mürsâne ve Karmûne'ye saldırdı.

- 771/1370. Benî Ahmer, Aragon ve Merînîler arasında barış anlaşması imzalandı.

- 773/1372. İbn Zümrek vezir oldu.

- 774/1372. Merîni Sultanı Ebu Faris Abdülaziz vefat etti. Oğlu es-Sâid Ebu Zeyyan'a biat edildi.

- 776/1374. Sultan Ebu Zeyyân tahttan indirildi, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebu Sâlim'e biat edildi.

- 776 /1374. İbnü'l-Hatib öldürüldü.

- 778-779/1377 Aragon-Benî Ahmer arasında barış anlaşması imzalandı. (5 yıllık)

- 780-781/1379. Kastilya Kralı II.Henri öldü. I. Juan tahta çıktı.

- 784/1382 Aragon- Benî Ahmer barış anlaşması yenilendi (5 yıllık)

- 786/1384. Merîni Sultanı Ebu'l-Abbas Ahmed hal edildi. Ebu Faris Musa İbn Ebî 'İnan'a biat edildi.

- 788/1386 Sultan Ebu Faris Musa öldü. Ebu Zeyyan Muhammed İbn Ebi'l-Abbas a biat edildi.

-788/1386. Ebü Zeyyân Muhammed hal edildi. el Vesaik Billah Muhammed b. Ebi'l- Fadl b. Ebi'l-Hasan'a biat edildi.

- 789/1387 el-Vesâik Billah Tanca da öldürüldü. Ebü'l-Abbâs Ahmed'e biat edildi.

- 789/1387 IV. Aragon'da Pedro öldü I. Juan yerine geçti.

- 792/1390 Kastilya Kralı I Juan öldü yerine III. Henri geçti.

- 793/1391. Benî Ahmer Sultanı V. Muhammed öldü oğlu Ebü'l- Haccac II. Yusuf'a biat edildi.

- 794/1392. Ebü'l- Haccac II. Yusuf öldü oğlu Ebü'l-Haccac II. Yusuf Muhammed'e biat edildi.

- 796/1393. Merîni Sultanı Ebü'l-Abbas Ahmed öldü. Ebü'l-Faris Abdülaziz b. Ahmed b Ebî Sâlim'e biat edildi.

- 796/1393. Benî Ahmer'in meşhur şairi veziri ve İbnü'l-Hatib'in halefi İbn Zümrek Sultan VII. Muhammed tarafından öldürüldü.

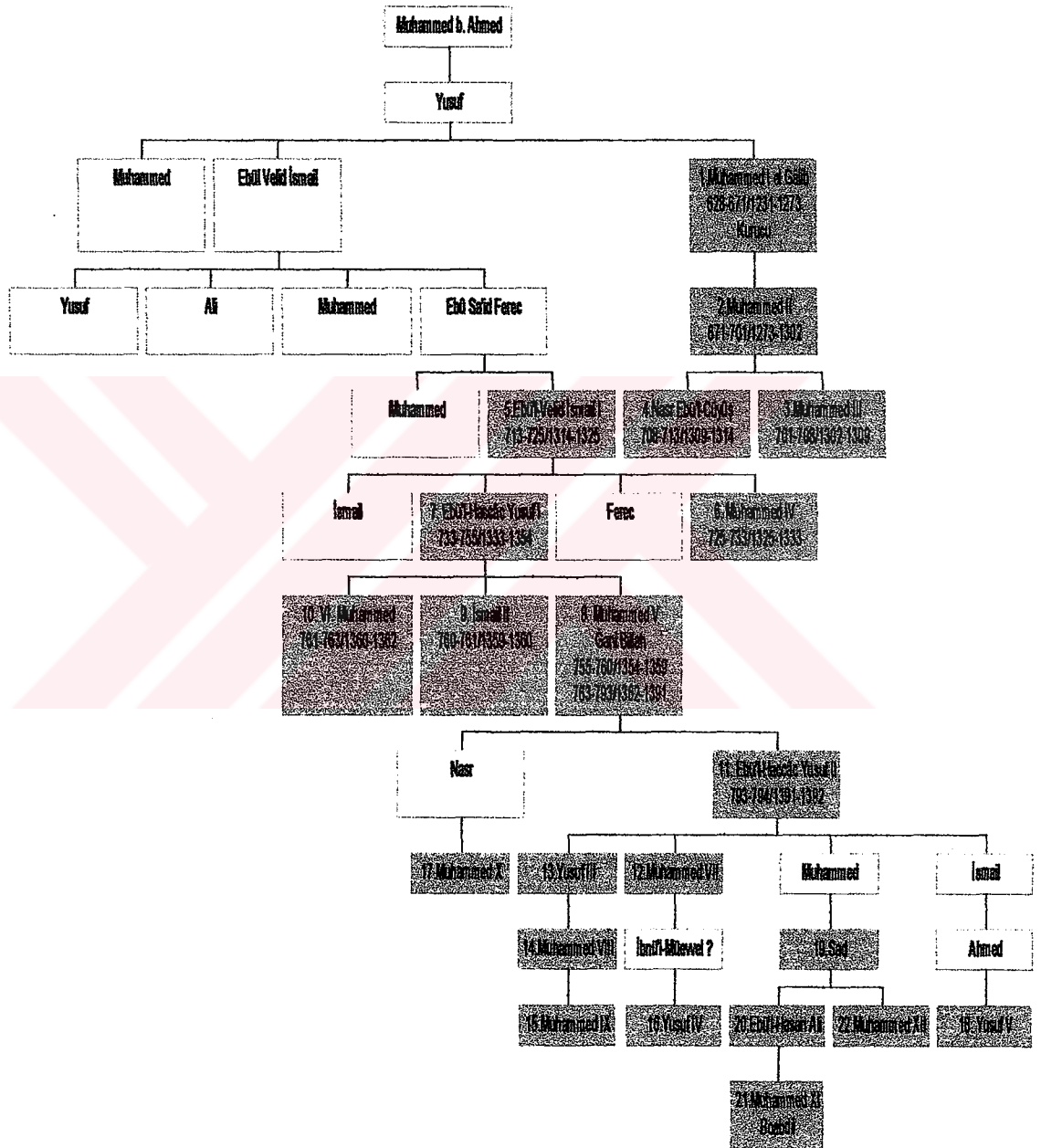
İBNÜ'L-HATİB'İN KRONOLOJİSİ

- İbnü'l-Hatib'in ataları Yemen'de bazı Kâhtânî kabilelerin yaşadığı Selman bölgesinden Endülüs'e gelip Kurtuba'ya yerleşti.
- 202/818. İbnü'l-Hatib'in ataları er-Rabad Vakası'ndan sonra Tuleytula'ya yerleştiler
- H. V/ M. XII başlarında Tuleytula İspanyol tehdidine maruz kalınca aile Levşe (Loja) ye göç etti.
- 672/1273. İbnü'l-Hatib'in babası doğdu. Önce Gırnâta'ya yerleşen babası Levşe'ye gitti sonra tekrar Gırnâta'ya döndü.
- 25 Recep 713 / 15 Kasım 1313. İbnü'l-Hatib Levşe'de doğdu.
- 713/1314 İbnü'l-Hatib'in babası, Sultan Ebü'l-Velid İsmail'in hizmetine girdi. Sultanın vefatı üzerine tahta geçen IV. Muhammed'in divan kâtibi oldu. Sonra da Ebü'l-Haccâc I. Yusuf 'un hizmetine girdi.
- 733/1333. İbnü'l-Hatib'in babası, I. Yusuf'un veziri oldu.
- 7 Cemaziyülevvel 741/29 Ekim1340. Tarif Seferi'nde İbnü'l-Hatib'in babası ve büyük kardeşi şehit düştü.
- 741/1340. İbnü'l-Hatib, Vezir İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtibi oldu. (28 yaşındaydı ve bu vezirle 8 yıl çalıştı.)
- 743/1342 ?. İbnü'l-Hatib'in büyük oğlu Abdullah doğdu.
- İbnü'l-Hatib, Sultan Ebü'l-Haccac I. Yusuf'un 17 Muharrem 748 (1347)'de başlayan ve Benî Ahmer şehirlerini kapsayan gezisine katıldı.
- Vezir İbnü'l-Ceyyâb büyük veba salgınında ölünce, Şevval 749/ Ocak 1349 da vezir olarak atandı. (Divan-ı İnşa reisliği ve sır kâtipliği görevlerine de devam etti.)
- 752/1352. Sultan Ebü'l-Haccâc I. Yusuf Fas'a İbnü'l-Hatib'in başkanlığında Sultan Ebü 'İnan'ın vefat eden babasının cenaze törenine katılmak ve taziyyede bulunmak üzere bir heyet gönderdi. (Bu İbnü'l-Hatib'in Mağrib'e ilk ziyareti idi.)
- 755/1354 Sultan Ebul-Haccâc I. Yusuf öldürülünce oğlu Çani Billah V. Muhammed tahta geçti. İbnü'l-Hatib Vezir Ebü Nuaym Rıdvan'ın yardımcısı olarak görevine devam etti. Aynı yılın sonlarına doğru Kastilya Krallığına karşı işbirliği imkânları aramak üzere Merini Sultanı Ebü 'İnan el-Meriniye elçi olarak gönderildi. Görevini başarıyla yerine getirip Gırnâta'ya dönen İbnü'l-Hatib'e Sultan tarafından "Zülvizâreteyn" ünvanı verildi.
- 28 Ramazan 760 /23 Ağustos 1359. Gırnata da ihtilal oldu. Sultan V. Muhammed Vadiş'a kaçtı. Kardeşi II. İsmail'e biat edildi. İbnü'l-Hatib birkaç hafta görevine devam etti.
- 761 Muharrem / 1359. İbnü'l-Hatib tutuklandı, mallarına el konuldu. Sultan Ebu Salim'in aracılığıyla İbnü'l-Hatib'in Merînîler'e sığınması sağlandı (6 Muharrem 761/28 Kasım 1359).

- 761/1359?. İbnü'l-Hatib Miknase'yi ziyaret etti.
- 23 Cemaziyelâhır 761/11 Mayıs 1360 İbnü'l-Hatib Merâkeş'ten ayrıldı.
- 761 Receb'in sonu Şaban'ın başlarında (Haziran 1360) Selâ'ya ulaştı.
- 6 Zilkade 762/7 Eylül 1361. İbnü'l-Hatib'in eşi Selâ'da vefat etti.
- 24 Rebiülevvel 763'te (26 Ocak 1362) Sela'dan ayrılarak yeni Sultan Ebû Zeyyân ve veziri Ömer b. Abdullah'ı kutlamak için Merînî sarayına gitti.
- 20 Cemaziyülâhır 763 (16 Nisan 1362). Gırnata'da yeni bir ihtilal oldu. Ardından V. Muhammed yeniden tahta geçti. İbnü'l-Hatib tekrar göreve çağrıldı. (24 Cemaziyülâhır 763/ 20 Nisan 1362)
- 22 Receb 763 (17 Mayıs 1362)'de Selâ'dan ayrılan İbnü'l-Hatib 20 Şaban 763'te (Çağrıdan yaklaşık 55 gün sonra) Gırnâta'ya ulaştı ve 12 gün sonra (2 Ramazan 763/25 Haziran 1362) da görevine başladı.
- 764 Ramazan / 1363. İbnü'l-Hatib, kendisiyle siyasî mücadele yaptığı Osman b Yahya'yı hapsedirdi.
- 770/1368? de hacc ibadetini eda için Hicaz yolculuğu teşebbüsünde bulundu.
- 1 Cemaziyülâhır 773 / 10 Aralık 1371. İbnü'l-Hatib Mağrib'e kaçmak zorunda kaldı. Merini Sultanı Ebu Faris I. Abdülaziz'e sığındı. Bunun üzerine katline dair fetva verildi. Aynı yıl içerisinde Sultanın aracılığıyla İbnü'l-Hatib'in ailesi de Mağrib'e getirildi.
- 773'te (1371?) Ebü'l-Hasan en-Nübâhi, İbnü'l-Hatib'in akaidle ilgili kitaplarını Gırnâta'nın Babu'r-Remle meydanında yaktırdı.
- 774/1372 yılında yine hacca teşebbüs etti. Ancak 22 Rebiyülâhır'da Sultan Ebû Fâris Abdülaziz vefat edince 4 yaşındaki oğlu es-Said Ebu Zeyyan'a biat edildi. Ülkenin fiili hakimi olan vezir Ebu Bekir b. Gazi İbnü'l-Hatib'i himaye etti. İbnü'l-Hatib Mağribden ayrılamadı.
- 776/1374 Sultan Ebu Zeyyan tahttan indirildi, Ebü'l Abbas Ahmed b. Ebî Sâlim'e biat edildi.
- 776/1374. İbnü'l-Hatib, Benî Ahmer'in desteğiyle iş başına gelen yeni yönetim tarafından tutuklanıp hapsedildi.
- 776 Rebiyülevvel (1374)'de İbnü'l-Hatib için oluşturulan mahkeme heyeti Fas'a ulaştı
- 776'nın sonları (Ağustos-Eylül 1374). İbnü'l-Hatib, sorgulaması devam ederken bir gece yarısı baskısıyla hapishanede öldürüldü.

```

graph TD
    A[Muhammed  
13-725/1314-1325] --> B[Ismail  
7-1201/1304-1309]
    A --> C[Ferec  
7-1131/1309-1314]
    A --> D[G. Muhammed IV  
725-733/1325-1333]
    B --> E[TD. VI: Muhammed  
761-763/1350-1352]
    B --> F[D. Ismail II  
780-781/1358-1360]
    B --> G[G. Muhammed V  
755-760/1354-1359  
763-783/1362-1364]
    C --> G
  
```

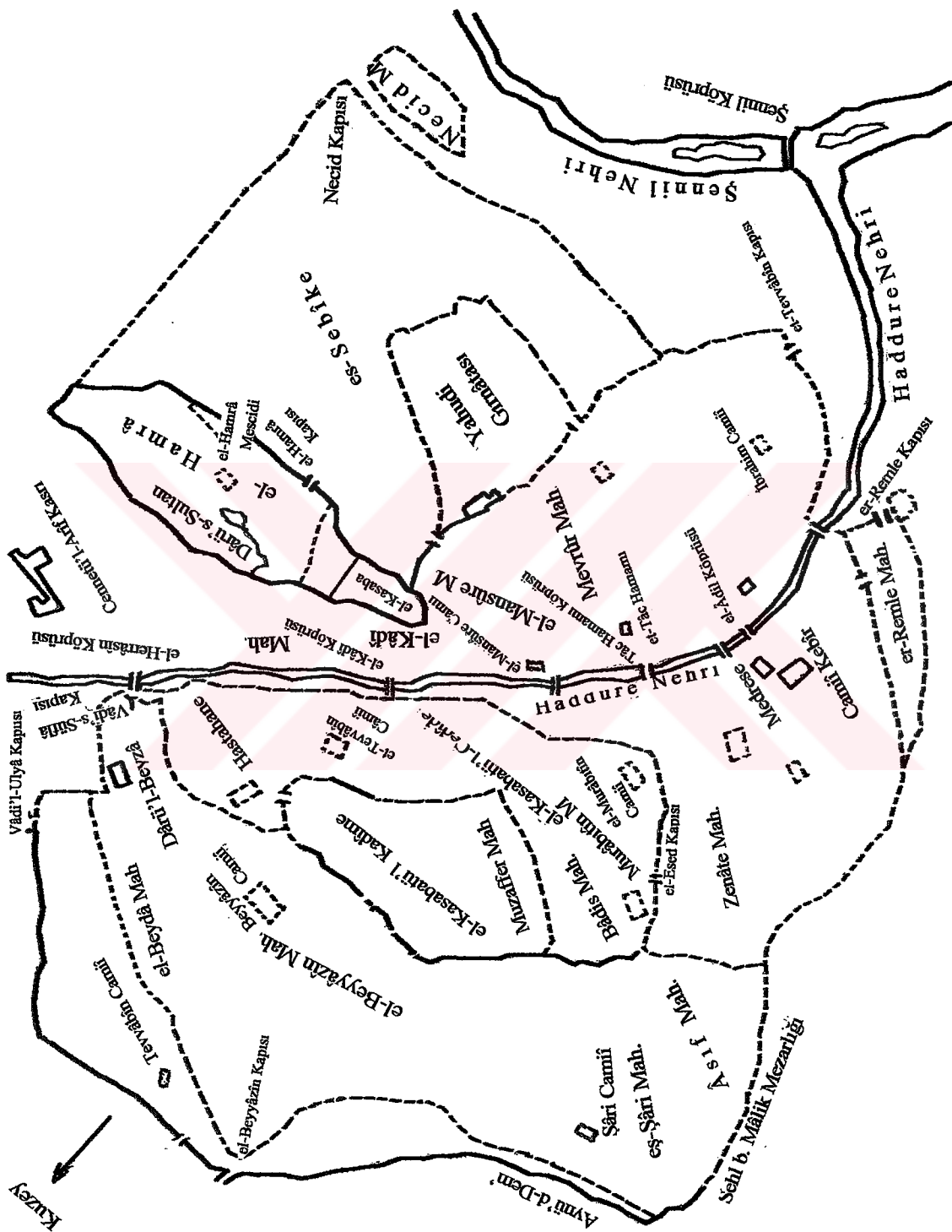

Şema 1

Girnâta Şehri (H. VIII/M.XIV)

Gümümüzde mevcut surlar

Yıkılmış olan surlar

فأله يعينه . ومن يتصل بكم من جفاء فهو — علم الله — تأديب وتهذيب ، وغيره يجدها ولي حبيب ، والله شهيد رقيب . ولو كان بودى لم تكن يدك مغلوله ، ولا نفسك على الشح مجبولة ، ولا ولدك عارياً ذليلاً ، ولا الخير — بيتك الخالي بالحبوب المختزنة — قليلاً ؟ ولا همك على الجهاد في سبيل الله كاسلة ، ولا خباثت المصطلحات عن حدبك ناسلة ولا استعدادك على شحك بما رزئت من مالك ودمك ، سماعاً من فمك ، فأصبحت من أفقتها والرفض من شيمتك (154 : أ) فتفطن لما نزل بك ، وأسأل الله صلة بسبك . وأعلم أنى بذلت لك النصيحة منذ زمان برسالة الغيرة على أهل الحيرة ، وقد علمت ثمال أمرك ، وضرب زيدك وعمرك . فلو قفلت ما جلت ، ولو سمعت ما كنت ، وفي المحال طمعت ؟ ولكنك معتدل التصريف ، مجانب للتخريف ، منفق في سبيل الله للتليد الغاني والطريف ، جار من الاحسان — لك ولولدك — على السنن الشريف .

هذا جواب سحائك المشجعة ، ورسالتك القليلة الطحن الكثيرة الجمعة (29) . وقد أغرتنا — والحمد لله — تلك الغرارة ، « وان النفس لأماره » (30) ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم ؟

İbnü'l-Hatîb, *Evsâfû'n-nâs*,
(tah. M. Kemal Şebâne), yy.,
1977, s. 181.

فهو علم الله ، تأديب وتهذيب وغيره يجدها ولي حبيب ، والله شهيد رقيب ، ولو كان بودى ، لم تكن يدك مغلوله [ولا نيتك مسلوله ، ولا عقيدتك مغلوله ولا نفسك على الشح مجبولة] (٢) ولا ولدك عارياً ذليلاً ، ولا الخير بيتك المليء بالحبوب المختزنة قليلاً ، ولا همك (٣) عن الجهاد في سبيل الله كاسدة ، ولا خباثت المصطلحات عن حدبك (٤) ناسلة ، ولا استعدادك على شيخك بما رزأه من مالك وذمك سماعاً من فمك ، فأصبحت في أفقتها ، والرفض من شيمك ، فتفطن لما نزل بك ، وسل الله صلة بسبك ، واعلم أنى بذلت لك النصيحة منذ زمان برسالة « الغيرة على أهل الحيرة » ، وقد علمت بمآل أمرك وضرب زيدك وعمرك ، فإن قبلت ما جُبلت ، ولو سمعت ما كنت في المحال طمعت ، ولكنك معتدل التصريف مجانباً للتخريف ، منفقاً في سبيل الله التليد الغالي والطريف ، جارياً من الإحسان لنفسك وولدك على السنن الشريف . هذا جواب سحائك المسجعة ، ورسالتك القليلة الطحن الكثيرة الجمعة . وقد أعدتنا والحمد لله ،

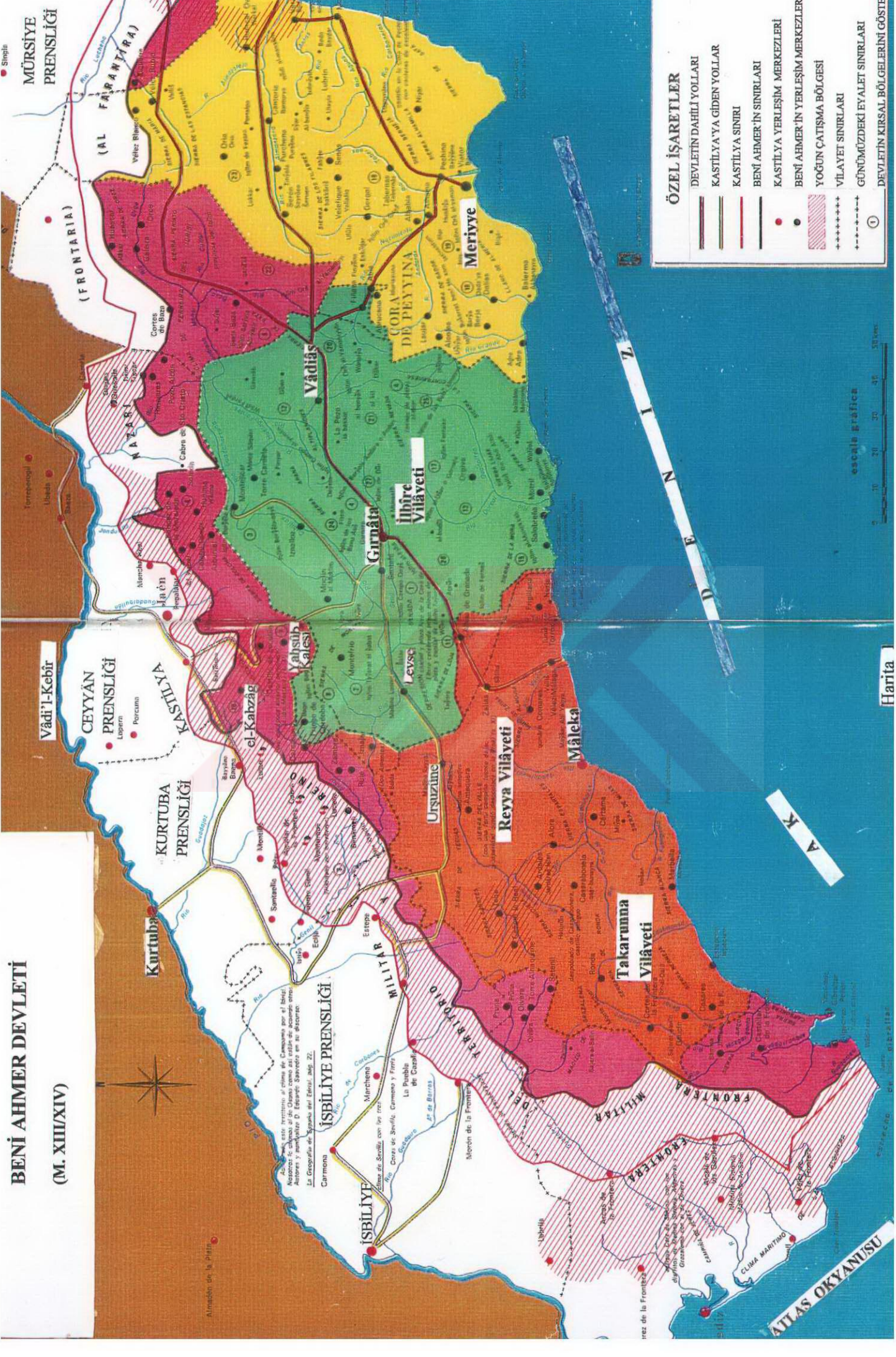
İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb*, II, (Neşr. M. Abdullah 'Înân), Kahire 1986, s. 450.

BENİ AHMİ

(M. XIII/XIV)

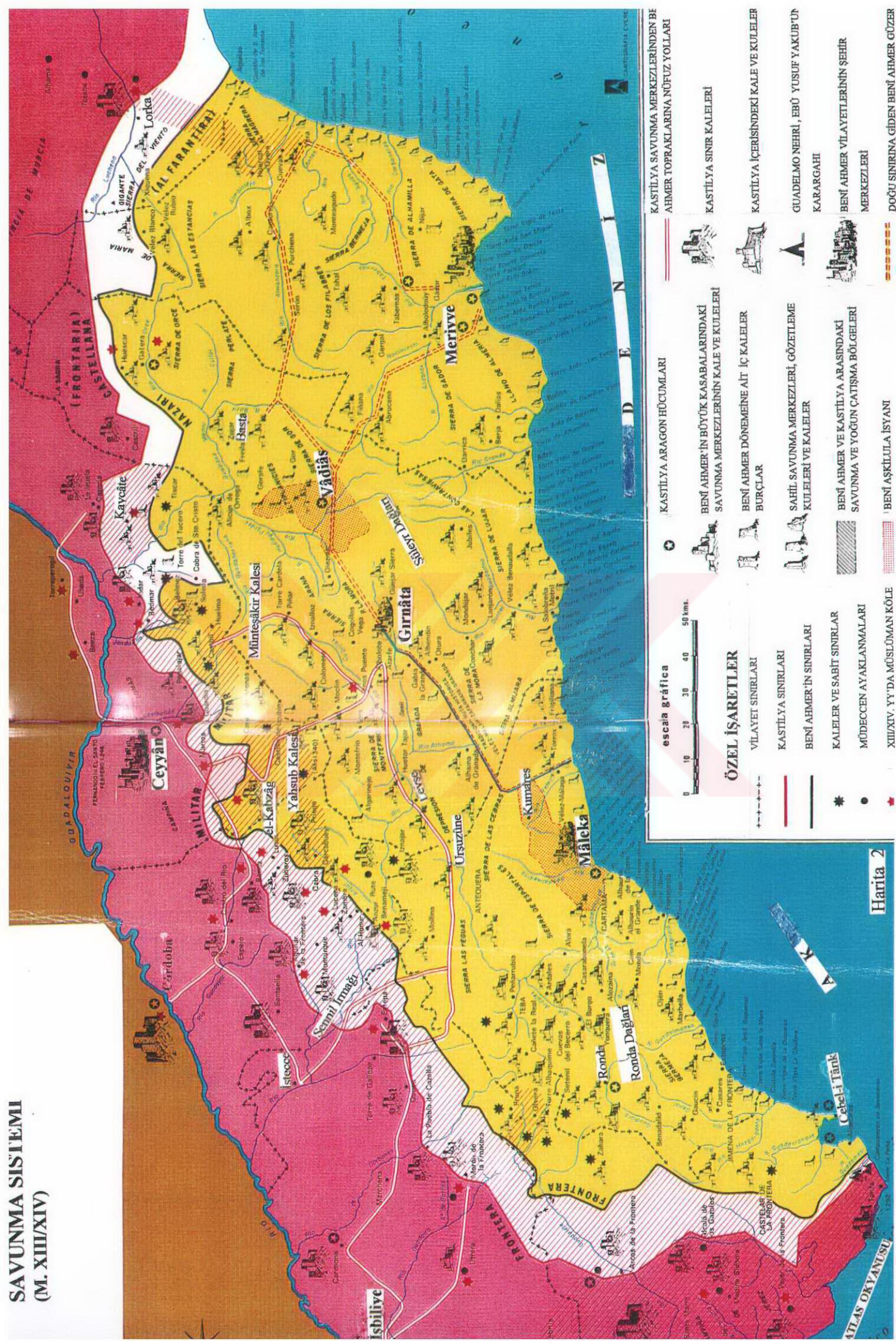
● Single

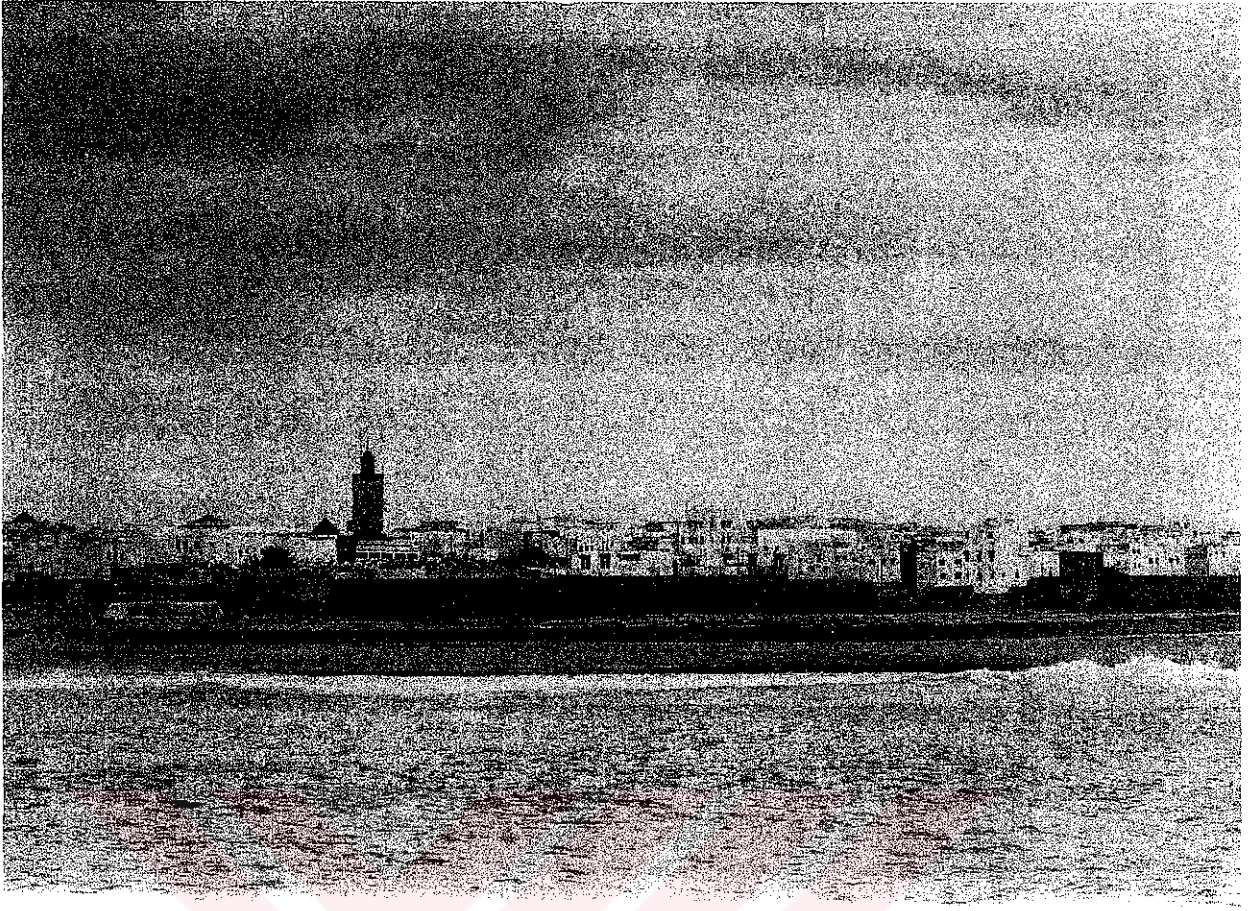
MÜRSİYE
PRENSLİĞİ

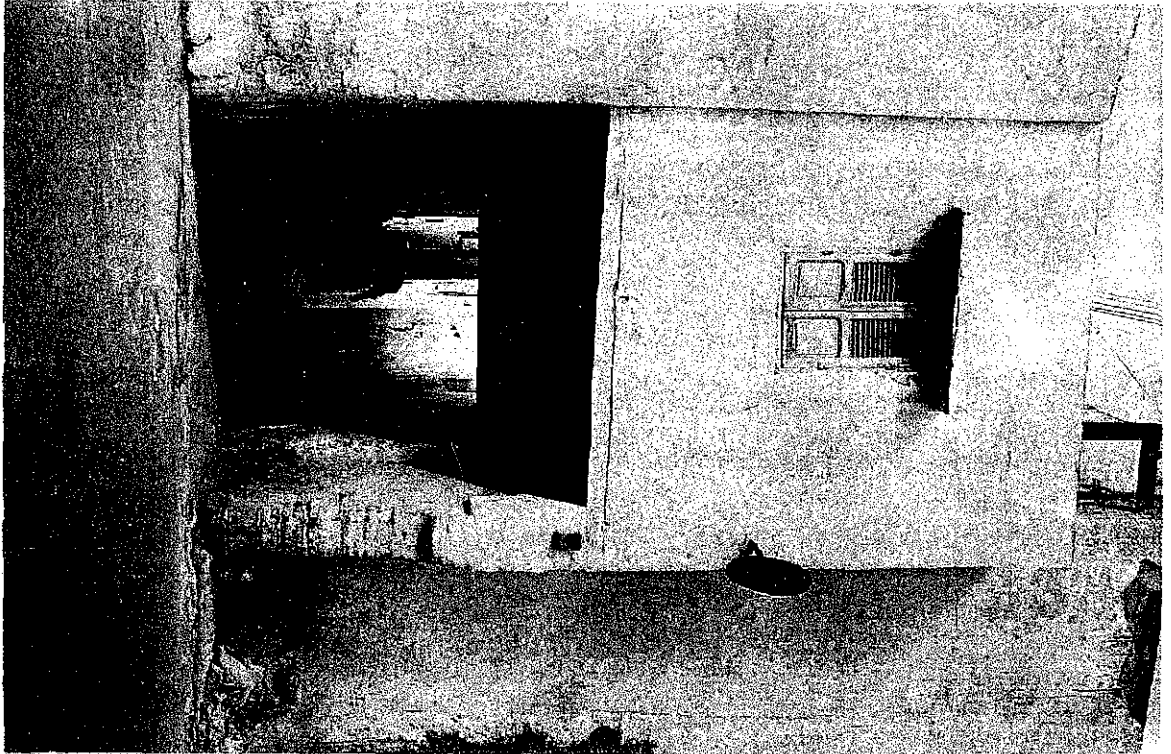
Harita 1

SAVUNMA SİSTEMİ (M. XIII/XIV)

İbnü'l-Hatîb'in 761-763 (1360-1362) yılları arasında kaldığı Sela şehrinin günümüzden bir görüntüsü

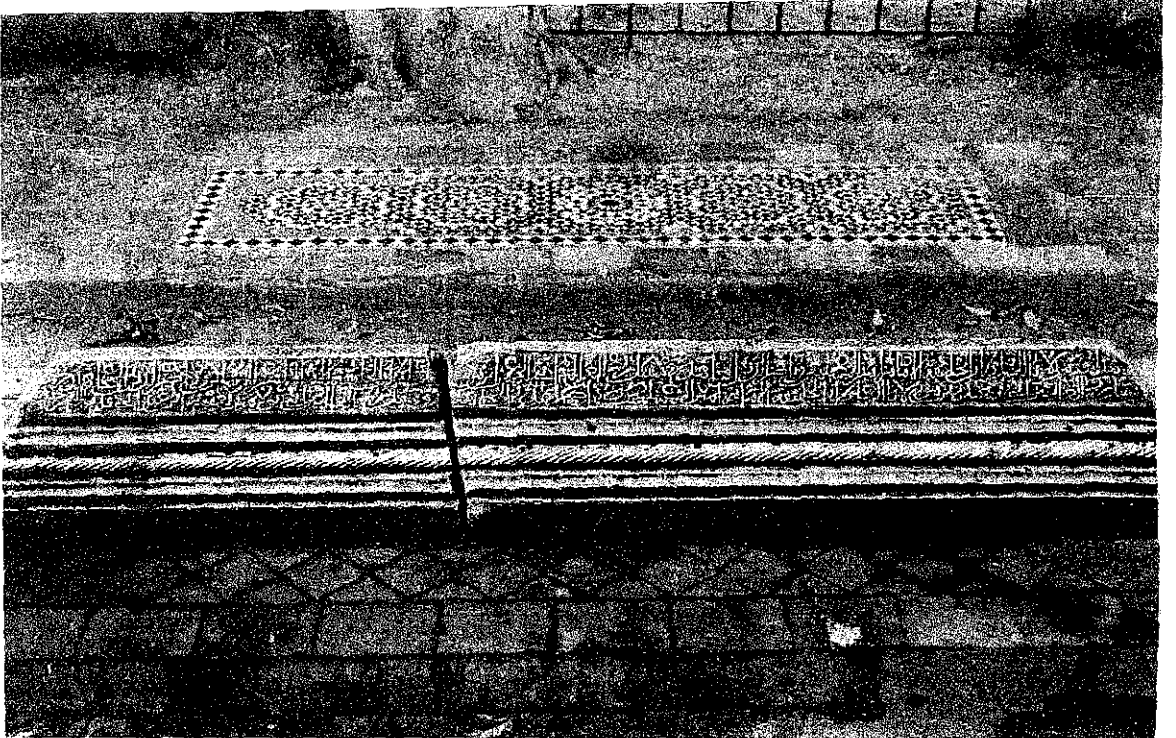

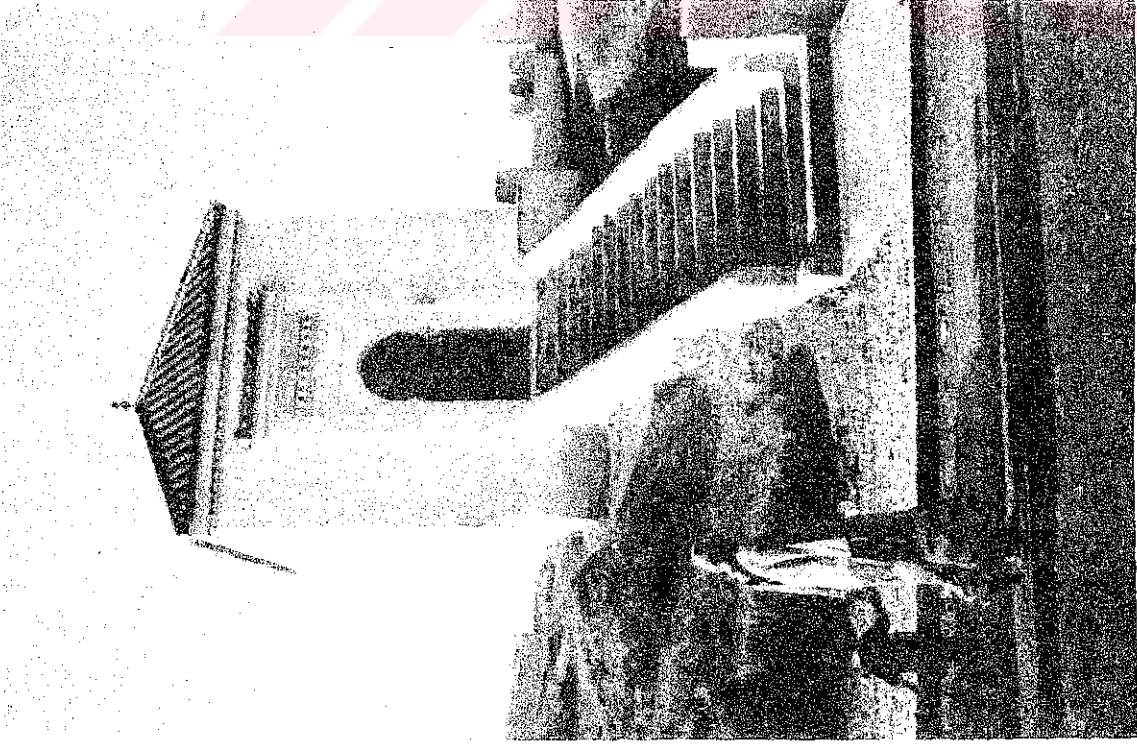
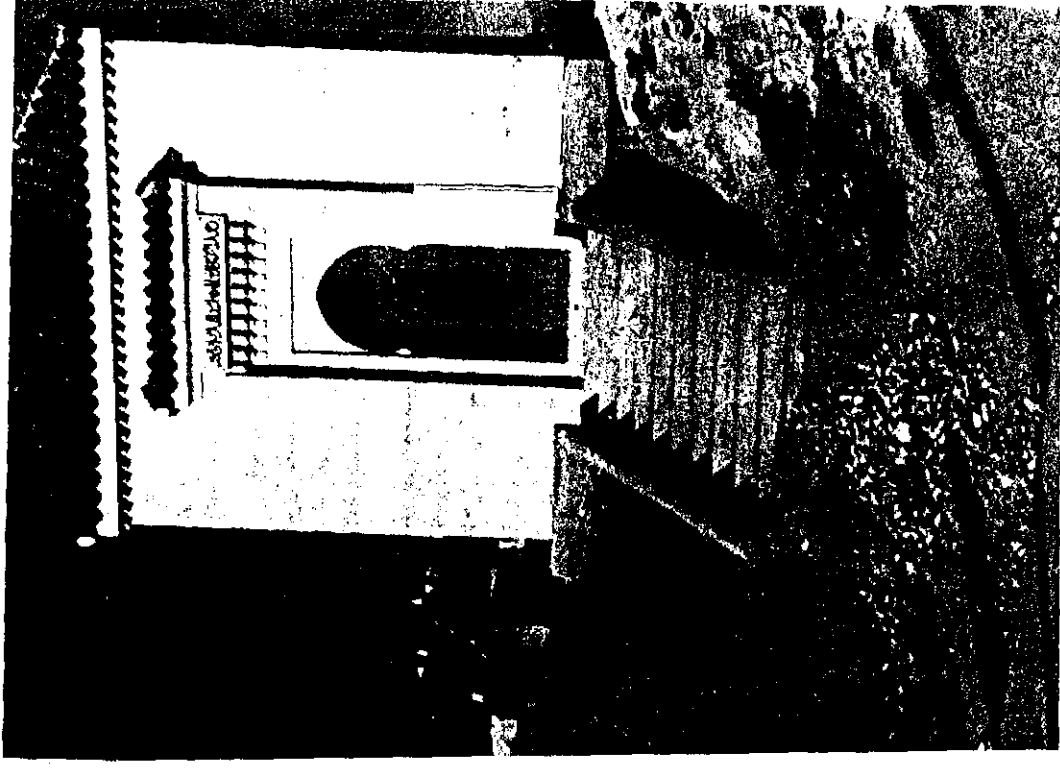
İbnü'l-Hatîb'in Selâ'dayken kaldığı tahmin edilen evin bugün ki halinden bir görüntü

İbnü'l-Hatîb'in Selâ'dayken bazı zamanlarını geçirdiği zaviyenin kalıntıları

İbnü'l-Hatîb'in hamilerinden Mısrî Sultânı Ebü'l-Hasan'ın Türbesi

İbnü'l-Hatib'in Bâbülmahrûk yakınındaki türbesti- Fas

ÖZET

Parlak, Nizamettin, Lisânüddîn İbnü'l-Hafîb'in Siyâsî Kîşiliği ve Tarihçiliği, Doktora tezi, Danışman: Prof Dr. Mehmet Özdemir, 260 s.

Giriş'te; İbnü'l-Hafîb'in döneminde (VIII/XIV) Benî Ahmer Devleti siyâsî, sosyal ve ekonomik açıdan ele alındı ve komşu ülkeler hakkında bilgi verildi. I. Bölümde İbnü'l-Hafîb'in hayatı, eğitimi, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verildikten sonra vezirlik görevi, ardından ülkeyi terk etmek zorunda kalışı ve Mağrib'de öldürülüşü ele alındı. Aynı bölümde İbnü'l-Hafîb'in tarih dışındaki alanlarda telif ettiği eserleri tanıtıldı.

II. Bölümde; İbnü'l-Hafîb'in siyâsî kişiliği incelendi. Bu amaçla önce Benî Ahmer Devleti'nin siyâsî yapısı ana hatlarıyla ele alındı. Daha sonra İbnü'l-Hafîb'in resmî görevleri ve siyâsî mücadeleleri hakkında bilgi verildi. Bu bölümün sonunda İbnü'l-Hafîb'in hayatında önemli değişikliklere yol açan fikir ve faaliyetlerine değinerek siyâset nazariyesi incelendi.

III. Bölümde İbnü'l-Hafîb'in tarihçiliği incelendi. Tarih anlayışı hakkında bilgi verildikten sonra tarihle ilgili eserleri tanıtıldı. Tarih konularını kaleme alırken uyguladığı metot, sahip olduğu üslup ve faydalandığı kaynaklar ve bu kaynakları kullanma şekli hakkında bilgi verildi. Son olarak, İbnü'l-Hafîb'in kendisinden sonrakilere etkisi ve eserlerinin tarihî kaynak olarak değeri ele alındı.

Böylece döneminin etkili bir ismi olan ve hem çağdaşlarınca hem de günümüz bilim çevrelerince takdir edilen İbnü'l-Hafîb'in siyâsî kişiliği ve tarihçiliği incelenerek akademik dünyamızın bilgisine sunuldu. Gerek İbnü'l-Hafîb gerekse Benî Ahmer Devleti çeşitli yönleriyle yeni araştırmalara konu olabilecek bir özellik arz etmektedir.

ABSTRACT

Parlak, Nizamettin, The Political Identity of Ibn al-Khatib and His Historiography, PhD Thesis, Advisor: Prof Dr. Mehmet Özdemir, 260 p.

In the introduction; the Government of Banu Ahmar was studied and political, social and economic information about the neighboring countries was given.

In chapter One; the informations about the life of Ibn al-Khatib, his education life, his scholars and his students was given . After that his flee from the country and his murder in Mağrib were studied. In the same chapter; Ibn al-Khatib's written works except for history were introduced.

In chapter Two; Ibn al-Khatib's personality was studied. For this reason, firstly the political structure of the Government of Banu Ahmar was outlined. Then the official works of Ibn al-Khatib and his political struggles were given. At the and of this chapter, the ideas and activites, which pave the way for important changes in Ibn al-Khatib's life, was studied with his political theories.

In chapter Three; Ibn al-Khatib as a historian was studied and the information about his understanding of history was given. After that his works about history were introduced, the information about the method which he used while writing his work, his style and the written sources which he benefited from and the methodology he applied while benefitting from sources were given. Finally, the effect of Ibn al-Khatib on the following generations and impact of his works as written sources in history were studied.

In this way, the political identity and historiography of Ibn al-Khatib, who was regarded as an influential figure by his contemporaries and by today's academia, was examined and he was introduced to the world of academia. Both Ibn al-Khatib and Banu Ahmar have many features aspects in the new researches.